

MIEDZY ROSJA A EUROPA

803416

**UKRAINA
NA
ROZDROŻU**

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

1000239327

ANDRZEJ JÓZEF MADERA

MIĘDZY ROSJĄ A EUROPA

**UKRAINA
NA
ROZDROŻU**

Rzeszów 2000

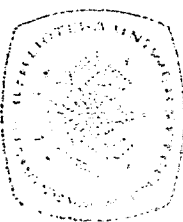
6336
M22
2000

803756

Opracowanie redakcyjne:
Wanda Tarnawska

Projekt okładki:
Zbigniew Grzyś

Copyright by Andrzej Józef Madera 2000

Wydawca:
Firma „SAS” Wanda Tarnawska

ISBN 83 - 912978 - 1 - 0

Przygotowanie do druku: Firma „SAS” Wanda Tarnawska
35-207 Rzeszów, ul. Orła 5, tel./fax (0-17) 863 07 88

Druk: Pracownia Poligraficzna RS DRUK Ryszard Świątoniowski
35-036 Rzeszów, ul. Żwirki i Wigury 8b,
tel./fax (0-17) 854 07 90, 854 08 93

WPROWADZENIE

Przedmiotem niniejszej rozprawy (stanowiącej skrót pracy doktorskiej, obronionej w maju 2000 roku na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) jest analiza systemu politycznego Ukrainy w okresie transformacji ustrojowej.

Powstanie państwa ukraińskiego jest istotnym faktem politycznym, zarówno w skali europejskiej, jak i światowej. Dla interesów politycznych III Rzeczypospolitej fakt ten ma również pierwszorzędne znaczenie. Od tego przecież, jakie będzie państwo ukraińskie, jaki będzie jego ustroj i polityka, zależą w dużej mierze stosunki tego kraju z Polską. Ma to również wpływ (choćby pośredni) na miejsce Rzeczypospolitej Polskiej w rodzinie państw europejskich.

Zamianem autora było przesłedzenie aspektów podmiotowości międzynarodowej Ukrainy, wskazanie zasad, według których funkcjonują organy jej władzy wykonawczej, ustawodawczej i sądowniczej. Podjął też problem funkcjonowania samorządu terytorialnego, systemu partyjnego i środków masowego przekazu, nie pominął kwestii statusu prawnomiędzynarodowego Ukrainy. Autor chciał dociec, na ile system polityczny Ukrainy ma charakter swoisty i uwarunkowany zaszciościami politycznymi dziedzictwa sowieckiego, na ile zaś stanowi odzworowanie systemów państw Europy Zachodniej.¹ Istotnym problemem mogło być – ale, jak się okazało, nie było – odniesienie obecnego systemu politycznego Ukrainy do epizodów niepodległego państwa ukraińskiego w okresie międzywojennym.

Przedstawione w pracy rozważania zawierają się w sześciu rozdziałach. W pierwszym nakreślono zarys historii politycznej Ukrainy. Problemem badawczym jest tu określenie przyczyn niestabilności politycznej i państwowej Ukrainy w całym ciągu historycznym.² W procesie badawczym założono, że niestabilność polityczna wynikała ze starcia przede wszystkim tradycji demokratycznych z rosyjską tradycją, która wchłonęła elementy kultury zachodniej, jak i wschodniego despotyzmu.³ Ukraina, będąc areną licznych konfliktów wojennych między Polską i Rosją, walcząc przez wieki o własną tożsamość przede wszystkim reli-

gijną, odegrała kontrowersyjną rolę w dziejach Europy Środkowo-Wschodniej.⁴ Z jednej strony Ukraina poprzez Polskę wchłonęła wiele pozytywnego z kultury i cywilizacji zachodniej, w tym wartości demokratyczne, stając się krajem o wiele przewyższającym swoim poziomem kulturalnym państwo moskiewskie. Poza tym należy pamiętać, że Ukraina, wchłonąwszy pozytywne tradycje pochodzące z Polski i innych krajów zachodnich, stworzyła niepowtarzalną własną tradycję demokracji kozackiej, tym samym wzbogaciwszy kulturę demokratyczną Europy.⁵

Kluczowy, z punktu widzenia państwowości Ukrainy, problem omówiono w rozdziale drugim. Wskazano tam na atrybuty podmiotowości prawnomiędzynarodowej Ukrainy. Problemem badawczym w tym zakresie było określenie zasadniczych cech ustrojowych państwa ukraińskiego, a w szczególności stwierdzenie, czy obecny stan instytucji politycznych państwa pozwala na jego określenie jako państwa demokratycznego. Postawiono tu hipotezę, że doświadczenia pierwszych lat wyraźnie wskazują na istnienie w społeczeństwie nie tylko gotowości i chęci przetrwania, ale też na zdolność stopniowej adaptacji do standardów europejskich. Ukraina ujawnia zatem wiele cech państwa europejskiego nadającego się do zjednoczonej Europy. Co się tyczy instytucji państwowych, mamy tu do czynienia z klasycznym systemem prezydencko-gabinetowym.⁶ Najistotniejszą jednak wartością są wolne wybory, wprowadzone już w roku 1990.⁷ Na Ukrainie musi się jeszcze dokonać zmiana mentalności, warunkująca budowę społeczeństwa obywatelskiego.

Trzeci rozdział rozprawy został poświęcony systemowi politycznemu państwa oraz wskazaniami tych jego cech, które świadczą o istocie systemu politycznego. Złożono w tym zakresie, że specyfika systemu politycznego Ukrainy wynika z miejsca partii politycznych, które nie stanowią w tym kraju najsilniejszych aktorów na politycznych arenach. Większość z nich istnieje zaledwie parę lat, choć część wywodzi się z dawnego układu sił. Ponadto partie polityczne nie miały tu nigdy doświadczeń warunków rozwoju.⁸ Z jednej strony hamowały go czynniki o charakterze uniwersalnym, występujące w całym bloku komunistycznym, z drugiej natomiast na Ukrainie ciążył dodatkowo brak własnej państwowości oraz wspólnej dla całego narodu tradycji historycznej.⁹ Co więcej, na Ukrainie brakowało tego, co stanowi fundament zachodnioeuropejskiej demokracji – społeczeństwa obywatelskiego. Partie polityczne początkowo budziły negatywne konotacje i system ukraiński na początku lat 90-tych pozostawał praktycznie poza społeczeństwem. W 1993 roku na Ukrainie, zgodnie z wynikami badań opinii publicznej, połowa re-

spendentów zdecydowanie nie ufala partiom politycznym. Sytuacja ta powoli się zmienia.

„Przypadkiem szczególnym” i istotnym problemem dla młodego państwa ukraińskiego jest kwestia Krymu i związane z nim stosunki z Rosją, a także – pośrednio – z innymi krajami WNP. Poświęcono omówieniu tego problemu rozdział czwarty. Sformulowano tu problem badawczy: czy powstanie nowego strukturalnie, ale słabego geopolitycznie zjednoczenia państw WNP osłabi, czy umocni niepodległość Ukrainy? W tym zakresie postawiono hipotezę, że problem Krymu będzie wpływał na stosunki ukraińsko-rosyjskie, lecz nie będzie ich determinantą. Stan stosunków między Rosją a Ukrainą szczególnie w początkowym etapie stał się na tyle fatalny, że nawet w wystąpieniach oficjalnych ukraińskich dyplomatów wyraźnie akcentowano wrogie nastawienie władz moskiewskich wobec Ukrainy.¹⁰ Sytuację pogorszyły zabieg Rosji o status arbitra na obszarach dawnego ZSRR. Moskwa usiłowała uzyskać zezwolenie Narodów Zjednoczonych występowania pod auspicjami ONZ. Ukraina może być zarówno najważniejszym dla Rosji sojusznikiem, jak i nie mniej ważnym przeciwnikiem. Analizując politykę Ukrainy w stosunku do WNP można wymieni następujące jej cechy:

– stale podkreślane zachowanie suwerenności narodowej, przeciwstawianie się tworzeniu struktur ponadnarodowych w ramach WNP, które mogłyby stać się załączkami odrodzenia podobnych do ZSRR organizacji władzy;

– rozwój i pogłębienie stosunków z krajami WNP nie mogą i nie powinny się odbywać kosztem wzajemnych kontaktów z przemysłowymi krajami świata;

– pomimo licznych sprzeczności w stosunkach rosyjsko-ukraińskich udało się uniknąć poważnej konfrontacji z Rosją.

Ważnym czynnikiem demokracji i jej probierzem jest miejsce i rola środków masowego przekazu w państwie. Temu zagadnieniu poświęcono rozdział piąty rozprawy. Postawiono tu problem, czy rynek mediów ma cechy wolnego rynku, czy też podlega wpływowi, które jego funkcje informacyjne i społeczne zaburzą. Hipotetycznie założono, że warunki społeczne, gospodarcze i polityczne, właściwe państwu przechodzącemu okres transformacji oraz niedorozwój instytucji demokratycznych, będą wpływały na rolę i funkcje mediów w państwie. Wiele grup finansowych wspiera media z powodów politycznych. Właściciele fabryk oraz bankierzy próbują stworzyć bazę poparcia dla politycznych liderów, którzy odwdzięczają się odpowiednimi inicjatywami legislacyjnymi lub decyzjami. Zaraz po Rosji, Ukraina jest drugim krajem WNP

z największym udziałem zagranicznym w środkach masowego przekazu, szczególnie zaś w radiu i telewizji.¹¹ Większość stacji radiowych i telewizyjnych oraz kanałów regionalnych ma swoich zagranicznych partnerów. Ich udział jest jednak ustawowo ograniczony do 30%. Z kolei udział zagranicznego kapitału w mediach drukowanych jest znacznie mniejszy i wciąż spada ze względu na niski poziom czytelnictwa prasy na Ukrainie oraz niewielką siłę nabywczą społeczeństwa ukraińskiego.

W rozdziale szóstym omówiono relacje zachodzące pomiędzy państwem ukraińskim a jego środowiskiem międzynarodowym, a szczególnie tym jego fragmentem, który jest punktem odniesienia polityki międzynarodowej. Stąd zasadne wydaje się postawienie pytania o charakter i perspektywy stosunków z krajami Unii Europejskiej. Stwierdzono, że stosunki z Unią Europejską zostały zapoczątkowane jeszcze pod koniec lat 80-tych, gdy została podpisana deklaracja o wzajemnym uznaniu Unii Europejskiej i Rady Europy oraz umowa między ZSRR i Unią Europejską o współpracy handlowej i gospodarczej. Jednak po rozpadzie ZSRR Unia zmuszona była zmienić swoją politykę i nawiązać stosunki z krajami, które powstały po rozpadzie ZSRR i już w grudniu 1991 roku została podpisana deklaracja Unii Europejskiej odnośnie Ukrainy, w której poparto politykę władz ukraińskich na drodze do demokracji społeczeństwa.

Koniecznym etapem procesu badawczego było przygotowanie odpowiednich narzędzi badawczych oraz określenie procedury badań, co jest równoznaczne z właściwym doбором lub skonstruowaniem metod badawczych. Analizą objęto zarówno dokumenty o charakterze aktów prawnych, jak też przekazów prasowych, zarówno ukraińskich, jak też polskich oraz innych krajów, według kryterium związku z problemem badawczym. Istotne było również dokonanie pogłębionej analizy literatury przedmiotu, która pozwoliła na określenie stanu wiedzy naukowej o problemach wskazanych w rozprawie.

Literatura dotycząca Ukrainy jest niesłychanie bogata, ale wydaje się dość jednorodna.¹² Ogrom prac skupia uwagę na kształtowaniu się odniesień między Polską a Ukrainą, odnosi się do nacjonalizmu ukraińskiego, w szczególności w okresie działalności UPA.¹³ Wiele rozpraw dotyczy kwestii poczucia narodowego Ukraińców, świadomości narodowej, kwestii z pogranicza etnografii i lingwistyki. Wśród tego typu rozpraw wskazać należy książkę Bohdana Skaradzińskiego „Białorusini, Litwini, Ukraińcy”, Tadeusza Andrzeja Olszańskiego „Historia Ukrainy”, Józefa Smagi „Narodziny i upadek Imperium”, Edwarda Prusa

„Ukraińskie Powstańcze Armie”, czy Ryszarda Torzeckiego „Polacy i Ukraina”.

Z natury rzeczy lektura tych dzieł pomocna być mogła tylko w konstruowaniu pierwszego rozdziału rozprawy. Większość rozważań autora sprowadza się do analizy systemu politycznego, w związku z tym oparte musiały być one o teksty aktów normalnych, w pierwszym rzędzie konstytucji, lecz także ustaw szczegółowych. Wykorzystano tu teksty opublikowane przez Ośrodek Studiów Międzynarodowych Kancelarii Senatu w zesztytach „Polska i Najbliżsi Sąsiedzi. Drogi do Europejskiej Wspólnoty”, a także Wspólne Oświadczenia Intelktualistów Polskich i Ukraińskich w rozprawie „Ukraina – Polska. Kultura, wartości, zmagania duchowe”.

Zalować należy, że refleksja prawno-konstytucyjna w ukraińskiej nauce nie wyszła, jak dotąd, poza zwykłą egzegezę tekstów aktów normalnych. Dość wspomnieć, że nie doczekali się jeszcze Ukraińcy komentarza do obowiązującej konstytucji ani do innych aktów prawnych. Zmusiło to autora do samodzielnego rozważania treści materiału źródłowego. Zauważyć należy, iż nadzwyczaj skromna jest także literatura politologiczna. Musi to budzić niejakie zdziwienie i niepokój, zwłaszcza że nawet nieliczne prace Petra Sochana i Romana Solchanyka opublikowane zostały w Polsce.

Praktycznie rzecz biorąc, nie ma poważniejszych rozpraw dotyczących podjętego problemu. Piszący te słowa nie chce twierdzić, iż problemy polityczne nie są brane na warsztat politologów i prawników ukraińskich. Zauważa jedynie, że na razie nie wychodzą oni poza metody znaniemi dla „naukowego komunizmu”, epatując potencjalnych czytelników treściami ideologicznymi, zonglując pustymi frazesami, a nie dotykając istoty problemu, jakim jest walka o kształt systemu politycznego tego państwa. Taki stan rzeczy sam w sobie wydaje się być warty odrobego studium, analizującego przyczyny jego zainicjowania. Nie można się jednak oprzeć wrażeniu, że z jednej strony może on być wynikiem świadomej działalności klasy politycznej, niechętnie odsłaniającej prawdziwe mechanizmy funkcjonowania aparatu państwowego, z drugiej strony wydaje się być efektem pewnego niedostatku warsztatowego uczonych ukraińskich. Na tym tle korzystnie odbijają się prace autorów polskich: Józef Darski „Ukraina, historia, współczesność”, „Konflikty narodowe”, Władysław Serezyk „Historia Ukrainy”, Eugeniusz Koko „Współczesna polska historiografia o stosunkach polsko-ukraińskich”, Roman Drozd – Roman Szeckowski „Ukraina – Polska. Drogi do niepodległości”.

Zdziwienie budzić musi także fakt, iż w języku angielskim, niemieckim bądź francuskim brak rozpraw, których autorzy zajęliby się analizą systemu politycznego Ukrainy. Większość powstałych w USA i Europie Zachodniej dzieł skupia się na dociekaniach, w którym kierunku pójdzie polityka zagraniczna Ukrainy, badaniach wzajemnych związków Ukrainy i Rosji, analizie stosunków gospodarczych. Kwestia funkcjonowania systemu politycznego umyka nie zauważona.

Niebagatelną sprawą wydaje się być odbiór instytucji prawno-politycznych przez społeczeństwo ukraińskie. Także ta problematyka nie została należycie zbadana. Autor nie miał środków finansowych pozwalających na prześledzenie tego aspektu, zresztą „cudzoziemcowi”, w dodatku osadzonemu w strukturach polskiej administracji, byłoby niezwykle trudno przeprowadzić badania bez narażania się na podejrzenie ludności i władz ukraińskich. Poszukiwanie odpowiedzi w prasie codziennej okazało się tyleż żmudne, co całkowicie bezowocne. W efekcie nie sposób było udzielić odpowiedzi na pytanie, jak system polityczny Ukrainy przyjmowany jest przez mieszkańców tego państwa. Podkreślić należy, iż niezbędne jest oddzielenie utyskiwań obywateli na trudności życia codziennego, brak bezpieczeństwa, bezrobocie, utratę pozycji międzynarodowej itd. od chłodnej analizy systemu, której na łamach periodyków wciąż brak. Ten stan źródeł i literatury przedmiotu niejako wskazywał na konieczność podjęcia badań, których owocem jest niniejsza praca.

A. J. M.

I UKRAINA – KORZENIE POLITYCZNE

1. Rys historyczny do 1918 roku

Niezwykle trudno oceniać dzieje polityczne krajów Europy Środkowo-Wschodniej, nie tylko ze względu na specyfikę ich rozwoju, ale również na umiejscowienie pomiędzy cywilizacją zachodnią i rosyjską. Nieustanne starcia i rywalizacja tych dwóch biegunów geopolitycznych czyniła z tego obszaru arenę globalnych eksperymentów społeczno-politycznych, gospodarczych, ustrojowych i ideologicznych.

Europa Środkowo-Wschodnia nie może być rozpatrywana jako jednolity organizm geopolityczny, ze względu na wielkie zróżnicowanie narodowościowe, tradycyjne, kulturowe, religijne i polityczne. Ulegała też zmianom rola poszczególnych krajów regionu w różnych okresach historycznych.

Generalnie rzecz biorąc, niestabilność geopolityczna tego obszaru wynikała ze starcia tradycji demokratycznych (których nosicielkami były takie kraje Europy Zachodniej, jak: Wielka Brytania, Francja, Holandia i Włochy) z tradycją rosyjską, która wchłonęła elementy zarówno kultury zachodniej, jak i wschodniego despotyzmu.

Ukraina, stanowiąca arenę licznych konfliktów wojennych między Polską i Rosją, rozpaczliwie walcząc przez wieki o własną tożsamość, przede wszystkim religijną, jako kraj, gdzie przeważająca większość ludności od wieków wyznawała prawosławie, odegrała niezwykle kon-trowersyjną rolę w dziejach Europy Środkowo-Wschodniej. Z jednej strony, Ukraina poprzez Polskę wchłonęła wiele pozytywnów z kultury i cywilizacji zachodniej, w tym wartości demokratyczne, stając się krajem o wiele przewyższającym swoim poziomem kulturalnym państwo moskiewskie. Poza tym pamiętać należy, że Ukraina, wchłonawszy pozytywne tradycje demokratyczne pochodzące z Polski i innych krajów zachodnich, stworzyła niepowtarzalną własną tradycję demokracji ko-zackiej, wzbogaciwszy tym samym kulturę demokratyczną Europy.¹⁴

Jednocześnie Ukraina przejęła od Polski i te liczne sprzeczności między władzą centralną a dzielnicową magnaterią, które z góry przesądziły o niemożności przeciwstawienia się Moskwie w walce o samodzielne i niezawisłe państwo. Obok wielkiego różnicowania regionalnego (Wołyń, Kijowszczyzna, Podole, Galicja Wschodnia, Ukraina Lewobrzeżna i „Słobozanszczyzna”, Dzikie Pola i Zaporoże), kraj ten miał jeszcze liczne sprzeczności społeczne (między szlachtą a chłopstwem, szlachtą a kozactwem, religijne sprzeczności między Kościołem katolickim a prawosławiem).

W wyniku zaostrożenia się napięć wewnętrżnych Ukraina była często areną niezwykłych — jak na miarę europejską — wewnętrżnych konfliktów zbrojnych, jak np. powstania Seweryna Nalwaiko, Krzysztofa Kosińskiego, Bohdana Chmielnickiego, Palijia czy Koliiszczyny i ruchu hajdamaków, które skłaka okrucieństwa budziły zgrozę w całej Europie.

Ukraina wniosła dość kontrwersyjny wkład w rozwój państwa polskiego. Z jednej strony swoim bogactwem zasobów naturalnych przyczyniła się do wzrostu polęgi gospodarczej, a zatem i politycznej Polski, była też „pasem ochronnym” na drodze Tatarów i Turków do Europy Zachodniej i samej Polski. Z drugiej zaś strony, nieustannymi konfliktami, walką zbrojną o zachowanie prawosławia i przywilejów kozackich Ukraina osłabiała państwo polskie.

Secesja Ukrainy Lewobrzeżnej wskutek powstania Bohdana Chmielnickiego i przyłączenie się tego obszaru do Moskwy nie tylko osłabiło państwo polskie i wzmocniło Rosję, ale i stworzyło warunki do wzrostu napięć na tle wyznaniowym i społecznym na terenach bezpośrednio graniczących z terenami etnicznie polskimi.¹⁵

Wiek XIX rozpoczął się od wojen napoleońskich. Ukraina nie znajdowała się w centrum wydarzeń wojennych roku 1812, aczkolwiek na Wołyniu stacjonowały wojska rosyjskiego generała Tommasowa specjalnie dla obrony drogi na Kijów. Wydarzenia tej wojny też pogłębiły podziały pomiędzy ludnością ukraińską i polską, ponieważ Ukraińcy przeważnie byli po stronie rosyjskiej, Polacy zaś po stronie Napoleona, w tym Polacy na Ukrainie Prawobrzeżnej. Poza tym należy pamiętać, że rozpatrywany okres historyczny wyróżniał się jeszcze dość dynamicznym osadnictwem na południu Ukrainy, co wiązało się przede wszystkim z opnowaniem przez imperium rosyjskie Tawrii. Na tym obszarze intensywnie rozwijały się nowoczesne metody organizacji przedsiębiorczości, polegające na wolnorynkowych zasadach prowadzenia interesów przy prawie całkowitym braku systemu poddaństwa chłopów (oczywiście, jeżeli nie uwzględniać obsługujących wielkich możnowładców rosyjskich chłopów, będących przeważnie w układzie poddaństwa wobec swoich panów). Nowy system zarządzania gospodarką wykazywał się znaczenie większą wydajnością pracy i dowodził przewagi gospodarki w warunkach wolnorynkowych stosunków społeczno-gospodarczych, co z kolei jeszcze bardziej ujawniało wszystkie wady systemu pańszczyźnianego na Ukrainie Prawobrzeżnej i Lewobrzeżnej, a zatem inspirowało chłopstwo do nasilenia walki o zniesienie poddaństwa na Ukrainie i w całym cesarstwie rosyjskim.

Ukraina, która najdobitniej ukazywała wszelkiego rodzaju sprzeczności społeczne, znalazła się prawie w samym sercu nasilającej się walki z feudalnym absolutyzmem i wszystkim jego atrybutami w postaci systemu poddaństwa, pańszczyzny i feudalnych czynszów płaconych przez chłopstwo za korzystanie z ziemi należącej do ziemianstwa (magnatów, szlachty, dworzan).¹⁶

Wiek XIX i początek XX na Ukrainie wyróżniał się zaostrożeniem sprzeczności społecznych, które można zgrupować w sposób następujący:

- sprzeczności wokół kwestii chłopskiej,
- sprzeczności narodowościowe, wśród których wyróżniały się stosunki polsko-rosyjskie, które w ogóle można określić jako rywalizację o tereny szczególnie Ukrainy Prawobrzeżnej między Polakami i Rosjanami. Ludność ukraińska w tej walce odegrała rolę instrumentalną;
- sprzeczności społeczno-klasowe, które ujawniały się w walce o zniesienie poddaństwa chłopów, monarchii absolutnej i przywilejowanej pozycji w społeczeństwie dworzanstwa (szlachty).

Generalnie rzecz ujmując, wiek XIX na Ukrainie można określić jako epokę walki o wyzwoleń chłopsstwa z poddaństwa.

Z jednej strony postępowa część społeczeństwa na Ukrainie wypowiadała się za zniesieniem poddaństwa, z drugiej strony władze rozpaczliwie usiłowały zachować ten system, jednocześnie coraz bardziej ograniczając i tak mizerne prawa chłopów. Na przykład, w celu umocnienia pozycji Rosji w strefie północnego wybrzeża Morza Czarnego, władze od roku 1816 w tym regionie Ukrainy zaczęły tworzyć tak zwane osiedla wojskowe — ich mieszkańcy byli zobligowani do wykonywania wszelkich obowiązków chłopskich, czyli uprawy ziemi, a zarządem powinnosi żołnierskich. W ciągu kilku lat tym systemem objęto przeszło 350 000 chłopów ukraińskich. System ten był na tyle okrutny, że tylko w latach 1818-1820 na południu Ukrainy w ponad 250 wsiach wybuchły powstania zbrojne chłopów, tłumione za pomocą regularnej armii rosyjskiej. Tysiące ludzi poddawano okrutnym torturom, publicznej chłoście w obecności rodziny, wysyłano ich na Syberię.

W 1816 roku w Sankt-Petersburgu powstała tajna organizacja pn. Towarzystwo Prawdziwych i Wiernych Synów Ojczyzny, mająca za cel zniesienie poddaństwa chłopów w imperium oraz wprowadzenie kon-sytucji. W skład tej organizacji wchodził jeden z najaktywniejszych działaczy rewolucyjnych na Ukrainie, Paweł Pestel. Parę lat później powstał w Moskwie Związek Dobra Publicznego, mający oddział w miejscowości Tulczyn na Ukrainie, w działalności którego też wybitną rolę odegrał Paweł Pestel, który już w roku 1821 założył na Ukrainie Towarzystwo Południowe, ostatecznie uformowane na zjeździe kijowskim w roku 1822.

Towarzystwo Południowe było najbardziej radykalną organizacją rewolucyjną w całym imperium rosyjskim. Miało na celu całkowitą likwidację monarchii w państwie rosyjskim i przekształcenie ustroju państwowego w republikę burżuazyjną. Aby zapobiec restytucji monarchii, wszyscy członkowie rodziny carskiej mieli zostać zlikwidowani.¹⁷

Organizacja dzieliła się na trzy oddziały („uprawy”):

- tulczyński – kierowany przez P. Pestela;
- kamiński – Wasyla Dawidowa i Sergiusza Wolkońskiego;
- wasylkowski – Sergiusza Murawjowa-Apostoła i Michała Be-
stuzewa-Riumina.

Powstanie Dekabrystów (Towarzystwa Południowego) 29 grudnia 1825 roku – 3 stycznia 1826 roku (10 stycznia – 15 stycznia 1826 roku) na Ukrainie, brutalnie stłumione przez oddane carowi jednostki wojskowe, razem z polskim powstaniem listopadowym (1830 roku) wywarły najistotniejszy wpływ na przebieg wydarzeń politycznych XIX wieku na Ukrainie, aczkolwiek największą areną walk z caratem w tym okresie była Ukraina. Prawobrzeżna, co przez władze rosyjskie było traktowane jako dowód inspirującej roli Polaków na obszarze całego państwa.

Propaganda oficjalna głosiła nie tylko idee wrocie narodowi polskiemu, lecz również zachęcała ukraińską ludność do chwytania powstańców polskich, rozbrajania polskich oddziałów wojskowych i przekazywania jeńców w ręce władz. Najważniejszym wysuwany przez propagandę rosyjską argument na rzecz takiego postępowania chłopów ukraińskich było rzekome dążenie Polaków do zwalczania religii prawosławnej i wezielenia Ukrainy znów w granice państwa polskiego w razie zwycięstwa Polaków nad caratem. Poza tym chłopstwu ukraińskiemu obłudnie obiecywano zwolnienie z poddaństwa w razie aktywnego wsparcia cara prawosławnego w walce z „nieprzejezdanymi buntownikami polskimi”. Skutek był taki, że ludność ukraińska w okresie powstania listopadowego masowo wspierała wojska rządowe.¹⁸

Postulowanie przez Polaków odrodzenia państwa polskiego (oczywiście, w granicach przedrozbiorowych) i brak gotowości do kompromisu w sprawie uznania prawa Ukraińców do niepodległego bytu państwowego oraz zniesienia poddaństwa z jednej strony, z drugiej zaś zakorzeniony w świadomości społecznej Ukraińców obraz Polaka jako szlachcica „wyzyskującego ukraińskiego chłopca” oraz wsparcie caratu w tłumieniu powstania listopadowego spowodowało wzrost niechęci i wrogości pomiędzy narodami ukraińskim i polskim.¹⁹

Sytuację społeczno-polityczną na Ukrainie w ciągu XIX i na początku XX wieku komplikował brak rozwiązań problemu chłopskiego.

Przeprowadzona w 1861 roku reforma chłopska nie była zbyt udana, ponieważ nie tylko nie zmniejszyła niezadowolenia społeczności wiejskiej z braku wszelkich praw i wolności, przede wszystkim wolności osobistej, ale nawet doprowadziła do masowych rozruchów i powstań, co razem z powstaniem styczniowym Polaków było ciosem wymierzonym w system absolutyzmu rosyjskiego. Reforma chłopska 1861 roku była wielką kompromitacją rosyjskiego, co postulowała oficjalna propaganda rosyjska. Na tle tych wydarzeń żmudna wieloletnia praca postępowych sił patriotycznych Polaków ukazała pierwsze efekty prób pozyskania sympatii ludności ukraińskiej w walce z caratem o odrodzenie się Polski. Podczas powstania styczniowego ludność ukraińska już nie wykazywała się taką gorliwością w tłumieniu powstania polskiego, jak w latach 1830-1831, wręcz przeciwnie: dosyć dużo Ukraińców, szczególnie z młodej generacji inteligencji ukraińskiej, przesładowanej ze szczególną premedytacją za próby odrodzenia własnej tożsamości narodowej, wspierało moralnie, a czasem i osobistym udziałem powstańców polskich. Oczywiście, sprzyjała temu zmiana nastawienia Polaków w sprawie chłopów ukraińskich, jak też i uznanie przez większość postępowych działaczy polskich prawa Ukraińców do tworzenia własnej państwowości.²⁰

Nasilenie się przesładowań wszystkich, co polskie na Ukrainie, zakaz szkolnictwa polskiego i ograniczenie zakresu używania języka polskiego oraz niezwykła wrogość caratu wobec wszelkich przejawów narodowych w życiu społecznym i kulturalno-oświatowym ludności ukraińskiej postawiły Polaków i Ukraińców nie tylko w podobnej sytuacji, ale i zmusiły do zrewidowania wzajemnych stosunków w wielu kwestiach historycznych i politycznych.²¹

Dla Ukraińców sprawą najistotniejszą pozostawała kwestia chłopska, czyli konieczność przeprowadzenia reformy rolnej, która zadowoliliby ludność wiejską Ukrainy (należy pamiętać, że na Ukrainie zdecydowana większość chłopów to byli Rusini, zaś kształtująca się dość dy-

namicznie na początku XX wieku inteligencja ukraińska też była przede wszystkim chłopskiego pochodzenia, dlatego sprawa reformy rolnej miała priorytetowe znaczenie). Właśnie wokół spraw rolniczo-chłopskich toczyła się najbardziej zacięta walka polityczna w środowiskach ukraińskich. Zwłaszcza, że reforma rolna Stolypina²² nie rozwiązała tego problemu.

Do najważniejszych czynników wpływających na rozwój wydarzeń politycznych należała propaganda partii bolszewickiej, która zdecydowanie wypowiadała się przeciwko wojnie światowej. Zaczęło wykolidowanie niezadowolone społeczeństwo wywołane wojną, która zaostriżyła sprzeczności w społeczeństwie. Poza tym przesuwająca się linia frontów ujawniała jeszcze konflikty natury narodowościowej. Czynnikiem narodowościowym stał się jednak z najważniejszych kart przetargowych w negocjacjach prowadzących wojnę mocarstw. Ukraińcy i Polacy na Ukrainie znaleźli się w pierwszym szeregu narodów, o pozyskanie sympatii których najbardziej chodziło krajom mocarstwowym.

Ukraińcy byli traktowani przez Rosjan jako część integralna narodu rosyjskiego, która ze względu na własne tradycje historyczne mogła spodziewać się pewnych ustępstw ze strony caratu w przyszłości.

Propozycje autonomiczne dla Ukraińców były wysuwane i ze strony rozmaitych polskich organizacji patriotycznych, opowiadających się za Austro-Węgrami, chociaż te próby w tamtym okresie były z góry skazane na niepowodzenie ze względu na zaostriżenie konfliktów polsko-ukraińskich wokół kwestii Galicji Wschodniej i Lwowa.

Nadzieje ukraińskich organizacji narodowych wobec utworzenia autonomii ukraińskiej na terenach Galicji Wschodniej, Chelmszczyzny, Wołynia i Podlasia nie ziszcili się, bowiem akt 5 listopada 1916 roku dosyć wyraźnie podkreślał chęć pozyskania przede wszystkim Polaków, wskutek czego cesarze złożyli im obietnicę utworzenia w przyszłości z części ziem polskich wszystkich zaborów Królestwa Polskiego, co wywołało burzę w środowiskach ukraińskich, bowiem w tym akcie wszelkie prawa narodu ukraińskiego do własnego państwa zostały w ogóle pominięte. W tej sytuacji Ukraińska Partia Narodowo-Demokratyczna wystąpiła zdecydowanie przeciwko wszelkim próbom utworzenia „autonomii polskiej” w Galicji Wschodniej.²³

Nowe animozje natychmiast zostały zauważone przez Rosjan, którzy próbowali wykorzystać niezadowolone kół ukraińskich „proposką” orientacją polityczną Niemiec i Austrii.

Pierwsza wojna światowa była straszliwym ciosem nie tylko dla kultury i oświaty na Ukrainie, lecz i dla całej gospodarki tego kraju. W. Sercezyk podaje następujące dane, ukazujące skalę biedy na Ukrainie

spowodowanej pierwszą wojną światową: w 1917 roku z ogólnej liczby 3 980 000 gospodarstw chłopskich całej Ukrainy 640 000 nie było obsianych, 1 400 000 nie miało koni, a 1 142 000 – krów. Sytuację pogarszały epidemie i głód, jaki ogarnął prawie całą Ukrainę.²⁴

Zaostrzenie sytuacji społeczno-gospodarczej w Rosji carskiej wskutek niepowodzeń militarnych doprowadziło do zachwiania całego systemu monarchicznego imperium rosyjskiego. W lutym 1917 roku car Mikołaj II musiał abdykować i rzecze się wszelkich praw do tronu. Ukraina znalazła się w samym centrum wydarzeń rewolucyjnych. Już w dwa dni po utworzeniu w Piotrogradzie Rządu Tymczasowego powołano w Kijowie Centralną Radę (4/17 marca 1917 roku), która reprezentowała narodowe interesy Ukraińców. Miała ona za cel budowę niepodległego państwa ukraińskiego. Niezwykle ważną rolę w procesie wyłaniania pierwszych organów władzy przyszłego państwa odegrali działacze Towarzystwa Ukraińskich Postępowców (związanych ideowo z M. Hruszewskim) Ukraińskiej Socjal-Demokratycznej Partii Robotniczej, ideowo zbliżonej do mieniszewików, oraz założonej oficjalnie (m.in. przez M. Hruszewskiego) w kwietniu 1917 Ukraińskiej Partii Socjalistów Rewolucjonistów.²⁵

Dzięki poparciu Centralnej Rady wznowiła swoją działalność największa ukraińska organizacja kulturalno-oświatowa „Proswita”. Należy podkreślić, że na początku swego istnienia Centralna Rada nie miała klarownej wizji przyszłego rozwoju Ukrainy. Jej posiedzenia cechowały wielkie dyskusje co do przyszłego ustroju Ukrainy. Najpierw przeważały opinie polityczne, zgodnie z którymi Ukraina miała dążyć do autonomii w granicach państwa rosyjskiego. Z czasem zaczęły się nasilać nastroje niepodległościowe. Zwolany przez Centralną Radę w Kijowie w dniach 4-8/17-21 kwietnia 1917 roku I Ukraiński Zjazd Narodowy, reprezentujący w osobach tysiąca delegatów liczne organizacje i partie polityczne Ukrainy, ujawnił dosyć wyraźnie narodowy charakter procesów odbywających się wówczas na Ukrainie, chociaż pozostawił ostateczną decyzję w sprawie ustroju i statusu prawnego państwa przyszłemu Zgromadzeniu Ustawodawczemu. To wyrażenie świadczyło o braku wykrystalizowanej idei tożsamości narodowej u większości ukraińskiego społeczeństwa, które w odróżnieniu od społeczności polskiej było wciąż skłócone w sprawie takich kwestii, jak niepodległość państwa i tożsamość narodowa, co praktycznie dla większości Polaków było sprawą nie podlegającą dyskusji. Niedojrzałość narodowej świadomości Ukraińców stwarzała pewne warunki dla szerzenia się na Ukrainie bolszewickich koncepcji ponadnarodowego państwa proletariackiego. Jedynym rzeczy-

wisicie narodowym osiągnięciem tego Zjazdu był wymóg wytyczenia granic Ukrainy zgodnie z wolą ludu. Zjazd Narodowy zreorganizował też Centralną Radę, która stworzyła swój organ wykonawczy – „Małą Radę”, składającą się z prezydenta, którym został M. Hruszewski, i dwóch wiceprezydentów (S. Jefremow i W. Wynnyczenko) oraz sekretarzy i reprezentantów każdej ukraińskiej partii politycznej.²⁶

Jednym z następnych kroków w budowaniu państwowości ukraińskiej był I Ogólnoukraiński Zjazd Wojskowy, który odbył się w Kijowie w dniach 5-8/18-21 maja 1917 roku. Zjazd uznał Centralną Radę za jedyny prawowity organ władzy na Ukrainie, powołał Ukraiński Wojskowy Komitet Generalny z Semenem Petlurą na czele i wydał odezwę do władz w Piotrogradzie (Rząd Tymczasowy i Rada Delegatów Robotniczych i Żołnierskich) w sprawie uznania narodowo-terytorialnej autonomii Ukrainy. Rząd Tymczasowy w Piotrogradzie odrzucił żądania Ukraińców i ówczesny minister wojny Kiereński zabronił zwolania kolejnego Zjazdu wojskowego na Ukrainie, co wywołało burzę protestów, na fali których został zwołany w dniach 5-10/18-23 czerwca 1917 roku II Ogólnoukraiński Zjazd Wojskowy, w którym wzięło udział już ponad 2 500 delegatów, którzy wystąpili z wnioskiem do Centralnej Rady o organizację państwa ukraińskiego. Następnie przystąpiono do tworzenia ochotniczych formacji wojskowych, które już na początku października 1917 roku liczyły blisko 60 000 żołnierzy. Wiosną 1918 roku na żądanie Niemców zostały one jednak zlikwidowane.²⁷

Sytuacja radykalnie się zmieniła wskutek powstania bolszewików w Piotrogradzie w dniu 25 października 1917 roku, kiedy to partia bolszewicka obalila Rząd Tymczasowy z Kiereńskim na czele i przejęła całą władzę w stolicy Rosji, a potem zaczęła stopniowo przejmować władzę w różnych regionach kraju. Niezwykle ważne znaczenie dla przebiegu wydarzeń w tamtym okresie miało ogłoszenie przez Radę Komisarzy Ludowych (rząd bolszewicki) w Piotrogradzie w dniu 2/15 listopada 1917 roku „Deklaracji praw narodów Rosji”, zgodnie z którą różne uciemiężone przez carat narody dawnego imperium rosyjskiego uzyskiwały prawo do swobodnego samostanowienia w sprawie dalszego własnego rozwoju w postaci niepodległych państw czy autonomii w granicach rosyjskiego państwa federacyjnego. Wydany w dniu 7/20 listopada 1917 roku przez Centralną Radę III Uniwersał proklamował utworzenie niezależnego państwa ukraińskiego – Ukraińskiej Republiki Ludowej, utrzymującej jednak federacyjne więzi z Rosją. Ten moment można uznać za decydujący krok Ukrainy w kierunku całkowitej, chociaż tymczasowej, niezależności państwowej, zdławionej jednak wkrótce przez bolszewików.²⁸

2. Państwo ukraińskie po 1918 roku w świetle prawa międzynarodowego

Decydującym okresem dla powstania państwa ukraińskiego był przełom lat 1917/1918. Rozpoczęciem tego okresu było ogłoszenie Ukraińskiej Republiki Ludowej przez Centralną Radę w III Uniwersale z dnia 7/20 listopada 1917 roku. Zgodnie z tym dokumentem Ukraina miała zostać państwem samodzielnym, autonomicznym, ale zachowującym federacyjną zależność od Rosji. Poza tym III Uniwersał uwzględniał najistotniejszy dla ludności ukraińskiej problem i obiecywał przekazać ziemię chłopom, wprowadzić ograniczenie długości dnia pracy do ośmiu godzin i kontrolę państwa w sferze produkcyjnej kraju.²⁹

W myśl założeń III Uniwersalu i zgodnie z dekretem o przeprowadzeniu wyborów do Ukraińskich Ustanowczych Zboriw (Ukraińskie Zgromadzenie Konstytucyjne), w dniu 9 stycznia 1918 roku miały się odbyć ogólnoukraińskie wybory. Prawo wyborcze uzyskali wszyscy mieszkańcy Ukrainy powyżej 20 lat obojga płci, niezależnie od narodowości. Niestety, przez skłócenie się ukraińskich partii politycznych do wyborów nie doszło. Natomiast warto podkreślić, że w ogólnorosyjskich wyborach do Ogólnorosyjskiego Zgromadzenia Konstytucyjnego ukraińskie stronnictwa narodowe zebrały ponad 75% głosów, kiedy bolszewicy tylko 10%. Kijowska Rada Delegatów uznała władzę Centralnej Rady.³⁰

Niesprecyzowany był stosunek bolszewików wobec Ukraińskiej Republiki Ludowej i Centralnej Rady. Z jednej strony bolszewicy prowadzili zacieklą walkę polityczną o przejęcie władzy na całym obszarze Rosji, w tym i na Ukrainie, z drugiej zaś strony uznawali Ukraińską Republikę Ludową. Bardzo wyrazistym przykładem była walka polityczna o władzę w Charkowie, w którym w dniu 10/23 listopada 1917 roku dopiero co wybrana Rada Delegatów Robotniczych i Żołnierskich zajęła dziwną postawę wobec sytuacji politycznej na Ukrainie. Uznała jednocześnie zarówno Ukraińską Republikę Ludową, jak też zwierzchnictwo Rady Komisarzy Ludowych w Piotrogradzie. Już dwa dni później Rada Delegatów Robotniczych i Żołnierskich w Charkowie ogłosiła przejęcie całej władzy w swoje ręce, czym zdemaskowała prawdziwe zamiary bolszewików w stosunku do państwa ukraińskiego, ostatecznie zerwanie z którym nastąpiło w dniu 24 listopada/ 7 grudnia 1917 roku.³¹

Przeważająca część Ukrainy zachowała lojalność wobec Centralnej Rady. Wyjątek stanowiły: Charków (jako stolica władzy bolszewic-

kiej na Ukrainie), Luck, Równe, Żmerynka, Płoskirów i część Zagłębia Donieckiego.

Na początku 1918 roku powstał nowy problem związany z Rumunią, która przyłączyła Besarabię, chociaż jeszcze w dniu 15 marca 1918 roku prezydent Centralnej Rady M. Hruszewski zgłosił pretensje Ukrainy do Południowej i Północnej części nowo powstałej Republiki Moldawskiej. Komplikacja stosunków Ukrainy z Rumunią spowodowała jeszcze bardziej nieprzejezdane stanowisko Centralnej Rady Ukrainy wobec państw centralnych i ich satelitów i niewątpliwie przyspieszyła proces zacieśniania współpracy wojskowo-politycznej z Polakami. Usiłowano usprawnić koordynację działań wojennych jednostek wojskowych podurządkowanych Centralnej Radzie i I Korpusu Polskiego gen. Józefa Dowbó-Muśnickiego. Zdecydowanym zwolennikiem przyspieszenia tych procesów stał się nowy sekretarz generalny do spraw wojskowych Centralnej Rady, Semen Petlura.³²

Oprócz działań wojennych na frontach pierwszej wojny światowej sytuację wewnętrzną na Ukrainie komplikowało jeszcze kilka ważnych czynników, a wśród nich między innymi walka Centralnej Rady o ograniczenie szerszenia się na Ukrainie wpływów Piotrogradzkiej Rady Komisarzy Ludowych, która jeszcze pod koniec 1917 roku w swoim Manifestie do Narodu Ukraińskiego faktycznie wypowiedziała wojnę Centralnej Radzie ze strony bolszewickiej Rosji; narzędziem RKL była w owym czasie wspierana przez nią Rada w Charkowie.³³

Zaostrzenie się wojny domowej na Ukrainie, działania wojenne liczących prorosyjskich formacji wojskowych, białogwardystów, anarchistów spowodowały, że sytuacja coraz bardziej wymykała się spod kontroli jakichkolwiek systemów władzy – czy to Centralnej Rady, czy to bolszewików. Istotne znaczenie miały też działania wojenne na Ukrainie jednostek wojskowych należących do obcych państw.

Wielką próbą dla Ukraińskiej Republiki Ludowej było powstanie bolszewickie przy udziale robotników zakładu przemysłowego „Arsenal” w Kijowie w połowie stycznia 1918 roku. Kilkakrotnie Kijów przechodził z rąk do rąk, a w dniu 26 stycznia/8 lutego 1918 roku całkowicie opanowali go bolszewicy. Centralna Rada przeniosła się najpierw do Żytomierza, a potem do Sarn na Wołyniu Zachodnim. Od 30 stycznia/12 lutego 1918 roku Kijów został stolicą Ukrainy Radzieckiej.³⁴

Sukcesy Niemców na frontach były tak znaczące, że Rosja Radziecka musiała rozpocząć rozmowy z państwami centralnymi w sprawie rozejmu. Pertraktacje zakończyły się całkowitą klęską dyplomatyczną bolszewików rosyjskich i ich ukraińskich „braci” oraz podpisaniem

traktatu pokojowego w Brześciu Litewskim w dniu 3 marca 1918 roku.

Wśród artykułów traktatu były między innymi takie, które wyrażały nie demonstrowały poparcie dla Centralnej Rady, a mianowicie:

- wojska sowieckie miały w najkrótszym czasie opuścić Ukrainę;
- Rosja musiała uznać Ukraińską Republikę Ludową, która została proklamowana przez Centralną Radę w dniu 9/22 stycznia 1918 roku w jej IV Uniwersale jako państwo niezależne i suwerenne (pierwszym premierem został Wołodymyr Wymyzenko);

- Rosja powinna była uznać także podpisany po ośmiu dniach od oficjalnego uznania URL przez państwa centralne (1 lutego 1918), czyli w dniu 9 lutego 1918 roku, traktat pokojowy państw centralnych z Ukraińską Republiką Ludową;³⁵

- z Centralną Radą Rosja miała podpisać traktat graniczny.³⁶

W celu poparcia Centralnej Rady Niemcy wprowadzili na Ukrainę liczące prawie pół miliona armie. Dla porównania – nawet po sowieckiej mobilizacji liczba czerwonogwardystów na Ukrainie nie była większa od 25 000 osób.³⁷

Centralna Rada powróciła do Kijowa już z pewnym dorobkiem ustawodawczym, bowiem jeszcze w Sarnach uchwalono kilka bardzo ważnych dla narodu ukraińskiego reform, a mianowicie:

- wprowadzono ograniczenie czasu pracy w zakładach przemysłowych do ośmiu godzin;

- deklarowano parcelację wielkich majątków ziemskich i przeprowadzenie w kraju reformy rolnej;

- wprowadzono nowy podział administracyjny terytorium Ukrainy;

- deklarowano przeprowadzenie reformy pieniężnej;
- w dniu 22 marca 1918 roku uchwalono (na wniosek D. Antonowicza i przy poparciu M. Hruszewskiego) godło państwowe Ukrainy – trójzab („tryzub”) z czasów panowania kijowskiego księcia Włodzimierza Wielkiego.³⁸

Oprócz tego Ukraińska Republika Ludowa musiała, w myśl porozumień z Niemcami, w niezwykle ciężkich dla Ukrainy warunkach braku żywności wysyłać wielkie jej partie do Niemiec i Austro-Węgier, co spowodowało niechęć ze strony ludności chłopskiej.³⁹

Jeszcze jednym słabym punktem państwa ukraińskiego był brak rozwiązania problemu narodowościowego, przy czym stosunki polsko-ukraińskie nadal pozostawały napięte, chociaż można znaleźć dużo przykładów poszukiwania dróg do polsko-ukraińskiego porozumienia. W Rządzie Centralnej Rady utworzono nawet Ministerstwo do Spraw Polskich, na czele którego stanął M. Mickiewicz. Najwięcej trudności

wywoływała sprawa wytyczenia granic między Polską a Ukrainą, co miało się odbyć nieco później.⁴⁰

Próby Centralnej Rady uregulowania prawnego zasady stacjonowania wojsk niemieckich na terytorium Ukrainy były otwarcie lekceważone przez władzę wojskową Niemców. Poza tym w czasie dyskusji podczas posiedzeń organów władzy Centralnej Rady często dochodziło do ostrych starć politycznych między przedstawicielami różnych ugrupowań politycznych, wskutek czego władze niemieckie zaczęły traktować Ukrainą jako państwo marionetkowe, w którym panuje bałagan, dlatego Niemcy rozpoczęli w ukraińskich środowiskach narodowych poszukiwać zwolenników „mocnej ręki”, którzy mogliby „okiełznać” panujący na Ukrainie „chaos demokratyczny”. Oczywiście, taka osoba się znalazła – generał Paweł Skoropadski, pochodzący ze szlacheckiego rodu ukraińskiego. Niemcy „porządkowali” sytuację na Ukrainie bez specjalnych skrępułów. Przykładem jest ogłoszenie na zjeździe partii chłopskiej, który odbywał się pod ochroną oddziałów niemieckich, Pawła Skoropadskiego hetmanem Ukrainy w dniu 29 kwietnia 1918 roku, czyli w tym samym dniu, kiedy Centralna Rada, oficjalnie uznawana jako jedyna prawowita reprezentacja narodu ukraińskiego przez tychże Niemców, uchwaliła konstytucję i wybrała M. Hruszewskiego na prezydenta Ukraińskiej Republiki Ludowej. Od tego momentu rozpoczęły się faktyczne rządy na Ukrainie P. Skoropadskiego, którego wojskowe jednostki były wykorzystywane czasem przez Niemców w celu pacyfikacji buntujących się robotników i chłopów ukraińskich. Skala akcji pacyfikacyjnych była tak znaczna, że już latem 1918 roku przeciwko Niemcom i wojskom hetmana wybuchły powstania prawie w całej Ukrainie, z czego natchmiamt skorzystali „sowieci”, tworząc w różnych regionach Ukrainy całą sieć oddziałów partyzanckich i formacji nielegalnych, działających w podziemiu.⁴¹

Pierwsze zjazdy ukraińskich komunistów odbyły się w Moskwie i większość członków powołanej na I Zjeździe Komunistycznych Organizacji Ukrainy w dniach 5-12 lipca 1918 roku Komunistycznej Partii Bolszewików Ukrainy (która wchodziła w skład Rosyjskiej Komunistycznej Partii Bolszewików) stanowili Rosjanie. Liderem tej partii na jej II Zjeździe został Emanuel Kwiring, też nie mający nic wspólnego z narodowością ukraińską.⁴²

Jesienią 1918 roku, po klęsce państw centralnych w pierwszej wojnie światowej, siły oddane dawniej Centralnej Radzie rozbrajały jednostki wojskowe podległe hetmanowi Skoropadskiemu, wykorzystując jego deklarację o tym, że Ukraina miała być związana więzami federacyjnymi z Rosją.

Część działaczy Centralnej Rady w dniu 14 listopada 1918 roku ogłosiła pięcioosobowy Dyrektoriat, na czele którego stanął W. Wynnyczenko.

W sprawach międzynarodowych Dyrektoriat był skierowany na kraje Ententy, a przede wszystkim na Francję i Anglię. Polacy byli traktowani jako ewentualni sprzymierzeńcy w przyszłej wspólnej walce z bolszewizmem na Ukrainie.

Dysponując mniej więcej 3,5-tysięczną formacją wojskową – Strzelcami Siczowymi, podporządkowanymi S. Petlurze – głównodowodzącemu sił zbrojnych, Eugeniuszowi Konowalcowi i Andrzejewi Melnykowi, Dyrektoriat w dniu 14 grudnia 1918 roku zdobył Kijów. W drodze na Kijów do Strzelców Siczowych przyłączyły się liczne oddziały partyzanckie Pawła Skoropadskiego, który po zrzeczeniu się władzy uciekł do Niemiec.⁴³

Wykorzystując klęskę wojenną państw centralnych Rosja sowiecka unieważniła traktat brzeski (z 13 listopada 1918 roku) i rozpoczęła ofensywę wojskową w kierunku na Charków, zdobyty 3 stycznia 1919 roku. Tam przeniósł się tymczasowy Rząd Robotniczo-Chłopski Ukrainy. W dniu 6 stycznia 1919 roku proklamowano Ukraińską Socjalistyczną Republikę Radziecką.⁴⁴

W dniu 25 kwietnia 1920 roku ofensywą wojsk Józefa Piłsudskiego, z pomocą wojsk S. Petlury, rozpoczęła się wielka wojna polsko-sowiecka,⁴⁵ którą można uważać za końcowy etap w historii młodego, niezależnego państwa ukraińskiego (URL).⁴⁷

Już w dniu 6 maja 1920 roku Kijów został opanowany przez wojsko polskie, ale bolszewikom udało się dość szybko ściągnąć z całej Rosji jednostki wojskowe i rozpocząć kontrofensywę.

Dowodzone przez M. Tuchaczewskiego, S. Budionnego i J. Stalina armie sowieckie na przełomie lipca i sierpnia zbliżyły się do Lwowa i Warszawy, pod którą poniosły w dniach 14-17 sierpnia 1920 roku klęskę („Cud nad Wisłą”), przypominającą paniczną ucieczkę. Tymczasem wojska barona Wrangla na południu Ukrainy, po opanowaniu Mariupola, rozpoczęły natarcie na Zagłębie Donieckie. Wskutek straszliwej klęski bolszewików pod Warszawą, gdzie zostały zniszczone ich najlepsze jednostki wojskowe, oraz w następstwie ofensywy generała Wrangla państwo sowieckie zmuszone było do rozpoczęcia rokowań pokojowych z Polską, uwięzionych podpisaniem traktatu pokojowego w Rydze w dniu 18 marca 1921 roku.⁴⁸

Dyrektoriat przestał istnieć jeszcze przed wycofaniem się wojsk polskich z Kijowa, po opuszczeniu go przez A. Makarenkę i F. Szweca (21 maja 1920),⁴⁹ gdy jedynym aktywnym jego członkiem pozostał

S. Petlura. W rozmowach pokojowych w Rydze stronę ukraińską reprezentowała już delegacja Ukrainy sowieckiej, co oznaczało wymuszone uznanie Ukrainy Radzieckiej przez Polskę. Pod dokumentem końcowym złożyli podpisy przedstawiciele ukraińskiej delegacji sowieckiej – Kwiring i Kociubynski.

Zgodnie z traktatem ryskim mniejszości narodowe uzyskały gwarancje zachowania swojej tożsamości narodowej, prawo wyboru obywatelstwa i miejsca zamieszkania. Ogłoszono też amnestię dla tych, którzy popełnili przestępstwa o charakterze politycznym. Oddziały zbrojne ukraińskiej Republiki Ludowej zostały internowane, głównie w krajach zachodnich. Granica państwa przebiegała wzdłuż rzeki Zbrucz w Galicji aż do Dniestru i na wschód od Korca na Wołyniu.⁵⁰

Po wojnie polsko-sowieckiej na reszcie frontów wojny domowej w Rosji i na Ukrainie nastąpił przelom na korzyść sowieców, wskutek czego po bitwie o Szanice Turecki na Perekopie (8-9 listopada 1920 roku) Armia Czerwona opanowała Krym. Tym wydarzeniem faktycznie zakończyła się wojna domowa na Ukrainie. Rozpoczął się nowy etap – walka Ukraińców o przetrwanie narodu w warunkach ponadnarodowego państwa sowieckiego, w praktyce broniącego interesów społeczności rosyjskiej.

3. Ukraina radziecka

Wojna domowa pozostawiła po sobie zrujnowaną doszczętnie gospodarkę, nastroje anarchii i sprzeciwu wobec instytucji państwowych. Wszystko to, razem z panującym głodem (w kraju, który kiedyś dawał dużą część produkcji rolno-spożywczej całej Europy) i prawie totalną emigracją inteligencji, biologiczardystów, bolszewików i anarchistów, zamieniło Ukrainę w ponurą i budzącą zgrozę pustynię.

W roku 1921 produkcja przemysłu ciężkiego stanowiąła zaledwie 12% w porównaniu do poziomu przedwojennego, transport był całkowicie zniszczony, a plony w rolnictwie ledwie sięgały 1/4 plonów przedwojennych. Resztki gospodarstw rolnych, okaleczonych wojną, były systematycznie terroryzowane przez tak zwane komitety biedoty, zajmujące się zwykłymi grabieżami pod hasłami leninowskimi.⁵¹

Wprowadzenie NIEP-u, szczególnie w warunkach szalejącego na Ukrainie głodu, który objął prawie 36% całej ludności kraju, czyli blisko 3,5 mln ludzi, z których ok. 1 mln zmarło, było rzeczywiście próbą rato-

wania przed całkowitą klęską kiedyś niezwykłe bogatego kraju. Choć tutaj trzeba zaznaczyć, że sam głód w dużej mierze Ukraina także „wodzięła” bolszewikom, którzy już po wprowadzeniu Nowej Polityki Ekonomicznej wyegzekwowali według starych zasad kontyngent żywnościowy jesienią 1921 roku.⁵² Dzięki Nowej Polityce Ekonomicznej Ukrainie razem z Rosją i innymi państwami sojusznicy dość szybko udało się ustabilizować walutę i znacznie polepszyć zaopatrzenie rynku w artykuły spożywcze i przemysłowe oraz o przeszło 30% zmniejszyć bezrobocie w kraju.⁵³ Niewątpliwie sukcesy gospodarze wzmocniły międzynarodową pozycję Rosji, a razem z nią i reszły republik sowieckich, w tym Ukrainy. W dniu 16 kwietnia 1922 roku w Rapallo podpisano układ Niemców i Federacji Rosyjskiej o wznowieniu stosunków dyplomatycznych między obu państwami, który pod koniec tegoż roku został rozciągnięty i na resztę republik sowieckich, w tym na Ukrainę. Oznaczało to, razem z traktatem ryskim, początek przebijania się państwa sowieckiego przez blokadę państw demokratycznych.

Ten niewątpliwý sukces polityczny młodych republik sowieckich ujawnił jeszcze jedną przewagę zacieśnienia wzajemnych więzi i przyspieszył odbywający się już od kilku lat proces ich integracji w jedną federację, logicznym finałem którego stało się utworzenie według leninowskiej koncepcji państwa sojuszniczego – Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Jego utworzenie ogłoszono na I Ogólnozwiązkowym Zjeździe Rad w Moskwie w dniu 30 grudnia 1922 roku. Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka, Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka, Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka i Zakaukaska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka jako pierwsze weszły w skład nowego państwa związkowego. Ratyfikacja nastąpiła na II Zjeździe Rad, o czym poinformowano światową opinię publiczną w dniu 13 lipca 1923 roku. Przedstawicielem Ukrainy w pierwszym rządzie ZSRR był Włas Czubar, będący jednym z zastępców Lenina – pierwszego premiera ogólnozwiązkowego rządu.⁵⁴

Należy podkreślić, że w nowym państwie związkowym dosyć szybko odczytano stare rosyjskie nastroje szowinistyczne i zaczęły się nasilać tendencje do ograniczania praw różnych narodów, m.in. ukraińskiego, o czym otwarcie głosił na XII Zjeździe RKP(b) (17-25 kwietnia 1923 roku) przedstawiciel Ukrainy – Skrypnik, Rakowski i Hryńko; głosy te zostały zlekceważone przez rosyjską większość (Ukraińców na Zjeździe było tylko 4,7% ogółu delegatów).⁵⁵

Dyskryminowanie Ukraińców w państwie związkowym było faktem. Po czasach uprzedymysłowienia i przeprowadzania kolektywizacji już

też, zwolnienicy odrodzenia narodu ukraińskiego w granicach etnicznie zaludnionych przez Ukraińców.

Dopóki opozycyjna działalność ukraińskich organizacji nacjonalistycznych osłabiała państwo polskie, które w prasie sowieckiej zawsze było nazywane nie inaczej jak „burżuazyjno-ziemiańska Polska” (oczywiście, w negatywnym znaczeniu tych słów), walka narodu ukraińskiego na Ukrainie Zachodniej o niepodległy byt wywoływała współczucie w państwie sowieckim i była traktowana jako dążenie Ukraińców do zjednoczenia się z trzonem narodu ukraińskiego będącego już w granicach ZSRR i mającego symboliczną państwowość w postaci Ukraińskiej SRR.

Ekstremizm i skrajnie ideowe zabarwienie zbliżało nacjonalistyczne organizacje ukraińskie w sensie ideologicznym raczej do idei laszizmu niż do tradycyjnie pojmowanego w ZSRR ruchu narodowo-wyzwoleńczego o charakterze klasowym.

Ocena genety ruchu nacjonalistycznego Ukraińców na zachodnioukraińskich terenach wymaga jeszcze specjalistycznych badań naukowych ze względu na złożoność problemów politycznych i ideologicznych w rozwoju narodów ukraińskiego i polskiego w latach dwudziestych-czterdziestych dwudziestego wieku. Skala złożoności tej problematyki wymaga zjednoczenia wysiłków ukraińskiej i polskiej kadry naukowej dla ponownego rozpatrzenia wydarzeń tamtych lat obiektywnie i bez wzajemnych uprzedzeń czy zakłamania.

Nie ulega wątpliwości, iż powstanie licznych organizacji nacjonalistycznych na Ukrainie Zachodniej było wywołane m.in.:

– błędami polityki narodowościowej państwa polskiego, które nie potrafiło stworzyć mniejszościom narodowym, szczególnie najliczniejszym (Ukraińcom, Białorusinom i Litwinom), poczucia bezpieczeństwa ich etnorozwoju w granicach państwa polskiego i współodpowiedzialności za wspólne dobro dla wszystkich obywateli państwa. W rzeczywistości liczne rzesze Ukraińców, Białorusinów i Litwinów czuły się obco na własnej ziemi;

– sytuacją międzynarodową w rozpatrywanym okresie historycznym, którą cechowało rozpowszechnianie się ideologii o charakterze ekstremistycznym, od bolszewicko-klasowej Związku Sowieckiego poczynając, do narodowo-socjalistycznej Rzeszy Niemieckiej. W warunkach historycznych rozpatrywanego okresu pozbawiona własnej rzeczywistości państwowości narodowa ekstrema Ukraińców była naturalną reakcją na ówczesny brak możliwości powstania państwa ukraińskiego. To, że rozwinęła się na terenach Ukrainy Zachodniej, tłumaczy się tylko demokratycz-

na początku lat trzydziestych na Ukrainie rozpoczęła się autentyczna akcja wyniszczenia narodu ukraińskiego przez reżym stalinowski. Było to zgodne z koncepcją Stalina, mówiącą o konieczności likwidacji założeń chłopów jako warstwy społecznej, bowiem uważano ich za ewentualnego przeciwnika socjalistycznych przemian w społeczeństwie. Najwięcej takich rolników było na Ukrainie, staje się więc zrozumiałe, dlaczego perfidnie inspirowany przez system stalinowski sztuczny głód w tak dużym stopniu dotknął właśnie najżyźniejsze tereny Związku Radzieckiego, w tym Ukrainę.

W niektórych obwodach południowej i wschodniej Ukrainy głód wyniszczył do 25% mieszkańców tych terenów. Liczbę ofiar głodu szacuje się na 3-5 milionów istnień ludzkich. Niektóre rejony wokół Kijowa, Połtawy i innych centralnych obwodów Ukrainy zostały prawie zupełnie wyludnione wskutek głodu w latach 1932-1933.⁵⁶

Następna fala stalinowskiego ludobójstwa nadeszła na Ukrainę pod koniec lat trzydziestych (1937-1938), kiedy to na cały świat proklamowano całkowite zwycięstwo socjalizmu w ZSRR. Ofiarami represji tego okresu padły miliony Ukraińców, Polaków i przedstawicieli innych narodów. Wiele narodów w całości poddano drastycznym represjom i wysiedleniom z miejsc rodzimych, jak na przykład Tatarzy krymscy. Czeczeni i inni.⁵⁷

W znacznym stopniu represje dotknęły również twórców kultury ukraińskiej i działaczy społecznych. Tylko w roku 1936 aresztowano po wyrzuceniu z partii 45 000 jej członków, których jedyną winą były sympatie dla tradycji ukraińskich. W latach 1937-1938 tylko na Ukrainie represjonowano 160 000 osób za przekonania polityczne.⁵⁸ W drugiej połowie 1937 roku rozstrzelano niemal wszystkich członków KC Ukrainy.⁵⁹

4. Ukraina po II wojnie światowej

Historyczną próbą dla Ukrainy stała się druga wojna światowa, która ujawniła cały ogrom nagromadzonych w tym kraju problemów i sprzeczności natury narodowościowej w warunkach totalitarnego państwa klasowego z panującym w nim narodem rosyjskim. Pogłębił się również od dawna dojrzewający podział w społeczeństwie na zwolenników kształtowania się ponadnarodowego „narodu” sowieckiego, ze stopniowym zanikaniem tożsamości narodowej wspólnot składowych. Byli

nym charakterem państwa polskiego, bowiem na Ukrainie sowieckiej nawet najdrobniejszy przejaw narodowy w życiu społecznym Ukraińców natychmiast był dławiony i poddawany bezwzględny repressjom:

– poparciem ideologicznym oraz organizacyjno-finansowym ze strony państwa sowieckiego, w interesie którego było rozpalenie sprzeczności narodowych w państwie polskim;

– coraz bardziej pogłębiającym się zacośnieniem gospodarczym na Ukrainie Zachodniej w porównaniu z terytorium zachodniej i środkowej Polski. Światowy kryzys gospodarczy początku lat trzydziestych najboleśniej dotknął właśnie Ukrainę. Zewnętrznym przejawem była nie tylko recesja gospodarcza, lecz i masowa emigracja zarobkowa za ocean z ziem ukraińskich. Zalamanie koniunktury na produkcję rolno-spożywczą na rynkach europejskich było prawdziwą tragedią dla wielu rodzin chłopskich, prowadzących drobne gospodarstwa, nie wytrzymujące konkurencji z dużymi gospodarstwami polskiego ziemiaństwa. Brak gospodarczo-instytucjonalnych rozwiązań ze strony władz centralnych na Ukrainie był odbierany jako antyukraińska polityka wynarodowienia Ukraińców i stopniowego wyparcia ich ze sfery gospodarki rolno-spożywczej.

Ideologiczną lokomotywą ruchu nacjonalistycznego na Ukrainie była Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, powstała w styczniu 1929 roku na kongresie w Wiedniu, który odbył się w dziesiątą rocznicę proklamowania „sobornosti” Ukrainy. Na tym kongresie OUN pułkownik Jewhen Konowalec został przywódcą tej organizacji. Antysovietcki i antypolski charakter wyraźnie eksponował już pierwszy jej dokument programowy pt. „Widoczwa Kongresu Ukraińskich Nacjonalistów”,⁶⁰

W latach dwudziestych i trzydziestych OUN zrealizowała cały szereg terrorystycznych akcji przeciwko polskim organom władzy. Ciekawe, że w opracowaniu ukraińskich nacjonalistów, poświęconym dzieciom UPA, które ukazało się prawdopodobnie pod koniec 1989 lub na początku 1990 roku na Ukrainie (nie ma żadnych wzmianek o miejscu i czasie tej publikacji), terroryzm OUN uznaje się za przesadny i nawet nieco szkodliwy dla ruchu narodowo-wyzwoleńczego na Ukrainie.⁶¹

Władze sowieckie zawsze bardzo poważnie traktowały zagrożenie płynące ze strony ruchów ukraińskich nacjonalistów i też dosyć aktywnie stosowały metody terroryzmu, łamiąc wszelkie zasady prawa międzynarodowego, dokonując akcji terrorystycznych na terytoriach obcych państw. Oczywiście, ostrze tych poczynań było skierowane przeciwko działaczom stojącym na czele OUN, jako organizacji najbardziej nieprzejednanej wobec systemu sowieckiego w ukraińskim obozie narodo-

wym. W dniu 25 maja 1926 roku w Paryżu został zabity przez sowieckiego agenta Szwarzbarta Główny Ataman Armii i Floty Ukrainy, Semen Petlura. W dniu 23 maja 1938 roku na ulicy Rotterdamu z rąk agenta NKWD zginął Jewhen Konowalec. To tylko dwa najgłośniejsze z zaminów dokonanych na liderów ukraińskich przez sowiecki wywiad poza granicami ZSRR.⁶²

Po zagarnięciu Ukrainy Zachodniej przez Związek Sowiecki w roku 1939 większość ukraińskich partii i stronnictw o charakterze narodowym sama się rozwiązała, faktycznie pozostała tylko działająca w podziemiu OUN, która w odpowiedzi na prowadzoną przez ZSRR politykę kolektywizacji i wysiedlania ludności ukraińskiej na wschód Związku Sowieckiego rozpoczęła faktyczną wojnę domową przeciwko Sowiecom. Jedną z najgłośniejszych akcji terrorystycznych OUN wobec władz sowieckich było wysadzenie magazynów z amunicją w Przemysłu w marcu 1941 roku, co wywołało wśród władz sowieckich panikę, bowiem w sytuacji zwiększenia napięcia w stosunkach niemiecko-sowieckich tworzyło pozory ataku Niemiec na ZSRR, a zatem miało prowokacyjny charakter.⁶³ Należy zauważyć, że OUN cieszyła się dosyć znacznym poparciem wśród ludności ukraińskiej na ziemiach Ukrainy Zachodniej.

Wielu mieszkańców Ukrainy kwiatami witano wojska niemieckie, oczekując od nich wyzwolenia od sowiecko-kolechzowej tyranii i przywrócenia prawa prywatnej własności, przede wszystkim ziemi. Jednocześnie z natarciem wojsk niemieckich na Bukowinę, Wołyniu i w Galicji zaczęły powstawać ukraińskie oddziały zbrojne, kierowane przeważnie przez działaczy OUN. Najsilniejszymi bojownikami OUN były oddziały Stepana Banderi (Galicja, Wołyń) i pułkownika Andrija Melnyka (Bukowina). W północnej części Wołynia rozpoczęła swoją działalność „Polińska Siecz” z atamanem Tarasem Bulbą-Borowcem na czele. Niektóre miejscowości jeszcze przed wejściem wojsk niemieckich zostały opuszczone przez ukraińskie bojówki, jak na przykład Buczacz i Sokal. Równocześnie z przesuwaniem się frontów niemiecko-sowieckich do Kijowa dotarły też i ukraińskie oddziały paramilitarne. Ciekawe, że zbrodnia sowiecka w Katyniu uznana została w przytoczonej wyżej publikacji za zbrodnię na równi z innymi masowymi zbrodniami Niemców i Sowietów na terenach ogarniętych wojną.⁶⁴

Chociaż Niemcy nie miały na celu okazywania poparcia dla dążeń niepodległościowych ze strony różnych narodów ZSRR, na samym początku wojny niemiecko-sowieckiej władze Trzeciej Rzeszy zajęły dosyć tolerancyjne stanowisko wobec najbardziej stanowczych aspiracji narodowych przede wszystkim Litwinów i Ukraińców. Jest rzeczą wymowną,

że na czele nowo powołanego rządu Litwy stanął ostatni ambasador Litwy w Berlinie, pułkownik Kazis Skirpa (23 czerwca 1941 roku). Na Ukrainie zaś inicjatorem powstania ukraińskiego rządu była OUN pod przywództwem Stepana Bandery. Na zwołanych we Lwowie 30 czerwca 1941 roku „Narodnych Zborach” proklamowano ukraińską państwowość na ziemiach Ukrainy „wyzwolonych przez Niemców”. Na czele Tymczasowego Rządu Państwowego Ukrainy stanął Jarosław Stecko-Karbowycz.⁶⁵

Władze niemieckie zażądały od przywódców ukraińskich odwolania aktów o powstaniu państwa, po czym internowano ich. Duża liczba działaczy niepodległościowych Ukrainy, w tym i Stepan Bandera, znalazła się w niemieckich obozach koncentracyjnych. Jednak dążenia do współpracy z Niemcami w walce przeciw ZSRR były wciąż zbyt mocne. Dlatego nadal wraz z oddziałami niemieckimi w głąb Ukrainy przesuwały się też formacje ukraińskie, wspomagając Niemców i jako tłumacze na tych terenach, i jako przedstawiciele miejscowej administracji policyjnej, uczestnicząc przy tym w wielu zbrodniczych akcjach przeciwko ludności cywilnej, szczególnie w akcjach wyniszczania ludności żydowskiej.

Jeden z twórców polityki wschodniej Niemiec, Alfred Rosenberg, w swoim planie „Ost” zakładał, że na terenach krajów nadbałtyckich, Białorusi i Ziemi Nowgorodzkiej powstanie obszar całkowitej kolonizacji niemieckiej i germanizacji, natomiast na południu powinna powstać półsuwerenna Ukraina, obejmująca tereny Galicji i na wschodzie sięgająca aż za Wolgę, łącznie z autonomiczną Republiką Niemców Nadwołżańskich. Plany Rosenberga dotyczące Ukrainy nie zostały poparte przez kierownictwo Rzeszy Niemieckiej. Na posiedzeniu w kwatery głównej Hitlera w dniu 17 lipca 1941 roku postanowiono wyodrębnić Galicję i przyłączyć ją do Generalnego Gubernatorstwa, natomiast całą południową Ukrainę między Bugiem i Dniestrem (tzw. Transdnestr) włączyć do Odessy postanowiono przekazać Rumunii za jej sojusznicy udział w wojnie z ZSRR.⁶⁶ Należy podkreślić, że w dużym stopniu decyzja ta wywarła wpływ na stopniowe przejście ukraińskiego ruchu narodowego do opozycji wobec Niemców.

Na przyspieszenie procesów ewolucji ukraińskiego stanowiska wobec Niemiec miały wpływ dyskryminujące ludność ukraińską posunięcia władz niemieckich, jak „12 reguł zachowania Niemców na Wschodzie i traktowania Rosjan” (w tym też Białorusinów i Ukraińców). Poza tym „Instrukcja” dla policji niemieckiej na Wschodzie cynicznie polecała niemieckim policjantom zamykać szkoły, odbierać placówki kulturalno-owsiatowe, teatry i kiną, niszczyć placówki naukowe, nie wyrażać zgody w sprawach działań parafii, nie walczyć z chorobami

zakaznymi, szerzyć amoralność w zachowaniach ludzkich.

W swoich wypowiedziach w roku 1943 Gauleiter Ukrainy Erich Koch wielokrotnie podkreślał konieczność zniszczenia wszystkich narodów słowiańskich i stworzenia na Ukrainie obszaru do niemieckiej kolonizacji.⁶⁷ W roku 1942 na Ukrainie rozpoczął się masowy sowiecki ruch wojny partyzanckiej z niemieckimi najedźcami, czemu w dużym stopniu sprzyjała antyukraińska polityka władz niemieckich.

W tej sytuacji latem 1942 roku powstała Ukraińska Powstańcza Armia, złożona z różnych oddziałów zbrojnych OUN, która rozpoczęła walkę ze wszystkimi: z Niemcami, bolszewikami i Polakami, wykorzystując najokrutniejsze czasem metody walki. Według R. Torzeckiego, ofiarami UPA na Ukrainie Zachodniej było od 80 000 do 100 000 osób narodowości polskiej, co wyraźnie wskazuje na zbrodniczy charakter działalności OUN-UPA w czasie drugiej wojny światowej.⁶⁸

Ciekawo, że w publikacji ukraińskich nacjonalistów, którą tutaj wykorzystujemy jako alternatywne źródło informacji, pojawia się próba pokazania zbrojnej walki Polaków na ziemiach ukraińskich jako wyrażenie antyukraińskiej i obarczenia winą samych Polaków za masowe mordowanie tyluże Polaków przez ukraińskie formacje UPA. Tu warto przytoczyć cytat z tej publikacji:

....Polska szowinistyczna głupota na ukraińskich ziemiach, wroga postawa dużej części Polaków do ukraińskiego narodu, ich współpraca ze wszystkimi okupantami ziem ukraińskich przeciwko ukraińskiemu ruchowi wyzwolenicznemu, były przyczyną krwawej polsko-ukraińskiej wojny na Wołyniu, na Chełmszczyźnie i późniejszej w Galicji. Tej wojny Polacy nigdy nie wygrali, o czym jeszcze będziemy opowiadać w innym rozdziale. Wskutek tej wojny setki tysięcy Polaków musiło zostawić ukraińskie ziemie i ten odwrót należy uważać za jeszcze jeden kół wbiły w grób polskiej ekspansji na Wschód.⁶⁹

W latach powojennych jednocześnie z procesem wytyczenia granic polsko-sowieckich odbywały się procesy migracyjne,⁷⁰ którym sprzyjały traktaty polsko-sowieckie,⁷¹ aczkolwiek należy zawsze pamiętać o tym, że zawierano te umowy międzynarodowe z prosowieckim rządem w Polsce.⁷²

W dniu 9 września 1944 roku pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego i rządem Ukrainy sowieckiej została podpisana umowa o „dobrowolnej” repatriacji Polaków z Ukrainy do Polski i Ukraińców z Polski na Ukrainę. Podobne umowy były podpisane między Polską i Białorusią sowiecką (9 września 1944) oraz Polską i Litwą (22 września

1944). Zgodnie z tymi umowami ZSRR opuściło 1,5 miliona Polaków, a Polskę ponad 500 000 Ukraińców.⁷³

W dniu 15 lutego 1951 roku w Moskwie zawarto nowe porozumienie w sprawie granic polsko-sowieckich, zgodnie z którym ZSRR przekazał Polsce tereny 480 km kwadratowych.⁷⁴

Po zakończeniu drugiej wojny światowej władze ZSRR postanowiły pozostawić Krym w granicach Federacji Rosyjskiej ze względu na szczególnie ważne położenie geopolityczne, pomimo rozwiniętych powiązań gospodarczych tego terytorium z Ukrainą.

Ostatecznie decyzja w sprawie Krymu zapadła na najwyższym szczeblu w roku 1954, kiedy Półwysp Krymski został przyłączony do Ukrainy. Wybrano też odpowiednią okazję natury historycznej: decyzja ta podjęta została w rocznicę 300-lecia obchodów „zjednoczenia się” Ukrainy Bohdana Chmielnickiego z Rosją.⁷⁵

W okresie powojennym kształtowanie się obecnych granic Ukrainy było procesem dosyć kontrowersyjnym, nie pozbawionym licznych napięć natury narodowościowej i politycznej, o czym świadczy chociażby historia przyłączenia Zakarpacia do Ukrainy.

Po raz pierwszy Rusini poruszyli kwestię o narodowej niepodległości Zakarpacia na międzynarodowej konferencji Rusinów-emiigrantów z Amerykańskiej Rusińskiej Rady Narodowej, która rozpoczęła swoją pracę w dniu 12 listopada 1918 roku w mieście Serenton (USA). W konferencji wzięło udział 1 089 delegatów, reprezentujących ponad 120 000 mieszkańców Zakarpacia. Głosy uczestników podzieliły się w sposób następujący: za przyłączeniem do Czechosłowacji wypowiedziało się 67% delegatów, do Ukrainy – 28%, do Rosji – 1%, do Węgier – 1%, za pełną niepodległością – blisko 2%. Na podstawie wyników tego głosowania skierowano odpowiedni dokument końcowy na konferencję pokojową w Paryżu.

Ostatecznie konferencja w Wersalu postanowiła włączyć Zakarpacie do Czechosłowacji w dniu 16 listopada 1919 roku pod warunkiem, że rząd Czechosłowacji zagwarantuje Rusinom autonomię na tym obszarze.

Zgodnie z tą decyzją rząd Czechosłowacji w dniu 16 listopada 1919 roku zatwierdził Generalny Statut o uregulowaniu sytuacji na Zakarpaciu, w którym przewidywano znaczną autonomię tego regionu. Podział autonomii Zakarpacia później został zatwierdzony w Konstytucji Czechosłowacji z 1920 roku.

Co prawda, rząd Czechosłowacji nie śpieszył się zwracać odcięte jeszcze w 1919 roku od Zakarpacia tereny i wytyczyć sprawiedliwe granice między Słowacją i Zakarpaciem, motywując to brakiem zdolności

Rusinów do samorządności. Dopiero w roku 1938, pod naciskiem nacjonalistycznych i pod wpływem sytuacji międzynarodowej, rząd Czechosłowacji podjął decyzję o nadaniu Zakarpaciu pełnej autonomii. Na początku października 1938 roku rozpoczęły się rozmowy koalicyjne w sprawie utworzenia rządu Autonomii, które wyraźnie wykazały, że w regionie orientacje narodowe i polityczne.

Wśród polityczno-narodowych orientacji najbardziej wyraźne były:

- węgierska (zwolennikiem tej orientacji był A. Brodij);
- polska (S. Pencyk);
- niemiecka (A. Wołoszyn).

Pierwszym prezydentem został A. Brodij, jednak w związku z podjęciem go o działalność szpiegowską na rzecz Węgier wybrano prezydentem A. Wołoszyna.⁷⁶

W czasie układów monachijskich postanowiono przekazać Zakarpacie Węgrom. Próba utworzenia niepodległego państwa Zakarpacia zakończyła się całkowitą aneksją tego regionu przez Węgry, czemu sprzyjało przyłączenie się Węgier do Paktu Antykominternowskiego w dniu 13 stycznia 1939 roku. Dlatego już 12 marca 1939 roku Hitler wyraził zgodę na całkowite wchłonięcie Zakarpacia przez Węgry.⁷⁷

W czasie II wojny światowej ZSRR prowadził konsultacje w sprawie przyszości Zakarpacia w składzie Czechosłowacji, czemu sprzyjały osobiste spotkania J. Stalina z E. Beneszem. Związek Radziecki zajmował stanowisko wyczerkujące i jednocześnie wykorzystywał swoje nowe możliwości dla stworzenia odpowiednich warunków przyłączenia Zakarpacia do ZSRR. Po wejściu wojsk sowieckich w październiku 1944 roku na Zakarpacie rozpoczął się proces powstawania komitetów ludowych, co spotykało się z poparciem władz sowieckich, tym bardziej, że w tych komitetach od razu dominującą siłą polityczną stali się komuniści. Komitety za wszelką cenę starały się uniemożliwić wznowienie działań czechosłowackiej administracji na Zakarpaciu. Przynajmniej kropkę nad „i” postawił w tej sprawie 1 Zjazd Komitetów Ludowych Zakarpackiej Ukrainy, który odbył się w dniu 26 listopada 1944 roku w Mukaczewie. Zjazd uchwalił manifest, proklamujący separację Zakarpacia od Czechosłowacji i zjednoczenie z Ukrainą Radziecką. Jednocześnie deputowani zwrócili się do narodów ZSRR z apelem o poparcie dążenia narodu Zakarpacia do zjednoczenia się z Ukrainą Radziecką.⁷⁸ Na Zjeździe powołano Ludową Radę Zakarpackiej Ukrainy jako jedyną prawną władzę w tym regionie. Podjęto też decyzję o wywłaszczeniu ziemiństwa na Zakarpaciu i bezpłatnym przekazywaniu najbardziej ubogiej ludności regionu ziemi miejscowej szlachty. 5 grudnia 1944 roku Ludowa Rada wydała

dekret o likwidacji wszelkich praw Węgier i Czechosłowacji na terenie Zakarpacia.⁷⁹

Rząd Czechosłowacji okazał się zupełnie bezradny wobec faktu utraty Zakarpacia. Jeszcze pod koniec października 1944 na Zakarpacie została wysłana delegacja z F. Nemeccem i A. Hassalem-Nikelborskim w celu wznowienia działalności czechosłowackiej administracji lokalnej, ale komitety ludowe uniemożliwiły jej działania. Poza tym 5 grudnia 1944 roku Rada Ludowa Zakarpackiej Ukrainy skierowała na ręce E. Benesa telegram z żądaniem natychmiastowego odwołania delegacji czechosłowackiej z terytorium Zakarpacia. Dla wzmocnienia wrażeń RLZU wydała jeszcze jeden dekret, zakazujący wszelkich kontaktów komitetów ludowych z misją Nemecea. Wobec tego rząd Czechosłowacji był zmuszony odwołać swoją delegację z Zakarpacia i obiecał uszanować suwerenną decyzję ludności tego kraju, co zostało ujęte w przemówieniach na pierwszym posiedzeniu Rządu Frontu Narodowego w Koszycach 5 kwietnia 1945 roku.⁸⁰

W tej sytuacji rozpoczęły się rozmowy międzyrządowe w Moskwie pomiędzy ZSRR i Czechosłowacją. O stosunku władz stalinowskich do spraw ukraińskich świadczy chociażby następujący fakt: w rozmowach delegacji rządowych Czechosłowacji i ZSRR nie brała udziału ani delegacja Ukrainy Radzieckiej, ani Zakarpacia. Rozmowy zakończyły się podpisaniem umowy o wyłączeniu Zakarpacia z Czechosłowacji i jego zjednoczeniu z Ukrainą Radziecką. Oprócz tej umowy podpisano „Protokół o granicy”, zgodnie z którym miała ona przebiegać po linii granicznej, która istniała tuż przed 29 września 1938 roku między Słowacją i Podkarpacką Ukrainą.

W dniu 22 listopada 1945 umowa ta została ratyfikowana przez Tymczasowe Zgromadzenie Narodowe Czechosłowackiej Republiki, a w dniu 27 listopada — przez Prezydium Rady Najwyższej ZSRR. W ten sposób w składzie Ukrainy Radzieckiej pojawił się kolejny obwód — Zakarpacie, z Užhorodem jako centrum administracyjnym.⁸¹

Ostateczny kształt granic Ukrainy został potwierdzony jeszcze w ostatniej Konstytucji ZSRR i Konstytucji Ukraińskiej SRR.

5. Ukraina po 1989 roku

Bez wątpienia jednym z zasadniczych elementów, który zdeteminiował sytuację na Ukrainie, była awaria w Czarnobylu.

Sytuację pogarsza fakt, że w strefie słabszego skażenia radioaktywnego stale mieszka 80 000 osób. Z 90 000 wysiedlonych ze strefy silnego skażenia 1 000 osób nielegalnie powróciło do niej, co władze skwapliwie tolerują.⁸² Skażony obszar (140 000 hektarów) został ogłoszony Poleskim Rezerwatem Radiacyjno-Ekologicznym, otwartym wyłącznie dla badań nad wpływem promieniowania na funkcjonowanie organizmów żywych. Ogółem szacuje się, że skażone tereny obejmują ok. 1 500 km kwadratowych na Ukrainie, 7 000 km kwadratowych na Białorusi i 1 000 km kwadratowych w Rosji. Wzrosły zachorowania na nowotwory (o ponad 80%) i liczba rodzących się chorych dzieci. W roku 1991 Ukraina odnotowała naturalny ubytek ludności (nadwyżka zgonów nad urodzonymi wyniosła ok. 700 000).⁸³

Katastrofa czarnobylska ujawniła też słabe strony i niekonsekwencje polityki, już wówczas drugi rok prowadzonej przez ekipę Sekretarza Generalnego KC KPZR Michaila Gorbaczowa. Częściowo wskutek polityki głośności i pierestrojki, częściowo wskutek nowej sytuacji społeczno-politycznej po wybuchu w Czarnobylskiej Elektrowni Atomowej, ujawniły się liczne fakty łamania praw człowieka przez system sowiecki w ciągu jego istnienia. Coraz bardziej sytuacja społeczno-polityczna zaczęła się wymykać spod kontroli sowiecko-kagiebowskiej maszyny dławienia wszelkich przejawów opozycyjności wobec władz. O wątpliwej głośności epoki Gorbaczowa świadczy chociażby fakt przemilezania w drugim roku pierestrojki prawdziwej skali zagrożenia wynikającego z wybuchu IV reaktora w Czarnobylu. W dniu 1 maja 1986 roku, kiedy nad Kijów nadciągała największa fala promieniotwórcza, w stolicy Ukrainy odbył się masowy pochód z obowiązkowym udziałem dzieci w wieku szkolnym. Wydarzenia te zrodziły na Ukrainie i w Rosji masowe ruchy obywatelskie, dzięki którym ujawniono prawdziwy stan rzeczy: że na Ukrainie zainstalowano 40% mocy wszystkich elektrowni atomowych ZSRR, z czego Ukraińcy otrzymywali zaledwie 5% zysków ze sprzedaży na eksport energii elektrycznej; że 90% całego przemysłu chemicznego Ukrainy pracowało na resztę republik ZSRR; że Donieck był jednym z najbardziej zatrutych miast świata, śmiertelność na raka płuc była tam trzykrotnie wyższa niż w reszcie miast Ukrainy; że przy-

rost naturalny na Ukrainie jest niższy od Rosji, Moldawii i Białorusi; że 95% przedsiębiorstw na Ukrainie miało swoich przełożonych nie w Kijowie, a w Moskwie; że nawet za Stalina ponad 90% szkół na Ukrainie było ukraińskojęzycznych, gdy za Breżniewa już poniżej połowy; miasta takie jak Zaporozże, Donieck, Czernihów szkół ukraińskich nie miały w ogóle; prawie całkowicie zostało zrusyfikowane szkolnictwo wyższe, wyjątkiem były niektóre miasta Ukrainy Zachodniej, szczególnie Lwów; że w roku 1987 ostatecznie zrusyfikowano szkoły nauczycielskie w Wołoszowgradzie, Sumach, Równem, Charkowie i Drohobyczu; że wszystkie prace doktorskie i kandydackie muszą być pisane po rosyjsku; że Ukraina, licząc 18% ludności ZSRR i wytwarzając 20% dochodu narodowego całego Związku Radzieckiego, produkowała jedynie 10% tytułów i 7,5% łącznego nakładu książek, przy czym zaledwie czwartą część tytułów stanowiły książki w języku ukraińskim. Takie szacunki statystyczne podaje w swojej monografii „Historia Ukrainy XX w.” Tadeusz Andrzej Olszański (1994).⁸⁴

W roku 1987 w wyniku debaty nad sprawą nauczania języka ukraińskiego postulowano zniesienie dobrowolności nauki języka ukraińskiego w szkołach i wprowadzenie go jako obowiązkowego we wszystkich latach republiki, także mniejszościowych, zaczęły podnosić się protesty przeciwko zrusyfikowanym nazwom miejscowości na Ukrainie i żądanie badań historycznych z różnych przyczyn przemilczanych faktów. Pojawiały się publikacje dotyczące głodu 1933 roku na Ukrainie, historii Centralnej Rady i UPA, utworów Hruszewskiego i Wymyzenki, walk UPA z NKWD. Pod koniec 1987 roku uaktywniło się środowisko ukraińskiej Grupy Helsińskiej, w listopadzie tegoż roku wznowiono wydanie „Ukraińskiego Wsiynka”, a w marcu 1988 działacze Grupy powołali Ukraiński Związek Helsiński (UHS).

W lipcu 1988 roku UHS uchwalili swój program pt. „Deklaracja zasad”. Podstawowym celem było przywrócenie ukraińskiej państwowości. Dla KPPR „Deklaracja” nie przewidywała miejsca w nowej Ukrainie. UHS uznał za możliwą rewindykację granic ewentualnie Białorusi i Rosji, ale nie Polski i Czechosłowacji. Co prawda, w swoich oficjalnych dokumentach organizacja postulowała raczej nienaruszalność granic, niż ich rewindykację. Ważnym celem politycznym było zacieśnienie sojuszu strategicznego z Polską na podstawie wzajemnego wyrzeczenia się roszczeń terytorialnych.

W roku 1988 na Ukrainie rozpoczęła się dyskusja nad przywróceniem symboli narodowych, a w dniach 8-10 września 1989 w Kijowie obradował inauguracyjny zjazd Ruchu Ludowego Ukrainy, w pracy któ-

rego między innymi wzięli udział Adam Michnik, Bogdan Borusewicz i Włodzimierz Mokry z Polski (A. Michnik reprezentował „Solidarność”, a W. Mokry społeczność ukraińską w Polsce). Cechą znaną Ruchu był aktywny udział w jego działalności przedstawicieli różnych narodowości na Ukrainie. Na samym początku istnienia Ruchu postulowano utworzenie państwa federacyjnego i stopniową likwidację energetyki jądrowej na Ukrainie.⁸⁵

W styczniu 1990 roku dla uczczenia rocznicy IV Uniwersału Ruch zorganizował „żywy łańcuch” między Lwowem a Kijowem, w którym wzięło udział tysiące mieszkańców Ukrainy, ale najaktywniejsi w tej sprawie okazali się mieszkańcy Ukrainy Zachodniej, którzy w niektórych miejscowościach między Kijowem a Równem wznacali swą obecnością ten żywy łańcuch. Wydarzenia te miały miejsce na tle kampanii wyborczej do Rady Najwyższej. W nowej Radzie Najwyższej znalazło się 331 Ukraińców i 99 Rosjan, resztę stanowili przedstawiciele innych narodowości, chociaż wśród nich nie znaleźli się Polacy. Frekwencja wyborcza osiągnęła 85%, a z 450 miejsc w Radzie Najwyższej 108 zajęli deputowani z ugrupowań niekomunistycznych.

Rozwój ruchu obywatelskiego wraz z lawinowym procesem odrodzenia narodowych aspiracji Ukraińców znaczenie przyczytni się do powstania historycznych warunkowań oderwania się Ukrainy od ZSRR.

6. Podstawy prawne oderwania się Ukrainy od ZSRR

Wielkim sukcesem ukraińskich działaczy niepodległościowych stała się uchwała Rady Najwyższej z dnia 16 lipca 1990 roku o suwerenności Ukrainy, aczkolwiek nie zawierająca ona jeszcze postulatów całkowitego oderwania się od Związku Radzieckiego. Natomiast dość konkretnie podkreślono fikcyjność sowieckiej federacyjności. W tymże okresie na Ukrainie zaczął się odradzać ruch kozacki. W niektórych obwodach zachodnich zmieniano symbolikę sowiecką na symbolikę nawiązującą do tradycji Kojarzonych z Centralną Radą.⁸⁶

Szybkie zmiany w życiu społeczno-politycznym Ukrainy determinowały zachowanie sowieckiego establishmentu: partia komunistyczna na Ukrainie zaczęła ewoluować w stronę bardziej liberalną, co poniekąd było związane ze zmianami personalnymi w organach władzy partyjnej na Ukrainie. Można to ująć w następującym zdaniu: partia komunistycz-

na zmieniła ortodoksyjnie komunistyczne kierownictwo Szezerbickiego na umiarkowanie narodowo-patriotyczne Krawczuka.

Na tle masowych strajków w Donbasie kształtowała się ukraińska scena polityczna: wiosną 1990 Ukraiński Związek Helsiński przekształcił się w Ukraińską Partię Republikańską (URP), której liderami zostali: L. Lukjanenko, bracia Horyniowie i S. Chmara. W. Czornowil zaczął odgrywać coraz bardziej aktywną rolę w Ruchu; w grudniu tegoż roku utworzono Demokratyczną Partię Ukrainy, na czele której stanęli poeci I. Dracz i D. Pawlyczko, którzy latem 1990 roku demonstracyjnie opuścili szereg partii komunistycznej. Pod koniec 1990 roku powstała Partia Demokratycznego Odrodzenia Ukrainy (PDWU) z poważnym poparciem w Charkowie i Lugańsku. Stworzyli ją dawni członkowie Platformy Demokratycznej Komunistycznej Partii Ukrainy, lwowscy socjal-demokraci i charkowscy liberalowie. Liderem tej partii, jak i poprzednie o charakterze niepodległościowym, został Oleksandr Jemeć. W roku 1990 duże poparcie wśród młodzieży uzyskał Związek Ukraińskiej Młodzieży Nacjonalistycznej (SNUM), nawiązujący do dawnych tradycji OUN. W tym też czasie aktywnie zaczęła działać partia ekologiczna pisarza Jurija Szerbaka – Partia Zielonych, która powstała na bazie organizacji „Zielony Świat” („Zelenyj Swit”), utraciła ona jednak swą wysoką pozycję.⁸⁷

Szybki proces kształtowania się demokratycznej opozycji wobec partii komunistycznej, zarówno na Ukrainie, jak i w Rosji, odznaczał się też tendencją do współpracy sil opozycyjnych wobec KPZR w obu republikach. Tendencja ta znalazła swój wyraz w bezprecedensowej, jak na tamte czasy, akcji podpisania przez przywódców Rosji i Ukrainy – B. Jelcy na i L. Krawczuka – deklaracji o wzajemnym uznaniu suwerenności obu republik. Wydaje się to tym ważniejsze, że nastąpiło w atmosferze pewnego nawet lekceważenia faktu istnienia wciąż ogólnosowieckiego państwa z jego instytucjami.

W marcu 1991 roku w całym ZSRR odbyło się ogólne referendum w sprawie przyszłości państwa. Frekwencja na Ukrainie przekroczyła 80%. Na pierwsze pytanie, czy obywatele Ukrainy życzą sobie zachowania ZSRR w zreformowanym kształcie, 70% wszystkich obywateli opowiedziało się za tym postulatem. Na drugie zaś pytanie, czy mieszkańcy Ukrainy życzą sobie pozostawienia Ukrainy na określonych w Deklaracji o suwerenności zasadach w ZSRR, odpowiedziało „tak” już 80%. W obwodach lwowskim, tarnopolskim i iwano-frankowskim (dawne województwo stanisławowskie) na miejscowe trzecie pytanie, czy obywatele Ukrainy życzą sobie całkowitej niepodległości Ukrainy, „tak” odpowiedziało aż 88% głosujących. Wyniki referendum wyraźnie poka-

zały nie tyle chęć mieszkańców Ukrainy zachowania ZSRR, ile uznania realiów przynależności do niego Ukrainy w tamtym czasie.

Najtrudniejsza sytuacja zaistniała na Krymie, gdzie Rosjanie stanowili 67% ogółu ludności, Ukraińcy zaś zaledwie 26%, spośród których język ukraiński podało jako ojczysty jedynie 47%. Na początku 1991 roku na Krymie odbyło się referendum w sprawie przywrócenia mu statusu republiki autonomicznej, w którym wzięło udział ponad 80% uprawnionych do głosowania, z tego za przywróceniem statusu republiki autonomicznej opowiedziało się 93% głosujących. Już w lutym Rada Najwyższa Ukrainy zaakceptowała utworzenie republiki autonomicznej na Krymie.

Tymczasem w ZSRR toczyły się pertraktacje pomiędzy centrum i władzami republik w sprawie przyszłego kształtu ZSRR. Proces ten został faktycznie zerwany przez próbę przywrócenia „porządku” w stylu dawnego ZSRR w sierpniu 1991 roku, czyli przez próbę przejęcia władzy przez komunistycznych ortodoksów, wskutek czego raz jeszcze opcje bolszewickie pokazały swoją prawdziwą zdolność do ewolucji demokratyczno-parlamentarnej i wywołały wątpliwości u władz republik, czy ich narodowe interesy mogą być w pełni zabezpieczone w warunkach państwa tak brutalnie łamiącego wszelkie prawa. Zdecydowane działania Borysa Jeley na w Moskwie udaremniły próbę puczu.

W tej sytuacji w dniu 24 sierpnia 1991 roku Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła Akt Niepodległości Ukrainy, który był ostatecznym aktem prawnym umożliwiający wyłonienie się na mapie Europy niepodległego państwa ukraińskiego. To, że proklamowano powstanie niepodległej Ukrainy zgodnie z prawem międzynarodowym przy jednoczesnej zapowiedzi ogólnonarodowego referendum w tej sprawie, stanowiło potwierdzenie fakt wyrażenia całkowitej akceptacji ze strony mieszkańców Ukrainy. Niezależne od przynależności narodowej poparcie Aktu Niepodległości stanowiło mocną podstawę prawną niepodległości państwa ukraińskiego.

II ATRYBUTY PODMIOTOWOŚCI PRAWNOMIĘDZY Narodowej

1. Status prawnomiędzynarodowy Ukrainy

Wykorzystując dosyć trudną sytuację wewnętrzną oraz międzynarodową i usiłując zmusić Ukrainę do współistnienia we wspólnym państwie, władze rosyjskie próbowały po ogłoszeniu Aktu Niepodległości wywrzeć nacisk na Ukrainę poprzez podkreślanie przez osoby z kierownictwa rosyjskiego możliwości rozszerzeń terytorialnych do terenów wokół Donbasu i Krymu.

Najbardziej zdecydowane poparcie Ukraina, w tych trudnych dla siebie chwilach, uzyskała przede wszystkim od Polski i Kanady, które razem z USA i państwami Zachodu zdecydowanie przeciwstawiły się próbom rewindykacji granic w Europie. Jeżeli chodzi o Polskę i Węgry, to były one pierwszymi w Europie Środkowej, które wyraźnie wypowiedziały się przeciwko szlucznym zmianom istniejących już granic, tym samym uznając granice polsko-ukraińskie i węgiersko-ukraińskie za nie-naruszalne. Wśród sąsiadów Ukrainy (tymczasowo) przywoływano możliwość ponownego rozpatrzenia granic z Czechosłowacją, natomiast Rumunia i Rosja wyraźnie podkreśliły możliwość rewindykacji granic z Ukrainą. Jednak aktywne poparcie wspólnoty międzynarodowej dla niepodległościowych aspiracji Ukrainy (w tym szczególnie ze strony Polski) zmusiło B. Jelcy'na do potwierdzenia ostatecznego charakteru granicy rosyjsko-ukraińskiej. Jednocześnie zaproponowano kolejne formy zależności Ukrainy od Rosji w postaci wspólnej polityki zagranicznej i utrzymywania sił zbrojnych oraz wspólnej Floty na Morzu Czarnym. L. Krawczuk prowadził w tej sytuacji złączną politykę powstrzymywania się od zbyt prowokujących Rosję wystąpień i posunięć, zgadzał się na ustępstwa w sprawach na dłuższą metę nie zobowiązujących Ukrainy do szczególnie bliskich więzi z Rosją, jak to było na przykład w przypadku Wspólnoty Niepodległych Państw. Wyrażając zgodę na udział w tym bardzo luźnym sojuszu uzyskiwał w zamian uznanie faktu przynależności

Krymu do Ukrainy. Poza tym, pozostawiając bez osiągnięcia do odpowiedzialności za poparcie udzielone przez władze krymskie organizatorom puczu, Kijów otrzymał z ich strony poparcie w sprawie uniemożliwienia referendum dotyczącego separacji Krymu od Ukrainy, co w ówczesnej sytuacji politycznej było całkiem możliwe.

W roku 1991 wprowadzono walutę zastępczą – kuponokarbowanice. Pod koniec 1991 roku wydarzeniem szczytowym w budowie państwa niepodległego stało się referendum w sprawie poparcia niepodległości. Przy frekwencji ponad 95% za niepodległością Ukrainy wypowiedziało się ponad 90% obywateli tego kraju, co oznacza, że proces budowy niepodległej Ukrainy nabrał już cech procesu nieodwracalnego. Jedynie na Krymie, przy frekwencji ponad 50%, za niepodległością opowiedziało się tylko 54% uczestniczących w głosowaniu.

Godnym podkreślenia pozostaje też fakt, że Polska była pierwszym państwem, które w ciągu pierwszej doby po referendum zdążyło oficjalnie uznać Ukrainę jako niepodległe państwo.

Niepodległość Ukrainy stanowi ważny czynnik stabilizacji i równowagi geopolitycznej w Europie, bowiem jest jedyną alternatywą dla odradających się mocarstwowych i szowinistycznych zakusów Rosji. Z tego względu popieranie państwa ukraińskiego przez Europę leży w interesie jednoczącej się Europy, ale również samej Rosji, ponieważ tworzy uwarunkowania do stopniowej ewolucji świadomości Rosjan w kierunku konieczności liczenia się z innymi narodami i poszukiwania układów z innymi państwami opartych nie na zastraszaniu rosyjską dominacją czy też ewentualną inwazją, ale na partnerstwie z uszanowaniem odmienności i odrębności.

Rozwój polityczny Ukrainy jest niewątpliwym, pomimo powściągliwego reformowania życia społeczno-politycznego i gospodarczego, zobciążeniami w postaci czarnobylskiego dziedzictwa po dawnym ZSRR. Do niewątpliwych sukcesów Ukrainy należy zahamowanie hiperinflacji i wprowadzenie narodowej waluty – hrywny, stopniowe wprowadzanie cywilizowanych sposobów prywatyzacji gospodarki, uchwalenie konstytucji na posiedzeniu Rady Najwyższej w dniu 28 czerwca 1996 roku.⁸⁸

Doświadczenia pierwszych lat istnienia wyraźnie wskazują na obecność w społeczeństwie nie tylko gotowości i chęci przetrwania, ale też na zdolność stopniowej adaptacji do standardów europejskich – czyli Ukraina ujawnia wiele cech państwa właśnie europejskiego, nadającego się do zjednoczonej Europy. Ma to duże znaczenie szczególnie z punktu widzenia możliwości zacieśnienia współpracy w ramach środowiska europejskiej gospodarki. Ze względu na potężny potencjał gospodarczy

Ukraina może z czasem stać się ważnym czynnikiem politycznym i gospodarczym na wschodzie Europy.

W szerokim zakresie prawo dyplomatyczne zostało skodyfikowane w konwencji wiedeńskiej z dnia 18 kwietnia 1961 roku o stosunkach dyplomatycznych,⁸⁹ oraz konwencji wiedeńskiej z 24 kwietnia 1963 roku o stosunkach konsularnych. Moją Dekretu Prezydenta Ukrainy z 10 czerwca 1993 roku nr 198/93 państwo ukraińskie stosuje się do powyższych konwencji.

Stosunki dyplomatyczne są najwyższą formą oficjalnych stosunków między państwami. Nawiązanie ich odbywa się na podstawie wzajemnego i dobrowolnego porozumienia państw. Ukraina ma przedstawicielstwa dyplomatyczne na wszystkich priorytetowych kierunkach polityki zagranicznej (państwa Europy Środkowej i Zachodniej i Ameryki Północnej, państwa WNP oraz kraje Bliskiego Wschodu i Azji Centralnej). Jak dotąd, sieć ukraińskich przedstawicielstw nie objęła większości państw Afryki i Ameryki Południowej. Wynika to z sytuacji ekonomiczno-finansowej państwa.

Szefowie ukraińskich przedstawicielstw dyplomatycznych mają tytuły ambasadora nadzwyczajnego i pełnomocnego. Specyfiką regionalną jest podział w ramach poszczególnych funkcji dyplomatycznych. Na przykład, są to ambasadorowie klasy drugiej, pierwszej oraz posiadający pełny tytuł.

Nawiązanie stosunków dyplomatycznych między państwami jest konieczną przesłanką ustanowienia stałych przedstawicielstw dyplomatycznych w każdym z tych państw, ale ustanowienie stałych przedstawicielstw dyplomatycznych nie jest konieczną konsekwencją nawiązania stosunków dyplomatycznych.⁹⁰ Ukraina jest reprezentowana na szczeblu ambasadora w następujących organizacjach: ONZ, NATO, OBWE, RE, UE. Stosunki państw z organizacjami międzynarodowymi o charakterze powszechnym reguluje konwencja z 14 marca 1975 roku.

Służba zagraniczna Ukrainy to jedna z najlepiej pracujących struktur administracyjnych młodego państwa. Pozostałością tradycji carskich i sowieckich jest utrzymywanie podziału na klasy w ramach poszczególnych funkcji dyplomatycznych. W Ministerstwie Spraw Zagranicznych Ukrainy zasadniczo obowiązuje podział na stopnie zgodnie z zasadami międzynarodowej precedencji dyplomatycznej. Stałe przedstawicielstwo jest organem państwa wysyłającego, funkcjonującym pod kierunkiem swego szefa. Wyróżnia się trzy klasy szefów przedstawicielstw dyplomatycznych:

- ambasador nadzwyczajny i pełnomocny
- poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny
- chargé d'affaires.

Personel przedstawicielstwa dyplomatycznego można podzielić na trzy grupy:

- personel dyplomatyczny (szef przedstawicielstwa, radcy, sekretarze oraz attachés)
- personel administracyjno-techniczny (kanceliści, tłumacze, lekarze, radiotelegrafisci, szyfranci)
- personel obsługi (portierzy, kierowcy, gońcy, sprzątaczkę).

W Kijowie jest jeden polski urząd konsularny w randze oddzielnego podmiotu prawnego – Konsulat Generalny RP. Funkcjonuje on niezależnie od ambasady.

Inne państwa posiadają wydziały konsularne w ramach funkcjonujących placówek dyplomatycznych (ambasad). Polska ma trzy Konsulaty Generalne – w Kijowie, Lwowie i Charkowie. Szefami konsulatów są kierownicy w randze konsulów generalnych. Tylko Charków ma konsula generalnego ministra pełnomocnego.

W pozostałych placówkach dyplomatycznych kierownicy wydziałów konsularnych posiadają zróżnicowany status, począwszy od radcy, np. konsul generalny Rosji. Istnieją przypadki, gdy wydziałami konsularnymi w ambasadach kierują konsulowie w randze I lub II sekretarza ambasady. Tak jest m.in. w przypadku Czech, Słowacji, Niemiec.

W przypadku Polski Ukrainę podzielono na trzy okręgi konsularne. Okręg konsularny kijowski obejmuje następujące obwody: żytomierski, czernihowski, winnicki, czerkaski, kirowogrodzki, mikolajewski, odeski i kijowski. Okręg konsularny lwowski obejmuje obwody: woliński, rówieński, tarnopolski, chmielnicki, zakarpacki, iwano-frankowski, czerniowiecki i lwowski. Okręg konsularny charkowski obejmuje obwody: sumski, poltawski, dniepropietrowski, chersoński, zaporoski, doniecki, lugański, charkowski i krymski.

W odróżnieniu od przedstawicielstw dyplomatycznych, które utrzymują bezpośredni kontakt z naczelnymi władzami państwa przyjmującego, konsul wykonuje swe funkcje utrzymując kontakt z władzami administracyjnymi swego okręgu konsularnego.

Zakres działania urzędów konsularnych reguluje konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą, podpisana w Warszawie 8 września 1991 roku. Okręgi konsularne innych państw nie pokrywają się z polskimi.

Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą nie reguluje pozycji konsula honorowego. Na terenie Ukrainy nie funkcjonuje ani polski konsulat honorowy, ani podobne placówki innych

państw, gdyż w systemie prawnym Ukrainy nie istnieje dotychczas wyróżnienie instytucji konsula honorowego.

Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą zrównuje przywileje i immunitety urzędników konsularnych z przywilejami i immunitetami dyplomatycznymi (art. 16).

W myśl powszechnego prawa międzynarodowego przywileje i immunitety urzędów konsularnych są częściowo zrównane z przywilejami i immunitetami przedstawicielstw dyplomatycznych. Urzędy konsularne również mogą swobodnie porozumiewać się z państwem wysyłającym, a ich pomieszczenia i środki transportu są zwolnione od opodatkowania. Archiwa i dokumenty konsularne są nieykwalne w każdym czasie, niezależnie od miejsca, w którym się znajdują. Natomiast państwo wysyłające musi dbać, aby pomieszczenia urzędu konsularnego nie były użytkowane w sposób niezgodny z wykonywaniem funkcji konsularnych.

Prawo wewnętrzne Ukrainy uwzględnia zasady i normy przewidziane w prawodawstwie międzynarodowym. Celem przywilejów i immunitetów dyplomatycznych nie jest zatem zapewnienie korzyści poszczególnej osobom, lecz zapewnienie skutecznego wykonywania swych funkcji przez przedstawicielstwa dyplomatyczne reprezentujące ich państwa.

Do najważniejszych przywilejów i immunitetów należą:

- nieykwalność osobista
- immunitet jurysdykcyjny
- zwolnienie od cel i podatków.

Strona ukraińska podpisała również dwustronne konwencje konsularne z innymi państwami.

Od 1954 roku Ukraina jako członek UNESCO, w skład której wchodzi 185 państw, bierze aktywny udział w jej działalności, opracowując wnioski odnośnie zadań strategicznych oraz wykonywania programów bieżących. Nowego impulsu nabrało uczestnictwo Ukrainy w UNESCO po wydaniu dekretu prezydenta w listopadzie 1995 roku o utworzeniu Narodowej Komisji Ukrainy, ds. UNESCO. Ukraińskie instytucje naukowe i oświatowe zajmujące się sprawami kultury przygotowują różne projekty w ramach programu UNESCO, biorą udział we wspólnych badaniach, wykorzystując potencjał intelektualny tej prestiżowej organizacji. Szerokie kontakty ze swoimi zagranicznymi partnerami utrzymuje Ukraińskie Stowarzyszenie Klubów UNESCO i szkoły stowarzyszone UNESCO. Od 1991 roku zapoczątkowano pozabudżetowy program „UNESCO-Czarnobył”, którego projekty ukiemkowane były na zmniejszenie skutków awarii w Czarnobylskiej Elektrowni Atomowej.

Współpraca Ukrainy z UNESCO odbywa się w zakresie kształcenia prewencyjnego i ekologicznego, informatyki, oceanografii, energii, ochrony środowiska naturalnego, zachowania wartości kulturalnych.

Ukraina wielokrotnie wybierana była do kierowniczych organów UNESCO i jej długoterminowych programów. Wyznacznikiem wkładu Ukrainy do programu działalności tej organizacji było wybranie jej w 1995 roku do Rady Wykonawczej UNESCO. Ukrainę wybrano również do Rady Wykonawczej UNESCO ds. Zwrotu Wartości Kultury, Komitetu Międzyrządowego Dziesięciolecia Wszechświatowego Rozwoju Kultury, Rady Wykonawczej Komisji Oceanograficznej. W Paryżu znajduje się stałe przedstawicielstwo Ukrainy przy UNESCO. Od 1990 roku wydawana jest gazeta „Kurier UNESCO” w języku ukraińskim.

Kanały UNESCO wykorzystuje się w celu popularyzacji kultury narodowej, historii i życia duchowego Ukrainy. Przy pomocy tej organizacji wydano w języku angielskim monografię o twórczości Tarasa Szewczenki, w języku angielskim i hiszpańskim antologię poezji ukraińskiej, kasety ukraińskiej muzyki ludowej. UNESCO brała udział w uczczeniu 1500-lecia Kijowa, 1000-lecia Chrzta Rusi, 400-lecia urodzin Bohdana Chmielnickiego i Pawła Mohyły.

Wykaz państw, które uznały Ukrainę za państwo niepodległe i nawiązały z nią stosunki dyplomatyczne (stan na 7.07.1997 roku)

Lp.	Kraj (organizacja międzynarodowa)	Daty uznanie Ukrainy i nawiązania stosunków dyplomatycznych
1	Afganistan	24. 12. 1991
2	Albania	4. 01. 1992
3	Algieria	27. 12. 1991, 20. 08. 1992
4	Antylkwa i Barbuda	27. 01. 1993, 17. 03. 1993
5	Argentyna	5. 12. 1991, 6. 01. 1992
6	Armenia	18. 12. 1991, 25. 12. 1991
7	Australia	26. 12. 1991, 26. 12. 1991
8	Austria	15. 01. 1992, 24. 01. 1992
9	Azerbejdżan	8. 02. 1992, 8. 02. 1992
10	Bahrain	5. 01. 1992, 20. 07. 1992
11	Bangladesz	29. 12. 1991, 24. 02. 1992
12	Barbados	14. 04. 1993, 14. 04. 1993

13	Belgia	31. 12. 1991, 10. 03. 1992
14	Benin	9. 01. 1992, 10. 04. 1992
15	Białoruś	24. 12. 1991, 27. 12. 1991
16	Boliwia	5. 12. 1991, 8. 02. 1992
17	Bośnia i Hercegowina	20. 04. 1992
18	Botswana	11. 02. 1992
19	Brazylia	26. 12. 1991, 10. 01. 1992
20	Bulgaria	5. 12. 1991, 13. 12. 1991
21	Burkina-Faso	16. 01. 1992, 6. 02. 1992
22	Burundi	6. 01. 1992, 22. 02. 1993
23	Chile	9. 01. 1992, 28. 01. 1992
24	Chiny	27. 12. 1991, 4. 01. 1992
25	Chorwacja	5. 12. 1991, 18. 02. 1992
26	Cypr	13. 01. 1992, 19. 02. 1992
27	Czad	4. 02. 1993
28	Czechosłowacja	8. 12. 1991, 30. 01. 1992
29	Dania	31. 12. 1991, 12. 02. 1992
30	Dżibuti	6. 01. 1992
31	Egipt	3. 01. 1992, 25. 01. 1992
32	Ekwador	2. 01. 1992, 27. 04. 1993
33	Estonia	6. 12. 1991, 4. 01. 1992
34	Etiopia	2. 01. 1992, 1. 04. 1993
35	Federacja Rosyjska	5. 12. 1991, 14. 02. 1992
36	Filipiny	22. 01. 1992, 12. 03. 1992
37	Finlandia	30. 12. 1991, 26. 02. 1992
38	Francja	27. 12. 1991, 24. 01. 1992
39	Ghana	22. 04. 1992, 17. 06. 1992
40	Grecja	2. 01. 1992, 15. 01. 1992
41	Gruzja	12. 12. 1991, 21. 07. 1992
42	Gujana	8. 01. 1992
43	Gwatemala	26. 10. 1992
44	Hiszpania	31. 12. 1991, 30. 01. 1992
45	Holandia	24. 01. 1992, 1. 04. 1992
46	Indie	26. 12. 1991, 17. 01. 1992
47	Indonezja	28. 12. 1991, 11. 06. 1992
48	Irak	1. 01. 1992, 16. 12. 1992
49	Iran	25. 12. 1991, 21. 01. 1992
50	Irlandia	31. 12. 1991, 1. 04. 1992

51	Islandia	30. 01. 1992, 10. 03. 1992
52	Izrael	25. 12. 1991, 26. 12. 1991
53	Jamajka	15. 01. 1992, 7. 02. 1992
54	Japonia	28. 12. 1991, 26. 01. 1992
55	Jemen	5. 01. 1992, 21. 04. 1992
56	Jordania	28. 12. 1991, 14. 04. 1992
57	Jugosławia	15. 01. 1994
58	Kambodża	27. 12. 1991, 23. 04. 1992
59	Kamerun	21. 11. 1993, 21. 11. 1993
60	Kanada	2. 12. 1991, 27. 01. 1992
61	Kazachstan	23. 12. 1991, 23. 07. 1992
62	Kenia	6. 05. 1993, 6. 05. 1993
63	Kirgizja	20. 12. 1991, 19. 09. 1992
64	Kolumbia	26. 12. 1991, 18. 08. 1992
65	Kongo	25. 03. 1992
66	Korea Południowa	30. 12. 1991, 10. 02. 1992
67	KRLD	26. 12. 1991, 9. 01. 1992
68	Kostaryka	20. 12. 1991, 8. 06. 1992
69	Kuba	6. 12. 1991, 12. 03. 1992
70	Laos	2. 01. 1992, 17. 09. 1992
71	Lesoto	24. 01. 1992
72	Liban	30. 12. 1991, 14. 12. 1992
73	Libia	3. 01. 1992, 17. 03. 1992
74	Lichtenstein	23. 12. 1991, 6. 02. 1992
75	Litwa	4. 12. 1991, 12. 12. 1991
76	Luksemburg	31. 12. 1991, 1. 07. 1992
77	Lotwa	4. 12. 1991, 12. 02. 1992
78	Madagaskar	4. 03. 1992
79	Malediwy	24. 05. 1993, 17. 08. 1993
80	Malezja	3. 01. 1992, 3. 09. 1992
81	Mali	24. 01. 1992, 5. 11. 1992
82	Maroko	30. 12. 1991, 23. 06. 1992
83	Mauritius	8. 06. 1992, 1. 10. 1992
84	Meksyk	25. 12. 1991, 14. 01. 1992
85	Moldawia	20. 12. 1991, 10. 03. 1992
86	Mongolia	24. 12. 1991, 21. 01. 1992
87	Mozambik	17. 03. 1992, 19. 08. 1993
88	Namibia	30. 12. 1992, 5. 02. 1993

89	Nepal	3. 01. 1992
90	Nigeria	11. 03. 1992, 10. 12. 1992
91	Nikaragua	30. 11. 1992, 30. 11. 1992
92	Norwegia	24. 12. 1991, 5. 01. 1992
93	Nova Zelandia	27. 02. 1992, 3. 03. 1992
94	Oman	28. 12. 1991, 19. 05. 1992
95	Pakistan	31. 12. 1991, 16. 03. 1992
96	Palestyna	2. 01. 1992
97	Panama	2. 01. 1992, 21. 05. 1993
98	Papua Nowa Gwinea	9. 01. 1992, 4. 04. 1992
99	Paragwaj	2. 04. 1992, 26. 02. 1993
100	Peru	26. 12. 1991, 7. 05. 1992
101	Polska	2. 12. 1991, 4. 01. 1992
102	Portugalia	7. 01. 1992, 27. 01. 1992
103	Republika Kabo-Verde	24. 01. 1992, 25. 03. 1992
104	Republika Pld. Afryki	14. 02. 1992, 16. 03. 1992
105	RFN	26. 12. 1991, 17. 01. 1992
106	Ruanda	7. 05. 1992, 8. 09. 1992
107	Rumunia	8. 01. 1992, 1. 02. 1992
108	Salwador	25. 10. 1992
109	San Marino	30. 10. 1995
110	Senegal	2. 06. 1992, 25. 11. 1992
111	Seszele	30. 10. 1994, 30. 10. 1994
112	Sierra Leone	16. 03. 1992
113	Singapur	3. 01. 1992, 31. 03. 1992
114	Slovenia	11. 12. 1991, 10. 03. 1992
115	Sri-Lanka	12. 02. 1992
116	Sudan	25. 04. 1992, 4. 06. 1992
117	Syria	28. 12. 1991, 31. 03. 1992
118	Szwajcaria	23. 12. 1991, 6. 02. 1992
119	Szwecja	19. 12. 1991, 13. 01. 1992
120	Tadżykistan	25. 12. 1991, 24. 04. 1992
121	Tajlandia	26. 12. 1991, 6. 05. 1992
122	Tanzania	8. 06. 1992, 8. 07. 1992
123	Togo	10. 11. 1993
124	Tunis	26. 12. 1991, 24. 06. 1992
125	Turcja	16. 12. 1991, 3. 02. 1992
126	Turkmenia	20. 12. 1991, 10. 10. 1992

127	Uganda	13. 02. 1992, 18. 02. 1993
128	Urugwaj	26. 12. 1991, 18. 05. 1992
129	USA	25. 12. 1991, 2. 01. 1992
130	Uzbekistan	4. 01. 1992, 14. 08. 1992
131	Watykan	8. 02. 1992, 8. 02. 1992
132	Wenezuela	9. 01. 1992
133	Węgry	3. 12. 1991, 3. 12. 1991
134	Wielka Brytania	31. 12. 1991, 10. 07. 1992
135	Wietnam	27. 12. 1991, 23. 01. 1992
136	Wlochy	28. 12. 1991, 28. 01. 1992
137	Wyspy Komorskie	7. 06. 1993, 23. 07. 1993
138	Wyspy Marshalla	22. 12. 1995, 22. 12. 1995
139	Zambia	30. 12. 1991, 22. 04. 1993
140	Zimbabwe	27. 01. 1992, 25. 04. 1992
141	Zjednoczone Emiraty Arabskie	2. 01. 1992, 15. 10. 1992

Źródło: Ministerstwo Spraw Zagranicznych Ukrainy

2. Podmiotowość międzynarodowa Ukrainy w czasach ZSRR

Do suwerennych praw, jakie funkcjonowały wśród dawnych republik sowieckich, należały następujące prerogatywy:

- prawo do posiadania własnej konstytucji i prawo kontroli nad nią;
- prawo wyjścia z grona ZSRR (zagwarantowane w Konstytucji ZSRR oraz Konstytucji Ukraińskiej SRR);
- prawo zwierzchnictwa terytorialnego na obszarze między swoimi granicami;
  - prawo nadawania obywatelstwa cudzoziemcom i osobom bez obywatelstwa oraz osobom mieszkającym na terytorium republiki;
  - prawo dysponowania kompetencjami w dziedzinie prawodawstwa (samodzielne sprawowanie władzy).

Ukraińska SRR w ramach ZSRR miała własne siły zbrojne oraz prawo do kontaktów z innymi krajami. Parlament Ukrainy delegował swoich przedstawicieli do Rady Narodowości usytuowanej przy Radzie Najwyższej, Radzie Ministrów i Sądzie Najwyższym ZSRR. Na żądanie

republikę Prezydium Najwyższej Rady ZSRR zarządzało referendum na obszarze państwa sowieckiego. W ten sposób akcentowano suwerenne prawo Ukrainy.

Radzieckie republiki wypełniały swoją podmiotowość międzynarodową w dwóch formach:

- bezpośrednio przez organy władzy państwowej i kierownictwo republiki,
- przez organy rządowe delegowane do pracy przy Radzie Najwyższej ZSRR.

Usytuowanie Rady Najwyższej ZSRR odgrywało bardzo ważną rolę w realizacji państwowych funkcji zewnętrznych. Chodzi tu na przykład o wydawanie upoważnień potrzebnych do podpisania układów międzynarodowych, mianowanie pracowników dyplomatycznych wyższej rangi itp.⁹¹ Przedstawiciele ukraińskiej SRR brali udział w omawianiu kwestii zewnętrznych dyskutowanych na forum Rady Ministrów ZSRR.

W skład Rady Ministrów ZSRR wchodziłi poszczególni „premierzy” republik, którzy mogli być delegowani przez Przewodniczącego Rady Ministrów do międzynarodowych rozmów. Np. w skład delegacji ZSRR, która podpisywała umowę o demarkacji i redemarkacji granicy państwowej między ZSRR a Iranem, wchodziłi przedstawiciele Azerbejdżańskiej i Turkmęńskiej SRR.⁹²

Podmiotami prawa międzynarodowego w latach 1918-1922 były takie republiki, jak: Białoruś, Gruzja, Armenia, Azerbejdżan.⁹³ Tego prawa formalnie republiki te nigdy nie straciły, nawet wchodząc w skład ZSRR na IX Rosyjskim Zjeździe Rad w grudniu 1921 roku.⁹⁴ Ostatecznie Związek Republik Radzieckich został założony przed konferencją genewską (kwiecień-maj 1922 roku). Uzupełniono go protokołem z dnia 22 lutego 1922 roku,⁹⁵ spisanim między Federacją Rosyjską a ośmioma innymi republikami.⁹⁶ Na podstawie tego protokołu RSFRR otrzymała prawo reprezentowania interesów poszczególnych republik na arenie międzynarodowej, pozostawiając formalnie możliwość potwierdzenia aktów międzynarodowych przez poszczególne republiki. Przykładem powyższej sytuacji jest umowa w Rapallo, podpisana między Federacją Rosyjską a Niemcami 16 kwietnia 1922 roku. Jednak dopiero 5 października 1922 roku weszła ona w życie na terytorium Białorusi, po uprzednim zaakceptowaniu przez władze republiki.⁹⁷

Po utworzeniu Związku Radzieckiego w 1922 roku Ukraina wraz z innymi republikami przekazała uprawnienia do podpisywania umów międzynarodowych ponadnarodowym organom. W związku z tym Komii-

sariaty Narodowe Spraw Zagranicznych poszczególnych republik zaprzęstały swojej działalności (lipiec 1923), przekształcając się w jeden ogólnozwiązkowy Organ Spraw Zagranicznych ZSRR. Do 1937 roku republiki brały udział w rozwiązywaniu problemów zewnętrznych. Od 1937 roku problemy te były rozwiązywane już w prezydium Rady Najwyższej.⁹⁸ Świadczy to o tym, że od 1923 roku do lutego 1944 Ukraina miała formalną możliwość wpływania na umowy międzynarodowe, które bezpośrednio dotyczyły jej interesów.

1 lutego 1944 roku Rada Najwyższa ZSRR zdecydowała o przekształceniu Ogólnozwiązkowego Komisarjatu Narodowego Spraw Zagranicznych w związkowo-republikański. Na mocy tego przekształcenia Ukraina otrzymała prawo do podpisywania i ratyfikowania umów międzynarodowych, wymiany przedstawicieli dyplomatycznych itp. Prawo to znalazło swój wyraz w Konstytucji Ukrainy, jak i w art. 18. Konstytucji ZSRR:⁹⁹ „Każda republika ma prawo wstępować w bezpośrednie zewnętrzne układy z innymi państwami (...)”

W Konstytucji ukraińskiej, art. 15 b, zapisano: „Ukraińska SRR ma prawo wejść w bezpośrednie układy z innymi państwami.”¹⁰⁰ Z powyższego należy domniemywać, że Ukraina niejako zachowała swą podmiotowość międzynarodową nawet po wejściu do ZSRR. Inną kwestią jest korzystanie w pełni z tej podmiotowości. Osobliwym potwierdzeniem tej sytuacji było wystąpienie D. Z. Manujliskiego (kierownika ukraińskiej delegacji) na konferencji prasowej w San Francisco 22 maja 1945 roku, gdzie podkreślił, że „republika [Ukrainy] ma swą podmiotowość międzynarodową, ale dobrowolnie bezpośrednio nie korzysta z tego prawa, przekazując to prawo ZSRR.”¹⁰¹

Należy przyjąć, że Ukraina uzyskała swą podmiotowość międzynarodową poprzez fakt uznania jej przez ONZ.¹⁰² Ważną rolę w procesie układania spraw międzynarodowych miało prezydium Rady Najwyższej ZSRR, które udzieliło upoważnienia do podpisania i ratyfikacji międzynarodowych umów. W jego skład wchodził przewodniczący Rady Najwyższej ZSRR oraz 15 przewodniczących Rad Najwyższych poszczególnych republik jako zastępcy.¹⁰³

Tak więc prawo Ukrainy do zawierania umów międzynarodowych realizowane było w dwóch formach: za pośrednictwem ZSRR i bezpośrednio przez republiki.

W ramach ZSRR można mówić o pewnym dualizmie.¹⁰⁴ Poszczególne republiki mogły zawierać umowy międzynarodowe, dotycząc niekiedy kwestii zawartych w art. 14. Konstytucji ZSRR. Na przykład

Ukraina i Białoruś razem z ZSRR była uczestnikiem paryskiej konferencji w 1947 roku. Jak wiadomo, kwestie dotyczące wojny i pokoju należały do kompetencji ZSRR. Innym przykładem jest umowa między Białorusią a Polską z 9 września 1944 roku „O przeniesieniu mieszkańców [narodów] białoruskiego z terytorium Polski i obywateli Polski z terytorium Białorusi”. Umowa zawierała kwestie dotyczące cudzoziemców, które to kwestie należały do kompetencji ZSRR. Realizacja powyższej umowy przebiegała przy pomocy aktów prawnych wydawanych przez poszczególne republiki.

3. Rada Najwyższa — Parlament Ukrainy

Zgodnie z art. 75 Konstytucji Ukrainy, wyłącznym organem władzy ustawodawczej jest Rada Najwyższa Ukrainy. W ciągu historycznym bezpośrednimi wzorcami obecnego parlamentu była Rada Kozacka z epoki Sierży Zaporożskiej, a w okresie Ukrainskiej Republiki Ludowej Centralna Rada. Oba te organy kształtowały się w drodze wyborów pośrednich. W pierwszym przypadku według statusu majątkowego, zaś w drugim — w odniesieniu do liczby reprezentacji partii politycznych i stronnictw obywatelskich.

Współczesna Rada Najwyższa bezpośrednio wywodzi się z Rady Najwyższej Ukrainskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, która nazwą, strukturą, zasadami prawa wyborczego, liczbą deputowanych jest bliska parlamentowi niepodległej Ukrainy. Rada Najwyższa składa się z 450 miejsc. Deputowani ludowi (odpowiednik polskiego posła) wybierani są w wyborach powszechnych, równych, tajnych, w drodze bezpośredniego głosowania. Tryb organizacji wyborów określa się w specjalnej ustawie. Pod wpływem rosnącej krytyki społecznej w parlamencie doszło do uchwalenia nowej ordynacji wyborczej na przyładające w marcu 1998 roku głosowanie do Rady Najwyższej. Nowa ordynacja wybiera była kompromisem pomiędzy systemem większościowym i zasadą proporcjonalności. 2/3 ogólnej liczby 450 deputowanych polowa była wybrana w jednomandatowych okręgach, a druga polowa według list wyborczych partii i bloków politycznych. Zniknął też obowiązek udziału co najmniej 50% uprawnionych do głosowania, w poprzednich wyborach było powodem licznych dodatkowych głosowań, bez pozytywnego zakończenia. Parlament nie osiągnął przepisowej liczby posłów, dochodząc po wielu próbach uzupełnień do 413 deputowanych.

Warunkiem dopuszczenia do wyborów jest przedstawienie przez partię lub blok koalicyjny minimum 200 000 podpisów, rozdzielonych po co najmniej 10 000 na terytorium przynajmniej połowy województw. Ordynacja dopuszcza też indywidualne kandydatury. W tym wypadku osoba ubiegająca się o mandat poselski winna zebrać co najmniej 1 500 podpisów. Dla uniknięcia rozdrobnienia partii w parlamencie ustanowiono 4-procentowy próg wyborczy.

W wyborach parlamentarnych 1994 roku prawo wyborcze nie dało żadnej przewagi partiom politycznym. Walka wybora z zamienila się zatem w walkę osobowości politycznych. Głównym trzonem argumentacji wyborczej była krytyka władzy i panującego ustroju. Programowe różnice były nieistotne. W tych warunkach 171 deputowanych z 344 zostało wybranych jako członkowie tej lub innej partii politycznej. Jedynie Komunistyczna Partia Ukrainy i Ruch Ludowy potrafiły stworzyć swoje frakcje w parlamencie (kluby poselskie). Generalnie system wyborczy uniezależniony był od przynależności partyjnej.

Jak wynika z powyższej sytuacji, trzy lewicowe frakcje obięły co najmniej 1/3 miejsc. Na początku kadencji Rady Najwyższej (1994 rok) lewica, korzystając ze słabości pozycji ówczesnego prezydenta L. Krawczuka i braku ukształtowanego centrum parlamentarnego, przejęła inicjatywę, wprowadzając swoje kierownictwo do Rady Najwyższej (Oleksandr Moroz, Witalijs Masol).

Nadzieje lewicy, pokładane w prezydencie Kuczynie jako alternatywie Krawczuka, okazały się płonne. Rynkowo antykomunistyczne ukierunkowanie działań nowego prezydenta, a także dodatkowe wybory do parlamentu, które przyniosły sukces prawicy, zmieniły obraz Rady Najwyższej. Dzięki temu ukształtowało się prawe skrzydło (Ruch Ludowy Ukrainy, Partia Reform, Centrum Konstytucyjne), które stanowi nie więcej niż 1/4 parlamentu.

W tej sytuacji wynik wielu głosowań określa Centrum, które w warunkach niedorozwoju stabilnych form układu partyjnego jest nieprzewidywalne. Charakterystyczne było głosowanie centrystów w kwestii zaprzestania procesu prywatyzacji. Prawie wszystkie grupy położone w centrum podzieliły się na pół. Każdy deputowany głosował zgodnie z własnymi przekonaniami. Niektóre z tych grup łączyły się w celu poparcia regionalnych interesów i ich rzeczników w strukturach władzy. Przykładem mogła tu być grupa „Jedność” z Dniepropietrowska, której rzecznikiem jest Łazarenko.

Ukraińska elita gospodarza, co prawda jeszcze dość słaba i zależna od władzy, zaczyna coraz wyraźniej być zainteresowana trwałym unormowaniem reguł gry gospodarczej.

a. Status deputowanego ludowego

Zgodnie z Konstytucją Ukrainy (art. 78), deputowany ludowy realizuje swoje pełnomocnictwa na stałych zasadach.

Deputowani ludowi Ukrainy nie mogą pracować w innych instytucjach lub być na służbie państwowej. W praktyce po uchwaleniu ostatecznej konstytucji blisko 70 deputowanych nie przeszło do Rady Najwyższej na stałą pracę. Konstytucja nie przewidywała jednak sankcji za ewentualne naruszenie ww. wymogów.

W tej sytuacji Rada Najwyższa uchwaliła dodatek do kodeksu cywilnego, na podstawie którego Miejski Sąd Kijowa, jak również Sąd Najwyższy Ukrainy rozpoczęły rozpatrywanie spraw przeciw deputowanym, którzy pracują w kilku miejscach. Pierwszymi deputowanymi, których sąd pozbawił mandatów, byli O. Skipolski oraz A. Butejko.

Zgodnie z art. 79 Konstytucji, nie może być deputowanym ten, kto nie złożył przysięgi na wierność Ukrainie. Jednak i w tym przypadku wielu spośród deputowanych, którzy nie złożyli przysięgi, nadal pozostaje w Radzie Najwyższej.

Ostatnio podniesiono zarzut, że właściwym do pozbawienia mandatu deputowanego jest wyłącznie Sąd Konstytucyjny, nie zaś Sąd Najwyższy. Mandat deputowanego zezwala na wykonywanie działalności naukowej. Członkowie rządu nie mogą natomiast pełnić funkcji publicznych w Radzie Najwyższej, nie mogą wchodzić również w skład rady nadzorczej przedsiębiorstwa, które ma na celu osiągnięcie zysku. Ciągłe dyskusyjna pozostaje kwestia immunitetu posłów. Jeden z rzeczników walki z korupcją, Grigorij Omelezenko, wielokrotnie składał interpelacje dotyczące znacznego ograniczenia immunitetu poselskiego. W warunkach ukraińskich jest to o tyle niebagatelny problem, że ponad połowa zysków z obrotu gospodarczego funkcjonuje w szarej strefie.

b. Struktura Rady Najwyższej Ukrainy

Rada Najwyższa Ukrainy pozostaje jednoizbowym parlamentem. W trakcie prac nad projektem nowej konstytucji Komisja Konstytucyjna i urząd prezydenta popierały idee dwuizbowego parlamentu, jednak koncepcja ta nie znalazła poparcia podczas plenarnych obrad.

Organizacyjnie Parlament Ukrainy składa się z przewodniczącego, jego zastępców, stałych komisji, których liczba wynosi 24, oraz tymczasowych komisji śledczych.

W porównaniu z niedawną przeszłością nowa konstytucja nie przewiduje tworzenia takiego organu, jak Prezydium Rady Najwyższej. Organ ten przez długi czas był krytykowany, zarówno z lewa, jak i z prawa. Socjaliści nie mogli znieść faktu, iż swego czasu Prezydium zakazało działalności Komunistycznej Partii Ukrainy i Komunistycznej Partii ZSRR. Prawica natomiast nie mogła zaakceptować tego, iż organ ten był całkowicie pod kontrolą komunistów w latach 1994-1996.

Zgodnie z art. 85 Konstytucji, Rada Najwyższa Ukrainy posiada m.in. następujące prerogatywy:

- ustawodawcza,
- budżetowo-finansowa,
- kontrolna,
- kadrowa, która przejawia się m.in. w mianowaniu i zwalnianiu członków Izby Rachunkowej, przewodniczącego parlamentu, połowy składu Rady Banku Narodowego, Narodowej Rady Telewizji i Radiofonii, 1/3 składu Sądu Konstytucyjnego, w wyborze sędziów na bezterminowe wykonywanie obowiązków sędziowskich, wyrażaniu zgody na mianowanie premiera przez prezydenta, wyrażaniu zgody na mianowanie i odwołanie przez prezydenta prezesa Komitetu Antymonopolowego, prezesa Funduszu Majątku Państwowego, prezesa i członków Komisji Wyborczej, wyrażeniu zgody na mianowanie przez prezydenta Prokuratora Generalnego – ewentualnym wyrażeniu wotum nieufności, co powoduje jego zwolnienie.

c. Proces ustawodawczy w Parlamencie Ukrainy

Na ciąg ustawodawczy w Radzie Najwyższej można spojrzeć z dwóch stron. Z jednej strony wiele ustaw jest ocenianych przez ekspertów instytucji światowych jako te, które odpowiadają najlepszym standardom światowym. Zaliczyć do nich można ustawy:

- o mniejszościach narodowych,
- o służbie państwowej,
- o inwestycjach zagranicznych,
- o telewizji i radiofonii.

Z drugiej strony, szereg ustaw powstało jako symboliczny gest z okresu walki o niepodległość. Przykładem tego jest ustawa o ekono-

niezależności Ukrainy. Tego typu ustawy są bardziej wyrazem pewnych mechanizmów mentalnych, niż dokumentem konkretnego działania.

Niewątpliwie na procesie ustawodawczym ciąży zarówno brak własnego doświadczenia, jak i wpływ szarej strefy. Wiele ustaw, w tym nowy kodeks cywilny, jeszcze czeka na uchwalenie. Tymczasem, zgodnie z obowiązującym kodeksem cywilnym, większość operacji handlowych może być traktowana jako spekulacje.

Projekt zmiany konstytucji może przedłożyć 1/3 konstytucyjnego składu Rady Najwyższej lub prezydent. Projekt zmiany, uchwalony poprzednio większością głosów konstytucyjnego składu RN, uważa się za przyjęty, o ile na następnej sesji zwykłej Rady Najwyższej głosowało za nim 2/3 ogólnej liczby deputowanych. Zgodnie z artykułem 157 Konstytucji Ukrainy, projekt zmiany rozdziałów: I – „Założenia ogólne”, III – „Wybory. Referendum” i XIII – „Zmiana konstytucji” przedkłada w RN co najmniej 2/3 ogólnej liczby deputowanych lub prezydent. W przypadku jego uchwalenia co najmniej większością 2/3 ogólnej liczby deputowanych, zostaje zatwierdzony w referendum zarządzonym przez prezydenta. Powtórne przedłożenie projektu zmiany rozdziałów: I, III, XIII możliwe jest tylko w Radzie Najwyższej następczej kadencji.

Zgodnie z artykułem 158 Konstytucji Ukrainy, nie uchwalony przez Radę Najwyższą zwykły projekt zmiany konstytucji może być przedłożony Radzie nie wcześniej niż po roku od dnia głosowania. Rada Najwyższa w ciągu swej kadencji nie może dwukrotnie zmieniać tego samego przepisu konstytucji.

Rada Najwyższa rozpatruje projekt zmiany, o ile istnieje orzeczenie Sądu Konstytucyjnego o zgodności projektu z wymogami artykułu 157, według którego konstytucja nie może być zmieniona, jeżeli zmiany powodują ograniczenie praw i wolności obywatelskich, niepodległości i integralności państwa oraz artykułu 158 Konstytucji Ukrainy.

4. Rząd Ukrainy

Zgodnie z art. 113 Konstytucji Ukrainy, Gabinet Ministrów – rząd – jest najwyższym organem władzy wykonawczej.

Na podstawie art. 114 Konstytucji Ukrainy:

– prezydent mianuje premiera po uzyskaniu zgody ponad połowy konstytucyjnego składu Rady Najwyższej, nie mniej jednak, niż 226 deputowanych;

– premier podaje prezydentowi kandydatów do składu rządu (wicepremierzy, ministrowie);

– prezydent mianuje kandydatów podanych przez premiera na odpowiednie stanowiska w rządzie.

Zgodnie z art. 115 Konstytucji Ukrainy, Gabinet Ministrów zastępuje swej działalności w razie:

- wyboru nowego prezydenta,
- dymisji premiera,
- zdymisjonowania premiera przez prezydenta,
- uchwalenia przez parlament rezolucji o wotum nieufności dla rządu.

Dymisja premiera powoduje dymisję całego składu rządu. Obok możliwości zdymisjonowania składu rządu prezydent ma prawo zwolnić ze stanowiska każdego członka rządu prócz prezesa Funduszu Mienia Państwowego.

Gabinet Ministrów składa się z premiera, I wicepremierza, trzech wicepremierów oraz ministrów. Taki skład rządu wyznacza Konstytucja Ukrainy. Jednak ani liczba ministrów, ani związki między różnymi częściami rządu i jego aparatu nie są normatywnie uregulowane. Do władzy wykonawczej należą również komitety państwowe, agencje, komisje międzyresortowe oraz obwodowa i regionalna administracja państwowa. Podporządkowanie tych lub innych ministrów i pododdziałów aparatu rządowego premierowi (wicepremierom) określa się specjalnym dekretem Gabinetu Ministrów. Nie są do końca uregulowane sprawy podporządkowania resortów siłowych, które pozostają pod kontrolą prezydenta.

a. Ministerstwa Ukrainy

Minister i jego zastępcy są mianowani rozporządzeniem prezydenta na wniosek premiera. Liczba zastępców waha się od trzech (Ministerstwo ds. Rodziny i Młodzieży) do siedmiu (Ministerstwo Finansów). Dyrektorzy poszczególnych departamentów oraz inni pracownicy są mianowani przez samego ministra. Struktura ministerstwa jest zatwierdzana przez Gabinet Ministrów.

Status członka rządu nie jest uregulowany ustawowo. Wyjątek stanowi status premier-ministra Ukrainy, ale i tu pełnomocnictwo konstytucyjne nie jest dokładne. Art. 120 Konstytucji Ukrainy dość wyraźnie

podkreśla, iż członkowie Gabinetu Ministrów, zwierzchnicy centralnych i lokalnych organów władzy wykonawczej, nie mogą łączyć swej pracy z inną pracą zarobkową prócz pracy naukowej. Niestety, nie istnieje żadne ograniczenie przyjmowania prezentów przez wysokich urzędników administracji centralnej i terenowej.

b. Zadania Gabinetu Ministrów

Zgodnie z art. 116 Konstytucji Ukrainy, zadania te można podzielić na:

- ogólne: realizuje wewnętrzną i zagraniczną politykę państwa, wykonuje konstytucyjne obowiązki i ustawy, a także rozporządzenia prezydenta;
- wewnętrzniepolityczne: gwarantuje przestrzeganie praw i swobód obywatelskich, dba o bezpieczeństwo narodowe;
- ekonomiczne: prowadzi finansową politykę państwa, zapewnia bezpieczeństwo społeczne obywateli, tworzy warunki dla rozwoju wszystkich form własności, zarządza obiektami własności państwowej;
- budżetowe: opracowuje projekty budżetu, a następnie dokonuje sprawozdania z jego realizacji;
- humanitarno-ekologiczne: polityka w sferze nauki i oświaty, ochrony środowiska itp.;
- administracyjno-organizacyjne: kieruje i koordynuje prace ministerstw i innych organów władzy wykonawczej.

5. Prezydent Ukrainy

Instytucja prezydenta zaczęła się odradzać na Ukrainie jeszcze w czasach ZSRR. W roku 1990 została uchwalona ustawa o Prezydencie Ukrainy Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Pierwsze w historii Ukrainy powszechne wybory głowy państwa były wyznaczone na 1 grudnia 1991 roku.

Stało się tak, że odbyły się one już po ogłoszeniu przez Radę Najwyższą niepodległości państwowej Ukrainy i razem z referendum co do potwierdzenia tego aktu parlamentu.

Pierwszym prezydentem Ukrainy został dawny kierownik ideologiczny oddziału KC KPU, potem przewodniczący Rady Najwyższej,

Leonid Krawczuk. Drugim prezydentem został dawny sekretarz komitetu partyjnego, a zarazem dyrektor czotowego sowieckiego kompleksu wojskowo-przemysłowego z Dniepropietrowska, Leonid Kuczma. Zwykłemu on z L. Krawczukiem w drugiej turze wyborów 10 lipca 1994 roku.

Zgodnie z art. 103 Konstytucji Ukrainy, prezydentem może zostać obywatel Ukrainy zamieszkały na jej terytorium co najmniej 10 lat, posługujący się językiem ukraińskim, w chwili wyboru musi mieć ukończony 35 rok życia. Wybory przeprowadzane są na podstawie ogólnego, równego i bezpośredniego prawa wyborczego, drogą tajnego głosowania, na okres pięciu lat. Prezydentem można być nie dłużej niż dwie kadencje. Prezydent nie może zajmować się działalnością gospodarczą.

Funkcje prezydenta wygasają z chwilą śmierci, dymisji, niemożliwości wykonywania prerogatyw oraz usunięcia ze stanowiska w razie *impeachmentu* (Trybunał Stanu), po czynach mających znamiona zdrady lub przestępstwa i w wypadku uchwalenia decyzji o *impeachu* przez nie mniej niż 3/4 konstytucyjnego składu Rady Najwyższej. Realne zastosowanie procedury *impeachmentu* jest prawie niemożliwe, chyba że w razie popelnienia dowiedzionego przez sąd przestępstwa.

Zgodnie z art. 106 Konstytucji Ukrainy, prezydent pełni funkcje:

- ustawodawcze: wydaje rozporządzenia i dekrety w kwestiach ekonomicznych, nie uregulowanych specjalnymi ustawami, poddaje projekty ustaw Radzie Najwyższej, wetuje ustawy uchwalone przez parlament;
- wykonawcze: może delegizować akty prawne wydawane przez rząd, a także odwoływać poszczególnych ministrów;
- kadrowe:
  - mianuje: premier-ministra, Prokuratora Generalnego, prezesa Komitetu Antymonopolowego, prezesa Funduszu Mienia Państwowego, na podstawie zgłoszenia premiera mianuje ministrów i ich zastępców, kierowników innych centralnych organów władzy wykonawczej, rejonowych i obwodowych przewodniczących administracji państwowej, ministra obrony, zwierzchnika sił zbrojnych, ministra sprawiedliwości, 1/3 składu Sądu Konstytucyjnego, ministra spraw zagranicznych, ambasadorów, własną decyzją powołuje skład Rady Banku Narodowego i Narodowej Rady Telewizji i Radiofonii;
  - zwalnia: za zgodą Rady Najwyższej prezesa Komitetu Antymonopolowego, Prezesa Funduszu Mienia Państwowego; za zgodą premiera: ministra obrony, zwierzchnika sił zbrojnych, ministra spraw zagranicznych, ambasadorów; własną decyzją: premiera, ministrów i ich zastępców, kierowników innych centralnych organów władzy wykonawczej;

– zewnątrypolityczne: reprezentuje państwo na arenie międzynarodowej, przyjmuje listy uwierzytelniające, nadaje nagrody, odznaczenia, tytuły naukowe i stopnie wojskowe;

– wojskowo-polityczne: jest najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych, stoi na czele Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony.

6. Sądownictwo i prokuratura na Ukrainie

Za czasów Ukrainińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej sądy pełniły funkcję wymiaru sprawiedliwości w sprawach kryminalnych, cywilnych i administracyjnych, a prokuratura prowadziła nadzór nad przestrzeganiem „socialistycznego prawa”.

Sytuacja zmieniła się na początku lat 90-tych, szczególnie po ogłoszeniu niepodległości Ukrainy. Pragnąc przybliżyć się do europejskich i światowych standardów, Rada Najwyższa uchwaliła pakiet ustaw: o ustroju sądowym, o czynnościach sądowych, o Sądzie Konstytucyjnym, ukierunkowanych na zbudowanie nowego systemu sądowniczego.

Jednocześnie proces realnej „niezależności” sądownictwa przebiegał wolniej. W latach 1992-1996 nie został powołany Konstytucyjny Sąd Ukrainy. W tym czasie parlament nie zaakceptował koncepcji reformy sądowo-prawnej. Dopiero w nowej konstytucji położono fundament pod formułowanie i funkcjonowanie sądów, odmiennych od sowieckich, a przybliżonych do standardów europejskich. Stworzono wreszcie Sąd Konstytucyjny. Zmienia się również psychologia sędziów, którzy uświadamiają sobie swój niezależny status.

Pozostaje nie sformułowana baza ustroju sądowego i działania sądownictwa. Przeciąga się przyjęcie ustaw o śledztwie sądowym, o lawie przysięgłych itd. Sądy i sędziowie nadal podlegają wyższej władzy. W oplakany stan jest baza materialna, w której znajdują się siedziby sądów, brakuje funduszy na światło, ogrzewanie, papier itd. Wszystko to jest przyczyną przyjmowania nieprawidłowych orzeczeń przez sądy. Według danych Sądu Najwyższego Ukrainy za 1996 rok, z 644 849 spraw cywilnych rozpatrzonych przez sądy, w co ósmiej upłynął termin rozpatrzenia, a w co dwudziestej piątej wydano błędne orzeczenia.

Głównym czynnikiem hamującym przepisodawstwo sądowo-prawnej reformy w państwie pozostaje bariera psychologiczna, bowiem większość obywateli ukraińskich wciąż spogląda na sądy podejrzliwie.

a. Formowanie sądów i prokuratury

Do niedawna sędziów obierano drogą głosowania na posiedzeniach rad deputowanych odpowiedniego szczebla według wniosku ministra sprawiedliwości. Nowa konstytucja zmieniła porządek formowania korpusu sędziowskiego. Art. 127 Konstytucji Ukrainy mówi, że „sędzią może zostać obywatel Ukrainy, nie młodszy niż 25 lat, który ukończył studia prawnicze i posiada staż pracy w organach sprawiedliwości nie mniejszy niż 3 lata oraz mieszka na Ukrainie 10 lat i włada językiem państwowym.”

Inne wymagania są stawiane sędziom odrębnych kategorii – dotychczas one stażu, kwalifikacji, wieku. Wymagania te ustanawiane są w drodze ustawy, a w odniesieniu do sędziów Sądu Konstytucyjnego – samą konstytucją. Art. 148 Konstytucji Ukrainy mówi, że sędzią Sądu Konstytucyjnego może zostać obywatel Ukrainy, który ukończył 40 lat, ma wyższe studia prawnicze, posiada staż pracy w zawodzie (10 lat), mieszka na Ukrainie 20 lat i włada językiem państwowym.

Ustawa zasadnicza ustanawia również porządek powoływania sędziów. Sędziów (prócz sędziów Sądu Konstytucyjnego) wybiera Rada Najwyższa, na czas nieokreślony, zgodnie z art. 128 Konstytucji Ukrainy.

Według art. 148 Konstytucji Ukrainy, Sąd Konstytucyjny składa się z 18 sędziów, z których trzecią część powołuje prezydent, kolejną trzecią część wybiera Rada Najwyższa, pozostałą część wybiera Zgromadzenie Ogólne Sędziów. Sędziów Sądu Konstytucyjnego powołuje się na 9 lat.

Przewodniczący Sądu Najwyższego i Sądu Konstytucyjnego wybierani są na specjalnych posiedzeniach tych sądów.

Sędzia może zostać odwołany ze swego urzędu tylko przez urząd, który go powołał, bądź w razie zakończenia kadencji, ukończenia 65 roku życia, niemożności wykonywania obowiązków z powodów zdrowotnych, sprzeniewierzenia się przysiędce, pozbawienia obywatelstwa, lub na własne życzenie.

W odróżnieniu od sądów konstytucja nie zawiera przepisów, które przewidują formowanie prokuratury. Ale art. 122 Konstytucji Ukrainy mówi, że Generalny Prokurator Ukrainy „powoływany jest za zgodą Rady Najwyższej...”. Jego kadencja trwa pięć lat.

b. Status sędziowski

Konstytucja Ukrainy ustanawia dla sędziów nietykalność. Sędzia nie może posiadać mandatu przedstawicielskiego, należeć do partii politycznej, wykonywać innych prac zarobkowych oprócz pracy naukowej, wykładowej i twórczej. Ograniczenia te nie są stosowane w odniesieniu do przysięgłych.

Ustawa o statusie sędziów, uchwalona przez Radę Najwyższą w 1992 roku, określa przywileje, jakie przysługują sędziom, m.in. otrzymanie mieszkania.

W ostatnich latach spada popularność tego zawodu. Według danych Rady Najwyższej, w 1996 roku z różnych przyczyn zwolniło się 373 sędziów, a ilość wakałów osiągnęła rekordową liczbę 676. Zmniejsza się również staż pracy sędziów – tylko co siódmy pracuje w swym zawodzie ponad 15 lat.

c. Struktura sądów i prokuratury

Najwyższym urzędem prawniczym na Ukrainie jest Sąd Najwyższy. Rozpatruje on sprawy kryminalne, cywilne i administracyjne. W pierwszej instancji orzekają sądy rejonowe, w drugiej instancji sądy wojewódzkie. Sąd wyższej instancji unieważnić może orzeczenia sądu niższej instancji.

Na Ukrainie jest również rozwinięty system sądów apelacyjnych (Najwyższy Apelacyjny Sąd Ukrainy i wojewódzkie sądy apelacyjne). Sądy te rozpatrują sprawy własnościowe i finansowe między podmiotami działalności gospodarczej i osobami prawnymi.

Prokuratura ma swoje specjalne urzędy i wydziały terytorialne, które przyporządkowane są Prokuraturze Generalnej, w skład której wchodzi kolegia specjalne. Kolegia specjalne w systemie prokuratury ustanawiane są w trybie ustawowym. Obecnie działają np. kolegia transportowe i wojskowe.

Sądy ogólnej jurysdykcji na Ukrainie stosują prawo w formie procesowej w sprawach kryminalnych, cywilnych i administracyjnych.

Sądy apelacyjne rozstrzygają spory gospodarczo-majątkowe między osobami prawnymi i osobami fizycznymi.

Sądy ogólnej jurysdykcji przeprowadzają sprawy sądowe na podstawie konstytucji, kodeksu karnego, kodeksu cywilnego, kodeksu rodzinnego, kodeksu o wykroczeniach administracyjnych.

Obecnie Ministerstwo Sprawiedliwości przygotowało nowelizację tych kodeksów, również kodeksu gospodarczego. Projekty te czekają na uchwalenie przez Radę Najwyższą.

Zgodnie z art. 147 Konstytucji Ukrainy, Sąd Konstytucyjny Ukrainy spełnia następujące funkcje:

- rozstrzyga o zgodności ustaw i innych aktów prawnych z konstytucją,
- prowadzi wykładnię konstytucji i innych ustaw.

Obywatele Ukrainy mogą zwrócić się do Sądu Konstytucyjnego, poprzez pełnomocnika Rady Najwyższej, w razie pogwałcenia ich praw konstytucyjnych.

Prokuratura, odpowiednio do art. 121 Konstytucji Ukrainy:

- podtrzymuje oskarżenie państwa w sądzie,
- reprezentuje interesy obywateli lub państwa w sądzie w przypadkach określonych prawem,
- prowadzi nadzór nad podległymi sobie jednostkami i urzędami.

Sąd Konstytucyjny składa się z 18 sędziów, wybieranych na 9 lat bez prawa reelekcji – po sześciu wybieranych przez prezydenta, Radę Najwyższą oraz Zjazd Sędziów Ukrainy. Sąd Konstytucyjny ma następujące kompetencje:

- rozstrzyga o zgodności ustaw i innych aktów z konstytucją oraz daje dokładną wykładnię ustaw i Konstytucji Ukrainy;

- wydaje orzeczenia o zgodności z Konstytucją ustaw i innych aktów Rady Najwyższej ARK. Orzeczenia rozpatrywane są na wniosek prezydenta, 45 deputowanych, Sądu Najwyższego, Pełnomocnika RN ds. Praw Człowieka i Rady Najwyższej ARK. Na wniosek prezydenta lub Gabinetu Ministrów Sąd Konstytucyjny wydaje orzeczenia o zgodności z Konstytucją obowiązujących umów międzynarodowych albo umów ogłoszonych w Radzie Najwyższej do ratyfikacji.

7. Władze samorządowe

Przedstawicielstwo terytorialne i samorządowe, jak i inne polityczno-prawne instytucje na Ukrainie, jeszcze są w stadium formowania.

Tradycja samorządu sięga jeszcze czasów Rusi Kijowskiej; można tu wskazać jako pierwowzór rady kozackie i prawo magdeburskie, jakie otrzymał Kijów (jako jedno z pierwszych miast w Europie Wschodniej).

W latach 20-tych i 80-tych w USSR samorząd był wkomponowany w system Rad Deputowanych Ludowych. Rady te stanowiły główny polityczny system państwa, a ich decyzje były obowiązkowe dla innych systemów polityczno-prawnych. Nigdy też struktura ta nie odgrywała samodzielnej roli, raczej realizowała postanowienia odpowiednich partyjnych komitetów (KPZR (KPU)).

Po rozpadzie Związku Sowieckiego i KPZR rady pozostały na pewien czas w centrum systemu politycznego, były swoistą trybuną dla nowych idei. Ale system rad blokował tworzenie efektywnego systemu zarządzania.

Wraz ze zwycięstwem L. Krawczuka w wyborach prezydenckich, zamiast wojewódzkich i gminnych komitetów rad stworzona została administracja państwowa, podporządkowana bezpośrednio prezydentowi.

Po wyborach prezydenckich 1994 roku nowy prezydent spotkał się z problemem wpływu na wybranych gubernatorów i merów. Sytuacja ta hamowała przeprowadzenie nowych reform. Po ośmioniesięcznej walce z Radą Najwyższą została przyjęta ustawa o władzy, w formie umowy konstytucyjnej. Wtedy administracja państwowa w województwach i gminach została „zreformowana”, a prezydent otrzymał prawo usuwania wybranych w wyborach (przez ludność miejscową) przewodniczących rad wojewódzkich i gminnych.

Nowa Konstytucja Ukrainy ostatecznie określiła formę ustroju państwa.

Wątpliwości budzi jedynie status Autonomicznej Republiki Krymu. Konstytucja Ukrainy nazywa Krym „składową i niepodzielną częścią Ukrainy”, ani parlament, ani prezydent nie mogą zgodzić się na suwerenność terytorium Krymu, który posiada własną konstytucję uchwaloną przez Radę Najwyższą ARK oraz zatwierdzoną przez Radę Najwyższą Ukrainy (potrzebna jest do tego zgoda ponad połowy konstytucyjnego składu Rady). Akty prawne Rady Najwyższej ARK i decyzje Rady Ministrów ARK

nie mogą być sprzeczne z ustawami i Konstytucją Ukrainy oraz aktami prezydenta i gabinetu ministrów.

Organem ustawodawczym jest Rada Najwyższa ARK, a wykonawczym Rada Ministrów ARK. Prezesa Rady Ministrów ARK powołuje i odwołuje po uzgodnieniu jego kandydatury z prezydentem Ukrainy. Wymiar sprawiedliwości w ARK sprawują sądy należące do jednolitego systemu sądownictwa Ukrainy. ARK wydaje regulacje normatywne m.in. w sprawach rolnictwa, turystyki, planowania przestrzennego, transportu publicznego i instytucji kulturalnych. ARK zarządza również wybory do Rady Najwyższej ARK, zatwierdza skład komisji wyborczych, przeprowadza referendum lokalne, zarządza majątkiem i budżetem ARK.

W przypadku niezgodności aktów prawnych Rady Najwyższej ARK z ustawami i Konstytucją Ukrainy, prezydent może wstrzymać stosowanie aktów prawnych RN ARK z jednoczesnym wystąpieniem do Sądu Konstytucyjnego Ukrainy o wydanie orzeczenia w przedmiocie ich zgodności z prawem. Prezydent Ukrainy ma w ARK swojego oficjalnego przedstawiciela.

W Konstytucji Ukrainy status Krymu różni się od statusu innych regionów. Specjalny status mają także miasta Kijów i Sewastopol: ich status ma być wyznaczony prawem, które czeka jeszcze na uchwalenie.

Konstytucja Ukrainy wyliczyła główne zasady ustroju terytorialnego i samorządowego. Niestety, żadne konkretne zasady ich działalności nie zostały określone. W Radzie Najwyższej toczy się walka polityczna o pakiet ustaw o samorządzie lokalnym i o lokalnych administracjach państwowych.

Ewolucja przedstawicielstwa terytorialnego i samorządu lokalnego jako ważnych czynników państwa prawa wciąż podlega przeobrażeniom.

a. Struktura przedstawicielstwa terytorialnego i samorządowego

Art. 118 Konstytucji Ukrainy mówi, że „władze wykonawczą w województwach, gminach, miastach Kijów i Sewastopol pełnią lokalne administracje państwowe”. Jednocześnie gmine i wojewódzkie „rady nazywane są „organami lokalnego samorządu, który reprezentuje wspólne interesy gromady terytorialnej wiosek i miast”.

Schemat organizacji terytorialnego przedstawicielstwa i samorządu lokalnego na Ukrainie ma swoją odmiennność, która polega na tym, że pełnomocnictwo przedstawiciela urzędu centralnego nie ogranicza się,

a rozszerza na cały system władzy wykonawczej w granicach danego województwa.

Przewodniczącego wojewódzkiej administracji państwowej powołuje i odwołuje prezydent na wniosek Gabinetu Ministrów.

Przewodniczącego gminnej administracji, zgodnie z art. 118 Konstytucji Ukrainy, powołuje i odwołuje przewodniczący wojewódzkiej administracji państwowej.

Wojewódzkie administracje państwowe podlegają Gabinetowi Ministrów, zaś gminne administracji wojewódzkiej. Przewodniczący gminnych rad wybierani są bezpośrednio przez mieszkańców danej miejscowości.

b. Funkcje samorządu terytorialnego

Zgodnie z Konstytucją Ukrainy, „miejscowa administracja państwowa” zabezpiecza:

- przestrzeganie konstytucji, ustaw i innych aktów władzy wykonawczej,
- przygotowanie projektów wojewódzkich (regionalnych) budżetów i rozwoju danego terytorium,
- przestrzeganie porządku prawnego na podległym terytorium,
- współpracę z urzędami samorządu miejscowego,
- realizację innych pełnomocnictw nadanych przez organy zwierzchnie.

Wojewódzkie i gminne rady:

- zabezpieczają programy rozwoju terytorium i kontrolują ich wykonanie,
  - zatwierdzają wojewódzki (regionalny) budżet i kontrolują jego wykonanie,
  - wykonują inne pełnomocnictwa stosownie do swych kompetencji.
- Miejskie i wiejskie rady:
- zabezpieczają zarząd majątkiem, który znajduje się we własności komunalnej danej miejscowości,
  - zatwierdzają budżet i program rozwoju miejscowości i kontrolują ich wykonanie,
  - ustanawiają miejscowe podatki odpowiednio do swych kompetencji,
  - przeprowadzają referenda i ogłaszają ich rezultaty,
  - powołują, reorganizują i likwidują zakłady komunalne.

Konstytucja określiła zatem funkcje urzędów terytorialnych i samorządu tylko ogólnie. Natomiast ustawy o samorządzie i o lokalnych administracjach państwowych czekają na uchwalenie.

Dzisiaj jeszcze struktura i funkcja wojewódzkich (regionalnych) administracji regulowana jest rozporządzeniami prezydenta.

c. Finansowanie potrzeb ludności

Na Ukrainie, do chwili obecnej działa centralny system finansowania głównych potrzeb ludności przez system terytorialnego przedstawicielstwa i miejscowego samorządu. Główne podatki państwa zbiera rząd. Jedną ich część koncentruje się w Kijowie dla finansowania ogólnopństwowych potrzeb, inna rozdzielana jest zgodnie z ustawą o budżecie państwowym między regionami (Autonomiczna Republika Krymu, miasto Sewastopol i Kijów, województwa). Regiony z kolei rozdzielają część własnego budżetu między gminy i miasta. Gminy natomiast resztę budżetu rozdzielają między miastami i wioskami.

Finansowanie lokalnego samorządu na Ukrainie, w odróżnieniu od większości państw Europy, stanowi przeważającą (do 80%) część dochodów lokalnych budżetów. Inną część stanowią przychody od miejscowych podatków i zbiorów, które ustanawiane są na podstawie uchwały Gabinetu Ministrów o miejscowych podatkach i zbiorach.

III PARTIE NA UKRAINIE

1. System partyjny na Ukrainie

System partyjny stanowi istotny element systemu politycznego, a jego sprawność jeden z podstawowych warunków budowy instytucjonalnej infrastruktury nowego ładu w państwie. Jak pisze S. Ehrlich, „współczesna demokracja może funkcjonować tylko jako demokracja partii politycznych”.¹⁰⁵ Ślad też analiza sytuacji politycznej współczesnej Ukrainy uwzględnić musi także system partyjny. Po tym, jak na fali przemian demokratycznych Rada Najwyższa Ukrainskiej SRR ogłosiła deklarację suwerenności 16 lipca 1990 roku, Ukraina długo postrzegana była przez badaczy i polityków jako kraj zawieszony między protodemokracją i „miękkim” autorytaryzmem.¹⁰⁶ Niejasnym pozostało, czy kraj ten wybierze drogę demokracji, czy jednak podąży ścieżką autorytaryzmu. Kolejne wybory, zarówno parlamentarne, jak i prezydenckie, stanowią za każdym razem swoisty „egzamin z demokracji”. Dlatego też tak wiele uwagi poświęca się obserwacji i analizie procesów wyborczych w krajach znajdujących się na etapie transformacji systemowej. Niezwykle istotne jest także ustawodawstwo w tym okresie. Oba te elementy znajdują się zatem w niniejszym rozdziale.

Historia współczesnej Ukrainy ma swój umowny początek 24 sierpnia 1991 roku, kiedy to Rada Najwyższa Ukrainskiej SRR proklamowała Akt Niepodległości, przyjęty w referendum 1 grudnia 1991 roku. Za utworzeniem samodzielnego państwa opowiedziało się wówczas 92% obywateli, przy czym frekwencja wynosiła 84%. Akt ten zmienił nazwę państwa na Ukrainę.¹⁰⁷

Problem demokratycznego charakteru ukraińskiego systemu politycznego wynika między innymi z tego, iż partie polityczne nie stanowią w tym kraju najsilniejszych aktorów sceny politycznej. Większość z nich istnieje zaledwie parę lat, choć część wywodzi się z dawnego układu sił.¹⁰⁸ Ponadto partie polityczne nie miały nigdy dobrych warunków roz-

woju. Z jednej strony hamowały go czynniki o charakterze uniwersalnym, występujące w całym bloku komunistycznym, z drugiej natomiast na Ukrainie ciążył dodatkowo brak własnej państwowości oraz wspólniej dla całego narodu tradycji historycznej.¹⁰⁹ Co więcej, na Ukrainie brakowało tego, co stanowi fundament zachodnioeuropejskich demokracji – społeczeństwa obywatelskiego. Wśród mieszkańców Ukrainy muszą się dopiero wykształcić pewne nowe cechy mentalności, wynikające z istnienia własności prywatnej i ze społecznego różnicowania wyrażającego na jej podłożu.¹¹⁰ Bariere społeczną stanowi również tak zwany elektorat antypartyjny. Partie polityczne początkowo budziły negatywne konotacje i system ukraiński na początku lat 90-tych powstawał praktycznie poza społeczeństwem. W 1993 roku na Ukrainie, zgodnie z wynikami badań opinii publicznej, połowa respondentów zdecydowanie nie ufała partiom politycznym.¹¹¹ Obecnie sytuacja ta powoli się zmienia.

Nie bez znaczenia dla tworzenia i funkcjonowania systemu partyjnego był także wpływ półprezydenckiego systemu politycznego, który wyłonił się w trakcie przekształceń systemu sowieckiego. Wreszcie, na przeszłość stała większośćowa ordynacja wyborcza, która obowiązywała do 1997 roku.¹¹² Jednak największą barierą dla tworzenia się demokratycznych partii politycznych był fakt, iż władza polityczna po roku 1991 nadal w dużej części pozostawała w rękach dawnej centralnej i regionalnej nomenklatury z czasów ZSRR. Okazało się bowiem, iż nawet po rozpadzie imperium sowieckiego byli decydenci zdolali utrzymać kontrolę zarówno nad polityką, jak i gospodarką w niepodległym już państwie. Grupę tych ludzi w literaturze przedmiotu nierzadko określa się mianem „bezparyjnej partii władzy”.¹¹³

Ślad też, choć brzmi to paradoksalnie, ogólną charakterystykę systemu partyjnego Ukrainy należy zacząć od podmiotu, który formalnie nie istnieje. Na początku lat 90-tych owa „bezparyjna partia władzy” stanowiąca *de facto* główny trzon sceny politycznej, natomiast powstające partie polityczne formowały się niejako na jej obrzeżach. Wzajemne związki pomiędzy nimi, wymiana ludzi czy też wyodrębnianie się nowych grup stanowiły początek formowania się aktualnego systemu partyjnego. Warto wspomnieć, iż intensyfikacja procesu rozpadu monolitu komunistycznego rozpoczęła się już w latach 80-tych wraz z pierestrojką. Z kolei po 1991 roku, po ogłoszeniu niepodległości Ukrainy, część wysokich funkcjonariuszy sowieckich zaczęła „nabierać nowej tożsamości”.¹¹⁴ I tak na przykład, Leonid Krawczuk zaczął głosić hasła niezależności narodowej. Z kolei Leonid Kuczma (jako premier) i jego otoczenie w latach 1992-1993 najsilniej akcentował potrzebę przemian w kierunku

gospodarki rynkowej, a w latach 1994-1995, już jako prezydent, kreował swój wizerunek promotora gospodarki rynkowej i demokracji. Ludzie, którzy odchodzili od „bezpартyjnej partii władzy”, sięgali więc najczęściej po retorykę narodowościową, rynkową i demokratyczną, stanowiącą środek do walki z bardziej konserwatywnymi siłami w swym dawnym obozie. Była to bowiem jedyna szansa na odcięcie się od skojarzeń z sowiecką nomenklaturą. Hasła niepodległości, demokracji i kapitalizmu miały też stanowić sposób na pozyskanie poparcia Zachodu. Jednocześnie owa „partia” wciąż zachowywała swój oligarchiczny charakter, polityczny i ekonomiczny konserwalizm oraz skłonność do autorytaryzmu oraz centralnego sterowania państwem i gospodarką.¹¹⁵

W miarę upływu czasu do „partii władzy” zaczęli się przyłączać przedstawiciele młodszych pokoleń, w tym nawet tacy, którzy nie mieli weźniejszej, z racji wieku, żadnych związków z komunistyczną nomenklaturą. Ponadto do środowiska tego przeniknęli także działacze opozycji i od roku 1996 dostrzec można wyraźną dekompozycję „partii”.

Już sam fakt istnienia takiego podmiotu politycznego powoduje, iż system partijny Ukrainy nie podlega modelowym ujęciom. Od innych państw dawnego bloku komunistycznego różni się on tym, że w trakcie przekształcania systemu niedemokratycznego (hegemonicznego) w demokratyczny wytworzyły się nie dwa obozy: komunistyczny i opozycyjny, ale trzy: obok dawnej komunistycznej grupy istniały dwa segmenty pozostające wobec niej w opozycji. Pierwszy z nich stanowił ugrupowanie powstałe na przełomie lat 80-tych i 90-tych (opozycja demokratyczna). Drugi segment powstał natomiast w obrębie komunistycznego *establishmentu*. Byli to ludzie, którzy nie znaleźli dla siebie miejsca w nowych partiach i władzach niepodległej Ukrainy.¹¹⁶

W literaturze znaleźć można podział procesu pluralizacji życia politycznego na Ukrainie na pięć faz. Pierwszą stanowi okres przedpartijny. Drugą jest faza „embrionalna”. Jest to okres obejmujący lata 1990-1991, a zatem era „późnego Gorbaczowa”, kiedy to nastąpił pierwotny podział ruchów alternatywnych. Trzecia faza przypada na okres od sierpnia 1991 do marca 1993 roku i nazywana jest fazą prógpartii. Rok 1994, w którym odbyły się wybory parlamentarne i prezydenckie, wyznacza fazę strukturyzacji wyborczej. Wreszcie, w 1998 roku w życiu politycznym Ukrainy dostrzec można wejście w fazę dekompozycji (przed wyborami parlamentarnymi).¹¹⁷

2. Geneza ukraińskich partii politycznych

Jak już wspomniano, uważa się, że współczesne partie polityczne Ukrainy pochodzą z przełomu lat 80-tych i 90-tych. Trzeba jednak wspomnieć, że istnieje przedsowiecka metryka partii, choć w dużej mierze jest ona niewyraźna. Pierwsze partie na ziemiach ukraińskich powstały w drugiej połowie wieku XIX i na początku XX w ramach imperium rosyjskiego i habsburskiego. Nie zdolały się one jednak trwale zakorzenić w życiu politycznym. Okres niepodległości Ukrainy był krótki – partie funkcjonowały jedynie w czasie istnienia Centralnej Rady (1917-1918) oraz w okresie walk, które toczyły się w latach 1918-1920. W 1925 roku został zlikwidowany ostatni element pluralizmu politycznego – Ukraińska Partia Komunistyczna, która działała równolegle z RKP(b). Z kolei ukraińskie ugrupowania polityczne, które funkcjonowały w II Rzeczypospolitej, oraz ugrupowania zbrojne z okresu II wojny światowej, jak choćby UPA, czy też partie emigracyjne nie są uznawane przez politologów ukraińskich za element politycznej tradycji. Obecnie funkcjonujące partie i istniejący pluralizm polityczny jest przez nich wywodzony z Ruchu Praw Człowieka, który na Ukrainie zaczął się rozwijać w drugiej połowie lat 70-tych.¹¹⁸

Po przyjęciu w 1975 roku w Helsinkach „Wielkiej Karty Europy”, na Ukrainie (szczególnie w jej zachodniej części) zaczęły powstawać – choć na skromną skalę – narodowe struktury Związku Helsińskiego. Ich głównym celem było ujawnianie i krytykowanie przypadków naruszania praw obywatelskich w ramach systemu komunistycznego i uświadamianie mieszkańców krajów nimi objętych ich praw i wolności. Struktury te stały się zaledwie ruchów na rzecz obrony praw człowieka. Ich pojawieniu się towarzyszyło powstawanie, ukrywanych dotąd, głębszych nurtów odrodzenia narodowego i religijnego.¹¹⁹

Faza przedpartijna na Ukrainie, zdaniem historyków i politologów, rozpoczęła się jednak naprawdę w 1988 roku. Wówczas to, na fali pierestrojki i głośności, pojawiły się pierwsze ruchy i inicjatywy obywatelskie nastawione opozycyjnie wobec monopartii.¹²⁰ Tym, co je łączyło, była demokratyczna orientacja. Trzeba jednak zauważyć, iż te nowe prądy docierały na Ukrainę z opóźnieniem i przebiegały się z dużym trudem.

Niektórzy historycy, jak choćby T. A. Olszański, dowodzą, że istotne znaczenie dla powstawania i rozwoju organizacji opozycyjnych miała również katastrofa czarnobylska.¹²¹ Co prawda, obszar skażeń ra-

dioktywnych na Ukrainie okazał się mniejszy niż na Białorusi, jednak, podobnie jak w ZSRR i poza granicami tego kraju, opinią publiczną wszerzało nie tylko zagrożenie ekologiczne, ale i „skrajna nieudolność władz oraz cyniczna kłamliwość”.¹²²

Z owych ruchów i inicjatyw wyrósł w lutym 1989 roku Ludowy Ruch Ukrainy na Rzecz Przebudowy, zwany Ruchem. Ludowy Ruch Ukrainy był wtedy masową organizacją opozycyjną, którą tworzyli zarówno byli dysydenci, jak i inteligencja. Ruch opowiedział się za stworzeniem społeczeństwa obywatelskiego i nawiązał do tradycji państwa ukraińskiego z lat 1917-1921 oraz do europejskich wartości duchowych i politycznych. Co więcej, Ruch wprost opowiedział się także za „suwerenną Ukrainą, pozostającą w składzie federacji sowieckiej, zorganizowanej na podstawie umowy związkowej”.¹²³ W swoich szeregach Ruch jednoczył umiarkowanych reformatorów oraz zwolenników niezależności narodowej i działaczy Ruchu Praw Człowieka. Organizacja ta miała więc charakter amorficzny, a jej popularność wynikała z faktu, iż było to pierwsze ugrupowanie opozycyjne. W akcjach i demonstracjach organizowanych przez Ruch brało udział blisko milion ludzi. O sile poparcia dla tej organizacji świadczy dobitnie fakt, iż w trakcie pierwszych, jeszcze tylko półrocznych wyborów do Rady Najwyższej Ukrainy w marcu 1990 roku, Blok Demokratyczny (opierający się na strukturach Ruchu) zdobył jedną czwartą mandatów.¹²⁴ Ruch wygrał wówczas zdecydowanie w zachodnich obwodach republiki, zaś niskie poparcie zdobył we wschodniej Ukrainie. Wyniki te odzwierciedlały różnice w dojrzywaniu poszczególnych społeczności regionalnych do przyjmowania celów programowych Ruchu.¹²⁵

W tym samym czasie zaczęły powstawać partie polityczne o bardziej wyrazistym charakterze. Jako pierwsze, w latach 1989-1990, uformowały się partie nacjonalistyczne, takie jak: Ukraińska Partia Narodowa Ihorija Prychodki, Państwowa Niezawisłość Ukrainy Iwana Kanadyby oraz Ukraińskie Zgromadzenie Międzypartyjne Jurija Szuchewycza (syna głównodowodzącego UPA). Tym, co łączyło te ugrupowania, było dążenie do niepodległości, rehabilitacji ruchów narodowych, odbudowy narodowej kultury, nadania językowi ukraińskiemu oficjalnego statusu oraz budowy silnego państwa ukraińskiego.¹²⁶

Na początku lat 90-tych pojawiły się także pierwsze oznaki różnicowania się rządzącej dotąd Komunistycznej Partii Ukrainy. Partia ta przeciwna była aktywności narodowej oraz wszelkim ruchom alternatywnym o charakterze demokratycznym. Z czasem jednak coraz wyraźniejsze było jej osłabienie. Najpierw w obrębie KPU powstały dwa obo-

zy. Pierwszy z nich stanowili zwolennicy suwerenności (zaliczali się do nich między innymi Leonid Krawczuk i Iwan Pluszcz), drugi natomiast tworzyli zwolennicy zachowania imperium w dotychczasowym kształcie. Pośrodku tych dwóch skrajnych poglądów usytuowała się Demokratyczna Partia Odrodzenia Ukrainy, zrzeszająca partyjnych reformatorów, którzy nie weszli do Ruchu.¹²⁷

Podziały w komunistycznym aparacie władzy i powstawanie ugrupowań nacjonalistycznych nie mogły pozostać bez wpływu na kształt Ludowego Ruchu Ukrainy. Konsekwencją zmian na scenie politycznej było zróżnicowanie polityczne Ruchu. I tak, część liderów Ruchu, wciąż było różnicowanie polityczne Ruchu. I tak, część liderów Ruchu, wciąż formalnie pozostając w jego strukturach, zaczęła tworzyć własne partie polityczne. Stąd też z dwóch głównych frakcji Ruchu („dysydentów” i „pisanzy”) powstały w 1990 roku dwie nowe partie: w kwietniu Ukraińska Partia Republikańska z Lewko Łukjienko na czele oraz Demokratyczna Partia Ukrainy, kierowana przez Wołodymyra Jaworiwskiego.¹²⁸ Podział ten miał swoje odzwierciedlenie w Radzie Najwyższej: w skład pierwszej partii weszło 12 deputowanych, a w skład drugiej – 23. Na pierwszej partii w 1990 i 1991 powstały kolejne partie. Pojawiły się wówczas między innymi: Ukraińska Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna,¹²⁹ Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy, Liberalno-Demokratyczna Partia Ukrainy oraz Ukraińska Wicjska Partia Demokratyczna i Partia Zielenych Ukrainy.

Proklamowanie niepodległości Ukrainy 24 sierpnia 1991 roku oraz dekret o delegalizacji KPU – te dwa wydarzenia stanowiły formalny początek trzeciej fazy rozwoju pluralizmu politycznego w tym kraju.¹³⁰ W tym samym czasie było wyraźnie widoczne pogłębianie się linii politycznej pomiędzy komunistycznym *establishmentem*, wciąż jeszcze sprawującym władzę, i opozycją demokratyczną. Jednocześnie oba te obozy traciły jednolitość: dochodziło do rozłamów, w wyniku których powstały nowe partie.¹³¹

W tym okresie wśród ugrupowań opozycyjnych zachodziła wyrazna fragmentaryzacja. Wybory prezydenckie, które odbyły się 1 grudnia 1991 roku, dodatkowo podzieliły obóz demokratyczno-niepodległościowy. Opozycja nie zdołała wystawić w tych wyborach jednego wspólnego kandydata. Ruch oficjalnie zgłosił Waczesława Czornowila. Swojego kandydata miała także UPR (Lewko Łukjienko), DPU (Wołodmyr Jaworiwski) oraz Partia Demokratycznego Odrodzenia Ukrainy (Ihor Juchnowski).¹³² Nie zrealizowano także pomysłu, by tuż przed elekcją secedować swoje poparcie na kandydata Ruchu. W sytuacji rozbięcia głosów pozycja Leonida Krawczuka – kandydata komunistów była

więc niezwykle silna i pierwsze wolne wybory prezydenckie przyniosły demokratom klęskę.¹³³

Po tych wydarzeniach pogłębił się znacznie kryzys w Ludowym Ruchu Ukrainy. Coraz wyraźniejsze były różnice w poglądach: część opowiadała się za „ponadpartijnością” Ruchu, inni byli zwolennikami stworzenia partyjnej struktury. Tylko na krótko udało się stworzyć kompromis pomiędzy tymi dwiema opcjami. W 1992 roku W. Czornowil został przewodniczącym LRU i za cel postawił sobie utrzymanie ponadpartyjnego charakteru tej organizacji. Tendencja do tworzenia partii politycznych okazała się jednak silniejsza. Pojawił się także dylemat: zagrożenie ze strony byłego imperium skłaniało do poparcia „partii władzy”, ale to z kolei znacząco ograniczało możliwość przeprowadzenia reform politycznych i ekonomicznych. Reformy te oznaczałyby bowiem ostry spór z rządzącą nomenklaturą. Różnica zdań zrodziła konflikty personalne w ramach Ruchu. Ostatecznie, po opuszczeniu tej organizacji przez zwolenników innych partii politycznych, ludzie, którzy pozostali przy Czornowile w 1993 roku, zarejestrowali LRU jako partię polityczną. W następnych latach partia ta ewoluowała w kierunku centroprawicy.¹³⁴

W 1993 roku reaktywowano także partię, której korzenie sięgają lat 50-tych XIX wieku. Wtedy to ośrodki „Hromady” działały głównie w Kijowie i Petersburgu, zrzeszając ukraińską inteligencję. Założycielami „Hromady” byli ludzie kultury, między innymi: M. Kostomarow, W. Antonowicz, M. Drogomanow, M. Lisenko. Kolejne centra „Hromady” powstawały np. w Odessie i Charkowie. Od lat 70-tych XIX wieku kijowska organizacja „Stara Hromada” stanowiła centrum narodowego i kulturalnego życia na Ukrainie. W sumie zrzeszała około 70 członków: inteligencję, osoby publiczne, naukowców, pedagogów, literatów oraz studentów. Natomiast 12 grudnia 1993 roku odbył się kongres Ogólnoukraińskiego Zjednoczenia „Hromada”. Formalnie ugrupowanie będące koalicją zostało zarejestrowane 22 marca 1994 roku. Obecnie głównym celem OZH jest wskrzeszenie tradycji poprzedników, którzy zainicjowali intelektualny i polityczny ruch na Ukrainie.¹³⁵

Omawiany okres przyniósł także szereg zmian w obozie nacjonalistycznym. Również tutaj po ogłoszeniu niepodległości powstało kilka nowych ugrupowań. W pierwszej kolejności ukształtowało się najbardziej radykalne skrzydło tego ruchu. Ze wspomnianego wcześniej Ukraińskiego Zgromadzenia Międzypartyjnego, po wielu przekształceniach, powstało w 1991 roku Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe (ukraiński skrót: UNA).¹³⁶ Ugrupowanie to wspierało było militarnymi oddziałami ultranacjonalistycznymi Ukraińskiej Narodowej Samoobrony (UNSO) z Dmytro Korczyńskim na czele.

Wówczas też w 1993 roku powstała w Charkowie Partia Społeczno-Ekonomicznego Wyzwolenia Ukrainy. W kręgu jej oddziaływania znajdują się Doneck i Lugańsk. Do ugrupowań nacjonalistycznych powstałych w owym czasie zaliczyć można również Społeczno-Nacjonalistyczną Partię Ukrainy, której członkami mogą być jedynie rdzenni Ukraińcy. Ugrupowanie to zdobywa popularność głównie we Lwowie i Kowlu.¹³⁷ Utworzono jeszcze kilka niewielkich partii o podobnym ultranacjonalistycznym charakterze, ale od początku stanowią one margines sceny politycznej i posiadają bardzo niewielkie wpływy.¹³⁸

Nieco bardziej umiarkowany, z punktu widzenia metod działania, nurt nacjonalistyczny reprezentowała w tym okresie Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów. Było to ugrupowanie, które wywodziło się z politycznych tradycji emigracyjnych. Istniały w nim dwa skrzydła: banderowskie i mielnikowskie. Skrzydło kierowane przez Sławę Stečko (banderowskie) w 1993 roku przekształciło się w Kongres Ukraińskich Nacjonalistów.¹³⁹

W kierunku partii nacjonalistycznych ewoluowała w tym czasie również Ukraińska Konserwatywna Partia Republikańska Stepana Chmarury, która w 1992 roku wyłamała się z Ukraińskiej Partii Republikańskiej (ta ostatnia ma bardziej umiarkowany charakter).¹⁴⁰

Wreszcie warto prześledzić zmiany zachodzące w omawianym okresie w obozie komunistycznym. Oficjalne rozwiązanie Komunistycznej Partii Ukrainy stało się przyczyną reorganizacji całej tej części sceny politycznej i społecznej, która stanowiła podstawę poprzedniego reżimu. Ludzie stojący najwyżej w aparacie władzy dość łatwo pogodzili się z nowym stanem rzeczy i w większości rozpoczęli działania w sferze biznesu, w innych partiach politycznych lub też wyjechali do Rosji. Z kolei część głównego trzonu nomenklatury oraz członków KPU przystąpiła do nowo powstających partii politycznych, natomiast inni pozostali całkowicie poza ugrupowaniami politycznymi.¹⁴¹

Jedną z partii, która powstała po likwidacji KPU, była zarejestrowana w listopadzie 1991 roku Socjalistyczna Partia Ukrainy. Na jej czele stanął Oleksandr Moroz. Partia ta stanowiła polityczną kontynuację partii komunistycznej. Programowo była więc przeciwna dokonującym się zmianom politycznym i ekonomicznym w kraju. Jej podstawowymi hasłami były: kontrola, nadzór, regulacja przez państwo i kolektywne pracownicze sfery produkcji i podziału, utrzymanie dominującej roli sektora państwowego w gospodarce, ograniczenie przedsięwziętości. Ponadto opowiadała się za referendum w sprawie wprowadzenia języka rosyjskiego jako drugiego języka państwowego.¹⁴²

Drugą partią, która kontynuowała hasła KPU, była Wiejska (Selańska) Partia Ukrainy. Powstała ona w 1992 roku, a jej nazwa może wprowadzać w błąd, gdyż trudno jest znaleźć polski odpowiednik na określenie członków tej partii. Ugrupowanie to ma niewiele wspólnego ze wsią i chlopską partią w polskim rozumieniu. Członkami tej partii są dyrektorzy kolehozów i sołchozów, członkowie nomenklatury z kompleksu agropromysłowego, natomiast głoszą na nią przede wszystkim pracownicy kolehozów, którzy obawiają się przeprowadzenia prywatyzacji w rolnictwie.¹⁴³ Jej przywódcą został Serhij Dowhań, dyrektor kolchozu „Kosmos”. Wpływową postacią tamtego okresu był w WPU także były minister rolnictwa i kandydat na prezydenta w 1991 roku – Oleksandr Tkaczenko.

Kolejnym ugrupowaniem, programowo zbliżonym do dwóch omówionych powyżej, był Obywatelski Kongres Ukrainy, którego szefem był O. Bazylnuk. Ugrupowanie to skierowane było do entetycznych Rosjan zamieszkujących Ukrainę (jest ich około 12 milionów). Partia programowo przeciwstawiała się unitarnemu państwu i nacjonalistycznej ideologii, walczyła o dwujęzyczność oraz opowiadała się za bliższymi związkami Ukrainy ze Wspólnotą Niepodległych Państw.¹⁴⁴

Zmiana sytuacji politycznej na Ukrainie wymagała ze strony dotychczasowej władzy pewnego dostosowania się do nowych warunków. Elastyczność liderów partii postkomunistycznych wywoływała jednak rozgoryczenie u wielu ich dawnych zwolenników, którzy nie potrafili znaleźć sobie miejsca w partiach i strukturach niepodległego państwa. W szczególności zawiódł tę grupę społeczeństwa Leonid Krawczuk, który coraz silniej skłaniał się ku orientacji narodowej. Niezadowolenie budziła także sytuacja ekonomiczna Ukrainy po jej odierwaniu się od imperium.¹⁴⁵ Zrodził się więc pomysł stworzenia nowej Komunistycznej Partii Ukrainy. Nastąpiło to w 1993 roku w Doniecku – przemysłowym mieście, które silnie odczuło swoją degradację i od początku stało się centrum protestu przeciwko zmianom. Partia ta w stosunkowo krótkim czasie zrzeszała już 100 000 członków i tym samym stała się najbliższym szyn ugrupowaniem politycznym nad Dnieprem.¹⁴⁶

Reasumując, można powiedzieć, iż podziały na ukraińskiej scenie politycznej w okresie zwanym fazą protopartii miały bardziej charakter sytuacyjny i kontekstowy niż ideologiczny. W owym czasie wyraźna była przede wszystkim opozycja: niepodległe państwo kontra odbudowa ZSRR. Dominowały spory o państwowy język oraz orientację polityki zagranicznej. Skrajne poglądy w tym zakresie głosili z jednej strony komuniści i socjaliści, a z drugiej Ludowy Ruch Ukrainy oraz nacjonalisci.

Konflikty te pomagały jednak poszczególne ugrupowaniom odnaleźć i określić tożsamość polityczną. Ważną rolę odegrały wówczas spory o układy personalne w elicie władzy. Nie bez znaczenia pozostawał także wpływ „partii władzy” i jej wzajemne przenikanie się z ugrupowaniami opozycyjnymi.¹⁴⁷

Właśnie to ostatnie zjawisko zdeteminowało w istotny sposób kształt współczesnej sceny politycznej Ukrainy. Jako że nastąpiło zjednoczenie dawnej władzy z częścią nowej elity i coraz powszechniejsza stała się legitymizacja etatyzmu, niekompetencji i brak poszanowania prawa, w oczach społeczeństwa zdyskredytowała się nie tylko elita rządząca (komuniści), ale i przedstawiciele ugrupowań demokratycznych.

W latach 1993-1994 powstawały także nowe ugrupowania nomenklaturowe o zasięgu regionalnym. Należała do nich np. Partia Liberalna Ukrainy Wołodymyra Szczerbana (partia „baronów węglowych”) oraz Partia Pracy założona przez Walentyna Landyka, dyrektora Donieckiego Towarzystwa Akcyjnego „Nord”. Do tej ostatniej wstąpili pracownicy tych ogromnych zakładów oraz dyrektorzy innych przedsiębiorstw, powiązani z jej kierownictwem interesami ekonomicznymi. Z kolei Międziregionalny Blok Reform był ugrupowaniem powołanym przez lokalną postnomenklaturową grupę interesów z Dniepropietrowska, związaną z L. Kuczma.¹⁴⁸ Ugrupowania tego typu powstawały głównie we wschodniej i południowej części kraju. Tereny te charakteryzowały się orientacją prorosyjską i w nowej rzeczywistości politycznej czuły się zdegradowane.¹⁴⁹ Stąd też ugrupowania tworzone przez lokalne struktury władzy i przemysłowe grupy nacisku konsolidowały się wokół idei budowy ścisłych związków z Rosją. Był to element na tyle silny, że pozwolił zbudować strategiczny sojusz liberatów i socjalistów. Ugrupowania te miały poparcie dyrektorów państwowych przedsiębiorstw, ludzi starszych wiekiem (w tym emerytów) oraz niektórych biznesmenów o liberalnych poglądach. Już wówczas stało się jasne, iż grupy te stanowią opcję przeciwną do nastawionego prozachodnio L. Krawczuka.

W kwietniu 1993 roku zarejestrowano 19 partii politycznych, a w 1994 – roku wyborów parlamentarnych i prezydenckich – było ich już 35.¹⁵⁰ W tym okresie na Ukrainie działały także ugrupowania nie zarejestrowane. Ponadto cechą charakterystyczną ówczesnego systemu partyjnego Ukrainy było to, że partie polityczne skupiały wówczas łącznie około 200 000 członków (na 52 miliony mieszkańców). Sytuacja taka utrzymuje się do dziś, a oficjalne dane, podawane przez poszczególne partie, zdają się być nieco zawyżone. Istotne jest także to, iż ponad połowa obywateli, którzy zdecydowali się na przynależność partyjną, przystąpiła

do jednego ugrupowania – KPU (120-140 000 członków). Z kolei SPU zrzesza około 20 000 członków, a WPU – około 40 000. Ludowy Ruch Ukrainy liczył w owym czasie około 20-50 000 członków. Reszta ukraińskich partii jest znacznie słabsza, zarówno pod względem liczby członków, jak i organizacyjnie.¹⁵¹

Należy w tym miejscu wspomnieć, że już po 1991 roku pojawiły się pierwsze inicjatywy zbudowania koalicji partii o zbliżonych poglądach. I tak np. „Nowa Ukraina” próbowała zjednoczyć ugrupowania reformatorskie o charakterze liberalnym i socjaldemokratycznym. Z kolei grupa działaczy Ludowego Ruchu Ukraińskiego zamierzała stworzyć koalicję „Kongres Sił Narodowo-Demokratycznych” z prezydentem Krawczukiem. Podobne próby podejmowane były w ramach obozu nacjonalistycznego. Działania te nie przyniosły rezultatów. Przed wyborami w 1994 roku partie nie wiedziały jeszcze, jakie grupy społeczne mogą stanowić ich elektoraty i wołały w tych wyborach wystartować pojedynczo.¹⁵²

3. Proces strukturalizacji systemu partyjnego – wybory w 1994 roku

Kolejnymi etapami kształtowania się współczesnego systemu partyjnego Ukrainy były fazy protopartii oraz strukturalizacji. Wybory parlamentarne i prezydenckie, które zostały przeprowadzone w 1994 roku, stanowią niezwykle ważny element tego procesu. Stąd też warto omówić najważniejsze wydarzenia polityczne z lat 1993-1994 i wskazać, jakie przeobrażenia przechodziła wówczas ukraińska scena polityczna. Pokrótce omówione będą także wydarzenia wcześniejsze. Zabieg ten ma umożliwić lepsze zrozumienie procesu strukturalizacji ukraińskiego systemu partyjnego, zapoczątkowanego w 1994 roku i trwającego w zasadzie do dziś.

a. Sytuacja polityczna przed wyborami

Sytuację polityczną na Ukrainie do września 1993 roku zdominował konflikt pomiędzy trzema ośrodkami władzy: prezydentem Leonidem Krawczukiem, rządem premiera Leonida Kuczmy i Radą Najwyższą, na której działalność coraz większy wpływ miał jej przewodniczący – Iwan Pluszcz. Głównym przedmiotem sporu był podział kompetencji, ale

trzech polityków dzieliły także poglądy na politykę społeczną i zagraniczną. Mieli też odmienne wizje ułożenia stosunków w ramach WNP.¹⁵³

I tak, L. Krawczuk, były sekretarz ideologiczny KC KPU, a od 1991 roku główny architekt niepodległości Ukrainy, chciał skoncentrować pełnię władzy wykonawczej w swoich rękach i utrzymać model gospodarstwa zetatyzowanej, zarządzanej przez urzędnicze centrum. W tym celu już w 1992 roku uzależnił od siebie całą administrację terenową poprzez obsadzenie jej własnymi pełnomocnikami. Jako że wpływ dawnej nomenklatury wciąż był niezwykle silny, Krawczuk zyskał poparcie dużej jej części zapewniając jej utrzymanie takiego stanu rzeczy. Krawczuka poparła również ta część demokratycznej opozycji, której zależało na umocnieniu niezależności Ukrainy od Rosji.¹⁵⁴ Krawczuk próbował zbudować własny obóz polityczny, w którym chciał skupić także swoich dotychczasowych przeciwników. Stąd też coraz dobitniej manifestował centryczną postawę i gotowość eliminowania wszelkich skrajności.¹⁵⁵

Drugim ośrodkiem władzy była Rada Najwyższa. Funkcjonująca w tym czasie pochodziła jeszcze z wyborów w 1990 roku, jednakże w kolejnych latach przeszła szereg zmian. Początkowo podzielona była na dwa bloki. Pierwszy z nich stanowili komuniści, którzy w 1990 roku zdobyli 75% miejsc. Drugi blok tworzyli natomiast przedstawiciele opozycji, skupieni w Demokratycznym Bloku Wyborczym Ukrainy, który w trakcie wspomnianych wyborów zdobył 25% mandatów. Wraz z upływem czasu Rada podlegała fragmentaryzacji – pojawiały się coraz to nowe linie podziału i zawiązywały nowe grupy. W 1993 roku istniały już cztery bloki polityczne wywodzące się opozycji antykomunistycznej: Ludowy Ruch Ukrainy, Kongres Narodowo-Demokratycznych Sił Ukrainy, koalicja „Nowa Ukraina” oraz Partia Socjalistyczna. Poza nimi działała nadal duża liczba deputowanych wywodzących się z dawnej nomenklatury.

Cechą charakterystyczną było to, że tak naprawdę decydujący wpływ na prace Rady Najwyższej miały nie formalne bloki polityczne, ale grupy nacisku związane z interesami poszczególnych dziedzin gospodarstwa.¹⁵⁶ Sytuacja taka niezwykle utrudniała funkcjonowanie parlamentu, a w szczególności podejmowanie działań legislacyjnych. Ostateczny kształt aktów prawnych był wynikiem nie tyle uzgodnień pomiędzy blokami politycznymi, ile negocjacji pomiędzy pojedynczymi deputowanymi reprezentującymi określone grupy interesów.

W takich warunkach rosła w siłę pozycja przewodniczącego Rady – Iwana Pluszcza. Potrafił on z jednej strony zdobyć zaufanie postkomunistycznej części parlamentu, z drugiej natomiast posiadaną umiętność

kierowania pracą Rady wykorzystywał do osłabienia swego głównego rywala – L. Krawczuka. Przewodniczący posiadał także wpływy w „Nowej Ukrainie”, której kandydata na premiera – L. Kuczma – poparł w październiku 1992 roku.

Wreszcie premier L. Kuczma reprezentował najdalej idącą koncepcję reform ekonomicznych. Postulował on dokonanie zmian systemowych: wprowadzenie podstaw gospodarki rynkowej i zwiększenie dyscypliny finansowej, przy jednoczesnym utrzymaniu interwencji i rządu w procesy gospodarcze. Premier zgrupował wokół siebie przedstawicieli przemysłu ciężkiego, zbrojeniowego, mędzów zaufania oraz członków ugrupowań demokratycznych. Funkcje wicepremierów pełnili wtedy Ihor Juchnowski oraz Wiktor Pynzenyk.¹⁵⁷

W tym czasie wciąż obowiązywała Ustawa Zasadnicza Ukrainy Radzieckiej, która co prawda była wielokrotnie nowelizowana, jednak nie określała jasno podziału kompetencji pomiędzy prezydentem, rządem i parlamentem. Stąd też na wzajemne stosunki tych trzech ośrodków władzy wpływał raczej bieżący układ sił, niż formalny, konstytucyjny podział ról. Tak na przykład, Witold Fokin, który pełnił funkcję premiera przed L. Kuczma, podporządkowany był prezydentowi. Kuczma miał jednak własne ambicje i nie pozwolił sprowadzić się do roli „podwładnego”. Rozpoczął się więc konflikt we władzy wykonawczej. Dodatkowym czynnikiem destabilizującym był brak poparcia dla działań rządu ze strony parlamentu. Tym samym niemożliwa była realizacja długofalowej polityki reform gospodarczych, a kryzys ekonomiczny w kraju pogłębiał się. Ze sporów pomiędzy trzema ośrodkami władzy korzystali prokomunistyczni delegaci, którzy przeciwni byli jakimkolwiek reformom. Dowodzący to w ostateczności do sytuacji patowej, w której ośrodki władzy wzajemnie się blokowały. Taka sytuacja uaktywniła ośrodki lokalne, które zaczęły przejmować inicjatywę i rozstrzygać różne kwestie we własnym zakresie. W niektórych rejonach, jak choćby w Zagłębiu Donieckim, coraz silniejszą pozycję zdobywały struktury pozarządowe, np. komitety strajkowe.¹⁵⁸

Przełom lat 1992 i 1993 przyniósł na Ukrainie pogłębienie zahamania ekonomicznego.¹⁵⁹ Próby reformowania gospodarki podjęte przez rząd L. Kuczmy wywołały zamieszanie polityczne. Przeciwno tym działaniom opowiedzieli się komuniści, organizując antyrządowe wiece i manifestacje w wielu miastach kraju. Sytuacja ta ukazała w pełni trudności, z jakimi będzie się musiał borykać każdy, kto spróbuje reformować ukraińską gospodarkę. Poza oponentami politycznymi premier miał także wrogów wśród dyrektorów przedsiębiorstw, którzy obawiali się

wolnego rynku jako systemu, który postawiłby przed gospodarką ukraińską wymagania, jakim by mogła nie sprostać. Z drugiej strony, grupa ta nie chciała powrotu do dawnego ustroju gospodarczego, rozprzeżając poszukiwała więc „trzeciej drogi”.¹⁶⁰

Kryzys ekonomiczny i polityczny doprowadził do dymisji pierwszego wicepremierem – Ihora Juchnowskiego. Wydarzenia te miały istotny wpływ na kształt sceny politycznej. Usunięcie z rządu znanego działacza demokratycznego przez prezydenta stanowiło znak, iż nie chce on rozwiązać konfliktu z konserwatywnymi (komunistycznymi) deputowanymi.¹⁶¹ W maju 1993 roku postkomuniści odnieśli kolejne zwycięstwo – Prezydium Rady Najwyższej zalegalizowało Komunistyczną Partię Ukrainy. Przyczytni się do tego sam Pluszcz, który osobiście poparł wniosek. Nie oznaczało to jednak likwidacji Partii Socjalistycznej Oleksandra Moroz – kontynuatorki dawnej KPPU.

W sytuacji wyraźnego umacniania się obozu postkomunistów opozycja podjęła własne inicjatywy. Po pierwsze, LRU zareagował bardzo ostro na dymisję Juchnowskiego i zapowiedział, iż w przypadku kontynuowania takich działań przejdzie do opozycji. Ponadto ugrupowania demokratyczne powołały Front Antykomunistyczny i Antyimperialny, w skład którego weszły wszystkie niekomunistyczne partie. Co ciekawe, swojego poparcia dla tej inicjatywy udzielili, choć uznali to nieoficjalnie, L. Krawczuk i I. Pluszcz. Kolejny raz ujawniła się jednak słabość dążeń do współpracy – różnice dzielące poszczególne ugrupowania stały na przeszkodzie instytucjonalizacji Frontu i podjęciu przez niego konkretnych działań.¹⁶²

Druga połowa 1993 roku nie zapowiadała się lepiej. Już w maju doszło do kolejnego poważnego kryzysu. Tym razem wywołał go wniosek premiera o przedłużenie o rok terminu obowiązywania specjalnych pełnomocnictw dla Rady Ministrów do wydawania dekretów. Tym razem to L. Kuczma dążył do skupienia w ręku wszystkich instrumentów sterowania gospodarką (żądał między innymi przyznania rządowi nadzoru nad Bankiem Centralnym, Komitelem Antymonopolowym oraz funduszem zarządzającym majątkiem państwowym). Wywołało to gwałtowną reakcję parlamentu. Kuczma zapowiedział także, że w razie odrzucenia jego wniosku poda się do dymisji! Interweniował prezydent, widząc w tej sytuacji szansę wyeliminowania konkurenta. Parlament nie przyjął jednak propozycji, by Krawczuk wziął na siebie odpowiedzialność za całą władzę wykonawczą.¹⁶³

W czerwcu i wrześniu 1993 roku wybuchły protesty społeczne. W czerwcu w Zagłębiu Donieckim zorganizowano największy od 1989

roku strajk. Kilka miesięcy później atmosfera w kraju wciąż była zła. Sprzeciw społeczeństwa wzbudzały kolejne decyzje premiera i prezydenta: o przekazaniu Rosji części ukraińskiej Floty Czarnomorskiej w zamian za umorzenie długu oraz zgoda na powołanie wspólnej strefy ekonomicznej z Rosją i Białorusią. Ostatecznie L. Kuczma podał się do dymisji, która 21 września została przyjęta. Trzy dni później Rada Najwyższa podjęła decyzję o wyznaczeniu przedterminowych wyborów parlamentarnych i prezydenckich.¹⁶⁴

Do tego czasu obowiązki premiera pełnił dotychczasowy wicepremier Juchym Zwihiłski, a faktycznie kontrolę nad władzą wykonywać przejął prezydent. Rozpoczął on prowadzenie polityki, której wytyczną była „liberalizacja poprzez ścisłą centralną kontrolę wszystkich procesów ekonomicznych” (sic!). Z kolei dla Kuczmy złożenie dymisji z jednej strony oznaczało utratę władzy, z drugiej jednak okoliczności, w jakich to nastąpiło oraz wypracowany obraz reformatora dawały mu dobry punkt wyjścia do ubiegania się o urząd prezydenta.

b. Wybory parlamentarne w 1994 roku

Wybory parlamentarne odbyły się 27 marca i 3 kwietnia 1994 roku. Pozwoliły one, po pierwsze, stworzyć mapę geografii wyborczej na Ukrainie i dowiodły, że skuteczność ugrupowań demokratycznych i narodowych zależała przede wszystkim od regionu kraju. Nowe partie o charakterze demokratycznym i narodowym największe poparcie zdobyły na zachodzie, a zwłaszcza w byłej Galicji. Z kolei siły starego ładu, czyli komuniści, socjaliści i partia wiejska – na południu i wschodzie.¹⁶⁵ Dawna nomenklatura miała także silne wpływy na prowincji: w małych miastach i w okręgach wiejskich.

Pierwsze wolne wybory ukazały także polityczny obraz społeczeństwa ukraińskiego. Zgodnie z wynikami ankiet przeprowadzonych przed głosowaniem, większość respondentów w ogóle nie zamierzała głosować na partie polityczne. Z drugiej strony, odsetek wskazań na ugrupowania wywodzące się z komunistycznej nomenklatury był znacznie mniejszy niż procent mandatów, które zdobyły one później w wyniku wyborów. Z partiami demokratycznymi było odwrotnie. W sondażach więcej osób deklarowało poparcie dla nich, niż później w rzeczywistości zagłosowało.

Ostatecznie 176 deputowanych na 403 wywodziło się z partii demokratycznych. Większość mandatów zdobyli bezpartyjni lub też osoby luźno związane z jakąś partią, względnie ze środowiskiem nomenklaturowym.

Bezwzględnie dominowali deputowani komunistyczni: KPU, SPU i WPU (razem 123 mandaty). Znacznie mniejszą reprezentację (40 mandatów) uzyskały partie propaństwowo-narodowe, zwane wówczas prawicą i centroprawicą: LRU, UPR, KUN, Centryści i centrolewica (PDOU, SdPU, Obywatelski Kongres Ukrainy) zdobyli łącznie 13 mandatów.¹⁶⁶

W chwili inauguracji Rady Najwyższej XIII kadencji tworzyło ją w sumie 14 ugrupowań. Wbrew teorii, w przypadku Ukrainy wybory większościowe doprowadziły do rozdrobnienia parlamentu.¹⁶⁷ Tym samym sporą autonomię w polityce zdobyła ponownie „bezpartyjna partia władzy”.

Cechą charakterystyczną omawianego okresu było to, że organizacja parlamentu oraz tok jego pracy nie zależały w żaden sposób od frakcji partyjnych. Deputowani zasiadali w sali posiedzeń Rady Najwyższej według regionów w porządku alfabetycznym. Układ ten pochodził z czasów, gdy Ukraina była radziecką republiką i w 1994 roku wciąż pozostawał niezmienny. Deputowani nadal postrzegani byli jako przedstawiciele mieszkańców danego okręgu, a nie określonej partii politycznej. Co prawda, regulamin parlamentu przewidywał istnienie frakcji partyjnych, jednak w rzeczywistości pod tym pojęciem rozumiano ogólnie grupy deputowanych o dowolnym składzie.¹⁶⁸ Przynależność do frakcji parlamentarnej była niezwykle płynna. Deputowani Rady Najwyższej mogli swobodnie wybierać grupę, więc członkowie jednej partii niezadko należeli do różnych frakcji, a tym samym klub parlamentarny często składał się z przedstawicieli kilku ugrupowań. Do stworzenia frakcji potrzebny był akces 25 deputowanych. Na początku kadencji powstało ich 9, a rok później niezależni deputowani utworzyli jeszcze jedną.¹⁶⁹

Choć zamieszanie wynikające z takiego kształtu frakcji parlamentarnych było spore, już na początku XIII kadencji Rady Najwyższej Ukrainy można było wyodrębnić trzy główne bloki polityczne. Niektórzy politolodzy ukraińscy wyróżniają w tym okresie lewicę (168 mandatów), narodowców-propaństwowców (129 mandatów) oraz tak zwany środek.¹⁷⁰

Bilous dzieli parlament ukraiński w 1994 roku na trzy klasyczne grupy: lewicę, centrum i centroprawicę.¹⁷¹ Lewicę tworzyli komuniści, socjaliści i WPU. Ugrupowania te przejęły zaraz po wyborach kierownictwo Rady Najwyższej i choć nie miały większości potrzebnej do tego, by przeprowadzać łatwo swoje propozycje, to jednak mogły blokować inicjatywy innych partii. Program KPU miał bardzo ortodoksyjny charakter. Komuniści domagali się między innymi odsunięcia antynarodowego reżimu od władzy i oddania jej w ręce pracujących (w formie rad delegatów robotniczych), renacjonalizacji gospodarki oraz ustanowienia ścisłych związków ze Wspólnotą Niepodległych Państw. Partii tej bra-

kowało jednak kadr, które by przygotowały konkretne ustawy i dokumenty. Lider partii, Petro Symonenko, jako polityk nie wyróżniał się niczym szczególnym. W partii istniał ortodoksyjny trzon charakterystyczny się agresywnością oraz nurt państwowotwórczy z Borysem Olinykiem na czele. Z czasem coraz aktywniejsi stali się deputowani o bardziej elastycznych poglądach.¹⁷²

Z kolei socjaliści, których liderem był Oleksandr Moroz, byli bardziej umiarkowani i skłonni do kompromisu niż komuniści. O. Moroz pełnił funkcję przewodniczącego parlamentu. Wyprzedzając nieco bieg wydarzeń, warto wspomnieć, iż w kwietniu 1995 roku socjaliści przejęli do opozycji. Będzie to wyraz protestu przeciwko przyspieszaniu prywatyzacji i projektom zwiększenia uprawnień prezydenta.

Wreszcie trzecią partią tworząca ukraińską parlamentarną lewicę w 1994 roku była Wicejska Partia Ukrainy, reprezentująca w rzeczywistości, o czym była mowa wcześniej, sektor kolehozowy (dyrektorów kolchozów i sowchozów) oraz ludzi związanych z przemysłem przetwórczym i kompleksem rolnym. Frakcja zrzeszająca reprezentantów tych interesów rozpadła się później na dwie części. Podzieliła ją różnica zdań na temat prorynkowej polityki prezydenta Kuczyny. I tak, jedna grupa, składająca się z przedstawicieli lokalnych rad, popierała stanowisko komunistów, druga natomiast – „Agrarnicy dla Reform” – opowiedziała się po stronie koncepcji prezydenta. Ta ostatnia była skłonna zaakceptować prywatną własność ziemi oraz farmerskie gospodarstwa na wsi. W 1997 roku powstanie z tej frakcji Partia Agrarna.¹⁷³

Ukraińskie parlamentarne centrum tworzyły natomiast następujące frakcje: „Reformy”, „Jedność”, „Centrum” oraz Międzyregionalna Grupa Deputowanych. We frakcjach tych zrzeszeni byli głównie deputowani bezpartyjni o nie określonej bliżej orientacji politycznej. Tym, co ich łączyło, były powiązania regionalne o korzeniach nomenklaturowych oraz wspólne interesy. Międzyregionalna Grupa Deputowanych była blisko związana z prezydentem L. Kuczyną.

Z kolei „Jedność” zrzeszała reprezentantów tylko jednego regionu – Dniepropietrowska. Należeli do niej przedstawiciele lokalnej władzy oraz powiązani z nią przedsiębiorcy. Członkowie tej frakcji charakteryzowali się pragmatyzmem oraz swoistym „patriotyzmem lokalnym”. Starali się pozyskać jak najwięcej pieniędzy z budżetu centralnego dla swojego regionu. Koordynatorem tej grupy był mer Dniepropietrowska, Wiktor Merkusow. Należał do niej także Pawło Lazarenko – od 1996 roku premier Ukrainy.¹⁷⁴

Natomiasz grupa „Centrum” skupiała ministrów i szefów centralnych urzędów. Należeli do niej między innymi: M. Żulynski, R. Szpek, A. Holubczenko oraz O. Klympusz i W. Kalnyk. Dużymi wpływami dysponowali także szef tej grupy, Anton Butejko, i Oleksandr Stojan – przewodniczący Federacji Związków Zawodowych Ukrainy. „Centrum” stanowiło przede wszystkim reprezentację centralnej nomenklatury z Kijowa.¹⁷⁵

Wreszcie grupa „Reforma” zebrala największy potencjał intelektualny w parlamencie. Członkami tej grupy byli ponadto najmłodszy deputowani XIII kadencji Rady Najwyższej. Na jej czele stał Serhij Sobolew. Należeli tutaj na przykład dwaj byli wicepremierzy: W. Łanowy i W. Pynzenyk, były minister narodowości i migracji – Oleksandr Jemec, szef fundacji prawniczej – Serhij Holowaty, szef Komitetu Walki z Korupcją i Zorganizowaną Przestępczością – Hryhorij Ometzenko. Frakcja ta charakteryzowała się proreformatorskim nastawieniem.¹⁷⁶

Niekwestionowanym liderem bloku narodowo-demokratycznego był Ludowy Ruch Ukrainy. Ruch tworzył jedyną partijną nielawicową frakcję w parlamencie. Ugrupowanie to opowiadało się za reformami rynkowymi i europejską polityką zagraniczną. Należeli do niego między innymi: W. Czornowil, I. Zajec, W. Kowunec, J. Kendzior oraz J. Kostenko. Od 1995 roku LRU oficjalnie popierał działania prezydenta L. Kuczyny.¹⁷⁷

Kolejną frakcją tego bloku była „Państwowość”. Stworzyli ją niekiedy działacze Ruchu, Partii Demokratycznej oraz stowarzyszenia oświatowego „Proswita” i innych organizacji narodowo-demokratycznych, którzy od początku popierali działania władzy i opowiadali się za współpracą z nią, a szczególnie z byłym prezydentem L. Krawczukiem.¹⁷⁸

Dziesiątą frakcją, powstałą rok później (lutym 1995), była grupa „Niezależni Deputowani”. W jej skład wchodził bardzo różni politycy, między innymi I. Pluszcz. Poza frakcjami pozostali natomiast liderzy partii nacjonalistycznych: S. Chmara, O. Wytowycz, M. Ratuszny oraz szef SDPU – J. Buzdugan.¹⁷⁹

c. Partie polityczne w okresie wyborów prezydenckich w 1994 roku

Po zakończeniu wyborów parlamentarnych Ukraina weszła w fazę wyborów prezydenckich. W miarę zbliżania się wyznaczonego terminu (26 czerwca 1994 roku) urzędujący prezydent L. Krawczuk coraz wyraźniej zniwierał do ich uniknięcia. Kilka miesięcy przed wyborami zapo-

wiedział nawet możliwość niekandydowania. Twierdził, że decyzja o ich przeprowadzeniu była podjęta pod presją Rady Najwyższej. Domagał się także uprzedniego przyjęcia nowej konstytucji, która określiłaby wyraźnie podział kompetencji wszystkich organów państwowych. Ponadto uważał, że rozpoczęcie kampanii w tym momencie mogłoby dodatkowo zantagonizować społeczeństwo.¹⁸⁰ Ostatecznie jednak L. Krawczuk zgłosił swoją kandydaturę na urząd prezydenta.¹⁸¹

Wybory prezydenckie w 1994 roku stały się swoistym plebiscytem dotyczącym wizji pozycji międzynarodowej Ukrainy oraz jej niepodległości. Były też walką pomiędzy kandydatami wywodzącymi się z dawnej nomenklatury lub bezpartyjnymi. Wśród siedmiu kandydatów do prezydentury nie było ani jednego przedstawiciela demokratycznej opozycji.¹⁸²

Prezydent starał się nadal kreować na obrońcę suwerenności państwa. Już po pierwszej turze wyborów do Rady Najwyższej ostrzegł komisarzy, iż „próba odrodzenia Związku Radzieckiego oraz utrata suwerenności na rzecz Moskwy grozi przelewem krwi”.¹⁸³ Wiodącymi tematami jego kampanii wyborczej stały się kwestie będące dotąd znakiem rozpoznawczym partii demokratycznych. Akcentowana była silnie kwestia państwowości, szacunku dla języka i kultury ukraińskiej oraz niezależna polityka zagraniczna zorientowana na Europę Środkową i Zachodnią. L. Krawczuk opowiadał się za poprawą stosunków z Rosją i gotów był nawet uznać język rosyjski za drugi oficjalny język Ukrainy. Podkreślał, iż istnieje wybór jedynie pomiędzy dobrymi i bardzo dobrymi słońkami z Rosją, jednak Ukraina nie może przed nią padać na kolana.¹⁸⁴ Jednocześnie starał się zdobyć zaufanie nomenklatury i nowym premierzem mianował W. Masoła – byłego premiera sowieckiej jeszcze Ukrainy z 1990 roku.¹⁸⁵

W tym czasie nastroje większości społeczeństwa nie były optymistyczne. Wciąż trwał kryzys gospodarczy, a kolejne próby reform nie przynosiły żadnej poprawy sytuacji. Tymczasem L. Krawczuk nie miał wiarygodnego programu reform ekonomicznych. Z kolei jego główny rywal – L. Kuczma kładł w swych wystąpieniach większy nacisk na przebudowę gospodarczą kraju. Z drugiej strony, opowiadał się on za Ukrainą jako „częścią euroazjatyckiej przestrzeni”, Ukrainą pozostającą w ścisłym związku z Rosją.¹⁸⁶ Ważnym atutem Kuczmy była popularność, jaką cieszył się w najludniejszych części kraju – na wschodzie. Podczas wyborów parlamentarnych w swoim okręgu L. Kuczma zdobył bowiem 91% głosów.¹⁸⁷

Już na początku kampanii wyborczej jasne było, iż tak naprawdę w wyścigu do fotela prezydenckiego liczą się tylko L. Krawczuk i L. Kucz-

ma. Pozostali kandydaci mieli znacznie mniejsze szanse na elekcję. Iwan Pluszcz reprezentował lobby kolchozowe, stąd też popierała go przede wszystkim WPU. Ponadto na większe poparcie mógł on liczyć na wsi i w małych miastach. Oлександр Мороз był w stanie pozyskać poparcie komunistów oraz zdobyć zwolenników w prowincjonalnych ośrodkach przemysłowych (głównie emerytów ze środowisk robotniczych i robotników na wschodzie kraju), a Wołodimir Łanowy – części obozu demokratyczno-narodowego. Петро Таланчук (ówczesny minister szkolnictwa) i Wołodimir Babycz nie cieszyli się natomiast poparciem żadnej poważniejszej grupy społecznej.¹⁸⁸

Opozycja demokratyczna zajęła wobec wyborów prezydenckich stanowisko niejednorodne. Po wyborach parlamentarnych część partii demokratyczno-narodowych doszła do wniosku, iż żaden przedstawiciel tego środowiska nie ma szans na zwycięstwo i zdecydowała się poprzeć L. Krawczuka.¹⁸⁹ Postąpiły tak na przykład: Ogólnonarodowy Ruch Ukrainy Łarysy Skoryk (radykalny odłam LRU) oraz Ukraińska Partia Republikańska i pozostałe ugrupowania Kongresu Sił Narodowo-Demokratycznych. Z kolei sam Ruch wskazał jedynie kandydatów, na których nie należy głosować: Kuczma i Moroza, jako reprezentantów „sil prokomunistycznych i proimperialnych”, ale nie udzielił jednoznacznego poparcia Łanowemu.¹⁹⁰

Pierwsza tura wyborów (26 czerwca 1994 roku) nie przyniosła rozstrzygnięcia, jednak niewielką przewagę zdobył L. Krawczuk (37,73%, zaś L. Kuczma – 31,27%). A zatem, zgodnie z przewidywaniami, walka toczyła się głównie między prezydentem a byłym premierem. Oficjalny kandydat środowiska komunistycznego – O. Moroz uzyskał 13% głosów, a Łanowy 9,3%.

Wyniki pierwszej tury spowodowały spore ożywienie na scenie politycznej. Z jednej strony, poparcie udzielone Łanowemu mogło stworzyć dobry punkt wyjścia do budowania jego pozycji w obozie demokratyczno-narodowym. Co więcej, ugrupowania te przed drugą turą natężyły do głosowania przeciwko L. Kucznie. Z drugiej strony natomiast, perspektywa ponownego wyboru Krawczuka na prezydenta ukłoniła lewicowych parlamentarzystów. Zaczęli się oni dość gwałtownie domagać uchwalenia przez Radę Najwyższą projektu ustawy sprwadającej funkcje głowy państwa do reprezentacyjnych.¹⁹¹

Przed drugą turą obaj kandydaci wprowadzili kilka modyfikacji do swoich programów wyborczych. L. Kuczma mocniej akcentował znaczenie odtworzenia powiązań Ukrainy z Rosją. Przede wszystkim chodziło mu o powiązania z rosyjskim rynkiem, które określał jako „warunek

wzmocnienia niepodległości Ukrainy”. Z kolei L. Krawczuk przyznał się do błędów w polityce gospodarczej i nadal głosił hasło suwerenności Ukrainy.¹⁹²

Kolejne głosowanie odbyło się 10 lipca 1994 roku. Tym razem, z niewielką przewagą, przy blisko 70% frekwencji, zwyciężył L. Kuczma. Uzyskał on 52,2%, a jego rywal – 45,5%.¹⁹³ Druga tura potwierdziła geografie polityczną kraju. Krawczuk zdobył ogromne poparcie na zachodzie (nastawienie niepodległościowe) oraz w większych okręgach centralnych. Z kolei Kuczma wygrał w dziesięciu wysoko uprzemysłowionych i zurbanizowanych obwodach na wschodzie i na Krymie i to zapewniło mu zwycięstwo.¹⁹⁴

Wygrana L. Kuczmy została z satysfakcją przyjęta przez komunistów, którzy od początku wykazywali wrogie nastawienie do obecnego prezydenta. Poparli go przede wszystkim ci, którzy przeciwni byli demokracjonalnym i rynkowym reformom. Jednak już *ex post* nowego prezydenta, ogłoszone 19 lipca 1994 roku, pokazało, iż wcale nie zamierza on być czlowikiem parlamentarnej większości, czyli lewicy. W swoim przemówieniu zapowiedział przyspieszenie reform gospodarczych i wzmocnienie władzy wykonawczej. Pierwsze dekrety prezydenta z 8 sierpnia 1994 roku: o środkach umożliwiających dokonanie zmian strukturalnych i zapewnienie kontroli w sferze państwowej władzy wykonawczej oraz o zapewnieniu możliwości kierowania regionalnymi strukturami władzy wykonawczej wprowadzały wzmocnienie władzy prezydenta kosztem kompetencji i samodzielności premiera, rad delegatów ludowych i ich komitetów wykonawczych.¹⁹⁵

W tym samym czasie Ukraińcy wybierali członków rad lokalnych oraz ich przewodniczących, sprawujących od maja 1994 roku funkcje kierowników miejscowej administracji. W trakcie tych wyborów walka rozegrała się pomiędzy ugrupowaniami reformatorsko-demokratycznymi a kandydatami nomenklatury i ugrupowań prokomunistycznych. W samym Kijowie znaczącą przewagę (38 mandatów na 67) uzyskało Zjednoczenie „Stolica” – blok wyborczy zrzeszający między innymi LRU, Demokracjonalną Partię Ukrainy, Partię Demokratycznego Odrodzenia Ukrainy oraz UPR. Jednakże kandydat opozycji – Wołodymyr Czerniak przegrał z dotychczasowym przedstawicielem prezydenta – Leonidem Kosakowskim w walce o funkcję szefa administracji w stolicy.¹⁹⁶

Ukraińskie wybory wszystkich szczebli władzy w 1994 roku były ważnym wydarzeniem w życiu politycznym kraju, gdyż przyniosły znaczącą zmianę w dotychczasowym układzie sił. Dokonała się też krystalizacja orientacji politycznej deputowanych. Ugrupowania prokomuni-

styczne oraz „partia władzy” wciąż pełniły kluczową rolę, stąd też punkty ciężkości władzy przeniosł się początkowo do parlamentu. Jednakże wymienione wcześniej dekrety oraz uzupełnienie rządu ludźmi Kuczmy wzmocniły pozycję prezydenta.¹⁹⁷

L. Kuczma, obejmując funkcję głowy państwa, zadeklarował podjęcie działań na rzecz wzmocnienia niepodległości państwa oraz zwyciężenia jego podziałów wewnętrznych. Nie wprowadził języka rosyjskiego jako drugiego języka oficjalnego (choć zapowiadał to w czasie kampanii wyborczej), przystąpił natomiast do działań, których celem miało być zahamowanie kryzysu ekonomicznego kraju oraz przeciwwstawienie się rosnącej przestępczości.¹⁹⁸

d. Scena polityczna po wyborach

Polityka reform oraz wznawianie władzy wykonawczej kosztem ustawodawczej wywołało sprzeciw lewicowej większości w Radzie Najwyższej. Na przełomie października i listopada 1994 roku doszło do poważniejszych spięć we wzajemnych stosunkach między tymi władzami. Komunistyczni deputowani domagali się wówczas uchylecia decyzji Prezydium RN z sierpnia 1991 roku, delegalizującej KPU. Dzięki temu mogłoby ubiegać się o zwrot znacjonalizowanego majątku. Wniosek najpierw został przegłosowany większością 201 głosów przeciwko 105, następnie jednak głosowanie zostało unieważnione z powodu zarzutów o jego sfalszowaniu. Komuniści zapowiedzieli również wniesienie pod obrady Rady Najwyższej projektu „sowieckiej” konstytucji oraz wystąpili przeciwko prezydenckiej polityce reform, opracowanej wraz z przedstawicielami Międzynarodowego Funduszu Walutowego.¹⁹⁹

Pod koniec roku 1994 L. Kuczma przesłał do parlamentu swój projekt ustawy regulującej stosunki pomiędzy najwyższymi organami władzy państwowej („Mała Konstytucja”). Zawart w niej własną wizję władzy w kraju – władzy prezydenckiej. Zastrzegł przy tym, iż w razie oporu Rady Najwyższej odwoła się do narodu poprzez ogłoszenie referendum. Parlament już w pierwszym czytaniu, 28 grudnia, przyjął poprawki do konstytucji i tym samym zezwolił na zwiększenie uprawnień prezydenta. Ostatyczna debata nad projektem została natomiast przełożona na styczeń 1995 roku.²⁰⁰

Działania L. Kuczmy zaowocowały zwiększeniem poparcia dla niego ze strony ugrupowań centrowych w Radzie Najwyższej (m.in. frakcji: „Jedność”, „Centrum” i „Reformy”). Z kolei ugrupowania prawi-

cowe, w tym i LRU, znajdowały się w ostrej opozycji w stosunku do prokomunistycznej większości w parlamencie i choć krytykowały Kucznię, czasami udzielały mu poparcia przeciwko lewicy.²⁰¹

Rok 1995 przyniósł kolejne zmiany na scenie politycznej. Socjaliści i agrariusze, już w trakcie konfliktu zakończono podpisanie „Porozumienia Konstytucyjnego”,²⁰² zaczęli się dystansować od komunistów. W sierpniu 1995 roku we frakcji agrariuszy dokonał się rozłam, w wyniku którego powstało ugrupowanie „Agrariusze dla Reform” (15 deputowanych) o charakterze proprezydenckim. Ugrupowanie to, na czele którego stanął Wasyl Koryluk, opowiadało się za własnością prywatną w rolnictwie.²⁰³ Tym samym, po rozłamie dotychczasowa lewicowa większość stała się mniejszością. Dawalo to większe szanse na zakończenie sukcesem prac nad nową konstytucją.²⁰⁴

W tym czasie zaczęły powstawać nowe partie polityczne. 24 lutego 1996 roku utworzono Partię Ludowo-Demokratyczną, która powstała z połączenia Partii Demokratycznego Odrodzenia Ukrainy, pozaparlamentarnego Kongresu Pracujących Ukrainy oraz stowarzyszeń „Nowa Chwila”, „Nowa Ukraina”, a także Związku Poparcia dla Republiki Krym.²⁰⁵

Wewnętrzne zmiany przeszła także Socjalistyczna Partia Ukrainy. Władze partii zaczęły ewoluować w kierunku europejskiej socjaldemokracji, natomiast szeregowi członkowie – ku komunistom. Ostatecznie radykalnie prokomunistyczne skrzydło, pod kierownictwem Natalii Witenko, wyłamało się z frakcji socjalistycznej.

Głosowanie nad konstytucją przyniosło także zamieszanie wśród komunistów. P. Symonenko wykluczył z KPU wszystkich deputowanych, którzy głosowali za przyjęciem ustawy zasadniczej.

W owym czasie rozpadły się niemal wszystkie frakcje w centrum i na prawicy (poza LRU). Nowe partie, powstające w wyniku tych podziałów, miały bardziej wyrazisty charakter. Teraz to konkretni, doświadczeni liderzy skupiali wokół siebie ludzi.

W trakcie pierwszego powakacyjnego posiedzenia Rady Najwyższej w 1996 roku podjęto próbę utworzenia proprezydenckiej frakcji „Centrum Konstytucyjne”. Inicjatorem był Mychajło Syrota, który przedstawiał prezydencki projekt konstytucji w RN. Trzon nowej frakcji stanowili deputowani PLD (14 osób). Po miesiącu do frakcji przystąpiło około 50 deputowanych z Międzyregionalnej Grupy Deputowanych oraz „Jedności”, „Centrum” i „Państwowości”. Do partii zaczęli się natomiast zapisywać głównie wysocy urzędnicy administracji centralnej i lokalnej.²⁰⁶

Pojawiły się także inne inicjatywy tworzenia frakcji. I tak, deputowani z Partii Liberalnej Ukrainy w 1996 roku stworzyli frakcję „Spo-

leczo-Rynkowy Wybór Ukrainy”. Należał do niej między innymi były prezydent L. Krawczuk. Z kolei były premier Pawło Lazarenko zamierzał powołać frakcję pod nazwą „Lewicowe Centrum”. W jej skład mieli wchodzić socjaliści oraz agrariusze.

Wiosną 1996 roku powstało kilka kolejnych partii: Demokratyczna Partia Ukrainy, Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy (Zjednoczona) oraz Partia Pracy. Chciały one stworzyć wspólny blok wyborczy „Most”, ale pomysł ten nie został zrealizowany. Natomiast jesienią inny były premier – Jewhen Marezuk planował powołanie frakcji „Demokratyczna Opozycja”, zrzeszającej członków SdPU, niezależnych oraz części frakcji „Spoleczo-Rynkowy Wybór Ukrainy” i deputowanych z „Jedności” i „Centrum”. Także prawica próbowała stworzyć swoją frakcję „Prawicowe Centrum”. Należeli do niej między innymi deputowani UPR oraz KUN.²⁰⁷ Wszystkie te zabiegi miały na celu przygotowanie się i zebranie się przed wyborami w 1998 roku.

4. Prawo wyborcze na Ukrainie

Wybory, obok referendum, są najczęściej występującą formą działania narodu w realizacji władzy państwowej. Z problematyką suwerenności narodu akt wyborczy łączy się po pierwsze tym, iż za pomocą jednorazowej władzej decyzji dochodzi do powołania przez społeczeństwo określonych organów państwa, a po drugie – dokonując wyboru tych a nie innych osób, wyborcy w sposób pośredni ukierunkowują politykę państwa, wpływając na linię postępowania wybranych organów.²⁰⁸ Akt wyboru organów przedstawicielskich nie ogranicza się jednak do samego głosowania. Jest to bardzo skomplikowany proces, w którym na Ukrainie biorą udział obywatele jako wyborcy oraz partie polityczne i kolektywne pracownice, a także zorganizowane grupy obywateli, które odgrywają szczególnie doniosłą rolę w zakresie zgłaszania kandydatów oraz formułowania programów wyborczych.²⁰⁹ Ramy prawne tego procesu określone są przez prawo wyborcze.

Zasady prawa wyborczego są zespolem podstawowych decyzji politycznych przesądzających o ogólnym charakterze wyborów. Z reguły zasady te sformułowane są w konstytucji. Tak jest także w przypadku Ukrainy (art. 76 Konstytucji Ukrainy zawiera przymiotniki określające wybory do Rady Najwyższej). Dzięki takiemu zapisowi zagwarantowane

zostaje minimum demokracjiemu systemu, na podstawie którego dochodzi do wyłaniania reprezentacji. Jednak sama deklaracja konstytucyjna w tym zakresie nie jest wystarczająca. Musi być ona rozwinięta w ordynacjach wyborczych tworzących warunki do ich prawidłowego funkcjonowania.

a. Konstytucja Ukrainy

Konstytucja Ukrainy została uchwalona 28 czerwca 1996 roku. Konstytucja jako ustawa zasadnicza ma charakter szczególny — jest zbiorem praw kardynalnych stanowiących fundament politycznego i społecznego ładu.²¹⁰ Prawa te wyznaczają jednocześnie pole działania władzy i gwarantują prawa i wolności jednostki. Ponadto konstytucja zawiera podstawowe zasady dotyczące treści prawa, określa jego formy i tryb stanowienia.²¹¹

W rozdziale I Konstytucji Ukrainy zawarte są najistotniejsze kwestie dotyczące państwa i obywateli: zasady ustroju politycznego.²¹² Artykuł 15 tego rozdziału mówi, iż żadna ideologia nie powinna być uznawana przez państwo za jedynie obowiązującą. Ponadto państwo gwarantuje wolność działalności politycznej, za wyjątkiem tej, która jest zabroniona przez Konstytucję i ukraińskie prawo. W artykule tym znajduje się także zakaz cenzury.

Rozdział II Konstytucji Ukrainy zawiera prawa, wolności i obowiązki człowieka i obywatela. Szczególne znaczenie dla kwestii omawianych poniżej mają artykuły 34 oraz 36-38. Pierwszy z nich gwarantuje każdemu prawo do wolności myśli i sądów oraz do swobodnego wyrażania swoich poglądów i przekonań. Ponadto każdy ma prawo do swobodnego zbierania, przechowywania, wykorzystywania i rozpowszechniania informacji w formie ustnej, pisemnej lub jakiegokolwiek innej. Ograniczenie tych praw może nastąpić jedynie poprzez prawo i tylko dla ochrony bezpieczeństwa narodowego, niezawisłości terytorialnej oraz porządku publicznego, lub też w przypadku zapobiegania rozruchom lub przestępstwom, ochrony zdrowia społeczeństwa, reputacji lub praw innego człowieka, zapobieganiu rozpowszechniania informacji ściśle tajnych, lub dla wzmocnienia władzy i niezawisłości wymiaru sprawiedliwości.

Natomiast artykuł 36 Konstytucji Ukrainy głosi, iż obywatele Ukrainy mają prawo do swobody przynależenia do partii politycznych i organizacji społecznych w celu realizacji i ochrony swoich praw i wolności oraz też realizacji politycznych, ekonomicznych, socjalnych, kulturalnych oraz

innego typu interesów, z wyjątkiem zabronionych przez prawo w celu ochrony bezpieczeństwa narodowego i porządku publicznego, ochrony zdrowia społeczeństwa lub ochrony praw i wolności innej osoby.

Zgodnie z zapisem zawartym w tym samym artykule, zadaniem partii politycznych na Ukrainie jest promowanie kształtowania się i wyrażania politycznej woli przez obywateli oraz ich udziału w wyborach. Członkami partii mogą być tylko obywatele Ukrainy. Ograniczenia dotyczące przynależności do partii politycznych reguluje Konstytucja i ukraińskie prawo.

Ponadto obywatele mają prawo przynależenia do związków zawodowych w celu ochrony ich praw i interesów pracowniczych oraz społeczno-ekonomicznych. Co więcej, nikt nie może być zmuszony do członkostwa w żadnym zrzeszeniu, ani też dyskryminowany z powodu przynależenia lub nieprzynależenia do partii politycznej lub organizacji społecznej. Art. 36 Konstytucji Ukrainy głosi też, że wszystkie zrzeszenia obywateli są równe wobec prawa.

Z kolei art. 37 Konstytucji Ukrainy mówi, że zabronione jest istnienie i działanie partii politycznych i organizacji społecznych, które w swoich celach lub działaniach programowych zakładają: dążenie do likwidacji niepodległości Ukrainy oraz zmiany porządku konstytucyjnego poprzez przemoc; naruszenie suwerenności i niezawisłości terytorialnej kraju; naruszenie jego bezpieczeństwa; bezprawne zagarnięcie władzy państwowej; prowadzenie propagandy wojennej i propagandy przemocy; podburzanie do międzyetnicznej, rasowej lub religijnej nienawiści oraz naruszanie praw i wolności człowieka oraz kondycji zdrowotnej społeczeństwa. Partie polityczne i organizacje społeczne nie mogą posiadać formacji paramilitarnych.

Poza tym zabronione jest tworzenie i działalność struktur organizacyjnych partii politycznych wewnątrz organów władzy wykonawczej i sądowniczej, organów wykonawczych władzy lokalnej, w formacjach militarnych oraz w państwowych przedsiębiorstwach, placówkach oświatowych oraz innych instytucjach i organizacjach państwowych. Zakaz działania zrzeszeń obywateli może być wprowadzony tylko w wyniku procedury sądowej.

Kolejny artykuł Konstytucji (art. 38) gwarantuje prawo obywateli do udziału w administrowaniu państwem, do udziału w ogólnoukraińskim referendum oraz prawo do dokonania swobodnego wyboru oraz do bycia wybieranym do organów władz państwowych na szczeblu centralnym i lokalnym.

Rozdział III Konstytucji Ukrainy poświęcony został wyborom oraz referendum. Ogólne zasady wyborcze zawarte są w artykułach od 69 do 74 tego rozdziału. Konstytucja gwarantuje czynne prawo wyborcze obywatelom Ukrainy, którzy najpóźniej w dniu wyborów ukończyli 18 lat (art. 70). Wybory są czteroprzymiotnikowe: powszechne, równe, bezpośrednie i odbywają się w głosowaniu tajnym. Wyborcom gwarantuje się wolność wyrażania ich woli (art. 71).

Z kolei regulacje dotyczące Rady Najwyższej Ukrainy znajdują się w rozdziale IV Konstytucji. Zgodnie z jej zapisami, Rada Najwyższa Ukrainy składa się z 450 deputowanych i jest jedyną, wyłączną władzą ustawodawczą w państwie. Kadencja Rady trwa cztery lata. Wybory odbywają się w ostatnią niedzielę czwartego roku kadencji Rady. Bierne prawo wyborcze przysługuje obywatelom Ukrainy, którzy w dniu wyborów mają co najmniej 21 lat, legitymują się czynnym prawem wyborczym oraz od pięciu lat stale zamieszkują terytorium Ukrainy.²¹³ Nie ma żadnych ograniczeń co do tego, ile razy można sprawować funkcję deputowanego. Deputowani nie mogą natomiast pełnić więcej niż jednej funkcji obsadzonej drogą wyboru, ani też zajmować żadnego innego stanowiska w administracji państwowej. Nie wolno zatem łączyć funkcji deputowanego ze stanowiskiem w rządzie. Konstytucja reguluje także kwestię, kto nie ma prawa głosu – a mianowicie obywatele uznani przez sąd za ubezwłasnowolnionych.

Deputowanym przysługuje immunitet parlamentarny i bez zgody Rady Najwyższej nie mogą oni być pociągnięci do odpowiedzialności karnej, aresztowani ani też poddani jakimkolwiek innym środkom przymusu sądowego.

Istotne jest także to, iż na Ukrainie to prezydent desygnuje premiera (po uzgodnieniu tego z Radą Najwyższą) i może go też odwołać. A zatem nie musi on reprezentować ugrupowania, które wygrało wybory. Prezydentowi Ukrainy poświęcony jest rozdział V Konstytucji.²¹⁴

b. Ordynacja wyborcza z 1997 roku

Jak dotąd, całkowicie wolne wybory parlamentarne na Ukrainie odbyły się dopiero dwa razy: w 1994 i 1998 roku. Za każdym razem ich przebieg regulowała inna ordynacja wyborcza, przy czym nadal ten akt prawny budzi szereg dyskusji i emocji. W niniejszej pracy przedstawiony został aktualny stan prawny. Warto jednak przypomnieć dawne zapisy i tym samym wskazać główne zmiany wprowadzone do nowej ordynacji

wyborczej, gdyż miały one znaczący wpływ na kształt i funkcjonowanie systemu partyjnego na Ukrainie.

Uchwaleniu nowej ordynacji wyborczej towarzyszyły napięcia i spory polityczne. Przeciwny zmianom był, między innymi, prezydent L. Kuczma. Wreszcie, po długich debatach, 24 września 1997 roku Rada Najwyższa uchwaliła ustawę o wyborach deputowanych ludowych Ukrainy. Prezydent początkowo nie chciał jej podpisać, jednak ostatecznie uczynił to 23 października 1997 roku.

Miesiąc później rozpoczęto prace nad zmianami w ustawie o Centralnej Komisji Wyborczej. Powołano 13 z 15 jej członków, a CKW ustaliła nowy podział kraju na okręgi wyborcze, powołała odpowiednie komisje wyborcze różnych szczebli oraz ustaliła kalendarz wyborczy. Zgodnie z założeniami wybory miały się odbyć 29 marca 1998 roku. Do 19 grudnia należało natomiast zakończyć zbieranie podpisów poparcia dla partii lub bloków politycznych, które chciały zgłosić swoją listę wyborczą.²¹⁵

Zgodnie z ordynacją, wybory deputowanych ludowych Ukrainy tworzących jednoizbową Radę Najwyższą Ukrainy są wolne, powszechne, równe i tajne. W ustawie tej powtórzono zapisy znajdujące się w Konstytucji, określające, komu przysługuje czynne oraz bierne prawo wyborcze. Czynne prawo wyborcze mają obywatele Ukrainy, którzy najpóźniej w dniu wyborów mają ukończone 18 lat, a bierne – obywatele, którzy ukończyli 21 rok życia i od co najmniej pięciu lat stale zamieszkują na terenie Ukrainy.

Ordynacja określa także, kto nie może być deputowanym. Funkcji deputowanego nie mogą sprawować osoby pełniące czynną, zasadniczą lub zastępczą służbę wojskową, kadra zawodowa Sił Zbrojnych, Gwardii Narodowej, Służby Bezpieczeństwa i innych formacji zmilitaryzowanych Ukrainy oraz personel wojskowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a także przedstawiciele prezydenta, sędziowie i prokuratorzy oraz członkowie rządu. Osoby te mogą być zarejestrowane jako kandydaci tylko wówczas, gdy złożą oświadczenie o rezygnacji z dotychczasowych funkcji lub pracy w razie uzyskania mandatu oraz o zawieszeniu czynności służbowych na czas kampanii wyborczej. Wreszcie, deputowanymi do Rady Najwyższej nie mogą być deputowani do rad terenowych oraz organów samorządu. I odwrotnie, osoby wybrane do parlamentu nie mogą być deputowanymi do tych rad i organów.²¹⁶

Najważniejszą zmianą wprowadzoną przez nową ordynację wyborczą było oparcie wyborów na systemie mieszanym: większościowo-proporcjonalnym. Odłąd tylko połowę mandatów (225) obsadza się w jednomandatowych okręgach wyborczych. Drugą połowę pozostawio-

no do rozdziału między listy partyjne na zasadzie proporcjonalności. Do uczesniczenia w podziale mandatów upoważnienia przekroczenie progu 4% oddanych głosów w skali całego kraju. Podział mandatów następuje według metody największych reszli.

Zmiana systemu pociągnęła za sobą szereg konsekwencji. Po pierwsze, głoszący otrzymują teraz dwie karty do głosowania: jedną z listą nazwisk w wyborach większościowych (wraz z przynależnością partyjną) i drugą – z listą partii w wyborach proporcjonalnych.

Po drugie, nastąpiło zróżnicowanie w sposobach rejestracji list i kandydatów. Zgłoszenia pochodzące od partii politycznych, pojedynczych obywateli, zorganizowanych grup wyborców oraz kolektywów pracowniczych. Partie polityczne muszą zebrać 200 000 podpisów pod listami kandydatów do wyborów wielomandatowych, a następnie, najpóźniej na 100 dni przed wyborami, przesłać je do Centralnej Komisji Wyborczej. Spośród tych 100 000 podpisów, po 10 000 musi pochodzić z 14 okręgów (czyli łącznie 140 000),²¹⁷ natomiast 60 000 z dowolnych obszarów Ukrainy. Partie muszą ponadto uiścić opłatę w wysokości około 8 500 \$, która zostanie zwrócona tym ugrupowaniom, które przekroczą próg 4%.²¹⁸

Kandydaci do wyborów w okręgach jednomandatowych zgłaszani są i rejestrowani przez partie polityczne. Każda partia może zgłosić tylko jednego kandydata w danym okręgu. Kandydaci niezależni muszą zdobyć 900 podpisów wyborców ze swojego okręgu.²¹⁹ W tym przypadku nie obowiązują żadne opłaty. Prowadzenie rejestracji kandydatów kończy się na 45 dni przed terminem wyborów.

Każda partia zgłasza listę kandydatów (listę „partyjną”) ustaloną podczas kongresu lub zjazdu partii. Na liście może znajdować się maksymalnie 225 nazwisk. Są one na liście uszeregowane, jednak na kartach do głosowania znajduje się tylko pięć pierwszych nazwisk z danej listy. Kolejność nazwisk zależy od samej partii i nie może być zmieniana przedłożeniu listy. Liczba mandatów wyznaczona dla danej partii określa liczbę kandydatów, którzy zasiądą w Radzie Najwyższej jako deputowani. W 1998 roku zgłoszono w sumie 3 605 kandydatów, przy czym nie wszystkie ugrupowania zgłosiły maksymalną możliwą liczbę kandydatów. Spośród tej liczby 306 stanowili deputowani poprzedniej kadencji, z czego 47 należało do partii komunistycznej. Kilka partii umieściło na swoich listach popularnych ludzi ze świata rozrywki i kultury. Najwięcej takich osób miał na swojej liście LRU – aż 11.²²⁰

Ponadto zmieniono poprzednie przepisy dotyczące warunków uznania wyborców za ważne. Nowa ordynacja głosi, iż udział w wyborach

jest całkowicie dobrowolny, a osoby, które nie wzięły udziału, „akceptują wybór dokonany przez tych, którzy w nim uczestniczyli”. Dzięki temu nie ma już zagrożenia, że niewystarczająca frekwencja w wyborach uniemożliwi wybór deputowanego z danego okręgu lub też nawet uniemożliwi rozpoczęcie pracy przez Radę Najwyższą. Zlikwidowano także problem nieobsadzonych do końca kadencji mandatów i wielokrotnego przeprowadzania wyborów. Odłagd wybory odbywają się w jednej turze i od razu obsadzane są wszystkie mandaty. O wyborze decyduje teraz zwykła większość użytych głosów. Te same zasady obowiązują także w odniesieniu do wyborów samorządowych.²²¹ Nowa ordynacja, o czym wspomniano już wcześniej, zabrania jednoczesnego zasiadania w legislaturach różnych szczebli. Urzysmano także zakaz łączenia sprawowania funkcji reprezentanta z obejmowaniem stanowisk we władzy wykonawczej.²²²

Ustawa z 1997 roku wprowadziła jeszcze jedną ważną nowość: przyznała prawo głosu osobom znajdującym się na mocy wyroków sądowych w miejscach pozbawienia wolności. Decyzję taką podjął Sąd Konstytucyjny i tym samym do urn zostało dopuszczonych w 1998 roku ponad 180 000 więźniów.

Wreszcie, poważne zmiany nastąpiły w samej organizacji i procedurze wyborów. Liczbę okręgów wyborczych zmniejszono o połowę (z 450 do 225). Centralna Komisja Wyborcza powołała 225 okręgowych i 32 646 obwodowych komisji wyborczych. Partie polityczne mogły zgłosić swojego przedstawiciela do każdej komisji obwodowej, w której zarejestrowany był ich kandydat.²²³ W roku 1998 uprawnionych do głosowania na Ukrainie było 37 107 023 obywateli.

W 1998 roku zarejestrowanych było około 50 partii. Przed wyborami kilka z nich utworzyło bloki wyborcze. Partia może należeć tylko do jednej koalicji wyborczej. Spośród tych 50 partii 30 spełniło wymagania związane z udziałem w wyborach i w związku z tym ogłoszone zostały listy kandydatów. Centralna Komisja Wyborcza nadawała listom numery w wyniku losowania. Partie i koalicje wyborcze upowszechniają numer swojej listy, by pomóc wyborcom w znalezieniu ich kandydatów podczas głosowania. Jak już wspomniano, partie muszą zdobyć minimum 4% głosów w skali kraju, by brać udział w podziale mandatów. Mandaty rozdzielane są według metody proporcjonalnej: ogólna liczba głosów oddanych na partię, które przekroczyły wymaganą próg, podzielona zostaje przez 225. Działanie to pozwala określić liczbę głosów potrzebnych do zdobycia jednego mandatu w Radzie Najwyższej. Następnie liczba głosów uzyskanych przez poszczególne partie dzielona jest przez wynik poprzedniego działania i w ten sposób wiadomo, ile mandatów przypada

na daną partię. Głosy oddane na partie, które nie przekroczyły wyznaczonego w ordynacji progu, nie są uwzględniane w tych obliczeniach.²²⁴

Z kolei w przypadku wyborów w okręgach jednomandatowych sprawa wygląda nieco inaczej. Przede wszystkim przed wyborami w 1998 roku Centralna Komisja Wyborcza musiała na nowo podzielić i wyznaczyć jednomandatowe okręgi wyborcze. W wyniku zmniejszenia liczby okręgów o połowę ich obszar dwukrotnie się zwiększył. Każdy z okręgów powinien teraz obejmować około 170 000 wyborców. Ustawa przewiduje, że różnica w liczebności pomiędzy okręgami może wynosić 10%. Tymczasem od 1994 roku nastąpiło przemieszczenie ludności z zachodu na wschód, przez co zachodnie obwody straciły kilka mandatów, a wschodnie zyskały.

Obecnie w wyborach w okręgu jednomandatowym wygrywa ten kandydat, który zdobędzie największą liczbę głosów. W 1998 roku do tych wyborów zgłoszono 4 231 kandydatów reprezentujących określone ugrupowania lub nie zrzeszonych. 2 379 z nich należało do partii lub ugrupowań, a 1 812 było kandydatami niezależnymi. Z kolei 1 345 kandydatów startowało jednocześnie w wyborach jedno- i wielomandatowych. Osiem partii zarejestrowało w jednomandatowych okręgach ponad 100 kandydatów: „Hromada” – 199, Ruch – 193, KPU – 173, Front Narodowy – 152 i Socjaldemokracja (Zjednoczona) – 118.

Zgodnie z wcześniejszymi zapisami w ordynacji, kandydatom w 1998 roku nie wolno było pracować w swym miejscu zatrudnienia w trakcie kampanii wyborczej. Powinni oni w tym czasie wziąć bezpłatny urlop. Sąd Konstytucyjny uznał jednak, iż od przyszłych wyborów przepis ten nie będzie obowiązywał. W 1998 roku kandydaci otrzymywali pensję z funduszu państwa przez trzy miesiące poprzedzające wybory, przy czym miała być to średnia państwowa płaca (obliczana przez CKW) lub równowartość tego, co zarobiliby przez trzy miesiące przed zgłoszeniem się do wyborów. Nie mogła ona jednak przewyższać wyplaty, jaką otrzymują deputowani Rady Najwyższej, czyli równowartości około 150 \$ miesięcznie.

Poza tym kandydaci mogą korzystać bezpłatnie ze środków transportu (poza taksówkami). Prawo to przysługuje im od momentu rejestracji do publikacji wyników wyborów. Kandydat nie może być także w tym czasie powołany do służby wojskowej.

Ponadto, zgodnie z ustawą, w gestii CKW znajduje się obowiązek opublikowania platform wyborczych partii politycznych w urzędowych gazetach, takich jak: „Holos Ukrainy” („Głos Ukrainy”) oraz „Uriadowyj Kurier” („Kurier Urzędowy”).²²⁵ Centralna Komisja Wyborcza drukuje ponadto listę środków masowego przekazu, które wykorzystane zostaną

w trakcie kampanii wyborczej. Na liście tej znajduje się jedna główna państwowa stacja telewizyjna, jedna główna państwowa stacja radiowa i dwie państwowe gazety. Publikowanie w tych mediach materiałów pochodzących od partii i kandydatów opłacane jest przez państwo. Centralna Komisja Wyborcza zapewnia także sfinansowanie następujących materiałów: druk plakatów wyborczego oraz pięciu jego kopii, wykupienie miejsca w dwóch gazetach dla opublikowania programu partii, opłacenie czasu radiowego (30 minut) i telewizyjnego (20 minut) dla poszczególnego ugrupowania. Każda partia ma zagwarantowany równy czas w środkach masowego przekazu pomiędzy godziną 7 rano a 11 wieczorem. Dokładną porę rozpowszechniania audycji wyborczych określają okręgowe komisje wyborcze. One też są odpowiedzialne za czuwanie nad równością możliwości przedstawiania swych poglądów przez wszystkich kandydatów.²²⁶ Państwo udostępnia także państwowe budynki do przeprowadzania spotkań wyborczych.

Płatne materiały wyborcze mogą być rozpowszechniane bez żadnych ograniczeń w prasie, radiu i telewizji. Partie i kandydaci mogą wykupić tyle czasu antenowego w prywatnych stacjach, na ile ich stać. Obowiązuje jednak zasada, iż wszystkie partie powinny płacić tyle samo za ten sam czas.

Obowiązuje także swoista „cisza przedwyborcza”, która sprwadza się do tego, że w ciągu tygodnia poprzedzającego głosowanie środki masowego przekazu zobowiązane są do powstrzymania się od upowszechniania nie sprawdzonych materiałów kompromitujących kandydata, partię polityczną lub blok wyborczy.²²⁷ Zabronione jest także publikowanie wyników sondaży opinii publicznej od 15 dnia przed wyborami. Ponadto istnieje zakaz prowadzenia kampanii wyborczej w jakiegokolwiek postaci w dniu wyborów. Przedstawiciele mediów mają prawo wolnego dostępu do wszelkich wydarzeń z udziałem kandydatów, poza wewnętrznymi spotkaniami partii lub kandydata.

W 1998 roku CKW dysponowała budżetem wysokości około 124 mln \$. Poza tymi elementami, które zostały opisane powyżej, resztę kampanii partii polityczne i kandydaci musieli opłacić ze swoich środków. Nie ma żadnych ograniczeń ani wskazań co do tego, na co i jak mają kandydaci wydać swoje pieniądze. Zgodnie z ordynacją wyborczą, zabronione jest finansowanie kampanii wyborczej ze źródeł zagranicznych oraz przez ukraińskie przedsiębiorstwa z udziałem kapitału zagranicznego.

Warto w tym miejscu wspomnieć o próbach zakwestionowania niektórych przepisów ordynacji z 1997 roku oraz o wprowadzonych tuż przed wyborami zmianach. Jeszcze w grudniu 1997 roku do uchwalonej

ordynacji wprowadzono pierwsze poprawki. Zmniejszono liczbę podpisów koniecznych do rejestracji kandydata w okręgu jednomandatowym z 1 500 do 900. Co więcej, w okresie przygotowań do zbliżających się wyborów dwie grupy deputowanych zaskarżyły do Sądu Konstytucyjnego ustawę z 24 września 1997 roku jako sprzeczną z Konstytucją Ukrainy.²²⁸ Zakwestionowano między innymi przepis wprowadzający 4-procentowy próg wyborczy oraz artykuł, który pozwalał na równoczesne umieszczenie tego samego kandydata w okręgu jednomandatowym oraz na liście partyjnej w okręgu wielomandatowym. Wskazywano, iż ten ostatni zapis godzi w prawa wyborców, gdyż w miejsce kandydata, na którego oddali oni swój głos, deputowanym z ich okręgu może zostać ktoś inny.

Sąd Konstytucyjny zajął stanowisko w tej sprawie 27 lutego, czyli już po zarejestrowaniu wszystkich kandydatów. Orzekł, iż w kwestii progu wyborczego nie może on rozstrzygnąć, czy zapis taki jest lub nie jest zgodny z Konstytucją Ukrainy. Sąd uznał natomiast, iż 21 punktów zawartych w ordynacji jest sprzecznych z Ustawą Zasadniczą. Zarzut ten dotyczył między innymi zapisu o prawie do jednoczesnego kandydowania z obu list oraz immunitetu kandydatów i zakazu sprawowania wysokich urzędów w okresie kampanii wyborczej.

Takie orzeczenie Sądu Konstytucyjnego wywołało konsternację. Prace nad przygotowaniem wyborów były już jednak na tyle zaawansowane, że ze względów finansowych nie było możliwe przywrócenie starej ordynacji lub też odwołanie wyborów. Rada Najwyższa uznała więc, iż decyzja Sądu Konstytucyjnego nie może działać wstecz i odnosić się będzie dopiero do przyszłych wyborów.²²⁹

Wciąż jednak pozostawało kilka niejasnych spraw. Należała do nich kwestia równoczesnego startu w okręgu jednomandatowym i na partyjnej liście ogólnokrajowej. Na dwa dni przed wyborami prezydent wydał dekret, zgodnie z którym osoby, które z obu źródeł uzyskają mandaty, będą mogły dokonać wyboru, który z nich chcą piastować. Chodziło głównie o to, by osoba taka mogła zostać deputowanym z okręgu jednomandatowego, a miejsce z listy partyjnej mogło w takiej sytuacji przyspaść kolejnemu kandydatowi umieszczonemu na tej liście.²³⁰

Niemalże dyskusji toczyło się także na temat wyborów samorządowych. Decyzja o przeprowadzeniu ich równocześnie z wyborami deputowanych do Rady Najwyższej była uzasadniona finansowo, ale doprowadziła do licznych kłopotów wyborców i nieporozumień w pracy komisji wyborczych. Obywatele nie zawsze potrafili sobie poradzić z kilkoma różnymi kartami do głosowania, a komisje wyborcze nieraz nie były

przygotowane do przeprowadzenia tak skomplikowanych wyborów i prawidłowego obliczenia ich wyników.

Ustawę o wyborach samorządowych uchwalono 14 stycznia 1998 roku, jednak nawet ona nie rozstrzygnęła wszystkich problemów. Obwodowe i rejonowe rady samorządowe wybiera się w wielomandatowych okręgach wyborczych. Wyborca może wskazać dowolną liczbę kandydatów na liście. Ustawa nie precyzowała jednak, jaka powinna być porcja wskazań w relacji do liczby mandatów do obsadzenia.

Wyjątek stanowi Autonomiczna Republika Krymu. Regulację dotyczącą wyborów uchwalono dopiero 12 lutego 1998 roku. Jej 100-osobowy organ nosi odłąd miano Najwyższej Rady ARK (a nie: parlamentu). Skład tej rady wyłoniony ma być w wyborach większościowych w jednomandatowych okręgach wyborczych.

W wyborach samorządowych w 1998 roku wybierano także przedstawicieli do władzy wykonawczej niższych szczebli, czyli merów miast i szefów administracji wiejskiej. Zgodnie z nową ustawą, merowie Kijowa i Sewastopola mieli być odłąd wybierani przez ludność, a nie – jak dotąd – mianowani przez prezydenta (obaj w 1997 roku). Nowemu zapisowi przeciwny był oczywiście L. Kuczma. W lutym grupa proprezydenckich deputowanych zaskarżyła ustawę do Sądu Konstytucyjnego. Opór przeciwko nowym regulacjom uzasadniano specyfiką obu miast: Kijów jest stolicą państwa, a Sewastopol ma szczególne znaczenie militarne, a zatem władza wykonawcza powinna mieć charakter administracji państwowej, a nie władzy lokalnej. W kwestię tę zaangażowała się Rada Europy, naciskając, by wybory powszechne rozciągnąć jednak i na te dwa miasta. 28 marca 1998 roku, na dzień przed wyborami, Sąd Najwyższy podjął jednak decyzję o odwołaniu elekcji merów w Kijowie i Sewastopolu.²³¹

Pomimo szeregu zastrzeżeń, jakie budzi obecna ordynacja wyborcza do Rady Najwyższej Ukrainy, warto dostrzec jej pozytywne aspekty. Przede wszystkim przestały obowiązywać najbardziej krytykowane przepisy dawnej ordynacji. Zdaniem politologów, ordynację z 28 listopada 1993 roku przygotowano bowiem tak, by ograniczyć rolę nowych, demokratycznych partii i tym samym zapewnić dawnej nomenklaturze wpływ na przebieg wyborów. Wysokie wymagania dotyczące ważności wyborów miały wręcz doprowadzić do sytuacji, w której nowy parlament nie zostałby wybrany.

Ponadto większośćowa ordynacja wprowadzająca jednomandatowe okręgi pozbawiała partie demokratyczne niezwykle ważnego środka walki wyborczej – możliwości przeprowadzenia jednolitej kampanii wyborczej w środkach masowego przekazu. Dla ugrupowań, które po raz

pierwszy stawały w szranki wyborcze, niezwykle ważne było zaprezentowanie się całemu społeczeństwu za pomocą jednolitego programu, tego oraz wspólnej listy. Kampania wyborcza w krajach, które nie posiadają tradycji wielopartyjności, odgrywa także funkcję edukacyjną. Brak tego elementu w 1994 roku zdecydowanie opóźnił ujawnienie się orientacji politycznych w społeczeństwie ukraińskim i utrudniał partiom demokratycznym dotarcie ze swoimi hasłami i programami do nowych regionów kraju.²³² Stąd też na terenach, do których nurt narodowo-demokratyczny jeszcze nie dotarł, dominowali deputowani „partii władzy”.²³³

Nowa ordynacja, poprzez wprowadzenie obok systemu większego wyborów proporcjonalnych, spowodowała także zmiany w postawach samych głosujących. Dzięki pojawieniu się list partyjnych wyborcy mogli dokonać wyboru nie tylko pomiędzy poszczególnymi kandydatami, ale także oddać swój głos na konkretną partię polityczną lub blok wyborczy. Taka regulacja powodowała, iż wyborcy zmuszeni byli do zdefiniowania swoich preferencji politycznych i tym samym stworzyła instytucjonalne ramy dla umacniania się roli partii politycznych na Ukrainie.²³⁴

Z kolei wprowadzenie klauzuli zaporowej (4%), która prowadzi zwykle do uprzywilejowania partii silniejszych, przyczyniło się do tworzenia koalicji wyborczych i tym samym do pewnego uporządkowania sceny politycznej.

Warto przy tym wspomnieć, iż mieszane systemy wyborcze są na ogół rozwiązaniami przejściowymi. Zwykle stosowane są, tak jak i w przypadku Ukrainy, w momencie zmian prawa wyborczego. Dzięki temu podmioty funkcjonujące na scenie politycznej łatwiej mogą się przystosować do nowych zasad.

5. Wybory w 1998 roku

29 marca 1998 roku na Ukrainie odbyły się drugie wolne wybory od czasu odzyskania niepodległości w 1991 roku. Stanowiły one kolejny krok w kierunku utrwalania praktyk demokratycznych w tym kraju. Przyczyniły się także do instytucjonalizacji partii politycznych oraz sprzyjały kryształizacji systemu partyjnego. Wreszcie, uformowały aktualny skład Rady Najwyższej. Poniżej zaprezentowane zostaną najważniejsze zmiany, jakie zachodziły na scenie politycznej w owym okresie.

a. Strategie przedwyborcze partii

Nowa ordynacja wyborcza zmusiła partie polityczne do zrewidowania swojej dotychczasowej formuły. R. Gortat pisze, że większość partii przyjęła jedną z czterech strategii: „występu indywidualnego, tworzenia bloków wyborczych, lansowania nowych ugrupowań lub redefinicji starych sztyldów”.²³⁵ Pozostałe partie, które nie mieszczą się w żadnej z tych kategorii, zaliczyć można do typu piątego – kombinacji mieszanych.

I tak, część istniejących już na scenie politycznej Ukrainy partii zdecydowała się na samodzielną walkę o mandaty. Były to głównie partie o skrytalizowanej orientacji ideologicznej i stosunkowo długiej, jak na warunki ukraińskie, historii. Do grupy tej zaliczyć można Komunistyczną Partię Ukrainy oraz Ludowy Ruch Ukrainy. Występ indywidualny wybrały także: Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy, Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ukrainy oraz Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe. O ile w przypadku dwóch wymienionych wcześniej ugrupowań decyzyję tę uznać można za przemyślaną i zrozumiałą, o tyle wybór takiej strategii przez trzy dalsze ugrupowania budzi pewne zdziwienie. Każde z nich miało niewielką, zaledwie kilkuosobową reprezentację w Radzie Najwyższej oraz niskie wyniki w sondażach przedwyborczych. Być może więc partie te nie zdawały sobie sprawy z tego, jakie konsekwencje wynikają z nowej ordynacji wyborczej, lub też nie do końca wierzyły w prognozy przedwyborcze rozpowszechniane przez środki masowego przekazu. Wreszcie, na samodzielną start w wyborach zdecydowały się dwie partie, które nie miały swojej reprezentacji w Radzie Najwyższej poprzedniej kadencji: Partia Zielonych Ukrainy oraz Partia Duchowego, Ekonomicznego i Społecznego Postępu. Ugrupowania te liczyły zapewne na to, że zniechęcenie dotychczasową polityką skieruje sympatie wyborców w ich stronę.²³⁶

Z kolei próby stworzenia wspólnych bloków wyborczych podjęły głównie drobne partie antykomunistyczne o wyrazistej ideologii i niewielkiej liczebności. Jako samodzielne ugrupowania nie miałyby szans na przekroczenie progu wyborczego. W bloki łączyły się zarówno partie nacjonalistyczne (Społeczno-Narodowa Partia Ukrainy oraz Państwowa Niezawisłość Ukrainy stworzyły „Mniej Słów”, a Kongres Ukraińskich Nacjonalistów, Ukraińska Partia Konserwatywno-Republikańska oraz Ukraińska Partia Republikańska – „Front Narodowy”), jak i liberalno-demokratyczne (Ukraińska Wiejska Partia Demokratyczna oraz Liberalno-Demokratyczna Partia Ukrainy utworzyły „Europejski Wybór Ukra-

iny"). Pomyśl tworenia sojuszów wyborczych podchwyciły także ugrupowania silniejsze. I tak na przykład, Socjalistyczna Partia Ukrainy oraz Wiciska Partia Ukrainy stworzyły blok pod nazwą „Za Prawdę, za Lud, za Ukrainę”. Z kolei Demokratyczna Partia Ukrainy i Partia Ekonomicznego Odrodzenia Ukrainy stworzyły koalicję Blok Wyborczy Partii Demokratycznych „NEP”. Akurat w przypadku SPU i DPU decyzja ta nie okazała się słuszną. Według sondażu z listopada 1997 roku, DPU cieszyła się poparciem ponad 4% respondentów i była trzecią partią w rankingu najbardziej popularnych ugrupowań. Po utworzeniu bloku notowania koalicji wynosiły natomiast zaledwie 1,2%. Podobnie nie skorzystała na sojuszu z WPU Partia Socjalistyczna. Wyniki wyborów w 1998 roku były bardzo zbliżone do poprzednich z 1994, kiedy to SPU startowała samodzielnie.

Ostatecznie przed wyborami w 1998 roku powstało dziewięć bloków wyborczych. Poza wymienionymi były to: „Razem” (Partia Pracy i Liberałna Partia Ukrainy), „Naprzód Ukraino!” (Ukraińska Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna i Związek Chrześcijańsko-Ludowy), „Pracownicza Ukraina” (Ukraińska Partia Sprawiedliwości i Obywatelski Kongres Ukrainy) oraz Zjednoczenie Społeczno-Liberalne „SLON” (Partia „Międzeregionalny Blok Reform” i Partia Konstytucyjno-Demokratyczna).²³⁷

Rok 1998 przyniósł, obok pozytywnej tendencji zjednoczeniowej, lawinowe powstawanie nowych partii politycznych. W tym kierunku uaktywniło się między innymi otoczenie prezydenta L. Kuczmy. W owym czasie jego notowania były słabe i kampanię do Rady Najwyższej potraktowano jako próbę budowy zaplecza organizacyjnego dla kolejnej walki o urząd prezydenta. Współpracownicy Kuczmy stworzyli szereg nowych partii, zrzeszających przedstawicieli różnych segmentów ukraińskiego społeczeństwa. Jedną z takich partii była Partia Ludowo-Demokratyczna, utworzona w 1996 roku przez przedstawicieli administracji lokalnej, mianowanych przez Kuczmy.²³⁸ Kolejnym tego typu ugrupowaniem była Agrarna Partia Ukrainy z Kateryną Waszczuk na czele. Pro-prezydencki charakter miała także koalicja wyborcza Zjednoczenie Społeczno-Liberalne „SLON” oraz Ogólnoukraińska Partia Pracujących.

Część partii pro-prezydenckich powstawała w zasadzie tylko po to, by odebrać głosy „starym” partiom centrowym. Taki charakter miała na przykład Republikańska Partia Chrześcijańska, którą utworzono w 1997 roku, oraz Partia „Reformy i Porządek”, powstała w grudniu 1997 roku.²³⁹

Innym źródłem powstawania nowych partii politycznych w roku 1997 były polityczne aspiracje różnych grup regionalnego biznesu, głównie ze wschodu i południa Ukrainy. Ich liderami byli najczęściej

ludzie, którzy w niepodległej Ukrainie zdobyli majątek lub osiągnęli korzystną pozycję zawodową i nierzadko powiązani byli z dawną nomenklaturą. Tak powstała Partia Regionalnego Odrodzenia Ukrainy i Partia Muzułmanów Ukrainy (Donieck, Krym). Z Krymu wywodzi się także Partia „Związek”. Z kolei Ogólnoukraińska Partia Inicjatyw Kobiecych – z Charkowa i Odessy, a Partia Narodowo-Ekonomicznego Rozwoju Ukrainy ma swoje korzenie w czterech ośrodkach: donieckim, charkowskim, zaporoskim i dniepropietrowskim. Do partii tych należą głównie przedstawiciele spółek naftowych, gazowych, bankowych oraz przedsiębiorcy, handlowcy i pracownicy administracji lokalnej.²⁴⁰

Wreszcie, w 1997 roku powstała w Charkowie Partia Obrońców Ojczyzny. W sumie takich partii, stworzonych z myślą o wyborach w 1998 roku, było dziesięć.

Ostatnią popularną strategią przyjmowaną przez partie polityczne była „redefinicja starych sztyldów”. Zastosowali ją głównie bezpartyjni dotąd przedstawiciele „partii władzy”. Byli to ludzie, którzy zajmowali już w niepodległej Ukrainie eksponowane stanowiska, a po ich opuszczeniu potrzebowano nowego zaplecza dla dalszego istnienia na scenie politycznej. Stąd też wykorzystywali powstałe wcześniej partie i nie musieli zajmować się budową od podstaw struktur ugrupowania. W zamian za to dawali swoje popularne nazwisko i doświadczenie polityczne.

Do takich partii należało Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Hromada”, które w 1997 roku przejął Pawło Łazarzenko. Rok wcześniej pełnił on funkcję premiera, a po dymisji jego stosunki z prezydentem Kuczmy stały się coraz bardziej wrogie, by tuż przez wyborami zamienić się w otwartą wojnę. „Hromada” była potrzebna Łazarzence do powrotu do polityki na szczeblu centralnym.

Drugą tego typu partią była Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy. Ugrupowanie to uniknęło marginalizacji politycznej dzięki swojemu sztyldowi. Nazwa partii mogła bowiem budzić zaufanie i sympatię w postkomunistycznym społeczeństwie ukraińskim. Szczególną popularnością ideologia socjaldemokracji cieszyła się w uniarkowanych środowiskach inteligentnych o sympatiach lewicowych. Od 1993 roku toczył się więc spór o nazwę partii pomiędzy dwiema jej zwaśnionymi grupami.²⁴¹ Ostatecznie stworzono z SDPU ugrupowanie „dla każdego”. Pierwsza piątka na liście partyjnej stanowiła realizację swego przepisu na popularność. Otwierali ją Leonid Krawczuk – były prezydent, były komunista, który zamienił się w patriotę i obrońcę niepodległości. Zaraz potem na liście znajdowało się nazwisko Jewhena Marczuka – byłego premiera, byłego szefa KGB i wreszcie przywódcy liberatów w parla-

mencie (frakcji „Wybór Społeczno-Rynkowy”). Następnie był przewodniczącym zjednoczonych sojaldemokratów – Wasyl Onoprenko – były minister sprawiedliwości i sędzia. Do tego zestawu znanych nazwisk dołączono ludzi z dużymi pieniędzmi: Wiktora Medwedczuka i Georgija Surkisa (właściciela popularnej drużyny futbolowej „Dynamo”).²⁴²

Jest jeszcze jedna grupa partii, których nie sposób zaliczyć do żadnej z wymienionych kategorii. Należy do nich między innymi Partia Zielonych Ukrainy. Utworzona już w 1990 roku, nie charakteryzowała się nigdy szczególnie dużą aktywnością na scenie politycznej, ani też nawet na polu ekologii. W 1994 roku partia brała udział w wyborach samodzielnie i poniosła klęskę. Tymczasem przed wyborami w 1998 roku sondaże opinii publicznej wskazywały na spore poparcie społeczeństwa dla tego ugrupowania. Stąd też zostało „przechwycone” przez ludzi prezydenta oraz biznesmenów.

Tak samo trudna do określenia była strategia Postępowej Socjalistycznej Partii Ukrainy. Ugrupowanie to stanowiło dawniej radykalne skrzydło SPU.²⁴³

b. Selekcja kandydatów

W 1998 roku liczba kandydatów na deputowanych była bardzo duża – na wszystkich listach wyborczych znalazło się łącznie ponad 8 000 nazwisk (w 1994 roku – 5 839). W wyborach wielomandatowych na jedno miejsce przypadło 16 kandydatów, a w okręgach jednomandatowych o jedno miejsce w Radzie Najwyższej ubiegało się 18 kandydatów.

W porównaniu z rokiem 1994 zdecydowanie zwiększyła się liczba kandydatów zgłoszonych przez partie polityczne (z 694 do 2 300), co więcej, liczebnie przeważali oni nad kandydatami niezależnymi. Pełne listy kandydatów zgłosiły: KPU, LRU i Zjednoczenie „Hromada”.²⁴⁴

Analiza składu list sporządzonych przed wyborami w 1998 roku pozwala na stworzenie charakterystyki zbiorowej ukraińskich kandydatów na deputowanych. Zdecydowanie dominują wśród nich mężczyźni. Kobiety stanowiły w 1998 roku jedynie 9% kandydatów. Co więcej, zazwyczaj ich nazwiska znajdowały się na dalszych miejscach na listach. Interesujące jest to, iż niemal wszyscy kandydaci legitymowali się wyższym wykształceniem. Najwięcej z nich posiadało dyplom inżyniera (blisko 26%), znacznie mniej było natomiast prawników i ekonomistów (po 8%). Najliczniejszą grupę tworzyli ludzie w wieku od 41 do 50 lat (prawe 36%) oraz starsi – od 51 do 60 lat (ponad 22%). Charakterystyczne

jest to, że ogromna liczba kandydatów to biznesmeni i dyrektorzy. Jak pisze R. Gortal, silne jest bowiem „dążenie elity ekonomicznej, by przekształcić się w elitę polityczną”. Wielu kandydatów to również przedstawiciele kadry zarządzającej przedsiębiorstwami państwowymi. Politolodzy rosyjscy i ukraińscy tłumaczą to zjawisko tym, że wybory umożliwiają właścicielom zgromadzonego jeszcze w czasach sowieckich i zalegalizowanego w nowych warunkach kapitału stanie się pełnoprawnymi liderami politycznymi. Jest to więc kolejny etap procesu zwanego „legalizacją władzy przez ekonomiczne *quasi-elity*”. Podkreśla się, iż taki stan rzeczy jest wynikiem długotrwałej słabości ukraińskich partii politycznych – ich rolę przejęły tutaj podmioty, które i tak poruszały się już w sferze polityki (grupy nacisku). Do zaangażowania się w politykę zachęcali biznesmenów również sami liderzy partii – umieszczając na liście taką osobę, partie zyskiwały kapitał potrzebny do prowadzenia kampanii wyborczej.²⁴⁵

Tymczasem taka charakterystyka kandydatów do funkcji deputowanych nie pokrywała się z oczekiwaniami społeczeństwa. Badania opinii publicznej przeprowadzone w lutym 1998 roku wykazały, iż społeczeństwo najchętniej widziałoby w roli deputowanego człowieka pracy umysłowej (około 27%) – fachowca (uczonego, prawnika, ekonomistę itp.) oraz pracownika fizycznego (robotnika, kolehożnika, rolnika). Nie wielu wskazywało na dyrektora zakładu czy biznesmena. Równie liczna grupa (około 25-27%) zadeklarowała, że nie interesuje jej profesja i że ważniejsza jest osobowość kandydata.²⁴⁶

W wyborach w 1998 roku kandydowało niewiele Polaków. Polskie organizacje nie wystawiały swoich przedstawicieli, a nieliczni kandydaci polskiej narodowości to członkowie partii politycznych lub niezależni. W Radzie Najwyższej XIII kadencji było dwóch deputowanych narodowości polskiej.²⁴⁷

c. Układ sił w parlamencie

Ogólnie można powiedzieć, że głosowanie na listy partyjne zapewniło silną pozycję partii komunistycznej (ponad 37% mandatów) oraz przewagę ugrupowań o charakterze lewicowym (KPU, SPU i WPU, PSPU). Łączenie z antyprezydencką „Hromadą” zdobyły one blisko 64% mandatów. Wynik wyborów większościowych w okręgach jednomandatowych był nieco inny. Największą liczbę mandatów zdobyli w nich kandydaci bezpartyjni (prawie 58%). Wśród partii politycznych najwięcej

mandatów zdobyli ponownie komuniści, ale w tym przypadku uzyskali jedynie ponad 16%, a cała antyprzewydencka lewicowa opozycja dysponowała 21,4% mandatów.²⁴⁸

W wyniku wyborów proporcjonalnych z ustawowym programem 4% głosów w skali kraju, do parlamentu weszło osiem ugrupowań. Z kolei w wyniku wyborów większościowych w okręgach jednomandatowych druga połowa parlamentu okazała się znacznie bardziej zróżnicowana. Reprezentanci 21 partii politycznych zdobyli jedynie około 42% mandatów z tej puli. A zatem Rada Najwyższa XIV kadencji składa się z przedstawicieli 22 ugrupowań politycznych, przy czym aż dziewięć z nich wprowadziło tylko po jednym deputowanym.²⁴⁹

Szczegółowy podział mandatów prezentuje się następująco: w 450-osobowej Radzie Najwyższej zasiada 121 bezpartyjnych deputowanych, 117 przedstawicieli KPU, 44 – LRU, 34 – SPU i WPU, 23 – Partii Ludowo-Demokratycznej, 20 – „Hromady”, 19 – Partii Zielonych Ukrainy, 17 – SDPU(Z), 13 – Postępowej Socjalistycznej Partii Ukrainy, 6 – „Frontu Narodowego”, 3 – „Reform i Porządku”, 2 – Bloku Wyborczego Partii Pracy i Partii Liberalnej „Razem”, 2 – Agrarnej Partii Ukrainy. Po jednym mandacie zdobyły: Ogólnoukraińska Partia Pracujących, Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ukrainy, Blok Wyborczy „Naprzód Ukraino!”, Blok Wyborczy „Mniej Słów”, Socjalistyczna Partia Ukrainy, Partia Regionalnego Odrodzenia Ukrainy, Blok Wyborczy Partii Demokratycznych „NIEP” i Partia „Związek”.²⁵⁰

Efektem zastosowania systemu mieszanego była z jednej strony fragmentaryzacja sceny parlamentarnej (w wyniku wyborów większościowych), z drugiej natomiast duża dysproporcja (w wyniku wyborów proporcjonalnych). Osiem ugrupowań, które zdobyły przekroczyć ustawowy próg zdobyło łącznie 65,8% mandatów z puli wyborów proporcjonalnych.

Wybory w 1998 roku nie wyloniły zdecydowanych zwycięzców. Cała lewa strona parlamentu nie dysponuje nawet zwykłą większością głosów. W dodatku partie te są ze sobą silnie skonfliktowane. Petro Sygomonko z KPU ma szereg zastrzeżeń wobec socjalistów Moroz – zarzuca im między innymi „niemybaczalną ewolucję w kierunku socjaldemokracji”.²⁵¹ Z kolei Moroz uważa, że tylko jego partia zasługuje na miano partii lewicowej i dystansuje cały blok wyborczy od reszty partii z tej strony parlamentu. Co więcej, Moroz sprzeciwia się także hasłom komunistów i progresywnych socjalistów wyrażonym w funkcje prezydenta, gdyż sam zamierza ubiegać się o ten urząd. Wreszcie ugrupowanie Natalii Witrenko nie zamierza współpracować z żadną inną partią. Jedyną możliwość ewentualnego sojuszu widziano pomiędzy blokiem

Moroz i „Hromadą” Lazarenki. Obaj ci liderzy nie zaspokoili w najmniejszym stopniu swych politycznych ambicji: Moroz nie zdobył ponownie stanowiska przewodniczącego Rady Najwyższej, a „Hromada” nie odniosła planowanego sukcesu wyborczego.²⁵²

Na znacznie lepszy wynik liczyła także proprezydencka Partia Ludowo-Demokratyczna. Jednakże razem z Ruchem i innymi partiami centrowymi ugrupowanie to dysponuje podobną siłą głosów jak lewicowa – około 42% mandatów.²⁵³

Wyniki wyborów parlamentarnych w 1998 roku stworzyły partiom politycznym nowe i lepsze od poprzednich warunki uprawiania polityki. Przyniosły także szereg zmian. Po pierwsze, jeszcze przed zaprzysiężeniem nowego parlamentu grupa robocza przygotowująca posiedzenie inauguracyjne zdecydowała, iż w Radzie Najwyższej będzie tylko osiem frakcji, czyli tyle, ile partii przekroczyło próg wyborczy. Jednocześnie obniżono liczbę deputowanych potrzebnych do ich utworzenia z 25 do 14 (14 deputowanym odpowiada 4% głosów). Deputowani mogli pozostać poza frakcją, jako niezależni, ale osoby takie pozbawiono prawa piastowania funkcji przewodniczących komitetów parlamentarnych, przemawiania w imieniu izby oraz obsługi eksperckiej i technicznej.²⁵⁴

Frakcje partyjne od razu rozpoczęły intensywnie zabiegać o deklaracje przystąpienia do nich przez niezależnych deputowanych oraz deputowanych z partii o nikłej liczbie mandatów. Przede wszystkim partie chciały ograniczyć możliwość powołania frakcji niezależnych, które mogłyby pozostawać pod silnym wpływem administracji prezydenckiej. Wyrażne były przy tym dążenia do odbudowy frakcji przez dawne ugrupowania parlamentarne: Międzyregionalną Grupę Deputowanych oraz znodyfikowane „Reformy” i „Centrum”. Powstały następujące frakcje: KPU (121 członków), PLD (91), LRU (47), „Hromada” (42), Lewicowe Centrum (SPU i WPU) (35 członków), SDPU(Z) (27), PZU (24) oraz PSPU (16). Poza frakcjami pozostało 36 deputowanych.²⁵⁵

Przewodniczącym, po wielotygodniowych sporach, został Oleksandr Tkaczenko, wiceprzewodniczącym WPU.²⁵⁶ Wówczas też nastąpiło formowanie się 22 komitetów parlamentarnych. Największym powodem niem wśród deputowanych cieszył się Komitet ds. Finansów i Działalności Bankowej oraz Komitet ds. Kompleksu Paliwowo-Energetycznego, Polityki Jądrowej i Bezpieczeństwa Jądrowego. Każdy komitet może liczyć od 15 do 30 osób i utworzyć od dwóch do pięciu podkomitetów. Wybór przewodniczących tych komitetów wywołał ponownie spore emocje.²⁵⁷ Na kolejnych sporach wewnątrz Rady Najwyższej korzystał prezydent. Postanowił on skorzystać z przysługujących mu uprawnień do

wydawania dekretów. Za ich pomocą L. Kuczma zaczął w drugiej połowie 1998 roku wprowadzać w życie elementy reformy gospodarczej – porządkować system podatkowy oraz liberalizować gospodarkę.²⁵⁸

Wybory do parlamentu w 1998 roku postrzegane były jako przygotowania do wyborów prezydenckich zaplanowanych na 1999 rok. Przewidywano, że już w 1998 roku stanie się jasne, kto będzie konkurował z L. Kuczumą o fotel prezydencki. Tymczasem nie nastąpiła żadna poważniejsza selekcja, gdyż wszyscy potencjalni kandydaci uzyskali mandaty parlamentarne i tym samym aktywnie działali na scenie politycznej. Niemniej jednak, istotną rolę odgrywała w tym przypadku sama osobowość kandydatów i ich poprzednie osiągnięcia lub porażki.

d. Geografia wyborcza

Wybory parlamentarne w 1998 roku w dużej mierze potwierdziły ustalenia z roku 1994. Linia podziału przebiega wzdłuż granicy pomiędzy terenami przynależącymi przed pierwszą wojną światową do monarchii austro-węgierskiej lub do imperium Romanowych. Na zachodzie Ukrainy zdecydowanie częściej niż na wschodzie głosowano na siły narodowo-demokratyczne oraz nacjonalistyczne, a rzadziej na komunistów. Wschód Ukrainy popiera natomiast partię komunistyczną i ugrupowania pozostające w opozycji, poza Ludowym Ruchem Ukrainy.

W porównaniu z rokiem 1994 zaszły jednak pewne zmiany. I tak, na zachodzie dominującą pozycję LRU przełamała SdPU(Z), która w Obwodzie Zakarpackim zdobyła zdecydowaną przewagę nad pozostałymi ugrupowaniami (31% głosów). Reszta kraju, która przedtem stanowiła domenę komunistów, również się podzieliła. W dwóch Obwodach: Chmielnickim i Czerkaskim zwyciężył blok „Za Prawdę, za Lud, za Ukrainę!”. Na wschodzie pojawiła się jeszcze jedna enklawa – w Obwodzie Dniepropietrowskim zwyciężyło Ogólnoukraińskie Zgromadzenie „Hromada” (35% głosów).²⁵⁹

Analizując rozkład głosów oddanych na poszczególne partie w przekroju obwodów zauważyć można, iż Ukraina dzieli się na trzy strefy: wschodnią, gdzie zdecydowanie dominują komuniści, środkową z dominacją różnych lewicowych partii oraz zachodnią, w której wygrały partie prawicowe i centrowe. Szczególną pozycję na tej mapie zajmuje Krym, gdzie w wyborach z list partyjnych bezdyskusyjnie wygrali komuniści (45% głosów). Dobry wynik osiągnął tam także LRU, który poparł krymskich Tatarów w ich walce o uzyskanie praw wyborczych.²⁶⁰

6. Charakterystyka partii i ugrupowań politycznych

Ukraińską scenę polityczną podzielić można w klasyczny sposób na lewicę, prawicę i centrum. Niektórzy autorzy proponują podział nieco bardziej dokładny: na partie postkomunistyczne, partie lewicowe i centrowe, partie prawicowe i centrowe oraz partie nacjonalistyczne.²⁶¹ Ze względu jednak na ciągłe zmiany zachodzące na scenie politycznej Ukrainy i wewnątrz poszczególnych partii i ugrupowań politycznych odpowiedniejszy wydaje się podział ogólny. Nie sposób w niniejszej pracy przedstawić dokładnie wszystkich ugrupowań. Stąd też zaprezentowana zostanie bardziej szczegółowa charakterystyka tylko tych partii, które przed wyborami w 1998 roku zarejestrowały listy partyjne.

Ogólnie można powiedzieć, iż partie lewicowe charakteryzują się chęcią do przeprowadzania reform, dążeniem do zacieśnienia stosunków z Rosją, a osłabienia kontaktów z Zachodem. Natomiast partie centrowe prezentują szerokie spektrum orientacji, ale łączy je zainteresowanie reformami i chęć integracji z Europą Zachodnią, choć w różnym stopniu. Z kolei partie prawicowe są nastawione nacjonalistycznie, domagają się wzmocnienia roli Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego i sprzeciwiają się bliskim związkom Ukrainy z Rosją.

a. Partie lewicowe

Do ukraińskich partii lewicowych zaliczyć można: Komunistyczną Partię Ukrainy, Socjalistyczną Partię Ukrainy, Wiejską Partię Ukrainy oraz Socjaldemokratyczną Partię Ukrainy (Zjednoczoną), Postępową Socjalistyczną Partię Ukrainy, Socjaldemokratyczną Partię Ukrainy, Ogólnoukraińską Partię Pracujących, Blok Wyborczy „Pracownicza Ukraina”, Partię Duchowego, Ekonomicznego i Społecznego Postępu oraz Partię Obrońców Ojczyzny.²⁶²

Komunistyczna Partia Ukrainy w 1991 roku została zdelegalizowana, o czym była już wcześniej mowa. Ponownie zalegalizowano ją w październiku 1993 roku. Podczas pierwszego kongresu partii pierwszym sekretarzem Komitetu Centralnego wybrany został Petro Symonenko. Partia odzyskała sporą część dawnych członków, głównie byłych obwodowych i rejonowych sekretarzy i szybko odbudowała struktury

terenowe. Podczas wyborów w 1994 roku KPU zdobyła największą liczbę mandatów (89)²⁶¹ i sfornowała najliczniejszą frakcję w parlamencie. Często współpracowała z innymi ugrupowaniami lewicowymi, w szczególności z Socjalistyczną Partią Ukrainy. Nie wyobraża sobie natomiast kompromisu pomiędzy komunistami i narodowymi demokratami. P. Symonko nazywa ich „platinymi patriotami” i twierdzi, że „przejęli oni władzę jak złodzieje”. KPU deklaruje możliwość współpracy z socjalistami, Partią Wiejską i z Zielonymi.²⁶⁴ Zarząd partii początkowo próbował zmodyfikować ideologię i program, popierając między innymi system wielopartyjny i opowiadając się za legalizacją różnych form własności. Wywołało to jednak konflikt wewnątrz partii, który spowodował rozłam, szczególnie widoczny w trakcie głosowania nad Konstytucją Ukrainy w 1996 roku – część deputowanych Rady Najwyższej z ramienia komunistów głosowała wówczas za jej przyjęciem.

Nowy manifest programowy KPU został ogłoszony w grudniu 1997 roku. Zawiera on wezwania do restauracji Związku Radzieckiego²⁶⁵ oraz uni rosyjsko-białorusko-ukraińskiej. Ponadto komuniści oskarżają prezydenta Kuczynę o spowodowanie ekonomicznego i politycznego kryzysu i przekształcenie kraju w marionetkę w rękach NATO i zachodnich instytucji finansowych. Zdaniem tej partii, propozycja przystąpienia Ukrainy do NATO jest „bezsensowną i godzi w narodowe interesy” tego kraju, gdyż „oznaczałoby ono zerwanie 15-letnich więzów z braćmi słowiańskimi narodami, a zwłaszcza z Rosją; oznaczałoby straszliwe wydatki i ostateczną ruinę przemyślni”.²⁶⁶ KPU opowiada się za zwrotem do Wschodu, zarówno pod względem politycznym, jak i gospodarczym. Partia twierdzi także, iż trzeba „usprawnić funkcjonowanie WNP, dążyć do ujednoczenia bazy prawnej, do przywrócenia ścisłej współpracy gospodarczej”. Za niezbędne uważa też szybkie podpisanie uni celnej i zlikwidowanie barier w przewozie towarów między krajami WNP.²⁶⁷ KPU deklaruje także chęć rozwijania jak najlepszej współpracy z Polską.

Manifest zawiera propozycje zmiany w politycznym kursie Ukrainy – wniesienie poprawek do konstytucji i przywrócenie władzy radom pracowniczym. Ponadto komuniści postulują odwrót od prywatyzacji przemysłu i wprowadzenie państwowego monopolu handlu zagranicznego oraz monopolu spirytusowego i tytoniowego, zrezygnowanie z systemu bankowego oraz prywatności własności oraz wstrzymanie „kolonizacji” Ukrainy przez zachodni kapitał.

W 1998 roku KPU zgłosiła 225 kandydatów na listę partyjną (maksymalna liczba) oraz 211 kandydatów w okręgach jednomandatowych; więcej niż jakakolwiek inna partia. Kandydaci pochodzili z trady-

cyjnej komunistycznej bazy i zwykle byli to robotnicy przemysłowi oraz inżynierowie.²⁶⁸ W trakcie kampanii wyborczej KPU kierowała swoje przekazy głównie do emerytów. Badania wykazały bowiem, że elektorat tej partii składa się w dużej mierze z osób powyżej 55. roku życia. W elektoracie KPU relatywnie największy udział mają Rosjanie (31%). Ponadto większość zwolenników partii komunistycznej ma wykształcenie średnie, ale w porównaniu z innymi partiami lokują się oni najniżej na skali tego ceznusu. KPU ma bowiem najwyższy odsetek ludzi z wykształceniem podstawowym (17% elektoratu) i najniższy z wykształceniem wyższym (22%).²⁶⁹

KPU brakuje charakterystycznego przywódcy: stąd też w centrum kampanii znajduje się zwykle nazwa partii, a nie jej lider.²⁷⁰

Przed wyborami w 1998 roku Socjalistyczna Partia Ukrainy oraz Wiejaska Partia Ukrainy utworzyły blok pod nazwą „Za Prawdę, za Lud, za Ukrainę!”. Obie te partie funkcjonowały samodzielnie od wczesnych lat 90-tych, a ich stosunki zacieśniły się dopiero w ostatnim okresie. Po tym, jak od kwietnia 1997 roku oba ugrupowania współpracowały w parlamencie, w lipcu tego samego roku podjęły decyzję o stworzeniu koalicji wyborczej. Koalicja ta z kolei przekształciła się później w małą lewicową organizację.

Blok wyborczy opierał swoje istnienie na „pozycji wobec kursu objętego przez prezydenta Kuczynę i rząd”. Głównym celem bloku było „wyprowadzenie Ukrainy z kryzysu”. Członkiem bloku jest między innymi Oleksandr Moroz, były członek KPU, założyciel Socjalistycznej Partii Ukrainy, przewodniczący Rady Najwyższej i kandydat na prezydenta w 1994 roku. Od 1994 roku Moroz wykorzystywał swoją pozycję przewodniczącego RN do zdobycia pozycji lidera lewicowej części parlamentu oraz do wzmocnienia struktur terenowych partii.

Ponimo utrzymywania więzi i częstego współdziałania z KPU w parlamencie niektórzy socjaliści, począwszy od wyborów w 1994 roku, skłaniali się bardziej ku orientacji socjaldemokratycznej. W ciągu ostatnich paru lat Moroz stał się otwartym przeciwnikiem prezydenta Kuczyny, co jednak nie przeszkodziło mu w poparciu projektu konstytucji w 1996 roku oraz zmian ustawodawstwa prowadzących do wzmocnienia pozycji prezydenta.

Wiejaska Partia Ukrainy powstała w 1992 roku. Jej najbardziej konserwatywni członkowie przeszli po wyborach w 1994 roku do Partii Agrarnej. Deputowani z WPU znajdują się w zdecydowanej opozycji w stosunku do idei wprowadzenia reform rynkowych w sektorze rolnym.

Wcześniej partia ta była słabiej widoczna w regionie, teraz dzięki zrzeszeniu z socjalistami zyskała na popularności.

Obie partie są zasadniczo przeciwnie Konstytucji Ukrainy. Moroz zaproponował wprowadzenie do niej poprawek i ograniczenie władzy prezydenta (pomimo wcześniejszego wsparcia zarówno ustawy zasadniczej, jak i regulacji dotyczących pozycji prezydenta). Jeśli chodzi o kwestie ekonomiczne, program bloku wyborczego SPU i WPU zawiera hasła wzmocnienia kontroli państwa nad kluczowymi sektorami gospodarki oraz rozwoju polityki opieki społecznej. Blok twierdzi także, iż ma obywatelski plan wydobycia Ukrainy z kryzysu ekonomicznego. Plan ten ma przynieść zmiany w sytuacji kraju już w ciągu roku. Z kolei w zakresie polityki zagranicznej blok opowiada się za nawiązaniem bliższych stosunków z WNP i przeciwstawia się ekspansji NATO w kierunku wschodnim.²⁷¹

Głównym „elementem” kampanii wyborczej bloku „Za Prawdę, za Lud, za Ukrainę!” w 1998 roku był sam Moroz. Staral się on pozyskać starszych wyborców oraz rosyjskojęzyczną część populacji Ukrainy. Ponadto swoje przekazy koalicja kierowała ku najmłodszym wyborcom i ludziom nieco starszym, w szczególności tym, którzy zaliczani są do klasy średniej, określanej przez Morozą „podstawą społeczeństwa”. W zasadzie można uznać, iż blok starał się pozyskać niemal wszystkie grupy społeczne – zależało mu bowiem zarówno na mieszkańcach miast, jak i wsi. Blok ten ma w swoich szeregach największy spośród ukraińskich partii odsetek kobiet (blisko 60%). Ponadto w 1998 roku otrzymał najwięcej głosów Ukraińców w porównaniu z innymi ugrupowaniami lewicowymi (80%). Rozkład wieku przypominał strukturę poparcia dla komunistów, ale o niższym wskaźniku ludzi najstarszych. Podobnie było z wykształceniem.²⁷² Na liście partyjnej znalazło się 35 biznesmenów i dyrektorów przedsiębiorstw z kapitałem zagranicznym.

Retoryka bloku „Za Prawdę, za Lud, za Ukrainę!” była w 1998 roku niezwykle interesująca. Koalicja krytykowała w szczególności władzę wykonawczą, zarzucając jej korupcję, a Radzie Najwyższej zbytnią słabość. W trakcie kampanii obiecywano podwyżki płac, stworzenie nowych miejsc pracy, obniżenie podatków oraz bezpłatną edukację i opiekę medyczną.²⁷³

Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy (Zjednoczona) ma historię niedługą, lecz wyjątkowo zawilgłą. Powstała w 1990 roku i niedługo potem podzieliła się na skrzydło prawicowe i lewicowe. W 1992 roku znów nastąpiło zjednoczenie, a wkrótce potem kolejny rozłam, tym razem na

skrzydło Jurija Buzdugana i Jurija Zbitniewa. Odbyły się dwa odrębne zjazdy partii, wzajemnie kwestionujące swą prawomocność i spierające się o prawo do nazwy i listy członków. W 1994 roku J. Zbitniew zainicjował działania mające na celu przyłączenie innych lewicowocentrycznych ugrupowań, takich jak Ukraińska Partia Sprawiedliwości oraz Partia Praw Człowieka, utworzonych w 1992 roku. Pod koniec lutego 1995 roku nowa partia, pod nazwą Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy, została formalnie zarejestrowana. Konkurencyjny odłam partii z Buzduganem na czele wszczął parlamentarne śledztwo przeciwko W. Onoprence, ówczesnemu liderowi Partii Praw Człowieka i ministrowi sprawiedliwości. Komisja parlamentarna orzekła nieprawomocność decyzji ministra sprawiedliwości. Onoprenko podał się do dymisji, a jego decyzję o rejestracji nowej SdPU cofnięto. Następnie pod tą samą nazwą została zarejestrowana partia J. Buzdugana. Z kolei na czele partii Zbitniewa wiosną 1996 roku stanął W. Onoprenko, który zarejestrował ją pod nazwą Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy (Zjednoczona).²⁷⁴

W ten sposób SdPU(Z) stała się legalnym sukcesorem tych trzech partii. Liderami partii zostali Wasyl Onoprenko – zajmujący stanowisko przewodniczącego Partii Praw Człowieka oraz deputowany z ramienia tej partii, Grigorij Medwedczuk – były członek Rady Głównej Socjaldemokratycznej Partii Ukrainy. W 1998 roku partia liczyła około 20 000 członków.

Jako przewodniczący SdPU(Z) Onoprenko czynił wysiłki w celu nawiązania współpracy i zawiązania koalicji z innymi ugrupowaniami o podobnej orientacji politycznej. W 1996 roku SdPU(Z) była główną siłą dążącą do utworzenia bloku wyborczego. Próba ta się nie powiodła: w listopadzie 1997 roku, w wyniku nieporozumień i braku zgody co do kształtu listy partyjnej, nastąpiły podziały i pomysł upadł. Partii udało się natomiast pozyskać małe grupy, jak choćby „Zrozumienie” – organizację, na czele której stał były prezydent Leonid Krawczuk. Popularność Krawczuka była wtedy duża, stąd też stał się on jednym z głównych „nazwisk” partii. Z partią związany jest także, od listopada 1997 roku, Jewhen Mareczuk.²⁷⁵

SdPU(Z) opiera swój program na prawie do własności, opieki i ochrony socjalnej oraz dążeniu do „społecznie efektywnej gospodarki rynkowej”. Zgodnie z założeniami programowymi tej partii, potrzebne są reformy administracyjne, łącznie ze zmianami w rządzie oraz innych ciałach władzy wykonawczej. Ponadto należy zająć się prawem obywatelskim. Przekształceniu powinien ulec także system podatkowy, tak by stymulował produkcję. Podatki winny być ujednolicone na terenie całego

kraju, a szczególnie uwagę należy poświęcić ustawodawstwu prowadzącemu do nadzorowania przez państwo sprzedaży i kupowania ziemi.

Jeśli chodzi o politykę zagraniczną, SDPU(Z) opowiada się za polepszeniem stosunków z Rosją – partia ta aktywnie popierała „Traktat o Przyjaźni”, podpisany przez prezydenta Kuczynę i prezydenta Rosji – Borysa Jelcyna. Partia popiera także integrację ze strukturami Unii Europejskiej i zainicjowała działalność Międzynarodowego Komitetu Promowania Integracji Europejskiej na Ukrainie.²⁷⁶

W 1998 roku partia zgłosiła 105 kandydatów na listy w okręgach jednomandatowych. Spora liczba kandydatów to prawnicy i biznesmeni.²⁷⁷ Elektorat SDPU(Z) w dużej mierze stanowią Rosjanie, choć zdecydowanie dominują tu Ukraińcy. Na ugrupowanie to głosuje niewiele osób z najwyższym wykształceniem (około 8% elektoratu), natomiast sporo ludzi o wykształceniu wyższym (36%). Ponadto nieco bardziej atrakcyjne było ono dla mężczyzn (52%) niż dla kobiet (47%).²⁷⁸

Kolejną partią lewicową jest Postępowa Socjalistyczna Partia Ukrainy. Powstała ona w 1996 roku w wyniku podziału, jaki nastąpił w Socjalistycznej Partii Ukrainy. Głównym przeciwnikiem szefa Partii Socjalistycznej – Aleksandra Morozowa była Natalia Witrenko. Zaczęła ona krytykować jego coraz bardziej liberalne poglądy i oskarżać go o zdradę socjalistycznych idei. Witrenko i inny członek Partii Socjalistycznej – Wołodymyr Marezenko weszli w konflikt z Morozem podczas debaty konstytucyjnej w 1996 roku. Moroz opowiadał się za przyjęciem konstytucji przez Radę Najwyższą. Witrenko i Marezenko byli tennu przeciwni. Po odejściu z Partii Socjalistycznej Witrenko i Marezenko zaczęli budować nową, bardziej ortodoksyjną partię – Postępową Socjalistyczną Partię Ukrainy.

W ciągu roku 1997 partia ta rozrastała się szybko i w dość agresywny sposób. „Kapitałem” N. Witrenko było poparcie ogólnie niezadowolonych starszych wyborców, jak również niezadowolone niektórych socjalistów z powodu coraz wyraźniejszego dyfuzowania Partii Socjalistycznej w prawą stronę. Wojownicza postawa Witrenko zdobyła także uznanie niektórych komunistów, głównie z niższych szczebli partyjnych. Co prawda, partii tej nie udało się stworzyć żadnego bloku wyborczego, niemniej jednak PSPU przyciągnęła do siebie część członków innych partii lewicowych.

Postępowa Socjalistyczna Partia Ukrainy ma radykalnie lewicowy program. Opowiada się za powstaniem Socjalistycznej Rady Ukrainy, niezależnej zarówno od Rosji, jak i od Zachodu. Partia obiecuje budowę

socializmu dla społeczeństwa Ukrainy, podkreślając, że owo społeczeństwo stanowią wszystkie narodowości zamieszkujące ten kraj. Platforma wyborcza z 1998 roku zawierała zapowiedź całkowitej zmiany systemu politycznego, unieważnienie Konstytucji Ukrainy, zniesienie organów władzy wykonawczej oraz przekazanie całości władzy w ręce rad.

Program ekonomiczny partii zawiera plany odejścia od reform, wprowadzenie stanu wyjątkowego, by łatwiej było przejść z powrotem do socializmu oraz całkowitą państwową regulację gospodarki. Ponadto program zawiera generalne zniesienie podatków i barier dla krajowych producentów oraz podniesienie cen na dobra luksusowe. Jeśli chodzi o politykę zagraniczną, partia proponuje, by Ukraina pomogła stworzyć system bezpieczeństwa dla WNP i była bardziej zaangażowana w prace w Zgromadzeniu Parlamentarnym WNP. Nie opowiada się za ponownym zjednoczeniem z Rosją, partia popiera silniejszą integrację z WNP oraz przewartościowanie współpracy z NATO i anulowanie karty podpisanej z Sojuszem Atlantyckim.²⁷⁹

Liderzy partii od początku zabiegali o rozbudowę i wzmocnienie struktur terenowych partii, szczególnie na terenach borykających się z kłopotami ekonomicznymi. Podczas kampanii wyborczej w 1998 roku partia przede wszystkim krytykowała działania rządu, domagała się ustąpienia prezydenta Kuczyny i przewodniczącego Rady Najwyższej – Morozowa.

Pozyskawszy członków innych partii lewicowych, Witrenko zaczęła ukazywać sprzeczności w programach socjalistów i komunistów. Zarzucała SPU i KPU niewystarczająco ortodoksyjny charakter, krytykując komunistów za zdobywanie popularności poprzez składanie obietnic przywrócenia Związku Radzieckiego, a socjalistów za poparcie dla konstytucji i zezwalanie na to, by korupcja urosła do ogromnych rozmiarów.

Na liście PSPK znajdują się głównie biznesmeni i emeryci, którzy szczególnie zainteresowani są zniesieniem podatków.²⁸⁰ Z kolei jej elektorat podobny jest do tego, jaki posiada blok socjalistyczno-wiejski. Mniej jest tutaj kobiet, mniej Ukraińców, a więcej Rosjan, ale na przykład struktura wieku jest bardzo podobna (w przypadku obu ugrupowań dominują ludzie w wieku od 30 do 55 lat). Spore poparcie posiada również partia wśród osób z wykształceniem wyższym (32% elektoratu).²⁸¹

Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy to druga już partia pod niemal tą samą nazwą. Jak już wspomniiano, partia ta przeszła szereg zmianów od momentu swego powstania w 1990 roku. Założona przez Jurija Zbitniewa, starała się zdobyć pozycję trzeciej siły pomiędzy nacjonalistami i byłymi komunistami. Brak porozumienia wewnątrz partii pogłębił się po

wyborach w 1994 roku, kiedy to zaledwie kilku kandydatów SdPU zostało deputowanymi. Po rozłamie w 1995 roku większość władz partii i wielu jej członków założyło SdPU(Z). Zbitnie także opuścił partię, przyjmując funkcję doradcy premiera, a następnie szefa Fundacji Młodych.

Podczas kongresu partii w 1995 roku SdPU odbudowała strukturę i wybrała nowego lidera – Jurija Buzdugana, przewodniczącego parlamentarnej Komisji Polityki Socjalnej i Praey. Nie posiadając ani zasobów, ani rozbudowanej struktury partyjnej, Buzdugan próbował nawiązać współpracę z niezależnymi związkami zawodowymi, współpracującymi blisko z Unią Fizycznie Niepełnosprawnych, Stowarzyszeniem Niewidomych oraz Unią Inwalidów Ukrainy.

Obecnie partia zrzesza 2 000 członków i, podobnie jak SdPU(Z), głosi, iż jest jedyną legalną spadkobietczynią pierwotnej SdPU. Jewhen Marczuk, zanim wsparł SdPU(Z), był członkiem tego ugrupowania.

SdPU opiera swoją ideologię i program partyjny na zasadach Międzynarodówki Socjalistycznej oraz Deklaracji Sztokholmskiej. Partia popiera reformy, jednak krytykuje sposób ich wprowadzania w życie jako postępowanie wywołujące pogorszenie warunków życia ludności. Program SdPU zawiera specjalne korzyści dla krajowych producentów i przedsiębiorstw, których celem jest stymulowanie produkcji. Ponadto partia zapowiada zmianę systemu podatków i plac, wprowadzenie gwarancji socjalnych, w tym szczególnych dla inwalidów i weteranów wojennych.

Podczas kampanii w 1998 roku SdPU próbowała się wyróżnić spośród innych ugrupowań socjaldemokratycznych, wskazując, iż pozostałe wywodzą się z dawnej „partii władzy” lub też stanowią klany finansowe. Tematem przewodnim kampanii była opozycja wobec „nomenklatury biurokracji” oraz rządów ludzi, którzy doprowadzili Ukrainę do kryzysu. Buzdugan podkreślał, że jego partia jest nastawiona krytycznie zarówno do rządów byłego prezydenta Krawczuka, jak i do obecnego – Kuczmy.

SdPU ma nadzieję na zdobycie poparcia grup socjalnie słabych, szczególnie osób fizycznie niepełnosprawnych, których na Ukrainie jest około 2,5 miliona. Partia kierowała swoją kampanią także do związków zawodowych, chcąc przyciągnąć ku sobie glosy robotników.²⁸²

Kolejne ugrupowanie o charakterze lewicowym to Blok Wyborczy „Pracownicza Ukraina”. Powstał on w listopadzie 1997 roku jako koalicja Ukraińskiej Partii Sprawiedliwości oraz Obywatelskiego Kongresu Ukrainy. Pierwsza z tych partii powstała w lutym 1997 roku, zrzeszając Organizację Ukraińskich Weteranów oraz Ukraiński Związek Weteranów Afganistanu i Związek „Czarnobyl”. Ich celem było niedopuszczenie do ponow-

ego wyboru tych, którzy „przyczynili się do destrukcji Ukrainy”. Druga z wymienionych partii powstała w 1993 roku i wywodzi się z Doniecka. Kongres reprezentuje przede wszystkim robotników, szczególnie górników w Doniecku i rosyjskojęzyczną populację zamieszkującą ten teren.²⁸³

Program „Pracownicza Ukrainy” jest prawie nie do odróżnienia od programu KPU. Blok ten nawołuje do przywrócenia władzy rad, zaprzestania prywatyzacji, wprowadzenia kontroli państwowej nad gospodarką, wzmocnienia więzi gospodarczych z WNP, przywrócenia państwowego systemu bankowego oraz państwowego wsparcia dla przedsiębiorstw i kolechozów. Ponadto partia domaga się nadania językowi rosyjskiemu statusu języka urzędowego.

W trakcie kampanii wyborczej blok ten kierował swoje przesłania głównie do weteranów wojennych, robotników oraz rosyjskojęzycznej populacji zamieszkującej Ukrainę. Podczas konferencji prasowych liderzy partii wyjaśniali, że problemy społeczne i ekonomiczne Ukrainy mogą być rozwiązane tylko poprzez integrację państw słowiańskich. „Pracownicza Ukraina” głosiła ponadto, że spośród innych ugrupowań wyróżnia ją to, że żaden z jej członków nigdy nie popierał reform, które, ich zdaniem, doprowadziły Ukrainę do kryzysu. Blok twierdzi, iż zamierza przyciągnąć do siebie 10 milionów ludzi: weteranów i całe ich rodziny. Tymczasem w 1998 roku nie przekroczył progę 4% głosów w skali kraju.²⁸⁴

Następną lewicową partią ukraińską jest Partia Związek, która powstała na Krymie pod koniec 1997 roku. Zrzesza ona biznesmenów i lokalnych urzędników oraz sporą liczbę deputowanych do parlamentu ARK. Na czele partii stoi Swietłana Sawczenko, deputowana do parlamentu ARK, jednak tak naprawdę liderem i założycielem partii jest Lew Mirimski, bogaty biznesmen.

Partia ma charakter regionalny. Zamierza spowodować rozwój samorządności oraz transformację Ukrainy w państwo federalne. Pomimo obietnicy przeprowadzenia referendum w sprawie unii z Rosją i Białorusią oraz opowiadania się za bliskimi związkami z Rosją, partia ta nie dąży do restauracji Związku Radzieckiego.²⁸⁵

Ogólnoukraińska Partia Pracujących została utworzona w 1996 roku przez Federację Związków Zawodowych, bezpośredniego spadkobiercę sowieckiej organizacji działającej pod tą samą nazwą. Szefem jest Leonid Wernyhora. Głównym tematem kampanii wyborczej tej partii w 1998 roku była kwestia plac.

Komuniści i socjaliści postrzegają Partię Pracujących jako poważnego konkurenta i obawiają się, że ugrupowanie to odbierze im część elektoratu. Partia Pracujących nie wyказuje zainteresowania współpracą z innymi partiami lewicowymi. Komunistów oskarżala między innymi o odejście robotników od marszów protestacyjnych, które Partia Pracujących zorganizowała (i sponzorowała) w lutym 1998 roku. Partia twierdzi, iż ma dwa miliony zwolenników, ale w 1998 roku nie prowadziła żadnej intensywnej kampanii ani też nie rozwijała struktur terenowych poza Kijowem.³⁸⁶

Z kolei Partia Duchowego, Ekonomicznego i Społecznego Postępu Ukrainy posiada swoją bazę w kilku miastach: Odessie, Dniepropietrowsku oraz Obwodzie Sunskim. Jest partią lewicową posiadającą wyraźne powiązania z Ukraińskim Związkiem Przemysłowców i Biznesmenów. Powstała w 1994 roku. Zamierza przyciągnąć ku sobie zarówno sektor przemysłowy, jak i rolniczy na Ukrainie. Liderem partii jest Iwan Burdak. Twierdzi on, iż jego partia różni się od pozostałych umiejętnością zrozumienia wewnętrznych zależności, jakie istnieją pomiędzy partiami, które obecnie nurtują Ukrainę. Według Burdaka, większość partii wierzy błędnie, że „ekonomiczne i społeczne problemy mogą być rozwiązane bez duchowej odnowy ludzi”.³⁸⁷

Ostatnią partią o lewicowym charakterze jest Partia Obrońców Ojczyzny. Działa ona głównie na terenie Charkowa. Jest to ugrupowanie o zdecydowanie antyzachodniej orientacji. Jej członkami są głównie emerytowani sowieccy wojskowi oraz niewielka grupa biznesmenów. Obrońcy Ojczyzny opowiadają się za reformami kierowanymi przez państwo oraz za integracją Ukrainy ze wszystkimi strukturami WNP. Poza Charkowem partia ma swoje terenowe organizacje w Dniepropietrowsku, Odessie i Doniecku.³⁸⁸

b. Partie centrowe

Do grupy partii centrowych zaliczyć można: Ludowy Ruch Ukrainy, Partię Ludowo-Demokratyczną, Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Hromada”, Partię Zielonych Ukrainy, Partię „Reformy i Porządek”, Agrarną Partię Ukrainy, Blok Wyborczy Partii Pracy i Partii Liberalnej „Razem”, Blok Wyborczy „Naprzód Ukraino!”, Blok Wyborczy Partii Demokratycznych „NEP”, Blok Wyborczy Zjednoczenie Społeczno-

Liberalne „SLON”, Chrześcijańsko-Demokratyczną Partię Ukrainy, Partię Republikańsko-Chrześcijańską, Partię Narodowo-Ekonomicznego Rozwoju, Ogólnoukraińską Partię Inicjatyw Kobiecych, Partię Regionalnego Odrodzenia Ukrainy oraz Europejski Wybór Ukrainy.

Ludowy Ruch Ukrainy był pierwszym demokratycznym ruchem opozycyjnym. Powstał w 1989 roku. Zjednoczył byłych antykomunistycznych przywódców (dysydentów), intelektualistów i stanował najsilniejszą organizację dążącą do uzyskania przez Ukrainę niepodległości. W 1990 roku, podczas półrocznych wyborów, zdobył 25% mandatów w parlamencie. Niedługo potem zaczął się przekształcać w organizację polityczną. Członkowie Ruchu byli inicjatorami obu referendum: dotyczącego suwerenności i Deklaracji Niepodległości Ukrainy w 1991 roku.³⁸⁹

W 1992 roku ci członkowie Ruchu, którzy poparli prezydenta Krawczuka, odeszli z Ruchu i utworzyli Partię Demokratyczną. Inni przyłączyli się do Ukraińskiej Partii Republikańskiej oraz do Ukraińskiej Partii Republikańsko-Konserwatywnej. W tym samym roku szefem Ruchu został wybrany Wicześław Czornowil, były dysydent i więzień polityczny. W trakcie wyborów parlamentarnych w 1994 roku Ruch zdobył 26 mandatów. W ciągu następnych kilku lat parlamentarna frakcja Ruchu i członkowie tej partii poparli politykę prezydenta Kuczmy, wspierając go w uchwalaniu reform oraz przy głosowaniu nad projektem konstytucji. Współpraca Ruchu z prezydentem zaowocowała zdobyciem przez tę partię silnej pozycji na wszystkich szczeblach władzy, zarówno w organach władzy ustawodawczej, jak i wykonawczej. Ruch posiadał swoich urzędników w obwodach głównie w centralnej i zachodniej Ukrainie. Nie przystąpił do żadnego bloku wyborczego utworzonego przez partię polityczną i wybrał zrzeszenie z politycznymi i obywatelskimi stowarzyszeniami – „Ruch dla Ludzi Ukrainy”. W jego skład wchodziła: Związek Intelektualistów z Iwanem Drazcem na czele, Związek Kobiet Ukraińskich z Ateną Paszko – żoną Czornowila jako przewodniczącą, „Proswita” z Pawło Mowczanem na czele, Związek Weteranów, którego przewodniczącym jest Ihor Juchnowski, oraz stowarzyszenie „Memorial”.

Przed wyborami w 1998 roku Ruch przygotował program „Nowa Droga Ukrainy”, który zawierał listę dotychczasowych osiągnięć partii oraz plany na przyszłość. Wśród swoich dokonań Ruch wymienił program zmiierzający do zmniejszenia ubóstwa, zawarcie w Konstytucji Ukrainy zapisów dotyczących praw człowieka, prawa własności oraz gwarancji społecznych. Ponadto Ruch zainicjował lub przynajmniej wywarł wpływ na uchwalenie „Kodeksu Ziemińskiego”, prawa ochrony so-

cyjnej i wynagrodzeń, prawa wyborczego i przygotowania projektu ustawy o partiach politycznych. Ruch pracował także nad prawną ochroną języka ukraińskiego i kultury oraz zainicjował działania skierowane przeciwko zorganizowanej przestępczości.

Ruch postulował również zredukowanie rozmiarów Rady Ministrów, dalszą prywatyzację i wprowadzenie reform gospodarczych, które przyniosą korzyści przeciętnym obywatelom, a nie interesom zorganizowanej przestępczości; rozwój unifikacji systemu podatkowego oraz wzrost wydatków na opiekę medyczną, edukację i na wsparcie grup ekonomicznie nie zabezpieczonych. Ruch deklarował ponadto stworzenie nowych miejsc pracy poprzez promowanie małych przedsiębiorstw i lokalnych inicjatyw. W zakresie kultury Ruch zapowiada równe prawa dla wszystkich religii, pod warunkiem, że nie stanowią one opozycji wobec interesu państwa. W kwestii polityki zagranicznej Ruch opowiada się za integracją z Unią Europejską, wycofaniem wszystkich wojsk zagranicznych z terytorium Ukrainy oraz odzyskaniem ukraińskiej części aktywnego byłego Związku Radzieckiego.

Ruch jest jedną z nielicznych partii, które mają dobrze rozwiniętą strukturę terenową oraz posiadają elektorat we wszystkich regionach kraju. Najsilniejszą pozycję ma Ruch w zachodnich obwodach – szczególnie we władzach Obwodu Kijowskiego. Partia ta łatwo dostosowuje się do danych regionów. I tak, na wschodzie Ruch jest postrzegany jako partia nacjonalistyczna, a na zachodzie – jako umiarkowana. W 1998 roku partia przygotowała ogólnokrajową kampanię, w której głównymi tematami były walka z korupcją oraz poprawa warunków życia społeczeństwa. W okresie poprzedzającym wybory sporo uwagi poświęcono obwodom wschodnim. Kampania wyborcza prowadzona była we wszystkich regionach kraju, za pośrednictwem telewizji państwowej, broszur reklamowych oraz kampanii bezpośredniej (w trakcie zbierania podpisów odwiedzano ludzi w domach).

Wyborcami Ludowego Ruchu Ukrainy są niemal wyłącznie obywatele narodowości ukraińskiej (blisko 91% elektoratu). Partia ma natomiast najwyższy odsetek zwolenników wśród etnicznych Rosjan (około 5%). Ponadto na LRU głosują raczej mężczyźni (około 54%) niż kobiety (47%). Większość jego zwolenników to ludzie w wieku średnim – od 31 do 55 lat (prawie 50% elektoratu) i ze średnim wykształceniem (blisko 60% elektoratu).²⁹⁰

W trakcie kampanii Czornowil mówił, iż tak naprawdę istnieje wybór tylko pomiędzy Ruchem a komunistami. Nawoływał inne partie o orientacji prawicowej i centrowej do połączenia sił. Odezwy te nie

spotkały się jednak z zainteresowaniem tychże partii i raczej nie planowano zbudowania szerokiej, ogólnonarodowej bazy wyborczej. Jednakże w terenie dochodziło do powstawania lokalnych koalicji wśród partii centrowych. Także Ruch do takich koalicji należał, np. z Partią „Reformy i Porządek”, z Agramną Partią Ukrainy oraz z Partią Ludowo-Demokratyczną.²⁹¹

Partia Ludowo-Demokratyczna powstała w 1995 roku w wyniku połączenia Partii Demokratycznego Odrodzenia oraz Kongresu Pracy. W 1996 roku do partii tej dołączył blok polityczny „Nowa Ukraina”. Partia Ludowo-Demokratyczna określała jest często mianem „partii władzy”, gdyż należy do niej wielu członków rządu i urzędników państwowych oraz lokalnych władz. Premier – Walerij Pustowojtenko otwierał w 1998 roku listę kandydatów tej partii.

Sama PLD określa się jako demokratyczna partia, popierająca reformy oraz dbająca o narodowe interesy Ukrainy. Jednakowo popiera stosunki z Unią Europejską i WNP. Od czasu swego powstania wspiera rządzący Kuczmy i tym samym stała się znana także jako „partia prezydencka”. Z kolei Kuczma chętnie popiera PLD. Po tym, jak do parlamentu w 1994 roku nie dostał się Ponadregionalny Blok Reform (dotychczasowa „grupa prezydencka”), Kuczma znalazł wspólny grunt z deputowanymi PLD, którzy – podobnie jak on – dążyli do uchwalenia Konstytucji Ukrainy.

W 1997 roku partia wdała się w walkę z silnymi politycznymi na lewicy, kiedy to liderzy ugrupowań lewicowych oskarżyli ówczesnego premiera Pawła Lazarenkę o wzrost korupcji i spowodowanie ekonomicznego kryzysu w kraju. Po dymisji Lazarenki premierem został inny członek PLD – Walerij Pustowojtenko. Podobnie jak Kuczma i Lazarenko, pochodzi on z Dniepropietrowska. W 1994 roku, zanim otrzymał posadę w rządzie, prowadził kampanię wyborczą Kuczmy.

Głównymi przeciwnikami tej partii są: Moroz i, od czasu związania się z „Hromadą”, Lazarenko. Oskarżają oni partię o ekonomiczne kłopoty, jakie nękają Ukrainę przez ostatnie cztery lata. W szczególności premier Pustowojtenko oskarżany jest o zdefraudowanie funduszy przeznaczonych na odnowienie Pałacu Ukrainy, budynku rządowego w Kijowie. Partia jest także oskarżana o wykorzystanie na kampanię wyborczą pieniędzy z fundacji „Dzieci Ukrainy”, prowadzonej przez żonę prezydenta.

Na kongresie, który odbył się w listopadzie 1997 roku, partia przyjęła program zawierający „dziesięć kroków reformy gospodarki”. Zobowiązała się w nim do wprowadzenia ekonomicznej stabilności, zre-

formowania systemu podatkowego, zredukowania zorganizowanej przedsiębiorczości, zapewnienia klimatu dla inwestycji i zarządzanego przez państwo sprzedawania ziemi. Partia zapowiada także dalszą prywatyzację oraz przyłączenie się Ukrainy do stosunków gospodarczych prowadzonych na poziomie globalnym, a także stworzenie nowych miejsc pracy, zredukowanie liczby bezrobotnych i podwyższenie płac. Partia obiecuje również wzrost wsparcia ze strony państwa dla edukacji i kultury oraz wprowadzenie specjalnej pomocy dla młodych. Te ostatnie działania mają służyć budowie społeczeństwa obywatelskiego.

Z kolei w kwestii polityki zagranicznej partia opowiada się za równomiernym rozwojem współpracy z Zachodem i Wschodem, za równie silnymi związkami z krajami WNP, jak i z Europą i NATO.

Podczas kampanii wyborczej w 1998 roku głównym celem partii było przekonanie wyborców, iż nie jest ona odpowiedzialna za trudności i kryzys w kraju, gdyż nie ma większości w Radzie Najwyższej i w związku z tym nie może podejmować samodzielnych decyzji. Zdaniem PLD, winę za kłopoty ekonomiczne ponoszą ci deputowani, którzy hanują przeprowadzenie reform oraz prywatyzacji i tym samym powodują wzrost deficytu budżetowego.

Ugrupowanie to prowadziło w 1998 roku kampanię w iście zachodnim stylu. Rozpowszechniano reklamy w telewizji, rozwieszano plakaty, umieszczano logo i hasło na plastykowych torbkach, kalendrach i plakatach. Dzięki temu kampania dotarła do wielu regionów kraju.²⁹² Wśród wyborców PLD dominują obywatele narodowości ukraińskiej (blisko 80%). Partię tę cechowała także równa liczba zwolenników wśród kobiet i mężczyzn. Miała też ona najbardziej zrównoważone porcje najmłodszych i najstarszych wyborców. Osoby z wykształceniem wyższym i średnim dominowały tu wyraźnie nad osobami z wykształceniem podstawowym.²⁹³

Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Hromada” powstało w 1993 roku z inicjatywy dawnych komunistów.²⁹⁴ Przez pierwsze trzy lata liderem tej partii był Oleksandr Turczynow, doradca premiera do spraw ekonomicznych. Aby określić wyraźniej swój profil, „Hromada” w marcu 1997 roku przyłączyła się do Bloku Wyborczego „Naprzód Ukraino!”, który w tym czasie zrzeszał kilka partii chrześcijańsko-demokratycznych oraz organizacji młodzieżowych. Uważana za jedną ze słabszych partii w bloku, „Hromada” oczekiwala, że przyłączy ją do siebie jakieś silniejsze ugrupowanie polityczne.

„Hromada” odrodziła się w lipcu 1997 roku, kiedy to partię przejął Pawło Łazarenko – były premier oraz Julia Timoszenko – była przewodnicząca Zjednoczonego Systemu Energetycznego. Łazarenko rozpoczął swoją polityczną karierę jako deputowany do Rady Najwyższej z Dniepropietrowska. W 1995 roku został zastępcą premiera Marczuka (wicepremierem), a następnie, po dymisji Marczuka w lipcu 1996 roku, premierem. Łazarenkę określano wówczas jako ostrożnego reformatora, choć niebawem zaczął mieć wątpliwości co do jego rzeczywistego potencjału dla gospodarki rynkowej. Z funkcji wicepremiera zrezygnował bowiem w owym czasie znany reformator – Wiktor Pynzenyk. Od początku 1997 roku Łazarenkę zaczął coraz ostrzej krytykować prezydent i wreszcie w lipcu 1997 roku premier złożył rezygnację. Wkrótce potem Łazarenko zaczął tworzyć własne ugrupowanie na bazie „Hromady”.²⁹⁵

Po kongresie, który odbył się w 27 sierpnia 1997 roku, „Hromada” szybko rozpoczęła tworzenie sieci regionalnych struktur w całym kraju, starając się przyciągnąć do siebie lokalnych liderów i bogatych biznesmenów. Jest to więc partia zamożna i powszechnie wiadomo, że często placila robotnikom w fabrykach i pracownikom instytucji za przyłączenie się do niej.

Podczas IV Kongresu Ogólnoukraińskiego Zjednoczenia „Hromada” w listopadzie 1997 roku przyjęło „Całkowity Program Odrodzenia i Rozwoju Ukrainy”. Ponadto partia opracowała propozycję nowej strategii dla Ukrainy, która zawarta jest w „Całkowitym Programie Społecznego i Ekonomicznego Odrodzenia i Rozwoju Ukrainy” na lata 1998-2002 oraz w „Ogólnym ujęciu interesów narodowych” na najbliższe 10-15 lat. W założeniach tych znalazły się plany zmniejszenia korupcji, zwolnienia obywatelom na udział w pracach rządu oraz administracji państwowej, spełnienie oczekiwań i potrzeb „każdej rodziny i każdej jednostki”, zagwarantowanie równości wszystkich form własności, zniesienie wszelkich administracyjnych przeszkód dla biznesu, ożywienie produkcji, wzrost zatrudnienia, zagwarantowanie praw pracownikom i pracodawcom oraz rozwiązanie problemów związanych z placami.

„Hromada” podaje, iż liczy obecnie około 100 000 członków.²⁹⁶ Ma ona przede wszystkim charakter kadrowy i lokalny. Silne wpływy posiada głównie w Dniepropietrowsku. Zwolennicy „Hromady” mają niewielką przewagę kobiet (53% elektoratu) oraz osób z wykształceniem średnim (61% elektoratu). Wśród wyborców głosujących na tę partię dominują Ukraińcy (75%) oraz osoby w średnim wieku (około 49%).²⁹⁷

Partia Zielonych Ukrainy, podobnie jak Ruch i Partia Demokratyczna, działa aktywnie na ukraińskiej scenie politycznej już od początku lat 90-tych. Założyła ją we wrześniu 1990 roku kilku działaczy alternatywnej organizacji Ukraińskie Stowarzyszenie Ekologiczne „Zielony Świat”. Pierwszym liderem partii był Jurij Szezerbak.²⁹⁸ Co prawda, ugrupowanie to nie miało do roku 1998 swoich przedstawicieli w parlamencie, cieszyło się jednak popularnością w „począrnobyłjskiej” Ukrainie. Zgodnie z założeniami, partia ta ma na celu ekologiczną ochronę kraju, stąd też najgłośniej było o niej na początku lat 90-tych, niedługo po katastrofie w Czarnobylu.

W listopadzie 1997 roku Partia Zielonych ogłosiła, że będzie startować w wyborach z samodzielną listą. Lider partii, Witalij Konowalow (od 1994 roku), powiedział w trakcie kongresu, że Partia Zielonych jest wyjątkowa ze względu na swój cel – przyszłość Ukrainy i stan jej środowiska i jest jedną z nielicznych partii, której członkowie nie byli nigdy oskarżani o korupcję i nielegalne interesy. Partia potwierdziła swoją pozycję opozycyjną w stosunku do stosowania energii nuklearnej i wyraziła swoje poparcie dla innych, alternatywnych źródeł energii i sposobów jej przetwarzania. Partia Zielonych opowiada się także za „naturalną” Ukrainą ze zdecentralizowanym systemem podejmowania decyzji.

Członkami partii są bogaci biznesmeni oraz pracownicy banków.²⁹⁹ Z kolei wśród zwolenników tego ugrupowania dominują ludzie w średnim wieku (około 46%), ale jest to jednocześnie partia, która ma najwyższy odsetek ludzi młodych (do 30 roku życia) – blisko 40% elektoratu. Także sporo kobiet głosuje na „Zielonych”. Jeśli chodzi natomiast o wykształcenie, wśród zwolenników PZU najwięcej jest osób z wykształceniem średnim (61%).³⁰⁰

Partia „Reformy i Porządek” powstała w 1997 roku. Należy do niej były wicepremier Wiktor Pynzenyuk oraz grupa niezależnych deputowanych Rady Najwyższej. Ponadto zrzesza ona członków frakcji parlamentarnej „Reformy”, przewodzonej przez Serhija Sobolewa, oraz „Młodą Ukrainę” – była główną siłą intelektualną bloku „Naprzód Ukraino!”. Analitycy partyjni i naukowcy-politologzy należący do tego ugrupowania cieszą się szacunkiem i często proszeni są przez media oraz organizacje polityczne o ekspertyzy. Partia ta ma także swoich przedstawicieli we władzach lokalnych.

Pod koniec 1997 roku ugrupowanie ogłosiło swoją nową platformę wyborczą. Dokument pod tytułem „Kontrakt z Obywatelami Ukrainy”

zawiera 13 punktów – propozycji społecznych i ekonomicznych reform oraz określa konkretny czas potrzebny na ich realizację.

Partia planuje stworzenie lepszych warunków dla rozwoju gospodarki, wzrost wynagrodzeń i stawek pracowniczych, ustabilizowanie waluty i obniżenie cen, zbilansowanie budżetu, wypłacenie wynagrodzeń sferze budżetowej, wprowadzenie opieki nad dziećmi oraz ubezpieczeń medycznych, a także wzrost pomocy socjalnej dla grup ekonomicznie nie zabezpieczonych. Ugrupowanie „Reformy i Porządek” deklaruje, iż będzie się starać o uregulowania prawne dotyczące sprzedaży i kupna ziemi oraz ułatwienia inwestowania w sektor rolniczy. Wreszcie, partia opowiada się za równym traktowaniem wszystkich obywateli przez prawo, zlikwidowaniem immunitetu dla członków parlamentu oraz za reformą prawa cywilnego.

Partia kieruje swój przekaz głównie do młodych przedsiębiorców, intelektualistów, ale także do emerytów zamieszkujących zachodnie i centralne obwody, czyli tereny, które szczególnie odczuwają potrzebę zabezpieczeń socjalnych. Partia zamierza także przyciągnąć głosy obecnych i dawnych wojskowych oraz ludzi starszych (to do nich skierowane jest słowo „porządek” w nazwie partii). Podczas kampanii wyborczej w 1998 roku partia prezentowała się jako umiarkowana, młoda i profesjonalna, ukierunkowana na reformy.³⁰¹

Agrarna Partia Ukrainy powstała w grudniu 1996 roku w wyniku odejścia z Wiejskiej Partii Ukrainy tych członków, którzy popierali rząd prezydenta Kuczmy. Jak twierdzili, chcieli oni być bardziej skupieni na elektoracie wiejskim niż Partia Wiejska. Dzięki takiemu nastawieniu do Partii Agrarnej przeszło bardzo wielu urzędników władzy lokalnej. Równoczesny rozłam we frakcji parlamentarnej umożliwił Partii Agrarnej przyciągnięcie niezależnych deputowanych do swojej grupy i utworzenie nowej frakcji. Składa się ona teraz z 26 deputowanych i blisko współpracuje z frakcją Centrum Konstytucyjnego, popierającą większość inicjatyw legislacyjnych prezydenta.

W 1997 roku partia przeżyła gwałtowny rozwój – przed wyborami przyłączyło się do niej, w wyniku ożywionej akcji rekrutacyjnej, wielu urzędników lokalnej władzy. Agresywny rozwój tej partii w regionach wiejskich porównywany jest do rozwoju, jaki przeszła „Hromada” w regionach miejskich parę miesięcy wcześniej. Zresztą, członkowie i zwolennicy Partii Agrarnej nie wywodzą się tylko z terenów wiejskich. Regionalni liderzy partii zajmują także wysokie pozycje w administracji obwodowej. Uważana jest za wiejską „partię siostrzaną” Ludowej Partii Demo-

kratyżnej, która posiada poparcie głównie w miastach. Partie te nie stworzyły jednak w 1998 roku wspólnego bloku wyborczego, jak się spodziewano. Partia Agrarna jest jedną z nielicznych partii, którym przewodzi kobieta – tutaj jest nią Katerina Waszczuk. Partia podaje, że liczy obecnie 200 000 członków.

Partia Agrarna jest skoncentrowana głównie na rozwijaniu gospodarki wiejskiej. Chociaż deklaruje, iż jest partią o orientacji centrowej, do swojego programu dołączyła także kilka punktów o charakterze socjalistycznym. Ugrupowanie twierdzi, że pewne działania państwa w gospodarce są potrzebne, jak choćby sprawowanie kontroli nad „priorytetowymi sferami” i źródłami energii. Partia proponuje także ujednolicenie podatków w kraju na terenach wiejskich oraz udzielenie kredytów dla tych, którzy inwestują w regiony wiejskie. Ponadto wspierana powinna być nauka mająca zastosowanie w sferze agrarnej. Partia zapowiada również wprowadzenie gwarancji państwowych dla bezpłatnej edukacji, opieki medycznej oraz plac i zatrudnienia. I choć członkowie Partii Agrarnej wierzą w konieczność istnienia prywatnej własności, proponują wprowadzenie zakazu sprzedaży i kupna ziemi.

Hasłem przewodnim Partii Agrarnej w 1998 roku było: „Odrodzenie Ukrainy poprzez odrodzenie wsi. Ziemia należy do tych, którzy na niej pracują.” W niektórych regionach przed wyborami w 1998 roku partia ta współpracowała z PLD oraz Ruchem.³⁰² Uważa się, że partia ta, nawet bardziej niż PLD, jest „ugrupowaniem władzy”. Komuniści określali Partię Agrarną „ukochanym dzieckiem prezydenta”. W 1998 roku około 20% miejsc na liście wyborczej zajmowali urzędnicy rządowi, w większości lokalni lub regionalni.

Blok Wyborczy Partii Pracy i Partii Liberalnej „Razem” powstał w listopadzie 1997 roku. Obie partie wywodzą się z początku lat 90-tych. Partia Liberalna została założona w 1991 roku w Doniecku i początkowo była partią o charakterze regionalnym, skupiającą w dużej mierze właścicieli i dyrektorów wielkich lokalnych przedsiębiorstw. Z czasem partia rozszerzyła zasięg swego oddziaływania poza Donieck i w 1992 roku liberalowie zwołali kongres partii w Kijowie. W programie Partii Liberalnej znajdowały się hasła domagające się między innymi: federacji Ukrainy z Rosją, języka rosyjskiego jako języka urzędowego oraz podwojonego obywatelstwa dla Ukraińców i Rosjan. Od tego czasu liberalowie zmienili już nieco swoją platformę wyborczą i przeszli kilka zmian kierownictwa. Po wyborach w 1994 roku przewodniczącym partii został Wołodmyr Szczerban, szef administracji regionalnej w Doniecku.

W listopadzie 1996 roku zamordowany został Jewhen Szczerban, szef rady politycznej partii, kuzyn Wołodmyra Szczerbana. Zabójstwo to odbiło się szerokim echem w całym kraju i przez miesiąc stanowiącym główny temat doniesień prasowych. Co prawda, szef partii twierdził, iż morderstwo miało charakter polityczny, zdaje się jednak, że raczej jego podłożem były pieniądze. Sprawa nie została wyjaśniona.

Partia Pracy również wywodzi się z Doniecka. Założona została w 1992 roku przez grupę tzw. czerwonnych dyrektorów, czyli byłych dyrektorów sowieckich przedsiębiorstw, którzy utrzymali swoje stanowiska i zbudowali osobiste fortuny po uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości. Szefem partii jest Walentyn Łandyk, szef firmy „Nord” i były deputowany i premier. Od 1996 do 1997 roku partia była częścią bloku „Most” („MIST”) wraz z Socjaldemokratyczną Partią Ukrainy (Zjednoczoną) i Partią Demokratyczną. Niedługo po tym, jak blok ten przestał istnieć (październik 1997) Partia Pracy połączyła się z Partią Liberalną. Partia Pracy jest drugą co do popularności partią w Doniecku (po KPU), jednak prawie niewidoczną w innych częściach kraju.

Blok deklaruje ideologię centrową, z jednej strony popierając własność prywatną, z drugiej natomiast opowiadając się za odpowiedzialnością państwa za zapewnienie socjalnej ochrony grupom ekonomicznie nie zabezpieczonym.³⁰³

„Naprzód Ukraino!” to kolejny blok wyborczy. Został on założony w kwietniu 1997 roku przez Sergieja Sobolewa i jego frakcję parlamentarną „Reformy”. Blok zrzeszał Partię Chrześcijańsko-Demokratyczną (Wołodmyra Strelowycza), Związek Chrześcijańsko-Demokratyczny, Chrześcijańską Partię Ukrainy, Partię Republikańsko-Chrześcijańską „Hromada”, Chrześcijańsko-Demokratyczną Młodzież Ukrainy oraz Fundację dla Reform i organizację młodzieżową „Młoda Ukraina”, a także kilka innych mniejszych grup.

Blok „Naprzód Ukraino!” szybko stał się związkiem deputowanych w parlamencie, z Wiktorem Musiją – wiceprzewodniczącym Rady Najwyższej jako nieformalnym liderem. Blok określał siebie jako polityczną siłę centroprawicową, a swój elektorat widział wśród klasy średniej, intelektualistów, nauczycieli oraz innych „społecznie odpowiedzialnych” obywateli, niezadowolonych z obecnej sytuacji na Ukrainie. Pragnąc uchodzić za „trzecią siłę” pomiędzy prawicą i lewicą, blok aktywnie wspierał inicjatywę legislacyjną dotyczącą reform.

Blok zaczął się dzielić pod koniec lata 1997 roku. Wtedy to były wicepremier Wiktor Pynzenyk opuścił go i założył własną partię „Re-

formy i Porządek" wraz z „Nową Ukrainą”. Następnie Pawło Lazarenko dołączył do „Hromady” i partia ta również opuściła blok „Naprzód Ukraino!”, by prowadzić własną kampanię. Wreszcie z koalicji wystąpiła Partia Republikańsko-Chrześcijańska, która postanowiła samodzielnie zgłosić swoje listy kandydatów do parlamentu. Co prawda, blok „Naprzód Ukraino!” nadal zachował swoją intelektualną siłę i pewien wpływ w parlamencie, jednak ani cały blok, ani jego poszczególne organizacje nie mają rozwiniętych struktur poza Kijowem.

Prawdziwym liderem ugrupowania jest dzisiaj Serhiej Holowatyj, przewodniczący Ukrainskiej Fundacji Prawnej oraz minister sprawiedliwości z lat 1995-1997, odpowiedzialny za rządowy program antykorupcyjny „Czyste Ręce”. Po tym, jak Kuczma zdymisjonował go, Holowatyj głośno sprzeciwiał się rządowi i powołał własną fundację „Czyste Ręce”, która ma zajmować się niezależnym badaniem zarzutów o korupcję. W listopadzie 1997 roku Holowatyj ogłosił, że będzie kandydował w wyborach prezydenckich w 1999 roku.

Przedwyborczy program bloku głosił chęć budowy „społeczeństwa wolnych obywateli”, w którym państwo jest odpowiedzialne za ochronę praw człowieka. W kwestiach ekonomicznych blok zapowiadał rozwój własności prywatnej, zarówno w sektorze rolniczym, jak i przemysłowym, a także potrzebę ścisłej, całkowitej kontroli państwa i organizacji obywatelskich nad procesem prywatyzacji. Blok ponadto popiera ustawę antykorupcyjną oraz sprawowanie przez państwo opieki nad najstarszymi i znajdującymi się w trudnej sytuacji życiowej grupami obywateli.³⁰⁴

Blok Wyborczy Partii Demokratycznych „NEP” składa się z dwóch ugrupowań partii politycznych: Partii Demokratycznej oraz Partii Ekonomicznego Odrodzenia Ukrainy.

Partia Demokratyczna powstała w 1990 roku i początkowo na jej czele stał Jurij Badzjo. Uchodziła za część narodowego ruchu liberalnego w zachodnich i centralnych obwodach Ukrainy. W 1990 roku partia zdobyła 27 mandatów w Radzie Najwyższej, jednak wewnętrzne spory na początku lat 90-tych osłabiły nieco jej siłę. Po wyborach kierownictwa partii w 1992 roku szefem został Wołodymyr Jaworiwskij. Wówczas to podjęto kilka nieudanych prób zawiązania koalicji z innymi partiami. Potrzeba dołączenia do jakiegoś bloku stała się oczywista po wyborach w 1994 roku, kiedy to partia zdobyła zaledwie 4 mandaty. Wreszcie w 1997 partia ta utworzyła blok wyborczy z Partią Ekonomicznego Odrodzenia Ukrainy.

Z kolei Partia Demokratycznego Odrodzenia Ukrainy jest ugrupowaniem regionalnym, utworzonym przez krymskiego urzędnika rządowego. Chociaż oficjalnym szefem partii jest Wołodymyr Szeiwow, to tak naprawdę władzę sprawuje przewodniczący parlamentu ARK – Anatolij Grycenko, pozostający poza partią. PDOU podaje, że posiada 32 tysiące członków.

Koalicja tych dwóch partii opiera się między innymi na ich sile finansowej – połączonym poparciu ze strony krymskiego biznesu – i szeregiem poparcia dla demokratów w wielu regionach Ukrainy.

„NEP” deklaruje, iż posiada konkretny program skierowany na rozwiązanie ekonomicznego i społecznego kryzysu na Ukrainie. W szczególności blok zobowiązuje się do zapewnienia wolności ekonomicznej wszystkim jednostkom poprzez promowanie aktywności i uproszczenie systemu podatków oraz wspieranie niektórych sektorów gospodarki, między innymi technologii wykorzystywanych w rolnictwie, a także niektórych przedsiębiorstw. Ponadto blok obiecuje wypłacić wszystkim zaletę wynagrodzenia i wprowadzić płace minimalne. Zapowiada też rozwój samorządności Autonomicznej Republiki Krymu.³⁰⁵

Blok Wyborczy Zjednoczenie Społeczno-Liberalne „SLON” powstał w lipcu 1997 roku. Zrzesza Konstytucyjnych Demokratów, Międzyregionalny Blok Reform oraz kilka organizacji reprezentujących interesy publiczne.³⁰⁶

Międzyregionalny Blok Reform jest partią od czasu wyborów prezydenckich w 1994 roku. Opowiadał się za nadaniem językowi rosyjskiemu statusu języka urzędowego oraz przyznaniem odrębnych praw rosyjskojęzycznej populacji na Ukrainie. Liderami są Wołodymyr Grin-jow i Wołodymyr Malinkowicz, którzy w 1994 roku kierowali głównymi siłami wspierającymi kampanię prezydencką L. Kuczmy. Partia ta należała także do założycieli politycznej koalicji „Nowa Ukraina”.

Po wyborach 1994 roku Międzyregionalny Blok Reform stworzył w parlamencie własną frakcję. Z czasem jednak jej członkowie zaczęli przechodzić do innych partii lub koalicji. Kiedy spora grupa członków tego bloku przeniosła się do Partii Regionalnego Odrodzenia Ukrainy, pozostali stworzyli nowy blok – „SLON”.

Z kolei Partia Konstytucyjnych Demokratów działa od początku lat 90-tych, jednak nigdy nie odgrywała istotnej roli na scenie politycznej. Aby zaprezentować się wyborcom w południowych i wschodnich regionach kraju, „SLON” ogłosił, że będzie współpracować z partiami pravicowymi w kwestii reform i z partiami lewicowymi, by zapewnić

językowi rosyjskiemu status języka urzędowego i by chronić prawa rosyjskojęzycznej populacji na Ukrainie. W przeciwieństwie do wielu innych zarejestrowanych partii, blok nie opowiedział się przeciwko rządowi L. Kuczyny.

Na liście wyborczej bloku w 1998 roku znalazło się wielu byłych oficerów wojskowych oraz kilku członków administracji prezydenta Kuczyny.

Kolejną partią centrową jest Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ukrainy. Od chwili powstania w 1992 roku na jej czele stoi Witalij Żurawskij, profesor filozofii i autor wielu książek dotyczących ukraińskiej polityki. Wewnętrzny konflikt, jaki rozgorzał pod koniec 1996 roku, doprowadził do rozbitcia partii. Wołodymyr Strelowicz, ówczesny szef parlamentarnej Komisji ds. Prawnych, odszedł z tego ugrupowania i założył własną Partię Chrześcijańsko-Demokratyczną. Dotychczasowa ChDPU nie uznała nowej partii Strelowicza.

Nawiązując do idei chrześcijańskiej demokracji, partia deklaruje, iż popiera wolność religijną i równość. W wyborach liczy na zainteresowanie protestantów i katolików. Na początku roku 1998 Żurawskij zwrócił na siebie uwagę mediów, jadąc do Rzymu i spotykając się z papieżem Janem Pawłem II.

Wewnętrzne problemy partii trwały jeszcze w 1997 roku, kiedy Żurawskij oskarżył deputowanego Walerija Babicza, szefa ukraińskiej Grupy Finansowej, o zdefinansowanie pieniędzy partii. Babicz został skreślony z listy partyjnej i niedługo po tym publicznie oskarżył szefa partii o nieuczciwość.³⁰⁷

Partia Republikańsko-Chrześcijańska powstała w 1997 roku. Założona została przez byłego dysydenta i lidera ukraińskiej Partii Republikańskiej – Mikołaja Porowskiego oraz grupę deputowanych z tej partii, którzy sprzeciwili się jej przyłączeniu do koalicji z ukraińską Partią Konserwatywno-Republikańską. Próba stworzenia bloku z innymi centrowymi partiami, podjęta przez PRCh, nie powiodła się. Kiedy Ruch zaproponował partii tylko niewielki udział na liście kandydatów, PRCh postanowiła samodzielnie wziąć udział w wyborach w 1998 roku. Partia ta jest zorientowana demokratycznie i silnie popiera ukraiński Kościół Prawosławny.³⁰⁸

Partia Narodowo-Ekonomicznego Rozwoju Ukrainy została zarejestrowana w 1995 roku. Uaktywniała się pod koniec roku 1997 i stanowiła jedynie machinę dla kampanii wyborczej grupy głównych ukraiń-

skich bankowców i dyrektorów przedsiębiorstw. Szefem partii od 1995 roku jest Walentyna Nakoneczna. Na liście partyjnej znalazła się jednak dopiero na siódmym miejscu, gdyż wcześniejsze zajęli nowi członkowie partii. Partia popiera reformy ekonomiczne i ustawodawstwo mające na celu ochronę socjalną. Zapewniała także wyborców, że jako „partia biznesmenów i polityków wie, jak rozwiązać problem kryzysu w kraju”.³⁰⁹

Kolejnym ukraińskim ugrupowaniem centrowym jest Ogólnoukraińska Partia Inicjatyw Kobietych. Powstała w Charkowie w 1997 roku. Już sama nazwa sugeruje, że opowiada się ona za równą reprezentacją kobiet, szczególnie w życiu publicznym i politycznym. Rzeczywistość, ugrupowanie to w swoim programie obiecuje popierać kwestie kobiet, opiekę zdrowotną oraz ochronę socjalną dla matek i dzieci. Inną partią o podobnym charakterze jest Partia Kobiet Ukrainy, której odmówiono jednak rejestracji. CKW stwierdziła bowiem złamanie procedury zbierania podpisów.³¹⁰

Regionalne Odrodzenie Ukrainy zostało założone w 1997 roku po podziale, jaki nastąpił w Związku Socjoliberalnym. Jest to partia o orientacji protrosyjskiej, posiadająca wpływy głównie we wschodniej części Ukrainy. Składa się przede wszystkim z biznesmenów i deputowanych Rady Najwyższej oraz lokalnych urzędników, między innymi z Doniecka. Hasło przewodnie partii brzmi: „Silne regiony dla silnego kraju”. Partia skupia się głównie na kwestiach regionalnych i popiera decentralizację władzy. Sprzeciwia się natomiast wszelkim skrajnościom. Głównymi liderami partii są: Wołodymyr Malinkowicz – były dysydent, aktywnie działający na rzecz L. Kuczyny podczas kampanii prezydenckiej w 1994 roku, oraz Jurij Boldiriov, formalnie związany z Obywatelskim Kongresem Ukrainy, deputowany Rady Najwyższej.³¹¹

Z kolei Europejski Wybór Ukrainy to blok wyborczy, który powstał w listopadzie 1997 roku i zrzesza ukraińską Chlopską Partię Demokratyczną (utworzoną w 1990 roku), skierowaną do rolników i innych grup wiejskich) oraz Partię Liberalno-Demokratyczną (także powstała w 1990 roku). Platforma wyborcza bloku określa jego ideologię mianem „radykałnie centrowej” i wzywa do zbudowania „społeczeństwa w stylu europejskim” na Ukrainie. Blok opowiada się za wzmocnieniem samorządu lokalnego i demonomopolizacją we wszystkich dziedzinach gospodarki. Hasło, z którym blok poszedł do wyborów w 1998 roku, brzmiało: „Ani na prawo, ani na lewo – idziemy prosto do Europy!”³¹²

Wreszcie ostatnią partią o charakterze centrowym jest Partia Muzulmanów Ukrainy. Partia ta powstała pod koniec 1997 roku w Doniecku, niedługo przed rozpoczęciem kampanii wyborczej. Partia chce reprezentować interesy Tatarów krymskich i innych mniejszości narodowych na Ukrainie i popierać ich prawo do równego udziału w społecznym i politycznym życiu kraju. W wyborach w 1998 roku partia ta zgłosiła najkrótszą listę kandydatów – 19 osób.³¹³

c. Partie prawicowe

Do ugrupowań o charakterze prawicowym zaliczyć można: Blok Wyborczy „Front Narodowy”, Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe i Blok Wyborczy „Mniej Słów”.

Blok Wyborczy „Front Narodowy” powstał we wrześniu 1997 roku. Połączył formalnie istniejącą od 1994 roku koalicję Ukraińskiej Partii Republikańskiej, Kongresu Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Partii Konserwatywno-Republikańskiej. Najbardziej wpływową z tych trzech partii jest KUN, który powstał z Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, emigracyjnej grupy działającej w Europie Zachodniej po II wojnie światowej. W 1992 roku KUN zwołał swój pierwszy kongres. W wyniku wyborów w 1994 roku partia zdobyła tylko siedem mandatów, więc KUN zaapelował w 1997 roku do innych „partii patriotycznych” o zjednoczenie się w ramach „Frontu Narodowego”. KUN ma także swoją organizację młodzieżową i podaje, iż zrzesza 15 000 członków. Głównym celem tego ugrupowania jest odrodzenie duchowe i ideowe Ukrainy. Partia ma zdecydowanie antyrosyjski charakter.³¹⁴

Ukraińska Partia Republikańska powstała w 1990 roku. Utworzona została przez dawnych dysydentów, z których wielu było jednocześnie członkami Ruchu. Partia miała najsilniejszą pozycję na początku lat 90-tych, kiedy to dysponowała poparciem w zachodniej Ukrainie i miała swoje regionalne jednostki organizacyjne w całym kraju. Zmiany w kierownictwie były wynikiem „dezercji”. Umiarkowane skrzydło partii przeszło do Ruchu, a członkowie o bardziej skrajnych poglądach przeszli do innych ugrupowań prawicowych. Obecnie partią kieruje Bohdan Jaroszynskij. Partia zdobyła w 1998 roku 9 mandatów i deklaruje posiadanie 12 000 członków.

Partia Konserwatywno-Republikańska powstała w 1992 roku. Obecnie kieruje nią Stepan Chmara. Konserwatywni republikanie mają

obecnie jednego deputowanego w Radzie Najwyższej i podają, że liczą 1 000 członków.

„Front Narodowy” opowiada się za „harmonijnym rozwojem społeczeństwa” oraz stworzeniem „jednolitego niepodległego państwa” z dominującą rolą Kościoła. Ugrupowanie to promuje kulturową autonomię dla mniejszości narodowych żyjących na terenie Ukrainy. Ponadto blok opowiada się za ochroną socjalną obywateli, a w kwestii polityki zagranicznej za bliższym związkiem z Zachodem i NATO.³¹⁵

Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe (UNA) powstało w 1991 roku po podziale Ukraińskiego Zgromadzenia Międzypartyjnego, ciała koordynującego działania ukraińskich organizacji prawicowych. Partia ta połączyła się niebawem z paramilitarną organizacją – Ukraińską Narodową Samoobroną (UNSO). Partia znana jest ze skrajnej retoryki i popierania narodowych ruchów niepodległościowych. Jej członkami są zwykle młodzi mężczyźni z doświadczeniem militarnym oraz przeszłością z aresztowaniami i chuligańskim zachowaniem.

W 1994 roku w czasie wyborów partia ta zdobyła 3 mandaty w Radzie Najwyższej i kilka miejsc w lokalnych radach w zachodnich obwodach Ukrainy. W 1995 roku została unieważniona, a później znów zarejestrowana, jednak tylko jako UNA. UNA-UNSO głosi program narodowej rewolucji oraz budowę słowiańskiego imperium z przywódczą rolą Ukrainy. Ugrupowanie to jako jedyne zdobyło poparcie także poza zachodnią Ukrainą – w szczególności w Doniecku. Militarne oddziały UNSO brały również udział w walkach w Gruzji i Czeczenii. Jest to ugrupowanie faszystujące i zdecydowanie antyrosyjskie.³¹⁶

Program UNA obejmuje głównie kwestie stosunków Ukrainy z sąsiadami. Głosi także, iż Ukraina powinna ekonomicznie, kulturalnie i militarnie pełnić dominującą rolę w Środkowej i Wschodniej Europie. Jako „młodszy i słabszy brat Rosji” Ukraina powinna także prowadzić specjalną politykę, by dostarczyć Rosji taniej siły roboczej i surowców naturalnych. Podczas kampanii wyborczej UNA głosiła hasła społecznej równości i obniżenia cen żywności – zdaniem partii są to dwie najważniejsze dla wyborców kwestie. Partia skierowana jest głównie ku starszym ludziom, zwłaszcza kobietom.

Liderzy partii często demonstrują ekscentryczne i niegrzeczne zachowanie, by podkreślić dystans pomiędzy nimi a pozostałymi ugrupowaniami – głoszą, że ich zadaniem jest „uczynić politykę bardziej interesującą”.³¹⁷

Blok Wyborczy „Mniej Słów” ma charakter skrajnie prawicowy. Powstał w listopadzie 1997 roku. Składa się ze Społeczno-Narodowej

Partii Ukrainy oraz Państwową Niezawisłości Ukrainy. Później dołączyły do nich także: Ogólnoukraiński Komitet Ochrony Praw Człowieka i Ukraińskie Stowarzyszenie Wielkich Rodzin. Działa głównie w zachodniej części Ukrainy.

Społeczno-Narodowa Partia Ukrainy funkcjonuje przede wszystkim we Lwowie i posługuje się swastyką jako symbolem. Partia została zarejestrowana w 1997 roku i przeniosła swoją siedzibę do Kijowa. Głównym zajęciem członków partii jest prowokowanie do bójek członków ugrupowań skrajnie komunistycznych, choć stanowiących margines sceny politycznej, takich jak Dzień Rewolucji czy Siódmy Listopada.

Tymczasem oficjalnie blok twierdzi, iż znajduje się w opozycji wobec przemocy, przestępczości i amoralności, a popiera porządek i surowe przepisy antykorupcyjne. Nazwa bloku oznacza „mniej słów, więcej działań”.

IV AUTONOMICZNA REPUBLIKA KRYMU I DALSZA EWOLUCJA PAŃSTWA UKRAIŃSKIEGO

1. Zmiany statusu prawnego Krymu

Po zakończeniu wojny domowej (rewolucja 1917 roku) w Rosji ze względu na szczególnie ważne znaczenie strategiczne Krymu władze bolszewickie Federacji Rosyjskiej ostatecznie postanowiły pozostawić półwysp w granicach swego państwa, pomimo naturalnej zależności gospodarczej, wodnej, energetycznej i komunikacyjnej tego regionu od Ukrainy.

W zatokach krymskich znajdowały się główne bazy marynarki wojennej, dające poczucie panowania nad akwenem Morza Czarnego. Zachowując panowanie nad Krymem Federacja Rosyjska zachowywała możliwość kontrolowania całej sytuacji na Ukrainie poprzez trzymanie na półwyspie potężnych sił wojskowych. Poza tym Rosja uzyskiwała możliwość kontroli sytuacji na linii długości trzech czwartych granic rosyjsko-ukraińskich.

Jeżeli chodzi o historyczne uzasadnienia rosyjskich praw do Półwyspu Krymskiego, to należy pamiętać – po pierwsze – o autochtonicznej ludności tatarskiej na tych terenach i – po drugie – o tym, że zwycięstwa Rosji nad Turcją w walkach o to terytorium odbywały się przede wszystkim kosztem narodu ukraińskiego. To właśnie ludność „malorosyjska” – czyli Ukraińcy – była podstawą liczebną kolonizacji nowo zdobytych terenów. Warto również pamiętać, że już na długo przed Rosjanami rozwijało się na tych terenach osadnictwo ukraińskie. To właśnie flota ukraińskich Kozaków budziła grozę u tureckich sułtanów na długo przed pojawieniem się tutaj floty carycy Katarzyny II. Argumentacja ta zadaje kłan różnego rodzaju mitom, często powtarzanym w kręgach rosyjskich szowinistów, stworzonym ongiś przez oficjalną rosyjską pro-

pagandę, która do dziś jest obecna w bardzo emocjonalnych dyskusjach na temat historycznych praw Rosji do Krymu.

Mityczny charakter rzekomo rosyjskiego charakteru tego półwyspu częściowo mogą potwierdzić następujące dane z oficjalnych dokumentów statystycznych (można przypuszczać, że znacznie skorygowanych na rzecz „rosyjskiej racji stanu”). Zgodnie ze spisem ludności z 1897 roku, w Tawryjskiej guberni mieszkało: 42,2% Ukraińców, 13% krymskich Tatarów, 3,8% Żydów, 2,8% Bułgarów, 5,4% Niemców oraz 32,8% przedstawicieli innych narodowości, do których należeli też Wielkorusianie.³¹⁹ W skład tej guberni wchodził również Krym. Trudno sobie wyobrazić, że sytuacja na samym Krymie mogłaby znacznie odbiegać od reszty regionu. Kierunek przesuwania się osadnictwa ludności z imperium mógł być tylko jeden, czyli – z Ukrainy.

W celu uniemożliwienia w przyszłości powoływania się na prawdziwe dane statystyczne aktywnie stosowano taktykę zaliczania do Rosjan wszystkich przedstawicieli prawosławia, czyli Ukraińców, Białorusinów i Rosjan. Stąd pojawiły się już zupełnie inne statystyki, z których nagle zniknęli Ukraińcy, natomiast znacznie zwiększyła się liczba Rosjan. W dniu 18 października 1921 roku Lenin podpisał dekret o utworzeniu Autonomicznej Republiki Krymskiej, co celowo prowadziło do oderwania od Ukrainy tak ważnego ze strategicznego punktu widzenia regionu.³²⁰

O dużej zależności Krymu od Ukrainy wiedziały władze sowieckie. O tym fakte świadczy chociażby prośba, skierowana przez władze Autonomii do Ukrainy, o przekazanie Krymowi 10 wsi południowej Ukrainy, bo inaczej władze Autonomii nie są w stanie utrzymać gospodarki na półwyspie.³²¹ Prośba ta spotkała się z negatywną odpowiedzią ukraińskiego rządu. Reakcja Ukrainy była na tyle stanowcza, że władze ZSRR nie odważyły się rozwiązać tego problemu na korzyść Krymu.³²²

Na mocy decyzji Państwowego Komitetu Obrony z dnia 10 maja 1944 roku cały naród Tatarów krymskich, zgodnie z normalną dla społeczeństw zasadą zbiorowej odpowiedzialności, napiętnowano jako „naród zdradców i kolaborantów” i wypędzono z terenów odwiecznie przez nich zamieszkałych (Krym). Nie mieli oni odtąd prawa powrotu w rodzinne strony. Towarzyszyła temu utrata dorobku całego życia. Straszliwe poniżenie i masowe wyniszczenie ludzi przez mrozy, głód i niewolniczą pracę w miejscu rozlokowania przesiedleńców były ich codziennością. Los Tatarów jest jedną z najhambietniejszych stroniec dziejów sowieckiego reżymu. Poza tym, w celu uwiecznienia na Krymie rosyjskiego panowania, na mocy uchwały Prezydium Rady Najwyższej z dnia 30 czerwca

1945 roku, skasowano Autonomię Krymską i zamieniono ją na zwykły obwód Federacji Rosyjskiej.³²³ Jednocześnie przeprowadzono masowe zasiedlenie półwyspu mieszkańcami przede wszystkim rosyjskich obwodów i częściowo graniczących z Rosją obwodów Ukrainy. Zasiedlenie i przejęcie mienia po Tatarach odbywało się w kilku etapach:

– 1945 rok – przesiedlono na Krym 17 000 rodzin;

– lata 1950-1954 – dalsze 57 000 osób.

Proces ten trwał faktycznie nieprzerwanie od 1944 do 1978 roku, czyli jeszcze po uchwaleniu Konstytucji ZSRR (nowej historycznej wspólnoty – Naród Sowietki) w roku 1977.³²⁴

Gospodarka Krymu w okresie powojennym jeszcze bardziej była uzależniona od Ukrainy. Wskutek braku możliwości gospodarczego utrzymywania Obwodu Krymskiego, Krymem faktycznie obciążono Ukrainę. Zarówno rolnictwo, jak i przemysł rolno-spożywczy półwyspu należał do strefy podwyższonego ryzyka z powodu niskich zasobów wody pitnej i częstych suszy. O wydajności rolnictwa na Krymie świadczą cyfry: w roku 1950 z ziemi uprawnej na Krymie uzyskano 390 kilogramów zboża z jednego hektara. Stan gospodarki pogarszał się z roku na rok z powodu braku możliwości uzyskania dodatkowych dotacji na gospodarkę Krymu z budżetu Federacji Rosyjskiej. Nie prowadzono poważnej działalności inwestycyjnej z przyczyn geograficznej izolacji od terenów samej Rosji, zwłaszcza centrów przemysłowych Federacji Rosyjskiej.³²⁵

Stan gospodarki, zwłaszcza na przełomie lat 1950-1951, był na tyle opłakany, że po zbadaniu całej sprawy Rada Ministrów Federacji Rosyjskiej doszła do wniosku o konieczności przekazania Obwodu Krymskiego w skład Ukrainy. Procedura rozpatrywania tej sprawy wyglądała następująco: najpierw Rada Ministrów Federacji Rosyjskiej zwróciła się do Prezydium Rady Najwyższej Rosji o przychylnie rozpatrzenie wniosku przekazania Krymu Ukrainie. Prezydium RN po wykonaniu wszystkich niezbędnych czynności prawnych zwróciło się do Prezydium Rady Najwyższej Ukrainy o przejęcie Krymu. Następnie odbyło się posiedzenie Prezydium Rady Najwyższej Federacji Rosyjskiej z udziałem reprezentacji rad obwodowych Krymu i miejskiej Sewastopola, na którym to zapadła ostateczna decyzja strony rosyjskiej o przekazaniu Obwodu Krymskiego razem z Sewastopolem Ukrainie. Tu warto przytoczyć sformułowane w dokumencie końcowym uzasadnienie konieczności zmiany statusu prawnego Krymu (w tym i Sewastopola): „Uwzględniając powiązanie gospodarki, bliskość terytorialną i daleko posunięte kontakty gospodarcze i kulturalne pomiędzy Obwodem Krymskim a Ukraińską SRR oraz biorąc pod uwagę zgodę Prezydium Rady

Najwyższej republiki Ukrainńskiej, Prezydium Rady Najwyższej RSFRR uważa za konieczne przekazanie Obwód Krymski w skład Ukrainńskiej Radzieckiej Republiki Socjalistycznej.³²⁶

W dniu 13 lutego 1954 roku decyzja Prezydium Rady Najwyższej RSFRR została rozpatrzona na posiedzeniu Prezydium Rady Najwyższej USRR, na którym padło sporo sformułowań typu „wdzięczność za udział narodu rosyjskiego do Ukrainy” i wyrazów bratnich uczuć narodu ukraińskiego wobec narodu rosyjskiego. Uchwały obu Prezydium w absolutnej zgodzie z art. 15 b Konstytucji USRR i art. 16 a Konstytucji RSFRR wpłynęły do Prezydium Rady Najwyższej ZSRR.³²⁷

W dniu 19 lutego 1954 roku w Moskwie odbyło się historyczne posiedzenie z udziałem wszystkich zainteresowanych stron, a mianowicie Prezesa Prezydium Rady Najwyższej RSFRR M. Tarasowa, Prezesa Prezydium Rady Najwyższej USRR D. Korolezhenki, sekretarza Prezydium Rad Najwyższych obu republik, zastępców Rad Ministrów obu republik, pierwszego zastępcy Przewodniczącego Komitetu Wykonawczego Rady Obwodowej Krymu P. Lalina i Przewodniczącego Komitetu Wykonawczego Rady Miasta Sewastopola S. Sosnickiego. Na tym posiedzeniu Nikita Chruszczow nie był obecny. Poza tym główną motywacją wszystkich uczestniczących w dyskusji stron było naturalne geograficzne i gospodarcze powiązanie Krymu raczej z Ukrainą, dlatego przekazanie tego obwodu uznano za konieczne.³²⁸ Należy podkreślić, że ideę przekazania Obwodu Krymskiego wraz z Sewastopolem poparli: Sz. Raszydow, O. Kuusinen, O. Szwermik i – co najważniejsze – Prezes Prezydium Rady Najwyższej ZSRR, Kliment Woroszyłow.

Decyzje Prezydium Rad Najwyższych Rosji i Ukrainy zostały jednocześnie uchwalone na tym posiedzeniu z następującym sformułowaniem: „Zatwierdzić wspólne podania Prezydium Rady Najwyższej RSFRR i Prezydium Rady Najwyższej USRR o przekazanie Obwodu Krymskiego ze składu Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej do składu Ukrainńskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej”.³²⁹

W dniu 26 kwietnia 1954 roku Rada Najwyższa ZSRR (po szczegółowym omówieniu sprawy przekazania Krymu Ukrainie) uchwaliła ustawę o przekazaniu Obwodu Krymskiego ze składu RSFRR do składu Ukrainńskiej SRR, zawierającą tylko dwa punkty:

– Zatwierdzić decyzję Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z dnia 19 lutego 1954 roku o przekazaniu Obwodu Krymskiego ze składu RSFRR do składu Ukrainńskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej;

– Wprowadzić odpowiednie zmiany do artykułów 22 i 23 Konstytucji ZSRR.³³⁰

Podane wyżej fakty świadczą o tym, że przekazanie Krymu Ukrainie jako prezent z okazji 300. rocznicy zjednoczenia się Ukrainy i Rosji jest mitem. Sama procedura przekazania półwyspu była całkowicie zgodna z obowiązującym wówczas prawem, zarówno w ZSRR, jak i Republice Ukrainńskiej czy też Rosyjskiej. Poza tym, główną przyczyną przekazania obwodu był brak możliwości utrzymania Krymu przez Rosję, co mogłoby doprowadzić do stopniowej degradacji gospodarczej tego regionu i jeszcze większego stopniowego powiększania kosztów utrzymania go, które w konsekwencji ponosiłaby Federacja Rosyjska. Ponadto inicjatorem tego przekazania była sama Federacja Rosyjska, która uznała zgodę i poparcie od lokalnych władz na Krymie. Obala to kolejny mit o rzekomym zagarnięciu półwyspu przez Ukrainę przy wykorzystaniu powiązań z tą republiką szefa partii komunistów ZSRR, Nikity Chruszczowa. Zresztą, z podanej wyżej procedury wydarzeń wynika, że Nikita Chruszczow nie był obecny na posiedzeniach najwyższych organów władzy, które podejmowały w tej sprawie decyzje. Oczywiście, było by dość naiwne uważać, że Chruszczow nie miał nic wspólnego z decyzjami o przejściu Krymu spod jurysdykcji Rosji pod jurysdykcję Ukrainy. Był to przecież szczytowy okres władzy Chruszczowa w partii, ale to, że proces przechodzenia Obwodu Krymskiego opierał się całkowicie na obowiązującym wówczas prawie, przy całkowitym formalnym poparciu wszystkich zainteresowanych stron, nie budzi żadnych wątpliwości. Fakt, że to Rosja była inicjatorką tego przekazania pozbawia wszelkich argumentów zwolenników rewizji granicy rosyjsko-ukraińskiej.

W 1991 roku, kiedy procesy ośrodkowe ostatecznie wymknęły się spod kontroli władz ZSRR, zaczęły odżywać w całym Związku Radzieckim, szczególnie wśród ludności rosyjskiej, idee o wybitnie szowinistycznym zabarwieniu w związku z totalnie przeżywanym poczuciem upokorzenia, jakie opanowało społeczeństwo rosyjskie i z załamaniem się doktryny „rosyjskiego posłannictwa” i całkowitej dominacji społecznej idei wyjątkowej rosyjskiej państwowości, oplaconej krwią wielu pokoleń Rosjan. Kwestia Krymu jako miejsca sławy rosyjskiego oręża właśnie z tego powodu zaczęła nabierać politycznej ostrości. Niezwykle ostrożna i powściągliwa polityka Leonida Krawczuka potrafiła skutecznie zapobiec zaostrzaniu napięć w stosunkach z Rosją. Ekstremalne kręgi rosyjskie chciały zmienić dyskusje o Krymie w otwarty konflikt zbrojny między Rosją i Ukrainą. Konsekwencją takiego stanu rzeczy miała być utrata przez Ukrainę nie tylko Krymu, ale też i innych wschodnich obwodów, takich jak Ługańsk czy Donieck.

2. Rozwój stosunków między państwami Ukrainy i Rosji

Polityka Rosji wobec państw WNP nie jest czymś zasadniczo nowym w stosunku do krajów, z których się składa WNP. Kilkuletnie doświadczenie stosunków Rosji z innymi państwami uczestniczącymi w układzie Wspólnoty pozwala na wyodrębnienie priorytetowych kierunków współczesnej polityki rosyjskiej.

Po pierwsze – utworzenie w nowych państwach form autonomicznych. U podstaw tej polityki znajduje się dobrze znana zasada „dziel i rządź”. W tej sferze Rosja odziedziczyła po dawnym ZSRR spore doświadczenia, ale zarazem wprowadziła nowe elementy. Można tu mówić o twórczym zastosowaniu starych jak świat sposobów manipulowania interesami innych w sferze polityki zagranicznej. Z reguły tworzy autonomiczne cechy typowo prorosyjskie nastroje społeczne. Właśnie one tworzą w państwie atmosferę napięcia, która dla rosyjskich interesów może przekształcić się w konflikt zbrojny. Jak zwykle, Moskwa w interesie ludności rosyjskojęzycznej wprowadza na obszar konfliktu swoje siły zbrojne. Przykładem tego jest region Naddniestrza w Moldawii czy też Abchazji (autonomii na terenie Gruzji). Podobną, dosyć niebezpieczną w swoich skutkach, autonomię utworzono na Krymie. Poza tym Rosja dla usprawiedliwienia swoich działań politycznych dąży do pewnego poparcia ze strony struktur międzynarodowych w postaci ubiegania się o specjalne uprawnienia w strefach konfliktów, przez samą Rosję zresztą podsycanych. Dlatego tak stanowczo Moskwa domaga się nadania statusu sił pokojowych ONZ swoim siłom zbrojnym na terenach konfliktów etnicznych (na terytorium dawnego ZSRR).

Po drugie – tworzenie w nowych państwach obszaru o podobnym modelu państwowo-prawnym. Posiada on następujące cechy: osłabiony dwuizbowy parlament oraz prezydent znajdujący się poza realną kontrolą parlamentu, któremu podporządkowany jest cały pion wykonawczy i w znacznym stopniu wyższa izba parlamentu, łącznie z systemem sądownictwa.

Logikę Moskwy można łatwo zrozumieć: wywierać wpływ zawsze łatwiej na jedną osobę, czyli osobę prezydenta, który ze wszystkimi właściwymi każdemu człowiekowi słabościami natury ludzkiej może poddać się naciskom z zewnątrz. Taki model potrzebuje oparcia w systemie ustawodawstwa. Tego typu konstytucje w okresie ostatnich lat uchwalono

Już w lutym 1991 roku Rada Najwyższa Ukrainy, wyprzedzając rozwój wydarzeń, niezwykle zręcznie złagodziła napięcia w stosunkach z Rosją przez uznanie autonomicznego statusu Krymu. Władze krymskie nie ukrywały swego zaskoczenia, bowiem spodziewano się sprzeciwu Ukrainy co do realizacji praw autonomicznych. Prawdopodobnie liczone na zaognienie konfliktu i uzyskanie militarnego poparcia w tym konflikcie sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej. Dużą rolę odegrały obawy społeczności rosyjskiej półwyspu przed czynnikiem tatarskim, bowiem uznanie zasadności rewindykacji postanowień z okresów rozkwitu systemu sowieckiego prowadziło by mogło do uznania braku podstaw prawnych likwidacji praw tysięcy Tatarów krymskich, a zarazem przesiedlenia Rosjan na te tereny po wygnaniu Tatarów z półwyspu. Tak czy inaczej, władze krymskie musiały zgodzić się na ukraińską jurysdykcję. Podważenie zasadności tej jurysdykcji mogłoby oznaczać rozpętanie takich konfliktów, w których centrum znalazłby się przede wszystkim Rosjanie mieszkający na Krymie. Należy podkreślić, że podane wyżej problemy zaczęły się zaostrzać jeszcze w czasie formalnego istnienia ZSRR.³³¹

Ważnym dla losów Krymu było i to, że po uchwaleniu Aktu Niepodległości przez Radę Najwyższą Ukrainy nastąpiło stanowcze poparcie ze strony Zachodu. To z kolei zdeterminowało władze rosyjskie na najwyższym szczeblu do oficjalnego uznania granicy rosyjsko-ukraińskiej za nienaruszalną, co jeszcze bardziej wzmocniło pozycję Ukrainy na Krymie.³³²

Duże poparcie w sprawie zachowania ukraińskiej jurysdykcji nad Krymem okazali ekipie Leonida Krawczuka przywódcy władz krymskich. W zamian otrzymali przyrzeczenie nie pociągania ich do odpowiedzialności karnej za nieprawne poparcie organizatorów rewolty antygorbaczowowskiej (czyli puczu) w Moskwie. Kierownicze organy władz krymskich udaremniły organizację referendum w sprawie przyszłości Krymu, co w tamtym okresie i przy dominujących wówczas nastrojach społecznych mogłoby oznaczać separację obwodu od Ukrainy.³³³ Od tamtej pory sytuacja zaczęła się stopniowo zmieniać na korzyść Ukrainy, począwszy od wzmocnienia pozycji Kijowa w tym regionie, co ma wyjątkowo ważne znaczenie dla stopniowej stabilizacji życia społecznego i politycznego i pozycji międzynarodowej Ukrainy.

no w samej Rosji, Kazachstanie, Azerbejdżanie, Kirgizji, Armenii, Tadżykistanie, Gruzji i Białorusi. Scenariusze powstania odpowiedniego modelu państwo-prawnego w podanych wyżej krajach były podobne do siebie:

- najpierw prezydencki projekt konstytucji;
  - potem rozwiązanie parlamentów (niekiedy dosyć bezwzględne);
  - ogólnonarodowe referendum w warunkach monopolu informacyjnego.
- Próba uchwalenia rosyjskiego modelu konstytucji miała miejsce i na Ukrainie. W dniu 26 czerwca 1996 roku prezydent Kuczma zaproponował przeprowadzenie w kraju ogólnonarodowego referendum. Układ polityczny w Radzie Najwyższej wówczas uniemożliwił realizację planu administracji prezydenta.

Po trzecie – wywieranie presji na proces wyboru prezydentów nowych państw i autonomii. Przykładem tego mogą być wybory Łukaszenki na Białorusi, Szewardnadze w Gruzji, Alijewa w Azerbejdżanie, Łucyńskiego w Moldawii, Smitnowa w Naddniestrzu i Mieszkowa na Krymie. Dużą rolę w kampanii wyborczej prezydentów odegrała telewizja rosyjska, która dosyć jednostronnie przedstawiała te procesy, wyraźnie stając po stronie pewnych kandydatów.

O bezpośrednim finansowaniu kampanii wyborczej Leonida Kuczmy pisała prasa rosyjska.³³⁴ Jeszcze bardziej jednoznaczne były wypowiedzi najwyższych urzędników rosyjskich w stosunku do kampanii prezydenckiej na Białorusi. Można by przytoczyć w tym miejscu fragment jednej z wypowiedzi rzecznika prezydenta Federacji Rosyjskiej w Sądzie Konstytucyjnym Rosji, Sergieja Szachraja: „Jest mi absolutnie obojętne, co pisze o Łukaszence prasa. Dopóki będzie z niego jakiś korzyść dla Rosji, dla polepszenia naszego dobrobytu gospodarczego, ja osobście będę go popierał.”³³⁵

Moskwa nie tylko dba o wybór swoich prorosyjskich kandydatów, ale jednocześnie wspiera procesy usuwania ze stanowisk niezależnych prezydentów. Tak było w przypadku prezydentów: Azerbejdżanu – Elczibieja, Gruzji – Gamsachurdii, Czeczenii – Dudaiewa. Próby Szewardnadze prowadzenia niezależnej od Moskwy polityki zagranicznej zakończyły się zamachem na jego życie. Natomiast marionetkowi prezydenci popierają w rosyjskich wyborach rządzącego prezydenta Rosji. Wszyscy troskę i schronienie w Moskwie (jak to było w przypadku Mieszkowa z Krymu, Mutalibowa i Zawgajewa).³³⁶

Po czwarte – wykorzystanie inwestowania kapitału rosyjskiego w gospodarkę nowych państw. Prywatyzacja przez Rosję przedsiębiorstw

o strategicznym charakterze produkcyjnym zmusza nowe państwa do uzależnienia się od Federacji Rosyjskiej. Warto tu znów przytoczyć wypowiedź S. Szachraja: „Obecnie rozpoczęło się to, co przewidywalismy jeszcze od 1992 roku. Robimy dostawy surowców energetycznych i jeżeli nie rozliczają się z nami w terminie, to możemy domagać się części własności należącej do dłużników. Już w tej chwili odbywa się przekazywanie kontrolnego pakietu papierów wartościowych tych przedsiębiorstw w ręce rosyjskiego kapitału, zarówno państwowego, jak i prywatnego. Inkombank w krajach WNP pracuje z miękkimi walutami, ulatwiając wzajemne rozliczenia. Powstają kompanie międzynarodowe, one już są w kompleksie wojskowo-przemysłowym, o tych, którzy wydobywają gaz i ropę naftową już nawet nie wspominał.”³³⁷

Jednym z czołowych przedsiębiorstw, realizujących założenia takiej polityki Rosji między innymi w stosunku do Ukrainy, jest Rosyjska Spółka Akcyjna Gazprom. Pod koniec 1996 roku prezes Gazpromu, Rem Wiachiriew, odwiedził Ukrainę, składając kierownictwu republiki „prozyję”, że: w ciągu następnych 25 lat Rosja może robić bezpośrednio dostawy dla wysoko opłacalnych przedsiębiorstw Ukrainy. W ten sposób mogłaby ona otrzymać kontrolne pakiety papierów wartościowych tych przedsiębiorstw. Właśnie w celu prywatyzacji ukraińskich zakładów przemysłu przetwórstwa ropy naftowej i gazu stworzono transnarodową korporację Rosyjsko-Ukraińskie Zjednoczenie Naftowe (TNK-RUNO). Obecnie kapitał rosyjski przez tę korporację próbuje przejąć jeden z największych zakładów Ukrainy tego typu w Listerzańsku.³³⁸

Ważnym elementem rosyjskiej polityki w stosunku do Ukrainy są założenia polityki zagranicznej:

- próba wprowadzenia na Ukrainie podwójnego obywatelstwa;
- próba zachowania wspólnej przestrzeni informacyjnej na obszarze obu krajów;
- chęć tworzenia ponadpaństwowych instytucji i organizacji, jak np. różnego rodzaju (ekonomiczne, cłowe, placowe) instytucje między-parlamentarne;
- niechęć do delimitacji granic z sąsiadami, szczególnie z Ukrainą, bowiem według rosyjskich specjalistów do spraw badań strategicznych, na obszarze dawnego ZSRR może być tylko jedna granica zewnętrzna WNP.

Obecne stosunki między Rosją a Ukrainą znajdują się więc jeszcze na etapie dosyć trudnym. Oba państwa muszą wybrać dla siebie jedną z możliwych perspektyw rozwoju wzajemnych kontaktów. Jedną to ewentualna kontynuacja wielkomocarstwowego kursu państwa rosyjskiego

skiego, w wyniku czego Ukraina, w celu uniezależnienia się od Rosji, będzie zmuszona do poszukiwania oparcia w krajach Zachodu poprzez współpracę gospodarczą przede wszystkim z najbardziej uprzemysłowionymi krajami Europy Zachodniej i USA oraz regionalną współpracę w ramach inicjatywy środkowo-europejskiej (przede wszystkim z Polską, Węgrami, Czechami i Słowacją) i współpracę państw basenu czarnomorskiego (Turcja, Rumunia, Bułgaria i dalej ze światem arabskim). Jednocześnie musi poszukiwać możliwości zachowania swojej pozycji na rynku rosyjskim, ale już nie jako jedynym dla gospodarki Ukrainy, i w związku z tym starać się o złagodzenie stanowiska Federacji Rosyjskiej w wielu kwestiach spornych, nie ulegając przy tym naciskom z jej strony.

Inna perspektywa to stopniowa ewolucja stanowiska Rosji w stosunkach z Ukrainą z powodu obaw (dosyć uzasadnionych) stopniowej prozachodniej ewolucji polityki zagranicznej Ukrainy. W związku z tym sojusz strategiczny Ukrainy z Polską (od wieków głównym rywalem Rosji w walce o dominację w Europie Wschodniej) dla Rosji wydaje się dużym zagrożeniem. Elita polityczna Rosji znajduje się wciąż pod wpływem tradycyjnych dla rosyjskiej dyplomacji wielkomocarstwowych stereotypów i kompleksów. Ze względu na niemożność rozwiązań wojskowo-siłowych we współczesnej Europie pozostaje Rosji w miarę szybkie uregulowanie swoich stosunków z Ukrainą. Wydaje się, że ta druga perspektywa nabiera coraz bardziej konkretnych kształtów: dowodem tego była reakcja Rosji na wizytę Prezydenta RP na Ukrainie. Rosyjska polityka zagraniczna zaczyna się stopniowo oswajać z myślą o konieczności uszanowania odrębności państwowej Ukrainy i większej korzyści płynącej z uznania realiów obecnych granic.

W Rosji mają miejsce obie wyżej wymienione tendencje, ale wydaje się, że druga perspektywa zdobywa coraz więcej zwolenników właśnie takiego rozwoju stosunków z Ukrainą. Skoro nie udaje się przestraszyć i zmusić jej siłą do pozostawania u boku Rosji, to trzeba stworzyć warunki do jak najściślejszych powiązań gospodarczych. Tak czy inaczej, proces wyzbycia się wielkomocarstwowych stereotypów w polityce Rosji jest procesem dość trudnym i niejednoznacznym. Można więc przypuszczać, że jej osvajanie się z nową dla siebie rolą – nie hegemonia, lecz partnera w sprawach europejskich jeszcze przez długi czas będzie zakłócać spokój w stosunkach rosyjsko-ukraińskich. Może to stworzyć warunki do stopniowego oddalania się Ukrainy od Rosji i zbliżania się do Zachodu właśnie przez rozwój strategicznego dla obu krajów partnerstwa. Próby destabilizacji Krymu i terenów wschodnich Ukrainy nie mogą być zapomniane tak szybko, jak tego chciałaby Rosja. Natomiast

we wzajemnych stosunkach stopniowo sprawy polityczne ulegają zmianie na kwesie gospodarcze w celu zachowania historycznie ukształtowanej wzajemnej obecności na obu rynkach. W nieco bardziej odległej przyszłości rokuje to możliwość ocieplenia się stosunków ukraińskorosyjskich, ale pod warunkiem zachowania takiego politycznego kursu Rosji na znacznie dłuższą perspektywę.

W dniu 31 maja 1997 roku prezydenci Ukrainy i Rosji, Leonid Kuczma i Borys Jelcyn, podpisali „Umwowę o przyjaźni, współpracy i partnerstwie” między Ukrainą i Federacją Rosyjską. Wydarzenie to poprzedziła cała seria umów, protokołów i deklaracji, które zostały podpisane nieco wcześniej, a mianowicie w dniu 28 maja 1997 roku, w tym również trzy umowy dotyczących Floty Czarnomorskiej.³³⁹

Podpisanie tych umów pozwoliło Ukrainie na rozwiązanie szeregu problemów we wzajemnych stosunkach z Rosją, a mianowicie:

- problemu integralności terytoriów, uznania przez Rosję przynależności Sewastopola do Ukrainy oraz nienaruszalności granic;
- problemu prawa własności mienia po Czarnomorskiej Flocie ZSRR;
- problemu rekompensat za stacjonowanie wojsk rosyjskich na terytorium Ukrainy w latach 1992-1997 oraz w wypadku przedłużenia ich stacjonowania na terytorium Ukrainy.

W artykule 2. „Umwowy o przyjaźni...” pisze się m.in. o wzajemnym uznaniu nienaruszalności granic: „Wysokie Strony, które uczestniczą w rozmowach, wzajemnie szanują terytorialną integralność swoich krajów i potwierdzają nienaruszalność obecnych między nimi granic.”³⁴⁰

Co prawda, wielu obserwatorów ma do tego tekstu pewne zastrzeżenia, a mianowicie, że uznawać nienaruszalność granic można tylko w warunkach wytyczenia tych granic, co zwykle odbywa się w dwóch etapach:

1) delimitacja granic, czyli uzgodnienie ich linii, co przewiduje ustalenie granicy państwowej, którą na tym etapie oznacza się na mapach. Mapę, jak też i umowę o delimitacji granic, podpisują strony i ratyfikują parlamenty;

2) demarkacja granicy, która polega na ustaleniu na miejscu wytyczenia granicy linii jej przebiegu z udziałem wyspecjalizowanej komisji dwustronnej.

Jeżeli chodzi o obecny stan granicy między Ukrainą i Rosją, to prawdziwym znaczeniem tego słowa ona nie istnieje. Wadą techniczną jest to, że podczas ustalenia linii granicy między obu państwami użyto map jeszcze z czasów sowieckich, które cechuje niedokładność. Obecnie nie dokonano delimitacji żadnego odcinka granicy rosyjsko-ukraińskiej. Poza tym, jeżeli o granicy lądowej przynajmniej rozmowy nadal trwają.

to o wyłączeniu granicy morskiej nie ma nawet słowa — z powodu od-mowy strony rosyjskiej. Moskwa uważa, że należałoby wspólnie wyko-rzystać całą morską przestrzeń obu krajów. Kością niezgody jest ewentualne ograniczenie Rosji, w razie wyłączenia granic, co do możli-wości korzystania z kerezyńskich zasobów rybnych i złóż ropy naftowej na szelfie Morza Czarnego.³⁴¹

Poza tym „Umowa...” zawiera wiele sprzeczności z Konstytucją Ukrainy w tej jej części, która faktycznie zezwala na stacjonowanie w Sewastopolu bazy marynarki wojennej Federacji Rosyjskiej. Konstytu-cja Ukrainy nie dopuszcza możliwości stacjonowania obcych wojsk na terytorium Ukrainy.

Tym niemniej „Umowa o przyjaźni...” jest niewątpliwie ważnym krokiem w normalizacji stosunków ukraińsko-rosyjskich. Jest swego rodzaju potwierdzeniem następującej się tendencji do rozwiązywania spornych kwestii drogą dyplomatyczną.

3. Polityka Ukrainy wobec WNP, Unii Europejskiej i państw śródkowoeuropejskich

W dniu 8 grudnia 1991 roku w Mińsku spotkali się przedstawiciele Rosji, Ukrainy i Białorusi (krajów-zalożycieli ZSRR), oficjalnie ozna-biając spoleczności międzynarodowej rozwiązanie Związku Radzieckie-go i równocześnie wygaśnięcie Umowy Związkowej z 1922 roku. Przed-stawiono również wstępny projekt utworzenia nowej struktury międzyna-rodowej pod nazwą Wspólnota Niepodległych Państw. Po spotkaniu przywódców republik dawnego ZSRR w Alma-Atie w dniu 21 grudnia 1991 roku w skład WNP weszło 11 republik (prócz Gruzi i państw nad-bałtyckich). 25 grudnia 1991 roku Prezydent ZSRR Michail Gorbaczow podał się do dymisji. W ten sposób Związek Radziecki zakończył ist-nienie.

W ramach problematyki „Ukraina i państwa WNP” centralne miej-sce zajmują stosunki ukraińsko-rosyjskie. Próby ułożenia nowych sto-sunków obu państw zostały podjęte pod koniec ery gorbaczowskiej. W sierpniu 1990 roku przedstawiciele ukraińskiej opozycji parlamentarnej zjednoczeni w Radzie Ludowej i ich rosyjscy koledzy z bloku „De-mokratyczna Rosja” podpisali „Deklarację zasad międzypaństwowych stosunków między Ukrainą a Rosją”, bazując na „Deklaracjach o suwe-

renności państwowej”. Ten dokument potwierdził fakt absolutnego uzna-nia wzajemnego Ukrainy i Rosji jako podmiotów prawa międzynarodowego, nieingerencji w wewnętrzne sprawy obu państw i oficjalnego od-rzucenia zastosowania siły we wzajemnych stosunkach, nienaruszalności istniejących granic między Ukrainą a Rosją i rezygnacji z pretensji tery-torialnych, potwierdził też wzajemne gwarancje dla politycznych, ekono-micznych, etnicznych i kulturalnych praw obywateli rosyjskich miesza-jących na Ukrainie i ukraińskich w Rosji. Wystosowano również apel o przestrzeganie zasad wzajemnie korzystnej współpracy i gwarancji pokojowego regulowania sprzeczności we wzajemnych stosunkach.³⁴²

Właśnie te zasady zostały włączone do tekstu oficjalnej umowy między Rosją a Ukrainą, podpisanej przez B. Jelcyna i L. Kravczuka w Kijowie 19 listopada 1990 roku. Szczególny akcent w tym dokumencie położono na wzajemne uznanie integralności terytorialnej obu państw w istniejących w momencie podpisania umowy granicach, jeszcze wów-czas w ramach ZSRR.³⁴³ Nieprzypadkowo na miejsce organizacji tych rozmów został wybrany Kijów. Borys Jelcyń na konferencji prasowej podkreślił, że miejsce podpisania tej historycznej umowy świadczy o zamiarze budowania rzeczywistości równoprawnych stosunków między obu państwami. Cechą charakterystyczną była bardzo szybka ratyfikacja tej umowy zarówno w Kijowie, jak i Moskwie, aczkolwiek już wówczas w Moskwie pojawiły się wypowiedzi podważające zasadność zachowa-nia *status-quo*, szczególnie w stosunku do Krymu.

Wraz z powstaniem niepodległego państwa ukraińskiego i rozpa-dem Związku Radzieckiego w roku 1991 rozpoczął się nowy okres w stosunkach dwustronnych Rosji i Ukrainy. Najważniejszą tendencją w tym okresie stała się budowa stosunków na zasadzie partnerstwa.

Powstanie nowego strukturalnie, ale słabego geopolitycznie zjed-noczenia państw WNP nieco osłabiło na pewien czas proces nieuporząd-kowanego rozpadu ZSRR i nadało mu przebieg kontrolowany, zachowu-jąc szanse utrzymania wzajemnie korzystnych więzi gospodarczych i współpracy.

Tym niemniej, pogłębiająca się dezintegracja wzajemnych powi-zań zaostrzyła istniejące od lat konflikty natury narodowościowej we wszystkich dziedzinach życia. Odbiło się to negatywnie na procesie kształtowania nowych struktur państwowych we wszystkich państwach dawnego ZSRR.

W gospodarce ujawnił się katastrofálny spadek produkcji, co było spowodowane osłabieniem kooperacyjnych powiązań gospodarczych wszystkich republik dawnego ZSRR. Nastąpiła stopniowa degradacja

wspólnej niegdyś przestrzeni wymiany towarowej i finansowej, która się kształtowała w ciągu wielu dziesięcioleci lat.

Zmitana dyktatu politycznego, brak swobód obywatelskich spowodował (czasem nieuzasadnioną) rywalizację nowych państw wewnątrz WNP. W pierwszym etapie istnienia niepodległych państw na obszarze dawnego ZSRR można mówić nawet o tendencjach anarchistycznych.

Dawniej gwarantowana osłona socjalna (aczkolwiek na minimalnym poziomie potrzeb ludzkich) zamieniła się w całkowity chaos w życiu społeczno-politycznym, z bezwzględnie narastającą falą przemocy i kryminalizacji życia społecznego. Deklarowane przez wiele lat wartości „socjalistycznego humanizmu” w praktyce trudności bytowych okazały się fikcją. W sferze duchowej i moralnej zmianie skompromitowanych zasad nie towarzyszył nowy model, oparty na wartościach.³⁴⁴

Poza tym należy podkreślić, że struktury WNP okazały się nieefektywne w rozładowywaniu napięć powstających w stosunkach między krajami-członkami WNP. Ta okoliczność spowodowała nasilenie się w polityce Ukrainy tendencji do stopniowej zmiany orientacji na bardziej prozachodnią, wykorzystując historycznie ukształtowane więzi z wieloma znaczącymi w polityce europejskiej krajami (takimi jak np. Polska, Niemcy, Wielka Brytania). Powyższemu procesowi sprzyjało zaognienie konfliktów ukraińsko-rosyjskich wokół Krymu i Floty Czarnomorskiej.

Stan stosunków między Rosją a Ukrainą szczególnie w początkowym etapie stał się na tyle fatalny, że nawet w wystąpieniach oficjalnych ukraińskich dyplomatów wyraźnie akcentowano wrogie nastawienie władz moskiewskich wobec Ukrainy. Wiosną 1991 roku minister spraw zagranicznych Ukrainy, A. Zlenko, podkreślał, że „główne zagrożenia dla bezpieczeństwa Ukrainy mogą pochodzić tylko ze strony Rosji”. Zaznaczył przy tym dyplomatycznie, że dotyczy to przede wszystkim środków masowego przekazu w Rosji.³⁴⁵

Sytuację pogarszały zabiegi Rosji o status arbitra na obszarze dawnego ZSRR. Moskwa usiłowała uzyskać zezwolenie Narodów Zjednoczonych do występowania pod auspicjami ONZ.³⁴⁶

W rosyjskich planach geopolitycznych nadawano Ukrainie miejsce „drugiego bieguna”. Znany politolog rosyjski, członek Rady Prezydencjonalnej Federacji Rosyjskiej, A. Migrantian, podkreślał, że Rosja rozpatruje Ukrainę jako swego partnera strategicznego, swego rodzaju „drugiego bieguna” politycznej i ekonomicznej osi, wokół której miała nastąpić konsolidacja przestrzeni WNP.³⁴⁷

Ewolucja stosunku Rosji do Ukrainy znalazła swoje odbicie w znanym przeglądzie politologicznym, opracowanym przez grupę rosyjskich

skich naukowców pod koniec 1993 roku, noszącym tytuł „Sytuacja Rosji oraz jej interesy narodowe”. W tym przeglądzie były między innymi takie oceny ewentualnego rozwoju Ukrainy wymiarze w politycznym, wojskowym, gospodarczym i dyplomatycznym: „Ukraina może być zarówno najważniejszym dla Rosji sojusznikiem, jak i nie mniej poważnym przeciwnikiem.”³⁴⁸

Właśnie przez pryzmat powyższego cytatu należy analizować rozwój polityki Ukrainy wobec WNP, zdominowanej przez Federację Rosyjską. Wydarzeniem znanym dla obrazu następującej się tendencji do wypierania Ukrainy z wielu struktur tej organizacji było podpisanie bez udziału Ukrainy w dniu 20 marca 1992 roku umowy o utworzeniu Zjednoczonych Sił Zbrojnych WNP.³⁴⁹

Następnym etapem w próbach tworzenia przez Rosję regionalnej struktury bezpieczeństwa stały się dyskusje na temat wspólnych sił zbrojnych podczas spotkania liderów państw WNP w Taszkencie 15 maja 1992 roku. Rezultatem tego spotkania było formalne zawarcie umowy o zbiorowym bezpieczeństwie z udziałem Rosji, Armenii, Kazachstanu, Uzbekistanu, Tadżykistanu i Kirgizji.³⁵⁰ Wkrótce do tego układu przyłączyła się Białoruś, a nieco później powstało pytanie o przystąpienie do niego Mołdawii i Gruzji. Godnym podkreślenia jest fakt, że na tle zaostrejających się wówczas stosunków rosyjsko-ukraińskich Ukraina stanowczo zrezygnowała z udziału w wojskowych strukturach WNP. Ważne jest i to, że właśnie negatywne stanowisko Ukrainy w kwestii militaryzacji WNP faktycznie storpedowało te próby.³⁵¹

Stanowisko Ukrainy w sprawie rozwoju struktur WNP w okresie 1991-1994 uległo istotnym zmianom: od patrzania na nią wyłącznie jak na środek cywilizowanego rozstania się republik dawnego ZSRR do uświadomienia, że Wspólnota może sprzyjać rozwojowi wzajemnych kontaktów handlowo-ekonomicznych.

Przełomem w polityce Ukrainy wobec WNP był rok 1993. Nowa ocena stosunków wynikała z braku oczekiwanej przez władze Ukrainy pomocy Zachodu dla złagodzenia skutków coraz bardziej nasilającego się kryzysu gospodarczego. L. Krawczuk sformułował to stanowisko w sposób następujący: „...obecnie byłoby nie tylko niemądre, ale i niebezpieczne zerwać wszystkie związki z Rosją”.³⁵²

Najważniejszymi założeniami ukraińskiej polityki wobec WNP stała się orientacja na strategiczne partnerstwo z Rosją. Ceną miało być ograniczenie realizacji samodzielnej polityki zagranicznej.³⁵³

Nowym etapem w międzypaństwowych stosunkach ekonomicznych w ramach WNP było podpisanie „Umowy o utworzeniu Sojuszu

Ekonomicznego” w dniu 24 września 1993 roku. Nieco później, a mia-
nowicie w kwietniu 1994 roku, przyłączyła się też Ukraina, która, nie
uczestnicząc w strukturach polityczno-wojskowych, utrzymuje nadal
ściśle kontakty gospodarcze z WNP.

Analizując politykę Ukrainy w stosunku do WNP można wymienić
następujące jej cechy:

— stale podkreślane zachowanie swojej suwerenności narodowej,
przeciwstawianie się tworzeniu struktur ponadnarodowych w ramach
WNP, które mogłyby stać się złączkami odrodzenia się podobnych do
ZSRR organów władzy;

— ewolucyjny charakter ekonomicznej integracji, stopniowe odej-
ście od najprostszyc form integracji (wolny handel, sojusz celny) do
bardziej złożonych z punktu widzenia ekonomicznego, takich jak współ-
ny rynek, sojusz ekonomiczny i walutowy;

— priorytet narodowych interesów, gwarantowanie ekonomiczne-
go bezpieczeństwa państwa;

— rozwój i pogłębianie stosunków z krajami WNP nie mogą i nie
powinny odbywać się kosztem zmniejszenia wzajemnych kontaktów
z uprzemysłowionymi krajami świata;

— niedopuszczenie do dominacji jednego z krajów we wspólnie
tworzonych strukturach międzynarodowych;

— charakter i stopień udziału Ukrainy we wspólnych przedsię-
wzięciach nie powinny przeciwstawiać się zasadom Konstytucji Ukrainy,
Deklaracji o suwerenności państwowej, Aktu Niepodległości oraz obo-
wiążącemu prawu.⁵⁸¹

Podsumowując wyniki polityki zagranicznej Ukrainy minionych
lat można wymienić następujące najważniejsze osiągnięcia Ukrainy
w tym okresie:

— częściowo udało się wyjść z „cienia Rosji” i zdobyć uznanie
wspólny międzynarodowej;

— opracowano podstawy prawne oraz mechanizmy likwidacji
broni jądrowej Ukrainy;

— rozpoczęto proces integracji Ukrainy w strukturach europejskich;
— pomimo licznych sprzeczności w stosunkach rosyjsko-
ukraińskich udało się uniknąć poważnej konfrontacji z Rosją;

— trzymając się taktyki „różnych prędkości” integracji w ramach
WNP Ukraina potrafiła częściowo zaspokoić swoje interesy narodowe, nie
włączając się w procesy transformacji WNP w strukturę ponadnarodową.

Jednak najważniejszym osiągnięciem Ukrainy jest doświadczenie
kontaktów międzynarodowych i włączenie się w regionalną współpracę

z krajami basenu Morza Czarnego i Europy Środkowo-Wschodniej.
Opierając się na historycznej więzi łączącej Ukrainę z Polską, oficjalnie
uznano strategiczne partnerstwo obu krajów. Ukraina po podpisaniu
z NATO „Umowy o partnerstwie dla pokoju” potrafiła zdobyć uznanie
krajów natowskich jako w pełni wiarygodny partner gotowy do wspól-
nej pracy ze strukturami północnoatlantyckimi. Odbły się pierwsze wspólne
ćwiczenia sił zbrojnych NATO, Polski i Ukrainy na terytorium tej ostat-
niej. W Kijowie otwarto centrum informacyjne NATO. Zachowując sta-
tus neutralnego państwa, Ukraina prowadzi politykę ewolucyjnego zbliz-
niania się do struktur zachodnich.

Po niewątpliwych sukcesach na arenie międzynarodowej, można
też mówić o pewnych uchybieniach tej polityki, np.:

— ideologia nadal w znacznym stopniu dominuje nad zdrowym
pragmatyzmem w stosunkach międzynarodowych;

— nieuzasadnione oczekiwania natychmiastowej pomocy gospo-
darczej Zachodu bez konsekwentnie wdrażanych reform gospodarczych
i ustrojowych;

— ekonomicznie ujemne dla gospodarki Ukrainy dystansowanie
się od państw WNP i Rosji, ze stratą pozycji na rynku Wspólnoty;

— traktowanie WNP wyłącznie jako organizacji służącej cywil-
izowanemu rozstaniu republik dawnego ZSRR zasłoniło oczywiście korzy-
ści płynące z wykorzystania możliwości tej organizacji.

Pomimo tych uchybień Ukraina coraz bardziej potwierdza fakt sa-
modzielnego bytu państwowego, prowadzi własną politykę zagraniczną,
co przy tak potężnym potencjale gospodarczym czyni z Ukrainy państwo
będące stabilizatorem w tym rejonie Europy.

4. Polityka obronna Ukrainy

Polityka Ukrainy w dziedzinie obrony w znacznym stopniu jest
zależna od sytuacji na Krymie i w basenie Morza Czarnego. Najważniej-
szym jest rozwój wydarzeń wokół Sewastopola, wskutek stałych roz-
czeń Rosji o zachowanie swego specjalnego statusu w tym mieście, jako
„mieście chwały rosyjskiego oręża”.

Konflikty wokół Krymu, Sewastopola i Floty Czarnomorskiej moż-
na uważać za składową część rosyjskiej polityki wobec Ukrainy, wywier-
ającą znaczący wpływ na kształtowanie się ukraińskiej polityki obronnej.

Analizując sytuację na Krymie należy zapytać, jakie cele mają w tym konflikcie obie strony. Jest rzeczą oczywistą, że młode państwo ukraińskie, nie mając wystarczającej siły militarnej (bo siły zbrojne nadal znajdują się na etapie przebudowy), pragnie zachować swoją jurysdykcję na obszarze zamykającym południowe granice Ukrainy. Dzięki poparciu wspólnoty międzynarodowej w sporze z Rosją Ukraina usiłuje zmusić Rosję do kontynuacji procesu pokojowego i rozwiązania całego kompleksu problemów wokół Krymu drogą negocjacji.

Z punktu widzenia gospodarstwa Krym bardziej obciąża Ukrainę, niż jest źródłem płynących stamtąd zysków, jest regionem typowo wydatkowym. Ponadto półwysep jest całkowicie uzależniony od dostaw wody pitnej z Ukrainy, co w południowym regionie jest rzeczą niezwykle kosztowną. Nawet jeżeli wyobrazić sobie ponowne wejście Krymu w skład Rosji, to rozliczenia za zaopatrzenie tego obwodu w wodę pitną pokryłyby znaczną część wydatków na zakup rosyjskich surowców energetycznych (ropa naftowa i gaz). Świadczy to o skali wzrostu obciążenia finansowego i gospodarstwa dla Federacji Rosyjskiej w razie ponownego przyłączenia Krymu do Rosji. W dużym stopniu tłumaczy to, dlaczego polityka Rosji i oficjalne stanowiska działaczy państwa rosyjskiego są tak często zmieniane. Wraz z Krymem Rosja musiałaby rozwiązać również problem Tatarów krymskich.

Sprawa Krymu daje Rosji możliwość szantażu Ukrainy, a zatem trzymania na smyczy zbyt proeuropejskich i niepodległościowych dążeń Kijowa. To wszystko tłumaczy, dlaczego najbardziej konsekwentnej obronie rosyjskości ze strony władz Rosji podlega tylko Sewastopol (który tradycyjnie jest jednym z najbardziej zmilitaryzowanych miast dawnego ZSRR i który słusznie uważa się za bramę południa Ukrainy i Rosji). Ewentualne wejście Sewastopola w skład Rosji nie byłoby na tyle kosztowne, a korzyści polityczne i militarne wypływające z tego tytułu znacznie przewyższają wydatki na utrzymanie tego miasta (jako bazy głównej floty rosyjskiej na Morzu Czarnym). Poza tym, cały kompleks problemów gospodarczych i ekologicznych związanych z faktycznym utrzymaniem tego miasta nadal pozostawałby po stronie ukraińskiej, zwiędzając naturalną, historycznie uformowaną zależność Ukrainy od Rosji. Należy podkreślić, że położenie Sewastopola daje możliwość w razie poważnego pogorszenia stosunków Rosji i Ukrainy (lub nawet konfliktu zbrojnego) skutecznego odciążenia Ukrainy od ewentualnych dostaw surowców energetycznych z alternatywnych krajów. Z tego punktu widzenia staje się zupełnie zrozumiałą stanowczą i konsekwentną polityką obronna Ukrainy w basenie Morza Czarnego.

Pod koniec XX wieku militarne rozwiązania nie są już tak realne jak na początku wieku. Prawdopodobnie Rosji tak naprawdę chodzi przede wszystkim o utrzymanie kontroli nad polityką zagraniczną Ukrainy. Argumentem na korzyść takiego spojrzenia (na znaczenie Sewastopola w zatargach między Rosją i Ukrainą) może być przestarzała Flota Czarnomorska obu państw przy przeciętnie 25-letniej zdolności bojowej okrętów wojennych (wiek najmlodsze okrętu wojennego w Sewastopolu to 15 lat). Przy zachowaniu obecnej tendencji stopniowej degradacji Floty Czarnomorskiej można przypuszczać, że za kilka lat żaden z okrętów nie będzie w stanie w ogóle uczestniczyć w żadnych akcjach wojennych. Jest to o tyle prawdopodobne, że ani Rosja, ani Ukraina nie mają środków na modernizację floty. Zachowanie państwa ukraińskiego w strefie rosyjskich wpływów politycznych, a zarazem uniemożliwienie wzmocnienia tendencji zbliżenia Ukrainy do struktur europejskich (w tym do Polski) jest nakazem rosyjskiej polityki zagranicznej. W przeciwnym razie Rosja może na zawsze pogrzebać swą mocarstwowość we współczesnym świecie.

W analitycznym przeglądzie rozwoju sytuacji na Krymie ukraińskich politologów: Sergiusza Kudriaszowa, Sergiusza Odarycza, Jurija Orobca i Mikołaja Tomenki wymienia się następujące przyczyny dążenia do zachowania wojskowej obecności Rosji w Sewastopolu:

— po pierwsze, Rosja zachowuje szansę (w przypadku kontynuacji polityki ustępstw Ukrainy) przejścia Sewastopola na własność i stopniowego wyeliminowania stamtąd ukraińskiej marynarki wojennej;

— po drugie, Rosja zamyka Ukrainie drogę do wielu struktur europejskich i światowych. Obecność na terytorium Ukrainy obecnej bazy wojskowej oraz mające miejsce konflikty terytorialne są poważnymi przeszkodami na drodze Ukrainy do międzynarodowych struktur typu NATO oraz ruchu państw niezaangażowanych;

— po trzecie, Rosja może kontynuować politykę szantażu, grożąc Ukrainie konfliktami na Krymie. Przy swoim przestarzałym poziomie Flota Czarnomorska pozostaje dobrze zorganizowaną strukturą, która jest zdolna spowodować konflikt zbrojny nie tylko w Sewastopolu, ale i na terenie Półwyspu Krymskiego. Warto przypomnieć wydarzenia grudniowe w Sewastopolu w 1996 roku, kiedy to właśnie przy udziale rosyjskich marynarzy wszczęto potyczki zbrojne z organami porządkowymi Ukrainy;

— po czwarte, Rosja zachowuje wojskową obecność w basenie Morza Czarnego i na Krymie i wykorzystuje infrastrukturę wojskową (bezpłatnie, a dokładniej — na rachunek Ukrainy). W razie zawarcia ewentualnego porozumienia w tej sprawie Rosja byłaby zmuszona wy-

datkować określone kwoty za dzierżawę bazy ukraińskiej lub inwestować dosyć znaczne środki w rozwój miasta;

– po piąte, rosyjscy politycy otrzymują polityczne dywidendy. Rządzącej ekipie Jelcy na kryzys może być nawet dosyć na rękę, ponieważ odwraca uwagę opinii publicznej w Rosji od nie rozwiązanych problemów gospodarczych. W pewnym stopniu sprzyja temu antyrosyjskie nastawienie panujące w mediach i opinia publiczna na Ukrainie. Ciekawe, że wzrost napięć w stosunkach rosyjsko-ukraińskich (zagrożenie wojennych dla Ukrainy ze strony Rosji) nastąpił w momencie zawarcia układu pokojowego w Czechenii. Widoczna jest również zniana ukierunkowania negatywnej reakcji na proeuropejską politykę Ukrainy z jeszcze do niedawna negatywnej kampanii ideologicznej wobec Czechenii.

Sytuacja wokół Krymu ma coraz większe znaczenie w wewnętrznej walce politycznej w Rosji. Wielu polityków wykorzystuje tę sytuację jako kartę przetargową w kampaniach wyborczych w Rosji. Najaktywniej wojenne aspekty problemu krymskiego wykorzystują w swojej działalności politycznej tacy czolowicy politycy Rosji, jak Łuzkow, Lebiedz czy Żyrinowski, którzy podsyceją szowinistyczne nastroje w kraju. Fakt, że idee powrotu Krymu do Rosji zyskują popularność w różnych środowiskach społecznych kraju, zmusza władze Ukrainy do opracowania takich koncepcji obronnych, które mogłyby uwzględnić różne kierunki wojskowego nacarcia Rosjan w razie zbrojnego konfliktu. W związku z wyżej wymienionymi okolicznościami wykorzystywanie sytuacji politycznej wokół Krymu w walce politycznej całkiem możliwe w rosyjskich warunkach jest pospolite ruszenie (na tyle powszechne są nastroje rewindykacyjne w Rosji). Dlatego granice północne i północno-wschodnie stają się granicami napięć i ewentualnych potyczek granicznych przynajmniej w obecnej, dosyć dwuznacznej sytuacji niby-przyjacieli, niby-wojny.

Ciekawe, że w stosunku do sprawy Sewastopola i Krymu praktycznie wszystkie organy władzy Rosji wykazują aktywność, włącznie z prezydencką frakcją „Nasz Dom – Rosja”, która poparła uchwałę Dumy Państwowej o statusie Sewastopola na równi z partiami Żyrinowskiego.

Polozycja obronna Ukrainy jest zdeteminowana możliwością destabilizacji sytuacji na Krymie lub w innych regionach Ukrainy przez inspirowanie tych faktów przez organy władzy Rosji. Wspólnota między narodowa popiera dążenie Ukrainy do wzmocnienia jurysdykcji na swym terytorium. Przykładem takiego poparcia może być fakt uznania państwa ukraińskiego w istniejących granicach przez 144 państwa świata. Znaczące poparcie Ukraina otrzymuje też od Rady Bezpieczeństwa ONZ.

W dniu 20 lipca 1993 roku ONZ potępiła uchwałę Rady Najwyższej Federacji Rosyjskiej „O statusie miasta Sewastopola” z dnia 9 lipca 1993 roku i uznała ją za sprzeczną ze Statutem ONZ.³⁵⁵

Po raz pierwszy szczegółny status Sewastopola zatwierdzono w postanowieniu Prezydium Rady Najwyższej RSFR z dnia 29 października 1948 roku. Wtedy miasto uzyskało status odrębnego centrum administracyjno-gospodarczego z własnym specjalnym budżetem. Jednocześnie warto podkreślić, że zgodnie z tą decyzją Sewastopol pozostał częścią terytorium Obwodu Krymskiego, ponieważ został ośrodkiem administracyjno-gospodarczym, a nie administracyjno-terytorialnym. W roku 1954 Sewastopol razem z całym Obwodem Krymskim przekazano Ukrainie. Status odrębnej jednostki administracyjno-terytorialnej Sewastopol uzyskał dopiero w roku 1978, zgodnie z nową Konstytucją USRR. Ten status zachowano też w nowej Konstytucji Ukrainy z 1996 roku. Ani w Konstytucji RSFR z 1978 roku, ani w Konstytucji Federacji Rosyjskiej z 1993 roku w ogóle nie ma wzmianek o Sewastopolu. Przynależność Sewastopola, jak zresztą i całego Obwodu Krymskiego, do Ukrainy potwierdza się w dokumentach budżetów zarówno RSFR, jak i USRR. Jeżeli miasto do 1953 roku włącznie było finansowane z budżetu RSFR, to poczynając od 1954 roku do dziś odbywa się to włącznie z budżetu Ukrainy. Mieszkańcy Sewastopola, jak i całego obwodu, brali udział we wszystkich głosowaniach, wyborach i referendach, jakie kiedykolwiek organizowano na Ukrainie po 1954 roku. Miasto w Radzie Najwyższej reprezentują czterej deputowani. W wyborach prezydenckich na Leonida Kuczumę oddało swój głos 92% mieszkańców Sewastopola.³⁵⁶

W dniu 24 sierpnia 1991 roku Rada Najwyższa Ukrainy podjęła uchwałę „O formacjach wojskowych na terytorium Ukrainy”. W myśl artykułu 1. tej uchwały, wszystkie jednostki wojskowe na Ukrainie (włącznie z Flotą Czarnomorską) stały się jej własnością.

W dniu 10 grudnia 1991 roku Rada Najwyższa Ukrainy ratyfikowała „Umowę o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw”. Zgodnie z tą umową, jedynymi formacjami, które nie są podporządkowane Ukrainie (ale stacjonują na jej terytorium) były siły zbrojne o strategicznym charakterze. Zarówno Rosja, jak i strony, które ratyfikowały umowę o utworzeniu WNP, uznały przynależność Floty Czarnomorskiej do Ukrainy.³⁵⁷

W dniu 5 kwietnia 1992 roku Prezydent Ukrainy podpisał dekret „O niezwłocznym zastosowaniu środków w sprawie organizacji Sił Zbrojnych Ukrainy”. Zgodnie z art. 2. tego dekretu, na bazie Floty Czarnomorskiej rozlokowanej na terenie Ukrainy utworzono ukraińską mary-

narke wojenną. Dekret przewidywał również możliwość przekazania w tymczasowe operacyjne podporządkowanie (a nie na własność) dowóztwu Strategicznych Sił WNP niektórych okrętów i jednostek Floty Czarnomorskiej. Wszystkie wyżej wymienione dokumenty uchwalono zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem Ukrainy.

W ciągu następnych lat prezydenci Ukrainy i Rosji zawarli sześć umów między państwowych, przewidujących zmianę statusu Floty Czarnomorskiej. Były to umowy: z dnia 23 czerwca 1992 roku w Dagomysie, 3 sierpnia 1992 roku w Jaltie, 17 czerwca 1993 roku w Moskwie, 3 września 1993 roku w Masandrze na Krymie, 15 kwietnia 1994 roku w Moskwie i 9 czerwca 1995 roku w Soczi. Żadna z tych umów nie została ratyfikowana przez Radę Najwyższą Ukrainy, a tym samym żadna z nich nie ma mocy obowiązującej. Zgodnie z art. 7. ustawy o umowach międzynarodowych Ukrainy, wszystkie umowy dotyczące wydania pozwolenia na wprowadzenie obcych wojsk na terytorium Ukrainy podlegają obowiązkowej ratyfikacji przez parlament i dopiero po tej procedurze wchodzi w życie. Z prawnego punktu widzenia Ukraina do dziś zachowuje prawo własności Floty Czarnomorskiej dawnego ZSRR, która na dzień 24 sierpnia 1991 roku była rozlokowana na terytorium Ukrainy.³⁵⁸

W dniu 12 lutego 1991 roku Rada Najwyższa Ukrainy uchwalila ustawę o przywróceniu Krymowi statusu republiki autonomicznej. Najgorętszym zwolennikiem utworzenia Autonomii Krymskiej był, wówczas jeszcze przewodniczący Rady Najwyższej Ukrainy, Leonid Krawczuk. Ustawa została uchwalona po uzyskaniu poparcia większości deputowanych, wśród których dominowali komuniści.

Tendencje odśrodkowe w ZSRR na przełomie lat 80-tych i 90-tych zmusiły ekipę Gorbaczowa do poszukiwania nowych rozwiązań, zmierzających w stronę osłabienia pozycji republik. Została opracowana nowa koncepcja umowy związkowej, zgodnie z którą zamiast 15 republik związkowych z prawem wyjścia ze składu ZSRR miałyby powstać 35, ale już pozbawionych prawa do opuszczenia Związku. Powiększenie liczby podmiotów państwa związkowego powinno było odbyć się na rachunek republik autonomicznych. Podczas dyskusji nad pierwszym projektem umowy związkowej w obradach razem z 5-7 przywódcami republik związkowych byli obecni liderzy wszystkich autonomii. Gorbaczow nie potrafił uratować Związku Radzieckiego, ale zdażył wprowadzić rozbitcie na Ukrainie.³⁵⁹

Najpoważniejszym błędem ukraińskiej polityki wobec Floty Czarnomorskiej stało się opóźnianie procesu tworzenia marynarki wojennej Ukrainy. Wszystkie konieczne do tego akty prawne zostały przez Radę

Najwyższą uchwalone do połowy grudnia 1991 roku. Były to: dekret o formacjach wojskowych na Ukrainie z dnia 24 sierpnia 1991 roku oraz ustawy o obronie Ukrainy i o siłach zbrojnych Ukrainy z dnia 6 grudnia 1991 roku. Zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem, prezydent Ukrainy był jednocześnie i głównodowodzącym sił zbrojnych, mianował wyższe dowództwo, w tym dowódcę Floty Czarnomorskiej. Jednak Krawczuk dopiero po upływie czterech miesięcy, w dniu 5 kwietnia 1992 roku, wydał rozporządzenie o utworzeniu floty morskiej. Właśnie w ciągu tych czterech miesięcy dowódcą floty Kasatonow zdażył wznowić kontrolę Moskwy nad większością jednostek bojowych Floty Czarnomorskiej. W momencie utworzenia ukraińskiej marynarki wojennej na okrętach i obiektach będących własnością Ukrainy byli już sami Rosjanie. Czteromiesięczna zwłoka Krawczuka doprowadziła do powstania sytuacji, w której Rosjanie nie usiłowali już szukać porozumienia.³⁶⁰

Następnymi krokami kierownictwa Ukrainy było zawarcie porozumień w Dagomysie, Jaltie, Moskwie i Masandrze, zgodnie z którymi Ukraina godziła się na wspólne dowództwo nad flotą i podział obiektów floty między Ukrainę a Rosję w wymiarze pół na pół. Formalnie umowy nie miały mocy prawnej, ponieważ nawet nigdy nie były przedstawione Radzie Najwyższej do ratyfikacji. Faktycznie jednak Ukraina wykonała wszystkie wypływające z tych umów zobowiązania.

Pewnym nieporozumieniem był protokół podpisany w Masandrze w dniu 3 września 1993 roku, w którym padło następujące sformułowanie: „Cała Flota Czarnomorska razem z jej infrastrukturą na Krymie wykorzystywana jest przez Rosję i otrzymuje rosyjską symbolikę.” Protokół nie dla prasy w następnym dniu ukazał się w prasie, co radykalnie zmieniło stosunek oficerów floty do Jelecyina.

Kolejnym krokiem na drodze poszukiwania możliwości pojednania rosyjsko-ukraińskiego było podpisanie nowej umowy między Leonidem Kuczma a Borysem Jelecyinem w dniu 9 czerwca 1995 roku w Soczi. Zgodnie z tą umową przewidziano następujące proporcje podziału floty: 81,7% miało przynależeć do Rosji, a tylko 18,3% do Ukrainy. Taka liczba otrzymanych przez Rosję okrętów dała jej podstawę do pytania o stacjonowanie okrętów rosyjskiej marynarki wojennej właśnie w Sewastopolu (bowiem na wybrzeżu Morza Czarnego w obrębie dawnego ZSRR nie ma innego portu, zdolnego zmieścić taką liczbę okrętów bojowych). L. Kuczma zgodził się na rozlokowanie sztabu i głównej bazy rosyjskiej floty w Sewastopolu (artykuł 2). Przy tym, zgodnie z artykułem 1. umowy, okręty obu krajów mają się znajdować w różnych miejscach. Na tej podstawie Rosja zaczęła domagać się opuszczenia Sewastopola przez okręty ukraińskie.

Artykuł 8. umowy przewiduje udział Federacji Rosyjskiej w społeczno-gospodarczym rozwoju miasta. Dokument nie wskazuje jednak żadnych form dzierżawy bazy ani form opłaty za dzierżawę części ukraińskiego terytorium. Takie sformułowanie daje podstawę części deputowanych Durny Państwowej Rosji do stwierdzenia, że ten dokument jest niby faktycznym uznaniem statusu rosyjskiego miasta, ponieważ Rosja go finansuje z własnego budżetu. Należy podkreślić, że podobnie jak poprzednie porozumienia w sprawie Floty, ten dokument także nie jest prawomocny, bowiem nie przeszedł procedury ratyfikacyjnej w parlamencie Ukrainy. Z tego punktu widzenia realizację takiej umowy można uważać za łamanie prawa.³⁶¹

W dniu 28 maja 1997 roku została podpisana kolejna umowa nie zawierająca klauzuli o dzierżawie. Pojęcie wydzierżawienia występuje jeden raz w międzyrządowej umowie o wzajemnych rozliczeniach związanych z podziałem Floty i stacjonowaniem na terytorium Ukrainy Floty rosyjskiej: „Strona Ukraińska przekazuje Stronie Rosyjskiej w dzierżawę powierzchnię ziemi i umieszczone na niej obiekty brzegowej infrastruktury, w tym akwatorię zatok w Sewastopolskim i Feodosijskim porcie, zaznaczone odpowiednio w dodatkach 2 i 3 oraz mapach 1 i 2 załączonych do umowy między Ukrainą i Federacją Rosyjską o parametrach podziału Floty Czarnomorskiej.” Jak widać, międzyrządowa umowa, w której użyto sformułowania „dzierżawa”, nie zawiera listy mienia przekazywanego w dzierżawę, a odsyła do innej międzypaństwowej umowy.

W dodatku 2.: „Lista i parametry obiektów Floty Czarnomorskiej Federacji Rosyjskiej w mieście Sewastopolu” wymieniono przeważnie obiekty cywilne, w sumie 140, składające się z 3 571 budynków na gruntach 3 312,49 ha.³⁶²

Pewien problem stanowi też rozliczenie się za dzierżawę ziemi i obiektów należących do Ukrainy. Umowa nie przewiduje opłaty za wykorzystanie przez Rosję terytorium Ukrainy przez okres lat 1992-1997.

Zgodnie z umową o wzajemnych rozliczeniach, Rosja ma wykonywać 4 591 budynków, 18 232,62 ha ziemi oraz nie określona akwatorię zatok w Sewastopolu i Feodosji. Jako rekompensatę za to Rosja anuluje co rok część długu państwowego Ukrainy w wysokości 97,75 mln dolarów. Umowa konkretyzuje, o jakie długi chodzi.³⁶³

Podsumowując, można wy punktować następujące najbardziej charakterystyczne cechy ukraińskiej polityki obronnej w ciągu ostatnich pięciu lat:

- rozbudowa lądowych sił zbrojnych, szczególnie w północnej i północno-wschodniej części Ukrainy;
  - reorganizacja sił zbrojnych na zasadzie uniezależnienia od jakichkolwiek państw i modernizacja sprzętu wojskowego;
  - tworzenie własnej doktryny wojennej opartej na zasadach neutralności i niezangażowania w działalność militarną jakichkolwiek sojuszy wojennych;
  - rezygnacja z własnej broni atomowej i przyjęcie statusu państwa bezatomowego;
  - nieprovokowanie Rosji i ustępliwość wobec niej w drażliwych dla obu krajów kwestiach uznania obecnego kształtu granic, przynależności Krymu i Sewastopola do Ukrainy oraz kwestii podziału Floty Czarnomorskiej;
  - poszukiwanie poparcia ze strony struktur europejskich, tworzenie atrakcyjnego obrazu Ukrainy w oczach wspólnoty międzynarodowej poprzez udział w misjach pokojowych w Bośni;
  - współpraca z NATO w ramach „Partnerstwa dla pokoju”;
  - wspólne ćwiczenia wojskowe armii i flot krajów Paktu Północnoatlantyckiego i Ukrainy;
  - regionalna współpraca w dziedzinie bezpieczeństwa z krajami Europy Środkowo-Wschodniej, zwłaszcza z Polską – strategicznym partnerem Ukrainy w sprawach obronnych, politycznych i gospodarczych;
  - polityka stopniowego uniezależnienia gospodarki od Rosji w celu udaremnienia prób dyktatu z jej strony.
- Analizując miniony okres pięciu lat można stwierdzić, że te założenia polityczne zostały poniekąd spełnione, chociaż czasem za cenę daleko posuniętych ustępstw Ukrainy.

Po rozpadzie ZSRR Ukraina stała się mimo woli państwem atomowym, co oczywiście nie bardzo podobało się opinii światowej, zwłaszcza Europie Zachodniej, która nie wiedziała, jak w tej sytuacji zachować się nowo utworzone państwo. Przykładem wielkiego zaniepokojenia rozpowszechnieniem się arsenału atomowego może być chociażby fakt, że jeszcze w sierpniu 1991 roku Stany Zjednoczone zwróciły się do Kijowa z wezwaniem do rezygnacji z dążeń do samodzielności,³⁶⁴ nie bacząc na to, że już w lipcu 1990 roku w „Deklaracji o suwerenności państwowej” jasno i jednoznacznie ogłoszono bezatomowy status Ukrainy.³⁶⁵ Obecność broni atomowej była z pewnością ważnym czynnikiem, który najsilniej wpływał na stanowisko Zachodu wobec Ukrainy. Nie wszyscy jednak analitycy zachodni zgadzali się z takim stanowiskiem.

Tak np. S. Czernilen [pisownia nazwisk na podst. transkrypcji rosyjskiej – uwaga A.J.M.] w „Chicago Tribune” z 14.01.1993 roku wysuwa wniosek, że Ukraińcy „byliby szaleni, gdyby doprowadzili do tego, aby zrobić z siebie ofiarę na ołtarzu nierozpowszechniania broni atomowej”. Komentator „New York Times” z 7.01.1993 roku jest przekonany, że „naciski, jakie Ukraina odczuwa ze strony Rosji i Waszyngtonu, mogą zostać sformułowane w taki sposób: oddajcie swoje rakiety i idźcie do diabła”. W angielskiej gazecie „The Economist” z 9.01.1993 roku wyrażono zdanie, że „Ukraina jako jedyna wśród republik nierysyjskich posiada dostatecznie dużo uczonych, aby samodzielnie stać się państwem atomowym, gdyby mogła przeznaczyć na to czas i pieniądze”.³⁶⁶ A pomiędzy wówczas na Ukrainie i tak nie było, tym bardziej – wg S. Millera, dyrektora Centrum Naukowego Spraw Międzynarodowych przy Uniwersytecie Harvardzkim – że utrzymanie broni atomowej kosztowałoby Ukrainę 3-5 mld \$ na rok. Wypowiadając się w „Foreign Affairs” (nr 3/93), przytoczył on jeszcze kilka argumentów na rzecz bezatomowego statusu Ukrainy:

- Ukraina nie ma doświadczenia w organizacji systemu państwowego bezpieczeństwa broni atomowej, co zwiększa możliwość niekontrolowanego jej wykorzystania;
- możliwa jest interwencja Rosji;
- atomowy status negatywnie wpłynie na stosunki z międzynarodową opinią publiczną;
- może też mieć wpływ na umowy międzynarodowe odnośnie kontroli nad zbrojeniami.³⁶⁷

Jego oponent, John Mirszgajmer, w tym samym numerze „Foreign Affairs” przytacza argumenty przeciwnie i uważa, że:

- broń atomowa jest jedynym środkiem powstrzymania agresji;
- posiadanie broni atomowej zapobiegnie możliwym konfliktom Rosji i Niemiec;
- nie można liczyć na efektywność gwarancji bezpieczeństwa granic Ukrainy ze strony Zachodu, o ile USA i NATO nie mają zamiaru wywołać konfliktu z Rosją z powodu Ukrainy.³⁶⁸

Skomplikowana była również sytuacja wewnętrzna w kraju, gdy ludność, partie, różnego rodzaju organizacje społeczne podzieliły się na przeciwników i zwolenników statusu atomowego Ukrainy.

Według badań, przeprowadzonych na Ukrainie w 1993 roku, za statusem atomowym Ukrainy wypowiedziało się: 76% liderów partii, 62,5% wojskowych, 44% dziennikarzy, 40% deputowanych.³⁶⁹ Za zachowaniem statusu atomowego opowiedziało się większość ówczesnych

partii, a S. Chmara – lider Partii Republikańsko-Konserwatywnej – oświadczył w październiku 1993 roku, że „prędzej oddamy wszystkie pieniądze niż jedną bombę atomową”.³⁷⁰ Jednak prezydent Ukrainy L. Krawczuk oświadczył oficjalnie w tym samym roku, że Ukraina pragnie jak najszybciej zlikwidować bojowe głowice atomowe, a nie przechowywać je.³⁷¹

Nie dziwiąc się sytuacji, która powstała wówczas na Ukrainie, nie można jednoznacznie ocenić stanowiska ludności Ukrainy co do tej sprawy, ale było to logicznym następstwem kryzysu gospodarczego, politycznego, finansowego itp. po rozpadzie ZSRR. Po pierwsze – wpływała na to niejednoznaczność sytuacji w Rosji, gdy nikt nie wiedział, czego można oczekiwać od Moskwy. Po drugie – mit posiadania i przyzwyczajenie do posiadania broni atomowej działał na korzyść zwolenników statusu atomowego Ukrainy, a w pierwszym rzędzie na rzecz jej bezpieczeństwa, chociaż świat w obecnych warunkach unika rozwiązań siłowych. Po trzecie – niektóre partie i politycy uważali, że w ten sposób podniosą swój prestiż w oczach społeczeństwa. Po czwarte – główne znaczenie w rozstrzygnięciu statusu atomowego miała sytuacja gospodarcza Ukrainy w tym okresie, a rekompensata za rozbrojenie atomowe miała wynosić od 1,5 do 6-8 mld \$.³⁷²

Rząd kontynuował kurs na rozbrojenie atomowe, zakładając, że i tak nikt nie będzie chciał atakować Ukrainy. W maju 1992 roku Ukraina podpisała umowę „START-1”, a po półtora roku ratyfikowała ją Rada Najwyższa Ukrainy.³⁷³ W marcu tego samego roku Ukraina podpisała „Umowę o Otwartym Niebie (DWN)”, która daje prawo wykonywania lotów nad terytorium państw-uczestników umowy.³⁷⁴ W lipcu 1992 roku podpisała „Traktat o konwencjonalnych silahach zbrojnych w Europie” oraz „Umowę o zasadach i trybie wykonania Traktatu” i, wg stanu na wrzesień 1997, zgodnie z tym traktatem przyjęła u siebie 360 inspekcji zagranicznych oraz przeprowadziła ponad 100 kontroli w innych krajach-uczestnikach Traktatu.³⁷⁵ W styczniu 1993 roku podpisała „Umowę Ki-jowską o zakazie opracowywania, produkcji, składowania i wykorzystania broni chemicznej oraz jej zniszczeniu”,³⁷⁶ przez co przylączyła się do „Umowy o Strategicznych Zbrojeniach Ofensywnych (SNO-1)”.

Znaczącym w Moskwie, w trójstronnym oświadczeniu prezydentów USA, Rosji i Ukrainy, udzielono Ukrainie gwarancji jej bezpieczeństwa, całości terytorialnej i potwierdzono wcześniejsze zapowiedzi USA o udzieleniu Ukrainie pomocy technicznej i finansowej w celu demontażu broni atomowej w wysokości 175 mln \$,³⁷⁷ w listopadzie 1994 roku przyjęto ustawę

o przyłączeniu się do „Umowy o nierozpowszechnianiu broni atomowej”.³⁷⁸ A w odpowiednio przyjętym memorandum „O gwarancjach bezpieczeństwa w związku z przyłączeniem się Ukrainy do Umowy o nierozprze-strzenianiu broni atomowej”, USA, Rosja i Wielka Brytania potwierdziły całość terytorialną Ukrainy i udzieliły jej gwarancji bezpieczeństwa.³⁷⁹ Największą pomoc w dezaktywacji i wyprawadzeniu broni atomowej udzieliły Ukrainie Stany Zjednoczone. Zgodnie z umowami, zawartymi między Ministerstwem Obrony Ukrainy i Departamentem Obrony USA, Ukraina otrzymywała ze strony USA pomoc materiałno-techniczną. Przygotowywany był personel do likwidacji broni atomowej, dostarczano oprzyrządowanie w celu usuwania ewentualnych sytuacji awaryjnych.³⁸⁰

W 1995 roku podpisano gwarancje o całkowitym zwrocie Ukrainie kosztów związanych z wywiezieniem broni atomowej do Rosji, a Departament Obrony USA wziął na siebie obowiązek zbudowania mieszkań dla wojskowych, którzy będą zwalniani z szeregów Sił Zbrojnych Ukrainy w związku z likwidacją sił atomowych.³⁸¹

Oprócz tego przewidziano, że podczas prac związanych z likwidacją broni atomowej surowce energetyczne uzyskane z jej likwidacji będą wykorzystane na potrzeby energetyki atomowej Ukrainy.³⁸²

Dzięki temu w 1996 roku wykonano dezaktywację rakiet międzykontynentalnych, w tym najnowocześniejszych SS-24, wycofano praktycznie rakiety SS-19, utworzono bazę materiałno-techniczną, co dało możliwość całkowitego wywiezienia broni atomowej do Rosji.³⁸³

W ten sposób władze Ukrainy, ukierunkowane na usunięcie broni atomowej ze swojego terytorium, otrzymały podstawę do poprawienia wizerunku w opinii międzynarodowej, a wg sekretarza Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony, W. Horbulina, „chłodny stosunek” Zachodu wobec Ukrainy odnośnie zniszczenia broni atomowej zmienił się na stosunek „współpracy i stopniowego zbliżenia do integracji”.³⁸⁴

Wraz ze zniknięciem takiej struktury jak ZSRR i automatycznym otrzymaniem przez Ukrainę części jego arsenału atomowego, rząd początkowo nie ogłosił, co z nią zrobić. Dlatego jedynym wyjściem w tej sytuacji było ogłoszenie statusu państwa bezatomowego. Zupełnie inną była sprawa związana z rekompensatą za zniszczenie broni atomowej, a zaproponowane przez USA 175 mln \$ w żaden sposób nie odpowiadają realnej wartości tej operacji. Z drugiej strony, Ukraina zwróciła na siebie uwagę całego świata w związku z tym, że stała się pierwszym państwem, które dobrowolnie pozbyło się broni masowego zniszczenia, co podniosło jej autorytet na arenie międzynarodowej. Rozbieżności na ten temat we-

wąguz kraju były zupełnie naturalne, co rozumiało wielu analityków zachodnich. Dzięki prawidłowemu wyborowi Ukraina może za jedynym razem mieć dwa interesy: poprzez zniszczenie broni atomowej podnieść swój prestiż na świecie, a za otrzymane rekompensaty za rozbrojenie można było już na początku wyjść z kryzysu gospodarczego i politycznego.

Ogłoszona w 1990 roku neutralność i pozabłokowy status Ukrainy nie odpowiada niejako współczesnej sytuacji geopolitycznej. Równocześnie rząd Ukrainy opowiada się za utworzeniem systemu bezpieczeństwa europejskiego. W ten sposób władze chcą zachować dobre stosunki z Zachodem i utrzymać Rosję w niepewności, co do dalszych kroków rządu Ukrainy.

V ŚRODKI MASOWEGO PRZEKAZU

1. Regulacje prawne

Na początku lat 90-tych, niedługo po ogłoszeniu niepodległości, na Ukrainie uchwalono szereg aktów prawnych dotyczących funkcjonowania środków masowego przekazu. Pod tym względem Ukraina pozytywnie wyróżnia się nie tylko wśród krajów WNP, ale i wśród krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Wszystkie te ustawy gwarantują mediom wolność i niezależność oraz promują różnorodność zarówno prasy, jak i elektronicznych środków przekazu.

Niemniej jednak, podobnie jak w przypadku prawa wyborczego, omówienie regulacji prawnych rozpocząć trzeba od zapisów zawartych w Konstytucji Ukrainy. Zwłaszcza, że ustawa zasadnicza poświęca zagadnieniom związanym z rozpowszechnianiem informacji wiele uwagi.

I tak, zgodnie z art. 15 Konstytucji, cenzura jest całkowicie zakazana. Artykuł 32 natomiast głosi, iż nikt nie może być obiektem ingerencji w życie prywatne lub rodzinne, z wyjątkiem przypadków określonych przez Konstytucję. Zbieranie, wykorzystywanie i ujawnianie poufnych informacji o drugiej osobie bez jej zgody jest niedozwolone. Wyjątek stanowią przypadki wskazane przez prawo, przy czym działanie to musi być prowadzone tylko w interesie bezpieczeństwa narodowego, dobrobytu ekonomicznego lub praw człowieka. Każdy obywatel ma prawo do uzyskania informacji o samym sobie od organów władzy państwowej, organów lokalnej władzy wykonawczej, instytucji oraz organizacji, pod warunkiem, iż nie są to tajemnice państwowe lub też tajemnice chronione prawem.

Kolejnym artykułem Konstytucji Ukrainy obejmującym swym zakresem działalność mediów jest art. 54. Zgodnie z jego zapisem, każdy obywatel ma zagwarantowaną wolność twórczości literackiej, artystycznej, naukowej oraz technicznej. Przepis ten zapewnia ponadto ochronę własności intelektualnej, praw autorskich, osobistych i materialnych,

które powstają w związku z różnymi formami aktywności intelektualnej. Każdy obywatel ma prawo do rezultatu swej działalności intelektualnej. Nie powinien on być wykorzystywany ani rozpowszechniany bez zgody autora, poza wyjątkami określonymi przez prawo.

Natomiast art. 85, pkt 20 zawiera jedno z uprawnień Rady Najwyższej: wyznacza ona połowę składu Narodowej Rady Telewizji i Radiofonii na Ukrainie. Parlament wyraża także zgodę na powołanie i odwołanie między innymi przewodniczącego Krajowego Komitetu Telewizji i Radiofonii na Ukrainie (art. 85, pkt 24).

Wreszcie, zgodnie z art. 106, pkt 13, Prezydent Ukrainy wyznacza także połowę składu Narodowej Rady Telewizji i Radiofonii na Ukrainie oraz powołuje i odwołuje, za zgodą Rady Najwyższej, przewodniczącego Krajowego Komitetu Telewizji i Radiofonii (art. 106, pkt. 14).

Konstytucja Ukrainy ogólnie wskazuje na najważniejsze zagadnienia, natomiast szczegółowe regulacje znajdują się w omówionych poniżej ustawach.

Prawo o Informacji zostało uchwalone przez parlament 2 października 1992 roku. Stanowi ono obszerne ramy prawne dla funkcjonowania struktur zarządzających mediami na Ukrainie. Określa także główne wytyczne dotyczące zbierania, rozpowszechniania, wykorzystania oraz przechowywania informacji. Jednocześnie gwarantuje bezpieczeństwo i chroni prawo dostępu obywateli do informacji. Ustawa ta zawiera także wiele regulacji dotyczących przepływu informacji, głaszac, że „informacja nie może być wykorzystywana do burzenia porządku konstytucyjnego, zakłócenia integralności terytorialnej, szerszenia propagandy wojennej, przemocy, okrucieństwa oraz rozniesienia rasowej, narodowej lub religijnej nienawiści, ani też jako instrument służący do łamania praw i wolności człowieka” (art. 46 ustawy).³⁸⁵

Kolejną ustawą jest *Prawo o drukowanych środkach masowego przekazu na Ukrainie*. Zostało ono uchwalone 16 listopada 1992 roku. Stanowi ramy prawne działalności mediów drukowanych. Reguluje między innymi takie kwestie, jak zasady istnienia rynku prasowego i jego funkcjonowanie czy też zdobywanie i wykorzystywanie urządzeń technicznych przeznaczonych do rozpowszechniania produktów medialnych. Ustawa gwarantuje szeroki zakres wolności oraz reguluje stosunki pomiędzy wydawcami a innymi organizacjami i instytucjami.

Art. 14, 16, 18, 27 i 32 *Prawa o drukowanych środkach masowego przekazu* zostały zmienione 11 listopada 1993 roku. Modyfikacje dotyczyły przede wszystkim dystrybucji nie zarejestrowanych mediów

drukowanych, certyfikatu rejestracji, warunków zamknięcia tytułu oraz akredytacji dla dziennikarzy.

28 lutego 1995 roku zostało uchwalone przez parlament *Prawo o agencjach informacyjnych*. Ustawa ta zobowiązuje wszystkie agencje i ich oddziały działające na terenie Ukrainy do dokonania rejestracji oraz dostarczania państwu informacji o ważnych wydarzeniach.

Prawo o telewizji i radiofonii zostało uchwalone przez parlament 21 grudnia 1993 roku, a weszło w życie 22 lutego 1994 roku. Ustawa określa „stosunki pomiędzy podmiotami działającymi w sferze telewizji i radiofonii (...), a także sposoby rozpowszechniania informacji telewizyjnych i radiowych, jeśli programy są przeznaczone dla masowego odbiorcy”. Wymienia także główne zasady rozpowszechniania informacji: wydarzenia mają być przedstawione obiektywnie, mają zawierać prawdziwe informacje, dziennikarze mają być kompetentni, a stacje mają zagwarantować obywatelom prawo do otrzymywania informacji oraz do swobodnego wyrażania ich poglądów i myśli. Ponadto podmioty sfery medialnej mają zapewnić „bezpieczeństwo ideologicznego i politycznego pluralizmu oraz przestrzeganie zasad etyki zawodowej i powszechnych norm moralnych”. Część artykułów tej ustawy (1, 4, 5, 7, 11-14, 21, 24, 26, 30, 32 i 45) otrzymało nowe brzmienie 2 czerwca 1995 roku. Zmiany ujednoliciły terminologię, zdefiniowały status instytucji państwowych dotyczących telewizji i radia oraz Narodowej Rady Telewizji i Radiofonii, a także wprowadziły antymonopolowe regulacje i powołały strukturę Krajowej Spółki Telewizji i Radia. Ponadto w artykułach tych znalazły się zasady funkcjonowania telewizji kablowej, sponsoringu, reklamy oraz technologicznych podstaw organizacji transmisyjnej.³⁸⁶

Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych została uchwalona 23 grudnia 1993 roku, a weszła w życie 23 lutego 1994 roku. Ustawa ta określa procedurę walki z piractwem oraz chroni prawa autorów dzieł sztuki, literatury, nauki, materiałów prasowych oraz przedstawień i widowisk. Prawo to jest niezwykle ważne, gdyż większość prywatnych stacji telewizyjnych nie może sobie pozwolić na płacenie za chodnim właścicielom programów za prawa autorskie, więc popularność tychże stacji (a nieraz i samo ich istnienie) zależy od programów pirackich.³⁸⁷

Ukraińskie prawo wprowadziło także ograniczenia dotyczące własności elektronicznych środków masowego przekazu. Licencji na te środki nie mogą otrzymać obywatele innych krajów, partie polityczne, związki zawodowe oraz organizacje religijne. Udział środków zagranicznych w stacji telewizyjnej lub radiowej wymaga zezwolenia Narodowej

Rady Telewizji i Radiofonii i nie może przekraczać 30%. Restrykcje te nie dotyczą natomiast mediów drukowanych.

Na Ukrainie obowiązują także *Prawo o komunikacji*, które zostało uchwalone 16 maja 1995 roku. Reguluje ono procedury otrzymywania licencji na transmitowanie programów telewizyjnych i radiowych.

Z kolei *Prawo o reklamie* zostało uchwalone przez parlament 5 marca 1996 roku i określa zasady produkcji, tworzenia, rozpowszechniania i odbioru reklam.

24 lutego 1996 roku prezydent podpisał dekret „O państwowym wsparciu dla rynku prasy drukowanej”. Nadaje on przywileje gazetom i czasopismom zakładanym przez instytucje państwowe, związki twórcze, organizacje publiczne lub zrzeszenia wydawców, które zostały zarejestrowane przed 1 sierpnia 1994 roku. Ulgi te nie mają natomiast zastosowania do prasy, której założycielem lub współzałożycielem jest osoba prywatna lub też gdy wydawanie prasy jest działalnością nastawioną na przyniesienie zysków.

Ponadto istnieje kilka aktów prawnych, które co prawda nie dotyczą bezpośrednio tematyki mediów, ale mają pośredni wpływ na funkcjonowanie środków masowego przekazu. Do tego typu ustaw należy Kodeks cywilny Ukrainy (uchwalony w 1988 roku, nowelizowany 10 maja 1995 roku), który gwarantuje między innymi ochronę godności i reputacji obywateli oraz osób prawnych. Z kolei Kodeks postępowania cywilnego (z 1963 roku, znowelizowany 1 lipca 1994 roku) gwarantuje obywatelom prawo wystąpienia przed sądem. Wreszcie Kodeks karny (uchwalony 10 maja 1995 roku) określa kary dla osób wzbudzających narodową lub religijną nienawiść, rasizm lub też ujawniających tajemnice państwowe czy też dopuszczających się zniesławienia, oszczerstwa, znieważenia lub naruszenia praw autorskich.³⁸⁸

Ukraińskie *Prawo o tajemnicy państwowej* zostało uchwalone przez parlament 21 stycznia 1994 roku. Zgodnie z nim, tajemnicą państwową jest: informacja dotycząca obrony, gospodarki, stosunków zagranicznych, bezpieczeństwa państwa, bezpieczeństwa porządku prawnego, której ujawnienie może doprowadzić do naruszenia żywotnych interesów Ukrainy. Lista zagadnień uważanych za tajemnice państwowe została opublikowana 17 sierpnia 1995 roku. Znalazły się na niej między innymi: dane dotyczące narodowych rezerw złota, siły wojsk oraz treść raportów pochodzących z centrum meteorologicznego przeznaczonych dla armii.³⁸⁹

2. Instytucje państwowe

a. Ministerstwo Informacji

Dekretem z 13 listopada 1996 roku Prezydent Ukrainy powołał nowe Ministerstwo Informacji. Zajęło ono miejsce dawnych struktur Ministerstwa Prasy i Informacji. Powodem zmiany była potrzeba dostosowania się do rozwoju środków masowego przekazu i tym samym możliwości informowania obywateli o kwestiach politycznych, ekonomicznych i społecznych. Zadaniem ministra informacji, mianowanego przez prezydenta po zgłoszeniu kandydatury przez premiera i część Gabinetu Ministrów, jest określenie sfer działania ministerstwa.

Nowe ministerstwo połączyło w sobie kilka instytucji związanych z mediami. Obok dawnego Ministerstwa Prasy i Informacji podlegają mu państwowe agencje informacyjne, a także Krajowy Komitet Telewizji i Radia.

Ministerstwo Prasy i Informacji jest odpowiedzialne za stosowanie narzędzi państwowej polityki dotyczącej prasy drukowanej, między innymi za rejestrację gazet, kontrolę domów wydawniczych, dystrybucję, kontrolę stosowania się prasy drukowanej do przepisów prawa itd. Krajowy Komitet Telewizji i Radia został z kolei upoważniony do prowadzenia polityki związanej z mediami elektronicznymi: nadzorowanie Narodowej Rady Telewizji i Radiofonii, rozpowszechnianie informacji za granicę za pośrednictwem środków masowego przekazu. Rada ponosi także odpowiedzialność za RRT.

Od stycznia 1995 roku wszystkie państwowe kanały radia i telewizji na Ukrainie należą do Państwowej Spółki Telewizyjnej oraz Państwowej Spółki Radiowej. Wraz z państwowymi spółkami (telewizyjnymi i radiowymi) 24 regionów, Autonomicznej Republiki Krymu oraz miast Kijowa i Sewastopola znajdują się one pod kontrolą Państwowego Komitetu Telewizji i Radia (Derzhhteleradio). W 1997 roku funkcję przewodniczącego Komitetu pełnił W. Miziński. Zarówno on, jak i przewodniczący tych dwóch państwowych spółek mianowani są przez prezydenta, a wcześniej musieli być jeszcze zatwierdzeni przez parlament. Szefowie regionalnych spółek radiowych i telewizyjnych są wybierani, za zgodą lokalnej administracji, przez Krajowy Komitet Telewizji i Radia.³⁹⁰

Z kolei Koncern Radiofonii, Radiokomunikacji i Telewizji stanowi jedyny podmiot, który zarządza kanałami komunikacyjnymi i głównymi

paismami transmisji. 3 stycznia 1995 roku, na mocy dekretu Prezydenta Ukrainy, przeszedł podlegać Ministerstwu Informacji i odtąd kompetencje kontrolne nad RRT posiada Derzhhteleradio.

b. Komitet parlamentarny

W parlamencie ukraińskim istnieje, pracujący permanentnie, komitet parlamentarny zajmujący się prawną ochroną wolności słowa i środków masowego przekazu. Komitet ten powołany został w kwietniu 1994 roku. Składa się on z 9 deputowanych i ma kilka podkomitetów, zajmujących się w szczególności prasą drukowaną, radiem i telewizją oraz ochroną wolności słowa i odpowiednią inicjatywą legislacyjną. Uwaga komitetu skoncentrowana jest na prawnych aspektach stosunków pomiędzy państwem, mediami oraz obywatelami. Aktualnie komitet pracuje nad wieloma projektami ustaw. Między innymi są to ustawy o wsparciu państwa dla mediów i wydawnictw, sfery działania radia i telewizji na Ukrainie. Komitet przygotowuje także nowelizację *Prawa o informacji* i *Prawa prasowego*. W centrum jego zainteresowania jest także ustawa o Narodowej Radzie Telewizji i Radiofonii³⁹¹, o telewizji kablowej i satelitarnej oraz o publicznym nadawaniu.

c. Narodowa Rada Telewizji i Radiofonii

Narodowa Rada Telewizji i Radiofonii jest instytucją państwową, podlegającą parlamentowi. Rada została powołana na podstawie art. 5. *Prawa o telewizji i radiofonii*. Składa się ona z ośmiu osób. Kandydatury czterech z nich zgłasza przewodniczący parlamentu, a pozostałych czterech – prezydent. Kadencja członków rady trwa cztery lata. Rada została powołana, by kontrolować stosowanie się do ustawodawstwa dotyczącego sfery telewizji i radiofonii, gwarantującego wolność słowa i prawo obywateli do informacji oraz chroniącego prawo odbiorców, użytkowników, pracowników i dystrybutorów audiowizualnej informacji, a także racjonalnego wykorzystania źródeł częstotliwości. Rada jest także zobowiązana do uczestniczenia w rozwoju mediów elektronicznych i realizacji polityki państwa w sferze telewizji i radiofonii.³⁹²

d. Praktyka sądowa

Zdecydowana większość przypadków związanych z mediami dotyczy procesów o zniesławienie. Ustawa o zmianie prawa i regulacjach dotyczących ochrony godności i zawodowej reputacji (...), przyjęta 6 maja 1993 roku, zezwala osobom prawnym i fizycznym na wystąpienie przed sądem i żądanie sprostowania (naprawienia krzywdy) oraz odszkodowania za rzekome zniesławienie lub opublikowanie nieprawdziwej informacji. Czasami ustawa ta wykorzystywana jest przez instytucje państwowe lub organy państwowe przeciwko mediom. Żądana w procesie kwota odszkodowania może być nawet nierealnie wysoka, gdyż prawo nie określa maksymalnych sum. Podobnie może być w przypadku procesów dotyczących np. ujawnienia tajemnicy państwowej przez środki masowego przekazu.

Wydawcy i redakcje najczęściej przegrują takie procesy. Często bowiem trudno jest udowodnić rzetelność informacji, gdyż np. jej źródło nie może być ujawnione. Sądby zniierzają do tego, by już na początku postępowania procesowego zajmować konta bankowe. Nierzadko bowiem koszty i odszkodowania są tak wysokie, iż całkowicie paraliżują działalność redakcji. W przypadku przegranej okazuje się, że media są zwykle w bardziej katastrofalnej sytuacji, niż kiedykolwiek były. Stąd też redaktorzy bardzo ostrożnie podchodzą do publikacji kontrowersyjnych materiałów, zwłaszcza o osobach publicznych.³⁹³

Wciąż nie została jeszcze uchwalona ustawa, która miałaby chronić dziennikarzy i media, czyli *Prawo o państwowym wsparciu mediów i ochronie dziennikarzy*. Brak prawników wyspecjalizowanych w dziedzinie funkcjonowania środków masowego przekazu, jak również: prawnicza ignorancja dziennikarzy pogarsza tylko sytuację i pozwała strukturom państwowym na wywieranie na media presji o charakterze prawniczym.³⁹⁴

3. Oddziaływanie władzy na środki masowego przekazu

Gazeta „Głos Ukrainy” była prawdopodobnie pierwszym wydaw-nictwem, które w okresie przed pociestrojką wyzwoilo się spod kontroli partii i zaczęło wyrażać idee narodowego ruchu wyzwolenia. Inne gazety partyjne zaczęły dopiero później głosić argumenty na rzecz reform eko-

nomicznych i rozwoju demokracji. Gazety te stworzyły podstawę dla niezależnych mediów, które zaczęły się rozwijać niedługo potem.

Po wyborach parlamentarnych i prezydenckich w 1994 roku, w okresie politycznej stabilności, niezależność i wolność mediów osi-gnęła obecną poziom. Co prawda cenzura jest formalnie zabroniona, jednak pracownicy redakcji programów informacyjnych wciąż odczu-wają pewną presję. Co więcej, władza wykonawcza wciąż ma możliwość wywierania wpływu na środki masowego przekazu, przy czym odbywa się to głównie na płaszczyźnie ekonomicznej. Widac to wyraźnie przy porównywaniu sytuacji finansowej mediów państwowych i prywatnych.

Kilka dekrétów prezydenta, jak choćby „O regulacjach dotyczą-cych cen niektórych wydawnictw prasowych”, czy też „O wsparciu pań-stwa dla ksiązek państwowych drukowanych do roku 2000” oraz „O pań-stwowym wsparciu dla prasy drukowanej w 1996 roku”, spowodowało utratę konkurencyjności przez prywatną prasę drukowaną. Państwowe gazety lub te, w których państwo ma udziały, zwolnione są z podatku VAT, a gazety wydawane przez organy władzy wykonawczej, władzę lokalną oraz założone przez parlament i Gabinet Ministrów – otrzymują od państwa dotacje.

W 1996 roku z budżetu państwa przeznaczono 5 265 000 \$ na „Głos Ukrainy” (gazetę parlamentu) oraz 735 000 \$ na „Kurier Urzędowy” (gazetę Gabinetu Ministrów), a także 1 300 000 \$ na „Gazetę Ro-botniczą” (gazetę związków zawodowych). Dzięki temu pisma te mogą być sprzedawane po znacznie niższej cenie, niżby to wynikało z kosztów ich wydawania i tym samym taniej niż wydawnictwa prywatne, które muszą opłacać podatki, ponosić wysokie koszty druku oraz dystrybucji (wszystko to znajduje się w rękach monopoli rządowego) i nie otrzymują od państwa żadnych subsydiów.

Należy jednak zauważyć, że pomimo otrzymywanych dotacji nie wszystkie państwowe media mają charakter prorządowy i proparlamen-tarny. Także wśród oficjalnej prasy istnieje bowiem pluralizm i niezależ-ność. I tak na przykład, „Głos Ukrainy” do połowy roku 1996 demon-strował raczej równoważoną postawę. Niemniej, artykułen opubliko-wanym w lipcu redaktor naczelny, Sergiej Prawdenko, wsparł krytykę działań rządu.³⁹⁵

Na Ukrainie radio nie jest w szczególny sposób wykorzystywane przez polityków (dominują stacje muzyczne). Zupełnie inaczej jest w przypadku telewizji. Dzięki swemu szerokiemu zasięgowi i korzyściom, jakie przynosi, telewizja od początku istnienia niepodległej

Ukrainy stała się przedmiotem walki. O kontrolę nad telewizją walczył od 1991 roku z jednej strony prezydent i premier, a z drugiej parlament.

3 stycznia 1995 roku prezydent Kuczma podpisał dekret „O powołaniu Państwowego Komitetu Telewizji i Radia”, zgodnie z którym RRT został podporządkowany tej nowej instytucji. Zważywszy, że RRT posiada monopol na transmisję sygnałów (zarówno państwowych, jak i prywatnych stacji TV), przewodniczący nowego Komitetu zdobył znaczącą pozycję i mógł wpływać na wysokość opłat dla prywatnych nadawców. Taryfy te zostały podniesione i dzięki temu państwowa telewizja mogła obniżyć ceny reklam nawet poniżej ich rynkowej wartości. W dużej mierze wpłynęło to destrukcyjnie na prywatnych nadawców, którzy nie tylko musieli się zmagać z wyższymi kosztami, ale i utracili wielu z dotychczasowych reklamodawców.³⁹⁶

Z kolei częstotliwości prywatnym nadawcom przyznaje Narodowa Rada Telewizji i Radiofonii. Chociaż czterech jej członków wyznacza Prezydent Ukrainy, a czterech Rada Najwyższa, wydaje się, że to władza wykonawcza posiada większą kontrolę nad tą instytucją. Dowodem na taki stan rzeczy może być na przykład sytuacja związana z procesem przyznawania koncesji stacjom prywatnym na nadawanie programu na drugim kanale państwowym UT-2. Informację o takiej możliwości Narodowa Rada ogłosiła jesienią 1996 roku. I chociaż parlament domagał się moratorium dotyczącego przyznawania licencji jeszcze zanim parlamentarny program „O rozwoju przestrzeni nadawczej” został przyjęty, „Studio 1+1” już otrzymało licencję na nadawanie przez dziewięć godzin dziennie. O tym, że parlamentarny komitet ma w rzeczywistości niewielki wpływ na działania innych instytucji, świadczy także fakt, że choć zlecono mu „zbadać obecną sytuację telewizji i radiofonii oraz zebrać informacje dotyczących inicjatyw legislacyjnych, a także udziałów środków zagranicznych w ukraińskich spółkach telewizyjnych”, nie wyciągnięto z przygotowanego raportu żadnych konsekwencji.³⁹⁷

W trakcie wyborów parlamentarnych w 1998 roku środki maśowego przekazu nie zostały wykorzystane przez władzę do poszerzenia edukacji obywatelskiej. Podjęto jedynie pewien wysiłek w celu wyjaśnienia wyborcom zasad głosowania. Był on jednak zbyt mały jak na skalę zmian prawa wyborczego oraz ogromu komplikacji wynikających z połączenia różnych typów wyborów. Poza tym, stacje telewizyjne upowszechniały raczej negatywny wizerunek parlamentu i prezentowały sferę polityki jako „brudną”.³⁹⁸

Okres wyborów w 1998 stał się czasem bezpartonowej walki wokół środków masowego przekazu. Przykładem walki o państwowe radio była sprawa transmisji posiedzeń parlamentu. Przez jakiś czas radio stało wygodną „trybuną” przedwyborczą dla deputowanych partii opozycyjnych, którzy korzystali z tego, iż państwowe radio ma obowiązek transmitowania codziennie przez kilka godzin obrad Rady Najwyższej. CKW uznała jednak, iż narusza to równość szans kandydatów i zarządców parlamentu i jego przewodniczącego, decyzyjnie tę wykonała.³⁹⁹

Z kolei przejawem tej walki w prasie było zamknięcie przez władze gazety „Prawda Ukrainy”, niegdyś pisma komunistycznego, a potem ściśle współpracującego z antyprezydencją „Hromadą”. „Prawda Ukrainy” przez pewien czas ukazywała się nielegalnie, jednak nie miała szans na odrodzenie się w poprzedniej postaci. „Hromada” składała skargi do sądu, jednak w większości nie były one rozpatrywane.⁴⁰⁰

Warto także w tym miejscu wspomnieć, że oficjalna cenzura wprawdzie nie istnieje, jednak cenzura wewnątrzredakcyjna wciąż jest obecna. Wydawcy, obawiając się restrykcji finansowych, wołają unikać otwartej konfrontacji z władzą. W sytuacji, gdy środki masowego przekazu podlegają rządowej kontroli pod względem strukturalnym (druk, dystrybucja, licencje, częstotliwości), trudno mówić o pełnej wolności mediów.

4. Struktura środków masowego przekazu

Pod koniec 1996 roku na Ukrainie zarejestrowanych było 5 497 tytułów prasowych. Ministerstwo Informacji miało w swym rejestrze 813 gazet, 789 czasopism i 122 biuletyny, które są rozprowadzane w całym kraju lub za granicą (głównie do WNP). Z kolei regionalne komitety prasy i informacji zarejestrowały 3 222 gazety, 300 czasopism i 56 biuletynów. Większość wydawnictw należy do instytucji państwowych, firm prywatnych, pojedynczych osób oraz organizacji społecznych. W maju 1996 roku było także 90 stacji telewizyjnych i 10 stacji radiowych na poziomie regionalnym.

Ponadto na Ukrainie działa pięć agencji informacyjnych: Interfax-Ukraina (prywatna, zarejestrowana 15 września 1992 roku), UKRIN-

FORM (z listopada 1996 roku, następnie przekształcona w Państwową Agencję Informacyjną DINAU). Niezależna Agencja Republiki Ukrain-
skiej UNIAR (założona w styczniu 1992 roku, prywatna), Ukrain-
ska Niezależna Agencja Informacyjna UNIAN (z 1993 roku).

Poza mediami państwowymi działają na Ukrainie ośrodki, w których udziały mają prywatne przedsiębiorstwa. I tak np. „Privatbank” finansuje „Privat-TV Dniepr”, „Privat Charaków-TV”, „ITA Wikna”, „Radio Premier” (w Dniepropietrowsku) oraz gazetę „Kijowskie Wiadomości”.

Innym przedsiębiorstwem komercyjnym mającym swoje udziały w mediach jest Ukrain-
ska Grupa Finansowa. Jest ona m.in. udziałowcem gazety „Biznes Ukrainy”. Kolejnymi ważnymi inwestorami są: Bank „Dendi”, „Praweksbank” i przedsiębiorstwo „Enran”. Firmy przemysłowe wspierają środki masowego przekazu także na poziomie regionalnym. Jest to jednak wsparcie bardzo nietrwale i poszczególne gazety oraz stacje dość często zmieniają swoich sponsorów, by wręcz się skryć pod skrzydła banków, przedsiębiorstw energetycznych lub handlowych.

Istotne jest także to, iż większość z tych przedsiębiorstw wspiera media głównie z powodów politycznych. Właściciele fabryk oraz bankierzy próbują stworzyć bazę poparcia dla politycznych liderów, którzy odwdzięczają się odpowiednimi inicjatywami legislacyjnymi lub decyzjami. Bezpośrednie zyski z takiego wsparcia udzielonego gazecie mają natomiast znaczenie drugorzędne.⁴⁰¹

Ukraina jest drugim po Rosji krajem WNP z największym udziałem zagranicznym w środkach masowego przekazu, szczególnie zaś w radiu i telewizji. Większość stacji radiowych i telewizyjnych oraz regionalnych kanałów ma swoich zagranicznych partnerów. Ich udział jest jednak ustawowo ograniczony do 30%.

Warto pamiętać, że to także dotacje ze strony zachodnich organizacji pomogły niezależnym mediom rozpocząć lub kontynuować swoje działania. Amerykańska Agencja Międzynarodowego Rozwoju (USAID) sponzorowała na przykład dwa ośrodki na Ukrainie: Niezależną Ukrain-
ską Agencję UNIAN oraz Międzynarodowe Centrum Medialne (IMC). Kilka programów finansowanych było również przez eurozwiązkową fin-
dację oraz IREX, utworzoną przez USAID.

Z kolei udział zagranicznego kapitału w mediach drukowanych jest znacznie mniejszy i wciąż spada, ze względu na niski poziom cenzury technicznej prasy na Ukrainie oraz niewielką siłę nabywczą społeczeństwa ukraińskiego. Wyjątkami są tu gazeta „Zerkalo Niedielni”, której właścicielem jest Amerykanin – osoba prywatna, oraz rosyjska gazeta

drukowana w USA. Kapitał zagraniczny posiada również „Finansowa Ukraina”. Jest ona wspierana przez „Financial Times/Pearson”.

Dziennikarze pracujący w mediach drukowanych zarabiają średnio 100 \$ (od 30 do 200 \$), a w Kijowie – 150 \$. Wydawca popularnej, ogólnokrajowej gazety otrzymuje średnio 100-150 \$ za stronę, a pensja redaktora naczelnego zaczyna się od 300 \$. Nie ma zbyt wielkich różnic pomiędzy pensjami w gazetach państwowych i prywatnych, jedynie malejącej lokalnej płacy znacznie mniej. Dziennikarze pracujący dla prywatnej telewizji w Kijowie mogą zarobić nawet ponad 300 \$, choć średnia pensja dziennikarza telewizyjnego wynosi od 150-200 \$. Pensje tych, którzy pracują w państwowej telewizji i w mediach regionalnych, zwykle są niższe i wynoszą około 70-100 \$.

Warto zaznaczyć, że wiele redakcji płaci dziennikarzom oddzielnie stałą pensję i dodatkowe pieniądze, których dziennikarze nie ujawniają w swych rocznych zeznaniach podatkowych. Co więcej, kryptoreklama jest na Ukrainie na porządku dziennym i stanowi dodatkowe źródło dochodu dla dziennikarzy i redakcji. Program informacyjny UT-1 (państwowej telewizji) otwarcie wręcz rozpowszechniał listę reklam politycznych i komercyjnych zamaskowanych pod postacią materiału redakcyjnego. Było to posunięcie kontrowersyjne, zwłaszcza, że ustanowiło precedens i w mniejszym lub większym stopniu zachęciło inne stacje do niezumienia tego samego, czyli do zalegalizowania reklam ukrytych.⁴⁰²

5. Radio i telewizja

a. Telewizja państwowa

Ukraina ma cztery kanały telewizyjne: UT-1, UT-2, INTER oraz ICTV, które docierają odpowiednio do: 96, 92, 67 i 42% populacji. Kraj nie dysponuje własną telewizją satelitarną, natomiast dociera tutaj ze Stanów Zjednoczonych, za pośrednictwem satelity, „Ukrainian Broadcasting Network”.

Telewizja państwowa ma dwa ogólnokrajowe kanały: UT-1 (około 50 mln odbiorców) i UT-2 (potencjalna publiczność 48 mln). Państwowa Spółka Telewizyjna została założona przez Państwowy Komitet Telewizji i Radia i zatrudnia 2 500 pracowników, a na jej czele stoi Wiktor Leszyk.

1 stycznia 1997 roku nastąpiły zmiany w podziale godzin nadawania. Po pierwsze, 26 stacji regionalnych Państwowej Spółki Telewizyjnej nadaje teraz na UT-1, w swoim regionie, po kilka godzin dziennie swój własny program. Po drugie, czas nadawania wypełniony przez Państwową Spółkę Telewizyjną został zredukowany do 22,7 godzin łącznie, a 18 godzin zostało przeznaczonych na produkcje prywatnych spółek, które wybrane zostały w drodze konkurencji. Trzeba przy tym wspomnieć, że Państwowa Spółka Telewizyjna wymaga wcześniejszego przedstawiania jej kopii programów informacyjnych. Przez wielu specjalistów uważane jest to za przejaw cenzury prewencyjnej, a więc działanie niezgodne z prawem. Tymczasem spółka uważa, że zgodnie z *Prawem o telewizji i radiu*, nadawca jest odpowiedzialny za treść materiałów, które rozpozna, więc jej działania są usprawiedliwione i legalne.⁴⁰³

Wprowadzenie czasu dla komercyjnych produkcji nie było bynajmniej podyktowane chęcią zapewnienia większej różnorodności czy pluralizmu, ale raczej względami finansowymi. Zarówno Państwowej Spółce Telewizyjnej (producent programów), jak i RRT (właściciel i obsługujący transmisje) wciąż brakuje pieniędzy. W 1996 roku RRT nie dostał z budżetu państwa 70 300 000 \$, a od Państwowej Spółki Telewizyjnej 22 220 000 \$ za przeprowadzony serwis. Z kolei sama spółka nie dostała z budżetu 29 600 000 \$.

Oprócz tego, że wprowadzono czas dla produkcji komercyjnych spółek, państwowa telewizja i radio przejść muszą jeszcze reorganizację. Konieczne są dalsze oszczędności, więc np. zbieranie i przygotowywanie reklam nie będzie już zlecane agencjom, ale prowadzone przez same spółki.

b. Państwowa radiofonia

Państwowe radio nadaje audycje na trzech kanałach i ponadto obsługuje Serwis Światowy. Łącznie program państwowego radia trwa 94,5 godziny dziennie. Państwowa Spółka Radiowa podlega Krajowemu Komitetowi Telewizji i Radia, a jej przewodniczącym jest Wołodimir Reśnikow. Spółka zatrudnia obecnie 1 900 osób.

Kanał pierwszy (Radio 1) nadaje wiadomości oraz aktualne programy o tematyce zagranicznej oraz polityczno-ekonomicznej. Drugi kanał (Radio 2) przez 24 godziny na dobę nadaje programy rozrywkowe i wiadomości. Trzeci kanał (Radiomus) jest w większym stopniu poświęcony sztuce. Podobnie jak spółka telewizyjna, także państwowe radio nie otrzymało wszystkich przyznaných pieniędzy z budżetu państwa. W 1996

roku otrzymało zaledwie 43% asygnowanej sumy. Czas reklamowy w państwowym radiu jest ograniczony do 15% całego czasu antenowego, a przychód z radia komercyjnego wynosił w pierwszych dziewięciu miesiącach 1996 roku zaledwie 8,6% całkowitych wydatków.

Polska mniejszość narodowa mieszkająca w Żytomierzu (na 300 000 mieszkańców 40-80 000 to Polacy) ma swoją audycję w lokalnym radiu i telewizji. Od kwietnia 1998 roku, zamiast dotychczasowej jednej miesięcznic, półgodzinnej audycji w radiu żytomierskim, w języku polskim nadawane są dwie godziny. Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie” przeszkoliła trzech dziennikarzy dla radia żytomierskiego. Z kolei w lokalnej telewizji (nadającej dwa razy w miesiącu 20-minutowe audycje dla Polaków) wyświetlane są teraz także polskie filmy w ukraińskiej i polskiej wersji językowej.⁴⁰⁴

Także we Lwowie jest nadawana polska audycja w komercyjnym radiu „Lwowska Chwila”. Audycja w tym języku jest dziełem kilku zapaleńców, zresztą samych amatorów. Celem polskiej audycji lwowskiego radia jest rozpowszechnienie słowa i kultury polskiej we Lwowie i regionie. Program jest nadawany od 1994 roku.

c. Prywatna telewizja i radiofonia

Na Ukrainie działa także szereg prywatnych nadawców, którzy różnią się między sobą wielkością, poziomem profesjonalizmu, posiadanym wyposażeniem, czasem nadawania i potencjałem twórczym. Aby spółka taka mogła produkować programy, musi wystąpić do Narodowej Rady Telewizji i Radiofonii o licencję. Poza nazwą, adresem i innymi tego typu danymi, wniosek zawierać musi koncepcję programową, planowany obszar nadawania, język (lub języki) oraz statut nowej organizacji. Licencje są przyznawane na pięć lat (nadawcy naziemni) oraz dziesięć lat (nadawcy kablowi).

Zgodnie z prawem, nadawca z licencją może wydzierżawić od RRT częstotliwość, urządzenia techniczne oraz wyposażenie potrzebne do nadawania programu. W 1993 roku statut nadawczy anulował zakaz prywatnej własności przekaźników, jednak większość stacji ma tylko prymitywny sprzęt wideo i dzierżawi studia oraz przekaźniki od państwowych stacji nadawczych.⁴⁰⁵

Od pewnego czasu można dostrzec tendencję do koncentracji silniejszych spółek telewizyjnych i radiowych. Tylko takie mają bowiem szansę na zdobycie licencji na nadawanie programu na kanale ogólnokrajowym. Przykładem takich działań może być „Studio 1+1”. Spółka ta

została założona przez niemiecką firmę „Innova” i produkuje głównie telewizyjne programy rozrywkowe na dość wysokim poziomie. Co prawda, wcześniej „Studio 1+1” nie produkowało programów informacyjnych ani też zagranicznych, jednak, zgodnie z tym, co zapowiadał producent, Oлександр Rodnianski, zamierzało to czynić.⁴⁰⁶

Z kolei Ukraińska Niezależna Korporacja Telewizyjna (UNTK) posiada licencję na nadawanie swojego programu 12 godzin dziennie na trzecim kanale (dociera do 35 milionów ludzi lub 67% populacji). UNTK ma także wyłączne prawo retransmitowania rosyjskiej ORT. Korporację tę założyły: Państwowa Fundacja Własności, Business World i ORT. Swoją działalność rozpoczęła w październiku 1996 roku, a na jej czele stoi Oлександр Zinezenko.

Wreszcie Międzynarodowa Komercyjna Telewizja i Radio (ICTV) nadaje na czwartym kanale (dociera do 22 milionów ludzi – 42% populacji). Jej współzałożycielami byli RRT (państwowa spółka) oraz amerykańska korporacja „Story First Communications”. Jej szefem jest Serhij Desiatniko. Spółka ta nadaje głównie programy sportowe i rozrywkowe oraz „opery mydlane”, ale od jakiegoś czasu rozpowszechnia także programy informacyjne i gospodarcze.

Poza tymi spółkami, które nadają swoje programy na kanałach państwowych, funkcjonuje jeszcze na Ukrainie kilka ośrodków, które produkują programy dla czterech państwowych kanałów.

Należy do nich Międzynarodowe Centrum Medialne (IMC), które jest korporacją założoną przez amerykańską-ukraińską organizację non-profit „NGO's”. Należy do niej agencja „Wilna”, przygotowująca analityczne programy dotyczące spraw zagranicznych. Ponadto do korporacji należy „Paragraf” (programy edukacyjne i ekonomiczne) oraz polityczny talk-show „Ocena” („Rating”). Programy te są prezentowane w programie drugim (UT-2) oraz w sieci UNIKA-TV. Serwis informacyjny charakterystyczny się profesjonalnym poziomem i bezstronnością. W ciągu ostatnich kilku lat IMC kilka razy publicznie oświadczało, iż organy państwowe czyniły próby ingerencji w treści zawarte w ich audycjach.

Imnym producentem programów telewizyjnych jest „TV-Tabaczak”. Jego współzałożycielami są „Sezecs Inc.” (USA) i Tabaczuk. Spółka ta produkuje programy dla kanału kijowskiego. Chociaż studio jest technicznie bardzo dobrze wyposażone, poziom profesjonalizmu audycji jest dość niski. Programy informacyjne nie są bezstronne – wyrażenie widoczna jest sympatia dla Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej oraz ugrupowań nacjonalistycznych.⁴⁰⁷

Z kolei dom produkcyjny „Nowa Mowa” został założony przez konsorcjum banków i innych firm ukraińskich. Na jej czele w 1996 roku stał Oлек-

sandr Tkaczenko. „Nowa Mowa” produkuje analityczne programy nadawane na UT-1 i UNIKA-TV. Poziom profesjonalizmu tych materiałów jest wysoki. To samo można powiedzieć o produkcjach Agencji Telewizyjnej „Wilna”. Agencja ta została utworzona przez „Privatbank”, a redaktorem naczelnym jest Mikołaj Kaniszewski. Produkuje programy informacyjne „Więści” (nadawane na UT-2) oraz „Wieczorne Więści” (ICTV), a także analityczny program „Więści Weekendowe” (UT-3) i magazyn telewizyjny „Ludzie” (ICTV).

Głównym źródłem dochodu prywatnej telewizji i radia są reklamy (także kryptoreklamy), sponsoring oraz komercyjne działania nie związane ściśle z produkcją i nadawaniem programów. Z kolei ich główne wydatki wiążą się z opłatami za transmisję dla RRT, kupowaniem sprzętu, pensjami dla personelu oraz kosztami produkcji. Dokładne informacje o bilansie tych spółek nie są znane, gdyż firmy nie ujawniają zasadniczo takich danych. Wiadomo jednak, że IMC wypracowuje jedynie 40% swoich wydatków i że bez pomocy sponsorów prywatne stacje i firmy by nie przetrwały. Nawet dochody z reklamy nie pokrywają wszystkich kosztów, czym tłumaczy się powszechne wykorzystywanie nielicencjonowanych (pirackich) materiałów.⁴⁰⁸

Wreszcie, istnieją trzy organizacje zawodowe, których celem jest promowanie rozwoju prywatnej telewizji. Pierwszą z nich jest Stowarzyszenie Telewizji Pozarządowych. Zostało ono założone we wrześniu 1994 roku i zrzesza obecnie 28 osób prawnych, głównie prywatne stacje oraz producentów telewizyjnych.

Drugą tego typu organizacją jest Sieć Nadawców UNIKA, która rozpoczęła działanie 23 listopada 1995 roku i zrzesza 24 stacje państwowych oraz 40 prywatnych (głównie telewizyjnych). UNIKA zamierza stworzyć „jedną przestrzeń informacyjną” i zdobyć licencje dla wszystkich swoich członków.

Organizacją zawodową jest również Międzyregionalne Stowarzyszenie Nadawców NART. Zrzesza ono 20 prywatnych nadawców telewizyjnych z różnych regionów Ukrainy. NART także wspiera rozwój prywatnej telewizji. Ze względu na zbliżone cele, nadawcy i producenci należą zwykle do wszystkich tych stowarzyszeń jednocześnie.⁴⁰⁹

Na Ukrainie działa około 50 prywatnych stacji radiowych. Do najważniejszych należą: „Radio UTAR” (Kijów), „Radio Kontynent” (Kijów), „Radio Luts” (Lwów), „Prosto Radi.O.” (Odessa). Stacje te posiadają częstotliwości w kilku regionach kraju. I tak np. „Radio UTAR” swoim zasięgiem obejmuje Kijów, Charków, Odessę, Tarnopol, Obwód Chersoński i Mikołajowski.

Część z nich, jak choćby radio muzyczne „101 FM” i „Gala Radio”, ma kapitał zagraniczny. Pierwsza z tych rozgłośni jest galęzią Międzynarod-

dowej Korporacji Telewizji i Radia ICTV. Formuła tych stacji jest podobna: dominuje w nich muzyka, przerywana krótkimi serwisami informacyjnymi. Zasadniczo nie mają one określonej orientacji politycznej.⁴¹⁰

6. Media drukowane

Konkurencja pomiędzy gazetami na rynku ukraińskim ma dość ostry charakter. Ponadto, z jednej strony na rynku funkcjonują tytuły o nastawieniu opozycyjnym wobec aktualnego rządu, z drugiej natomiast wydawane są gazety „proprezydenckie”.

Większość prasy drukowanej na Ukrainie należy do organizacji, jednostek lub instytucji państwowych oraz stowarzyszeń i zrzeszeń publicznych (w tym partii politycznych). Poza kilkoma wydawnictwami o charakterze ekonomicznym lub rozrywkowym oraz gazetami reklamowymi, większość pism nie przynosi zysku. Gazety i czasopisma poszukują więc sponsorów i znajdują ich głównie wśród przedsiębiorców. Zazwyczaj niedługo po tym, jak gazeta zostanie wykupiona przez nowego właściciela, zaczyna ewoluować w kierunku jego poglądów i służyć interesom określonej grupy nacisku lub sektorowi gospodarki.

W najlepszej sytuacji finansowej są gazety państwowe, zwolnione są one bowiem z niektórych podatków. Poza tym ich dochody zależą od rządowych subsydiów, kryptoreklamy i reklamy oraz sprzedaży (w subskrypcji i bezpośrednio), a także działań komercyjnych. Z kolei wydatki związane są przede wszystkim z pensjami, kosztami wydawania (papier, drukowanie) oraz dzierzawą sprzętu i pomieszczeń i dystrybucją.⁴¹¹

W przypadku gazet prywatnych najwięcej środków pochłania papier (30%), dystrybucja oraz sieć sprzedaży, jak również drukowanie oraz dzierzawa lokali. Jeśli chodzi natomiast o przychody, to np. w piśmie „Zerkalo Niedielni” prezentują się one następująco: dochód ze sprzedaży wynosi 70%, z reklamy – 18%, a od sponsorów pochodzi 12%. Niezbyt reprezentatywny jest tu jedynie procentowy udział dochodów z reklamy. W innych gazetach wynosi on około 30%, jednak „Zerkalo Niedielni” od pewnego czasu ma wyjątkowo wysokie ceny i w związku z tym niewiele reklam.

O tym, jak trudno jest się utrzymać na rynku prasowym bez pomocy państwa, wie dobrze na przykład „Dziennik Kijowski” – polski tygodnik wydawany w stolicy Ukrainy. Do 1998 roku był on finansowany przez państwo ukraińskie, ale na początku tegoż roku przestał otrzymywać pieniądze. Dotacji nie dostawały także inne pisma mniejszości naro-

dowych. „Dziennikowi” groziło więc zamknięcie. Jednakże Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie” sfinansowała kolejne dwa numery i pozwoliła przetrwać tygodnikowi najtrudniejszy okres.⁴¹²

Do najpopularniejszych pism na Ukrainie należą „Kijowskie Wiadomości”. Są one tabloidem założonym przez dom wydawniczy „Kijowskie Wiadomości” (a także wielu innych współzałożycieli, między innymi: „Dendi”, „Privatbank”, „Dowira” oraz „Ukktrechflot” oraz samych dziennikarzy). Ma 136 000 egzemplarzy nakładu, przy czym 38% rochodzi się w subskrypcji. Gazeta jest, jak na tabloid, dość profesjonalna. Każdy numer zawiera informacje polityczne i pomimo związków sponsorów z rządem gazeta jest wewnętrznie zróżnicowana.

„Zerkalo Niedielni” jest tygodnikiem politycznym, założonym przez samych dziennikarzy. Jego nakład wynosi 38 000 egzemplarzy (tylko 7% w prenumeracie). Jest jedną z mniejszych niezależnych gazet. Zawiera materiały na wysokim poziomie, dotyczące zagadnień ekonomicznych i politycznych. Pismo to otwarcie krytykuje rząd.

Jednym z najbardziej wpływowych czasopism jest także tygodnik „Biznes”. Założony został przez dom wydawniczy „Blits-Info” i ma nakład 75 000 egzemplarzy (22% w prenumeracie).

„Dzień” jest niezależnym dziennikiem o nakładzie 39 000 egzemplarzy, publikowanym w języku rosyjskim i ukraińskim. Liczy zwykle 12 stron. Tytuł został założony przez spółkę „Ukrainian Press Group”. W styczniu 1997 roku redaktor naczelny oraz szef kadr opuścili gazetę, gdyż nie zgadzali się z właścicielami. Nowym redaktorem naczelnym została wówczas Larysa Iwyszyna, sekretarz prasowy byłego premiera Marczuka.

Warto także wspomnieć o trzech gazetach wydawanych przez instytucje państwowe.

„Urzędowy Kurier” wydawany jest przez organy władzy wykonawczej i częściowo finansowany z dotacji państwowych, a częściowo z reklam (zajmują 19% strony). Ukazuje się trzy razy w tygodniu i ma 153 000 egzemplarzy nakładu przy objętości od 12 do 16 stron.

„Głos Ukrainy” to dziennik wydawany przez parlament, częściowo finansowany przez państwowe subsydia, a częściowo z reklam (25% strony). Ma 277 000 egzemplarzy nakładu i ukazuje się w języku rosyjskim i ukraińskim. Liczy od 8 do 16 stron.

Natomiast „Gazeta Robotnicza” wydawana jest przez Gabinet Ministrów, Międzyregionalne Stowarzyszenie Przemysłowców oraz dziennikarzy. Ukazuje się cztery razy w tygodniu w języku rosyjskim i ukraińskim, liczy cztery strony, a jej nakład wynosi 117 000 egzemplarzy.⁴¹³

7. Media regionalne

Media w ośrodkach regionalnych są bardzo zróżnicowane. Średnio jest od pięciu do dziesięciu stacji radiowych, podobna liczba stacji telewizyjnych oraz wiele gazet, zarówno dzienników, jak i tygodników w każdym regionie.

Tak np. w Dniepropietrowsku jest 337 gazet, 23 czasopisma zarejestrowane. Zazwyczaj mniej niż połowa zarejestrowanych gazet ukazuje się regularnie, reszta ukazuje się w zależności od warunków finansowych. Najpopularniejsze w tym regionie gazety mają niewielki nakład. „Wieczorny Dniepr” ma 80 000 nakładu, jest niezależną gazetą, ukazuje się cztery razy w tygodniu. Z kolei tygodnik „Sobor” ma 40 000 nakładu. „Dnieprowska Panorama” jest regionalną gazetą założoną przez kilka głównych przedsiębiorstw przemysłowych, redaktorów i regionalną administrację. Ukazuje się cztery razy w tygodniu w nakładzie 40 000. Wszystkie te trzy gazety są wydawane w języku rosyjskim. Ogólnie powstrzymują się one od zbytnej krytyki lokalnych władz oraz nie odczuwają, być może w konsekwencji tych działań, zbytnej presji politycznej. Ponadto w Dniepropietrowsku wydawane są media państwowe. Do regionu docierają także rosyjskie gazety, jak „Komsomolska Prawda”, „Trud”, „Sport-Express”, „Argumenty i Fakty”.

Główną stacją telewizyjną w Dniepropietrowsku jest Prywatna „TV Dniepr” (nadaje sześć godzin dziennie, na 9 kanale), „Wostok-Centrum” (założone przez dom handlowy braci Dubińskich, nadaje sześć godzin dziennie na kanale 9) oraz „Dnieprowe Miasto” i „Stecz”, założony przez agencję reklamową „Sobor” i główne przedsiębiorstwa energetyczne (nadaje 12 godzin dziennie na 11 kanale). Główną stacją radiową jest natomiast „Radio Miłks” (muzyka, serwisy informacyjne, 24 godziny na dobę), założone m.in. przez „Privatbank”.

Być może, takie przedstawienie sprawy wydaje się suchą wyliczanką, jednak ukazuje różnorodność regionalnych mediów na Ukrainie. Inne regiony wyglądają pod tym względem podobnie. W Charkowie jest zarejestrowanych 367 gazet i czasopism, w tym tylko 176 ukazuje się regularnie. Z 77 firm telewizyjnych i radiowych tylko 12 ma licencje. Na 10 kanałów telewizyjnych i osiem stacji radiowych w regionie połowa jest prywatna. W Doniecku jest 427 zarejestrowanych mediów drukowanych, 31 telewizyjnych i radiowych. W Odessie 384 zarejestrowanych

gazet i czasopism, z czego 50 ukazuje się regularnie. Jest 11 sieci kablowych i 9 kanałów telewizyjnych: trzy państwowe i 6 prywatnych. Sytuacja własnościowa regionalnych mediów jest zróżnicowana w zależności od regionu. Ogólnie można powiedzieć, że państwo i instytucje państwowe posiadają około 15 do 35% mediów w regionie. Reszta podzielona jest pomiędzy prywatnych właścicieli i własność samych zespołów redakcyjnych.

Próby wywierania presji na media podejmowane przez lokalne władze są zróżnicowane. Prywatne media bardziej odczuwają presję ekonomiczną i zależy to od regionu. Z kolei media państwowe mogą być kształtowane bardziej bezpośrednio przez redaktora naczelnego.

8. Organizacje zawodowe w mediach

Związek Dziennikarzy Ukrainy został założony w 1957 roku i po nownie rozpoczął swoją działalność 20 stycznia 1993 roku. Zrzesza 12 000 członków z całej Ukrainy, należy do Międzynarodowej Federacji Dziennikarzy, odpowiadając za międzynarodowe kontakty oraz ochronę prawną dziennikarzy. W 1994 roku Związek był sygnatariuszem Komitetu Wolności Prasy. Posiadał on również fundusze dla dziennikarzy, którzy są w trudnej sytuacji życiowej.

Związek Zawodowy Dziennikarzy „Niezależność” został założony 5 maja 1990 roku. Zajmuje się ochroną praw i wolności dziennikarzy, promuje profesjonalizm oraz etykę zawodu.

Cech (Gildia) Redaktorów Naczelnych Ukraińskich Mediów jest publiczną organizacją założoną 12 maja 1995 roku i ma około 100 członków. Stanowi *lobby* dla ochrony praw dziennikarzy w instytucjach i organach władzy wykonawczej.

Fundacja Ochrony Wolności Słowa i Informacji jest organizacją założoną przez znane osobistości (pisarzy, polityków, artystów). Przeciwdziała wystąpieniom przeciwko wolności słowa i wspiera poszkodowanych. Podobne założenia ma Krymski Związek Wolnych Dziennikarzy.

Ukraińskie media całkowicie się zmieniły przez ostatnie dziesięć, a w szczególności pięć lat. W porównaniu z poprzednim, zamkniętym i zuniflikowanym systemem, w tej chwili tryumfuje różnorodność i pluralizm. Jest to wynik transformacji i otwarcia się kraju.

VI UKRAINA I ŚWIAT

Istnieją cztery mniej lub bardziej państwowe kanały, które nadają programy produkowane przez państwowe i prywatne firmy. Wiele państwowych dziennych i tygodniowych gazet, o różnym poziomie, dociera poza miasto. Wszystkie regiony mogą się pochwalić kilkoma państwowymi i prywatnymi stacjami telewizyjnymi oraz radiowymi, jak również wieloma gazetami. W dodatku istnieje kilka organizacji zawodowych zajmujących się interesami i prawami dziennikarzy oraz mediów ogólnie.

W dużej mierze przedstawiciele władzy wykonawczej mają ogromny wpływ na ekonomiczną stronę mediów, w szczególności zaś na podział pieniędzy pomiędzy państwowymi i prywatnymi mediami. Prasa państwowa zwolniona jest z podatków i otrzymuje państwowe dotacje. Tymczasem media prywatne nie mogą być konkurencyjne, gdyż zabiegają o reklamodawców, borykając się przy tym z rosnącymi kosztami. Zwiększając się opłaty za transmisję sygnałów telewizyjnych, pobierane przez RRT, a następnie przepływające do Narodowej Spółki TV, zatrzymują rozwój prywatnych nadawców, którzy muszą zmagać się z rosnącymi kosztami i zmniejszającymi się dochodami z reklam.

Polityczna cenzura nie jest *de facto* obecna, niemniej istnieje cenzura wewnątrzredakcyjna. Redaktorzy wołają unikać konfliktów zarówno ze strukturami rządowymi, jaki i poszczególnymi politykami, za bardzo bowiem od nich zależą.

Regulacje prawne zapewniają mediom wolność i autonomię oraz promują pluralizm zarówno dla mediów drukowanych, jak i elektronicznych. Istnienie tych aktów prawnych pozytywnie wyróżnia Ukrainę spośród krajów WNP. Utworzenie nowego Ministerstwa Informacji, które połączyło w swoim obrębie kilka ważnych struktur związanych z mediami i tym samym skupiło władzę nad nimi w rękach władzy wykonawczej nie jest dobrym pomysłem. Sytuacja mediów na Ukrainie powinna być zmieniona poprzez zmianę warunków ekonomicznych. Powinien być zniesiony monopol państwa na drukowanie, dystrybucję oraz transmisję sygnałów TV. Ponadto powinny nastąpić zmiany w systemie subsydiów państwowych, które pozwoliłyby na zaistnienie prawdziwej konkurencji między mediami. Należałoby również obniżyć podatki dla prywatnych mediów drukowanych, co mogłoby pomóc im w osiągnięciu wyższego poziomu i pomnożeniu zysków.

1. Terytorium, władza, ludność

Ukraina zajmuje terytorium o powierzchni 603 700 km kwadratowych, co w porównaniu z innymi krajami Europy daje jej drugie miejsce co do wielkości po Federacji Rosyjskiej. Ukrainę zamieszkuje blisko 47,9 mln ludności (według stanu z 1 stycznia 1991), w tym 75% Ukraińców, 19,4% Rosjan oraz pewna liczba Żydów, Polaków (0,7%, czyli około 300 000 osób, mieszkających głównie w rejonie Żytomierza, Lwowa, Tarnopola i Chmielnickiego – dawnego Płoskirowa) oraz innych narodowości.⁴¹⁴

Ukraina składa się z 25 obwodów (włącznie z Autonomizną Republiką Krymu), graniczy z Polską, Słowacją, Węgrami, Rumunią, Mołdawią, Białorusią i Rosją.

Ukraina jest suwerennym, niepodległym, demokratycznym państwem prawa (art. 1 Konstytucji Ukrainy).⁴¹⁵

Art. 2. Suwerenność Ukrainy obejmuje całe jej terytorium. Ukraina jest państwem unitarnym. Terytorium w istniejących granicach jest nienaruszalne i nie podlega żadnym zmianom.

Art. 3. Człowiek, jego życie i zdrowie, honor i godność, nietykalność i bezpieczeństwo są najwyższymi wartościami na Ukrainie.

Prawa i wolności obywateli, ich gwarancje stanowią treść i ukierunkowanie działalności państwa. Państwo ponosi odpowiedzialność przed obywatelami za swoją działalność. Utrwalenie i zabezpieczenie praw i swobód człowieka jest głównym obowiązkiem państwa.

Art. 4. Na Ukrainie istnieje jedyne obywatelstwo. Podstawy nabywania i wygaśnięcia obywatelstwa Ukrainy są ustalane przez prawo.

Art. 5. Ukraina jest republiką. Podmiotem suwerenności i jedynym źródłem władzy na Ukrainie jest naród. Naród realizuje władzę bezpośrednio i przez organy władzy państwowej i organy samorządów lokalnych.

Prawo określenia i zmiany konstytucyjnego ustroju na Ukrainie należy wyłącznie do narodu i nie może być usurpowane przez państwo, jego organy lub urzędników.

Nikt nie może uzurpować sobie władzy państwowej.

Art. 6. Władza państwowa na Ukrainie realizuje się na zasadzie podziału na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą.

Organy władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej realizują swoje pełnomocnictwa w ustalonych przez Konstytucję granicach i zgodnie z ustawami Ukrainy.

Art. 7. Na Ukrainie gwarantuje się swobodę lokalnym samorządom.

Art. 8. Na Ukrainie działa zasada dominacji prawa.

Konstytucja Ukrainy ma najwyższą moc prawną. Ustawy i inne akty normatywno-prawne są uchwalane na podstawie Konstytucji Ukrainy i muszą być z nią zgodne.

Normy Konstytucji Ukrainy są normami bezpośredniego działania.

Zwracanie się do sądu dla obrony konstytucyjnych praw i swobód obywatelskich jest gwarantowane.

Art. 9. Obowiązujące umowy międzynarodowe wymagają zgody Rady Najwyższej Ukrainy.

Międzynarodowe traktaty, które są niezgodne z Konstytucją Ukrainy, mogą wejść w życie jedynie po wniesieniu odpowiednich zmian do Konstytucji.

Art. 10. Językiem państwowym na Ukrainie jest język ukraiński.

Państwo zabezpiecza wszechstronny rozwój i funkcjonowanie języka ukraińskiego we wszystkich sferach życia społecznego na całym terytorium Ukrainy.

Na Ukrainie gwarantuje się swobodny rozwój języka rosyjskiego i innych języków mniejszości narodowych Ukrainy.

Państwo sprzyja nauce języków i międzynarodowym kontaktom.

Używanie języków na Ukrainie gwarantuje Konstytucja i reguluje prawo.

Art. 11. Państwo sprzyja konsolidacji i rozwojowi narodu ukraińskiego, jego historycznej świadomości, tradycji i kultury oraz rozwojowi etnicznej, kulturowej, językowej i religijnej tożsamości wszystkich rdzennych narodów i mniejszości narodowych na Ukrainie.

Art. 12. Ukraina dba o zabezpieczenie narodowo-kulturalnych potrzeb Ukraińców mieszkających poza granicami państwa.

2. Polityka zagraniczna

Współczesna polityka zagraniczna Ukrainy charakteryzuje się trzema kierunkami działania: Warszawa – Waszyngton – Moskwa.

W stosunkach Kijów – Warszawa Polska uważana jest za drzwi do Europy Zachodniej, a według badań przeprowadzonych pod koniec 1997 roku, właśnie Polska była liderem wśród krajów, z którymi stosunki Ukrainy rozwijały się najlepiej. I tak, w pięciostopniowej skali oceny stosunków dwustronnych Polska otrzymała najwyższy stopień – 4,13 i razem z USA uznawana jest za sojusznika (USA – 63%, Polska – 50%).⁴¹⁶

Początkiem nowych stosunków Ukraina – Polska była wizyta (październik 1990) ówczesnego ministra spraw zagranicznych Polski, Krzysztofa Skubiszewskiego, w trakcie której podpisano „Deklarację o zasadach i podstawowych kierunkach rozwoju stosunków polsko-ukraińskich”. Miała ona praktycznie wszystkie oznaki umowy państwowej: stwierdzała brak rozseceń terytorialnych, przewidywała nawiązanie współpracy politycznej, gospodarczej, naukowo-technicznej, wymiennie przedstawicielstw dyplomatycznych, konsularnych i handlowych, obie strony zobowiązywały się przestrzegać praw mniejszości narodowych.⁴¹⁷ Już we wrześniu 1991 roku osiągnięto porozumienie o wymianie ambasadorów nadzwyczajnych,⁴¹⁸ 2 grudnia 1991, po referendum na Ukrainie w sprawie ogłoszenia jej suwerenności, Polska była pierwszym państwem, które uznało Ukrainę i już 4 stycznia 1992 nawiązała z nią stosunki dyplomatyczne.

W maju 1992 roku odbyła się wizyta prezydenta Ukrainy Leonida Krawczuka w Polsce, gdzie spotkał się z Lechem Wałęsą – Prezydentem Rzeczypospolitej Polskiej. Następstwem spotkania było podpisanie „Umowy o dobrosąsiedztwie, przyjaźni i współpracy”, która zawierała wiele artykułów z „Deklaracji”, w tym o nienaruszalności granic i przestrzeganiu praw mniejszości narodowych.⁴¹⁹ Dano przez to do zrozumienia Moskwie, że nie może ona grać na zaszłościach polsko-ukraińskich. Jednak – z drugiej strony – Warszawa pokazywała, że trzyma się od Kijowa w pewnym dystansie, chociażby przez fakt nieprzyjęcia Ukrainy do Trójkąta Wyszehradzkiego (Polska, Węgry, Czechosłowacja). Ukraina wówczas pozostawała w tyle z przeprowadzeniem reform gospodarczych, a ściślej – pozostawała pod skrzydłami Rosji.⁴²⁰

W celu polepszenia stosunków dwustronnych, zwłaszcza w sferze gospodarczej, nauki i ekologii, w lutym 1993 roku utworzono Euroregion Karpacki, który obejmował przygraniczne tereny Ukrainy, Polski, Węgier i Słowacji.⁴²¹ W grudniu 1994 roku utworzono kolejny Euroregion „Bug”, do którego weszły tereny przygraniczne Polski, Ukrainy i Białorusi, z perspektywą rozwoju w sferze ekologii, rolnictwa, szlaków transportowych, ochrony zdrowia i innych.⁴²²

W 1995 roku dzięki poparciu Polski Ukraina została członkiem Rady Europy.⁴²³ W lutym 1996 roku Warszawa zaproponowała Ukrainie udzielenie kredytu gwarantowanego w wysokości 20 mln ECU. W tym samym roku Polskę odwiedził prezydent Ukrainy L. Kuczma, w rezultacie czego podpisano umowę o bezwizowej turystyce, jednak nadal nie przyjęto Ukrainy do Trójkąta Wyszehradzkiego.⁴²⁴

W maju 1997 roku przebywał na Ukrainie z wizytą prezydent Polski Aleksander Kwaśniewski. Podczas wizyty podpisano wspólną ukraińsko-polską „Deklarację o porozumieniu i pojednaniu”, w której obydwie strony przeprosiły się wzajemnie w imieniu obu narodów za uczynione w przeszłości krzywdy.⁴²⁵ Natomiast w kwietniu 1998 roku polski prezydent otrzymał zaproszenie do Lwowa na spotkanie szefów państw Europy Środkowej w maju tegoż roku.⁴²⁶ Stosunki Ukrainy z Polską można podzielić na kilka etapów:

- przygotowawczy (1990-1991) – początek zbliżenia;
- „romantyczny” (1991-1993) – nawiązanie stosunków dyplomatycznych i poszukiwanie partnera politycznego wśród innych państw;
- podstawowy (1993-1994) – charakteryzujący się zrównoważeniem politycznym rządu polskiego;⁴²⁷
- burzliwy rozwój (od 1995).

Drugim kierunkiem polityki zagranicznej Ukrainy jest Waszyngton. Stosunki Ukrainy z USA można również podzielić na kilka etapów:

- sierpień – 1 grudnia 1991 – reorientacja priorytetów polityki zagranicznej USA;
- grudzień 1991 – styczeń 1992 – uznanie Ukrainy i nawiązanie stosunków dyplomatycznych;
- początek 1992 roku – jesień 1993 – podjęcie przez USA problemu broni atomowej na terytorium Ukrainy;
- koniec 1993 roku – początek 1994 – zmiana stanowiska z uwagi na sytuację w Rosji i przyłączenie się Ukrainy do umów „START-1” oraz o nierozpowszechnianiu broni atomowej (SNO-1 i DNJaZ);

– marzec – lipiec 1994 – cisza w związku z wyborami prezydenckimi na Ukrainie;

– od połowy 1994 roku – ocieplenie i nowa dynamika stosunków.⁴²⁸ W pierwszym okresie Stany Zjednoczone oceniały nową sytuację geopolityczną niejednoznacznie w związku z pojawieniem się na arenie politycznej zamiast jednego ZSRR szeregu niezależnych i suwerennych państw, z których każde wymagało innego traktowania. Dlatego tylko na początku 1992 roku Ukrainie udało się ustanowić bardziej lub mniej normalne stosunki z USA – jednak nie na długo. Obecność na Ukrainie broni atomowej wywołała ostrożność USA wobec niej i naciski, aby na świecie nie pojawiło się jeszcze jedno państwo atomowe. Nie przeszkodziło to jednak prezydentowi Ukrainy L. Krawczukowi podpisać w maju 1992 roku podczas wizyty w USA deklaracji politycznej, w której określono formułę „partnerstwa demokratycznego”⁴²⁹ oraz umowy z USA o zwiększeniu programu „Korpus Pokoju”.⁴³⁰

Sytuacja zmieniła się, gdy Ukraina przyłączyła się do układu „START-1” i DNJaZ. W listopadzie 1994 roku podpisano „Kartę ukraińsko-amerykańskiego partnerstwa, przyjaźni i współpracy”, w której Stany Zjednoczone zadeklarowały, że współpracę gospodarczą z Ukrainą będą opierać „na zasadach równości, niedyskryminacji i korzyści wzajemnych”.⁴³¹ Wtedy również podpisano umowę między Ukrainą i USA o współpracy w badaniach nad wykorzystaniem przestrzeni kosmicznej w celach pokojowych.⁴³²

Odbывały się wzajemne wizyty, tak całych delegacji, jak i poszczególnych osobistości. W celu koordynacji stosunków utworzono wspólną komisję „Kuczma-Gore”. Prowadzone były wspólne manewry wojskowe i szkolenia ukraińsko-amerykańskie itd.

Stosunki z Moskwą uważane są za partnerstwo szczególne. Jak oświadczone w „Podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Ukrainy”, od charakteru stosunków z Federacją Rosyjską zależy stabilność w Europie.⁴³³ Złożoność stosunków Ukrainy z Rosją polegała na tym, że Rosja (w ogóle) nie mogła w żaden sposób uznać faktu suwerenności Ukrainy – to po pierwsze. Po drugie, istniał poważny problem z podziałem Floty Czarnomorskiej, który udało się rozwiązać z wielkim trudem.

Pretensje Rosji pod adresem Ukrainy wygłaszane były zarówno na szczeblu poszczególnych wysoko postawionych osób, jak i na szczeblu organów państwowych. Np. na wiosnę 1994 roku minister spraw zagranicznych Federacji Rosyjskiej oświadczył, że strategicznym celem Rosji jest utrzymanie całego terytorium byłego ZSRR pod silnym jej wpływem.⁴³⁴

Bezprecedensowym było także przyjęcie przez Dumę w październiku 1996 roku ustaw o zasadach podziału Floty Czarnomorskiej i o statusie Sewastopola, przez co praktycznie naruszono wszystkie zasady prawa międzynarodowego, wyssuwając wobec Ukrainy roszczenia terytorialne. W odpowiednich oświadczeniach MSZ i Rady Najwyższej Ukrainy fakty te zostały odpowiednio osądzone; wezwano do odrzucenia jakiegokolwiek pretensji terytorialnych oraz zwrócono się do instytucji międzynarodowych z powodu zamachu na suwerenność Ukrainy.⁴³⁵ Wyniki badań socjologicznych, przeprowadzonych w Moskwie na początku 1994 roku, przyniosły następujące rezultaty: 57% respondentów żałowało rozpadu ZSRR, a tylko 25% poparło ten fakt.

Odnosnie Floty Czarnomorskiej, to – w zasadzie – nie było się tam o co spierać, ponieważ praktycznie wszystkie okręty były zużyte w 85%. Do tego, zgodnie z umową zawartą między Ukrainą i Federacją Rosyjską, podział Floty Czarnomorskiej odbył się na niekorzyść Ukrainy, która otrzymała 18,3% okrętów, zaś Rosja 81,7%. Po połowie podzielono tylko majątek Floty Czarnomorskiej i uzgodniono utworzenie mieszanej komisji ukraińsko-rosyjskiej.⁴³⁶

Kres tym kontrowersjom położył „Traktat o przyjaźni, współpracy i partnerstwie” między Ukrainą i Federacją Rosyjską z maja 1997 roku, w którym oficjalnie uznano suwerenność i całość terytorialną Ukrainy, uznano, że w stosunkach dwustronnych priorytet będzie miało prawo międzynarodowe, a także wskazano najważniejsze kierunki współpracy gospodarczej.

Analizując strukturę stosunków dwustronnych Ukrainy z wyżej wymienionymi krajami, można stwierdzić pewną ich specyfikę. I tak, polityka zagraniczna Ukrainy względem Moskwy ma aspekty bardziej gospodarcze, natomiast w stosunkach z USA i Polską na pierwszy plan wysuwa się dialog polityczny.

Nie można nie wspomnieć o jeszcze jednym kraju, z którym Ukraina miała i ma nadal ścisłe związki, chociaż ostatnio nieco się one rozluźniły – Republice Federalnej Niemiec. Uznała ona Ukrainę pod koniec grudnia 1991 roku, a na początku 1992 roku nawiązała z nią stosunki dyplomatyczne.⁴³⁷ W czerwcu 1993 roku została podpisana wspólna deklaracja o zasadach stosunków między Ukrainą i RFN, w której ustalono najważniejsze kierunki współpracy, uznano priorytet prawa międzynarodowego i całość terytorialną Ukrainy, utworzono biuro przedstawiciela Niemiec na Ukrainie ds. inwestycji.⁴³⁸

Odbły się wizyty w obu krajach na najwyższym szczeblu – prezydenta Ukrainy w RFN i kanclerza Niemiec na Ukrainie. W parlamentach obu krajów nastąpiła wymiana grup deputowanych, opracowano projekt rozwoju współpracy politycznej w ramach „trójkąta”: Ukraina – Niemcy – Polska, gdzie wyznaczono kierunki współpracy w zakresie walki ze zorganizowaną przestępczością, organizacji służb celnych, zwalczania nielegalnej migracji.⁴³⁹

Oprócz tego odbyło się szereg różnego rodzaju konferencji i seminariów typu „Bezpieczeństwo dla nowej Europy” itp. Dynamizację stosunków z RFN Ukraina uważa za jedną z najważniejszych spraw.

Przez pierwsze lata niepodległości Ukrainy działały siły inercji, które nie pozwalały widzieć Ukrainy jako państwa suwerennego i równoprawnego partnera europejskiego. Takiej sytuacji sprzyjał belkot informacyjny, który został przerywany natarciem propagandowym w USA i Kanadzie, gdzie mieszka znaczna diaspora ukraińska. Podstawowe sukcesy Ukrainy na arenie zagranicznej osiągnięto do 1994 roku, co można wyjaśnić nie tyle zasługami dyplomacji ukraińskiej, ile raczej tym, że Zachód odwrócił się od Rosji i zaczął zwracać uwagę na Ukrainę, zwłaszcza po wypadkach w Rosji pod koniec roku 1993.⁴⁴⁰

Do niedawna Ukraina dążyła do przeciwstawienia się Rosji. Sytuację tę poprawiło podpisanie w 1997 roku ukraińsko-rosyjskiego „Traktatu o przyjaźni, współpracy i partnerstwie”. W swoim rozwoju Ukraina jako państwo suwerenne powinna uwzględnić wpływ USA (NATO) i Rosji (WNP). Przy tym nie można zapominać o wszystkich zachodnich sąsiadach Ukrainy – potencjalnych członkach NATO i o północno-wschodnich – członkach WNP. Odpowiednio do tego kształtować się będzie polityka zagraniczna i w pewnej mierze wewnętrzna państwa ukraińskiego.

3. Ukraina a organizacje międzynarodowe

Każde nowe państwo wchodzące na arenę międzynarodową chce być postrzegane pozytywnie przez opinię publiczną. Proces pozytywnego postrzegania może odbywać się poprzez jednorazowe efektywne działania, jak również poprzez organizacje międzynarodowe, które mają znaczne wpływy w tym czy innym regionie. W takim kontekście dla

Ukrainy priorytetem była współpraca z Unią Europejską, aby w najbliższym możliwym czasie stać się jej pełnoprawnym partnerem. Ukraina domaga się także, aby stać się pełnoprawnym członkiem takich struktur, jak GATT/COT (Międzynarodowa Organizacja Handlu), Strefa Wolnego Handlu i innych organizacji. Oprócz tego Ukraina czyni wysiłki, aby aktywnie działać w OBWE i ONZ, domagając się, aby te organizacje poparły jej stosunki z NATO i UE.

Jeśli chodzi o stosunki z Unią Europejską, to rozpoczęły się one jeszcze pod koniec lat 80-tych, gdy została podpisana wspólna deklaracja o wzajemnym uznaniu Unii Europejskiej i RE oraz umowa między ZSRR i Unią Europejską o współpracy handlowej i gospodarczej.⁴⁴¹ Jednak po rozpadzie ZSRR Unia zmuszona była zmienić swoją politykę i nawiązać stosunki z krajami, które powstały po rozpadzie ZSRR. Już w grudniu 1991 roku została podpisana deklaracja Unii Europejskiej odnośnie Ukrainy, w której poparto politykę władz ukraińskich w kierunku demokratyzacji społeczeństwa. Wiosną 1992 roku komisja Unii przekazała Radzie Ministrów UE dyrektywę odnośnie zapoczątkowania rozmów w celu podpisania umów o współpracy z Ukrainą, Rosją, Białorusią i Kazachstanem.⁴⁴²

W 1992 roku odbyło się szereg wizyt delegacji Unii na Ukrainie; na wyborach do Rady Najwyższej Ukrainy byli obecni obserwatorzy z ramienia UE; prezydent Ukrainy L. Krawczuk odwiedził Brukselę, gdzie omawiał sprawy odnośnie umowy o współpracy z UE.⁴⁴³

Najbardziej owocnymi były lata 1993-1994. Od stycznia 1993 roku Ukraina zaczęła korzystać z Generalnego Schematu Preferencji (GSP), dzięki którym mogła sprzedawać na rynkach UE towary przemysłowe i rolnicze po cenach niższych niż inne kraje.⁴⁴⁴ W sierpniu 1993 roku dekretem prezydenta utworzono Międzyministerialny Komitet Ukrainy ds. Współpracy Europejskiej, którego zadaniem była koordynacja prac odnośnie przygotowania zaleceń działalności Ukrainy wobec UE, opracowanie prerogatyw odnośnie zabezpieczenia związków gospodarczych i naukowo-technicznych Ukrainy z UE, kontrola realizacji umów między Ukrainą i UE.⁴⁴⁵

We wrześniu 1993 roku podpisano umowę między Ukrainą i Komisją UE o utworzeniu w Kijowie przedstawicielstwa Komisji UE i przyznaniu jej immunitetu.⁴⁴⁶ W tym samym roku przeprowadzono rozmowy między MSZ Ukrainy i Komisji UE odnośnie „Umowy o partnerstwie i współpracy”, kontynuowane następnie w czerwcu 1994 roku. Umowa została podpisana przez prezydenta Ukrainy, a w latach 1994-1997 ratyfikowana przez kraje członkowskie UE i w marcu 1998 roku weszła w życie.

W „Umowie o partnerstwie i współpracy” podkreślono, że jej celem jest współpraca w zakresie:

- zabezpieczenia w odpowiednich ramach dialogu politycznego między obiema stronami;
- sprzyjania rozwojowi stosunków handlowych, inwestycyjnych i gospodarczych między Ukrainą i UE;
- stworzenia podstaw wzajemnie korzystnej współpracy gospodarczej, socjalnej, spraw cywilnych, finansowej, naukowo-technicznej i kulturalnej.⁴⁴⁷

Oprócz tego Umowa przewiduje utworzenie Rady ds. Współpracy na wyższym szczeblu, Komitetu i Komisji Parlamentarnej ds. Współpracy. Ponadto strony uważają tę Umowę za bazę prawną wchodzenia Ukrainy w pole działania UE.⁴⁴⁸

W listopadzie 1994 roku UE przyjęła wspólne stanowisko odnośnie stosunku wobec Ukrainy, w którym UE popiera suwerenną Ukrainę i jej demokratyczne osiągnięcia oraz zapowiada gotowość popierania reform sektora energetycznego w celu zamknięcia Czarnobylskiej Elektrowni Atomowej.⁴⁴⁹

W 1995 roku podpisano „Tymczasową umowę o handlu”, dzięki czemu uniemożliwiono ustalenie cel eksportowo-importowych na wyższym poziomie niż te, które są ustalone dla większości krajów świata.⁴⁵⁰

W 1996 roku Rada Ministrów UE przyjęła „Plan działań wobec Ukrainy”, w którym wyznaczyła drogi sprzyjania rozwojowi Ukrainy jako państwa niezależnego, bezatomowego, zorientowanego na rynek⁴⁵¹ i uchwalila nowe warunki realizacji programu TACIS (energetyka atomowa, bezpieczeństwo eksploatacji elektrowni atomowych i wykonania planu działań wstrzymania eksploatacji Czarnobylskiej Elektrowni Atomowej).⁴⁵²

Od października 1997 roku przy MSZ Ukrainy działa Zarząd Integracji Europejskiej i Transatlantyckiej, w którym znajduje się Wydział UE. Oprócz tego odbywają się spotkania na różnych szczeblach, wspólne dyskusje, wymiana delegacji, a także prowadzone są prace nad utworzeniem przy Ministerstwie Sprawiedliwości Ukrainy centrum ds. adaptacji ustawodawstwa Ukrainy do norm UE. Obecnie rozpatruje się sprawę utworzenia strefy wolnego handlu między Ukrainą i UE.

Jednak, oprócz wymienionych sukcesów, w stosunkach wzajemnych Ukrainy i UE istnieje szereg problemów i przeszkód na drodze do pełnego członkostwa w UE. Najważniejsze z nich to:

- w zakresie rolnictwa – UE domaga się, aby przy pomocy dotacji Ukraina ograniczyła wielkość produkcji rolnej, co dla Ukrainy jest obecnie niemożliwe do zrealizowania;

— w zakresie transportu — różna szerokość szlaków kolejowych i zaniechane ciągi komunikacyjne;

— w zakresie standardów i certyfikacji — od Ukrainy wymaga się, aby w trybie jednostronnym doprowadziła swoje normy standardyzacyjne i certyfikacyjne do zgodności z normami unijnymi;

— deklaracyjny charakter ustawodawstwa ukraińskiego odnośnie praw i swobód obywatelskich;

— niestabilność ustawodawstwa w sferze gospodarczej.⁴⁵³

Najostrejszym problemem w stosunkach z UE jest dla Ukrainy sprawa standardów i certyfikacji. Obecnie, gdy członkowie UE obwiniają Ukrainę o niedotrzymanie reform w tej dziedzinie, eksperci Banku Światowego doszli do wniosku, po zbadaniu systemu certyfikacji, że odpowiada on wszystkim wymogom SOT i posiada niedyskryminacyjny charakter, a co najważniejsze, jest nadal doskonały.⁴⁵⁴ Na czwartym posiedzeniu krajów-członków SOT na temat wstąpienia Ukrainy do tej organizacji (koniec 1997 roku) członkowie UE próbowali chronić interesy swoich organizacji, które dostarczają Ukrainie materiały budowlane, przyrządy elektryczne, środki transportu drogowego, produkty żywnościowe.⁴⁵⁵

Odnosnie do deklaracyjności prawodawstwa ukraińskiego w sferze praw i swobód obywatelskich, to jest to nieodłączna część procesu prawodawczego każdego państwa w okresie przejściowym. Niestabilność ustawodawstwa w sferze gospodarczej można wyjaśnić tym, że władze nie próbują usunąć przyczyn kryzysów gospodarczych, reagują tylko na ich skutki, co negatywnie wpływa na sytuację kraju.

Niektórzy „biedni” członkowie UE uważają ideę rozszerzenia UE na wschód za przeszkodę dla własnych interesów. Portugalia, Hiszpania, Grecja boją się, że nowe demokracje z gospodarką rynkową — Polska, Czechy, Węgry — szybko zneutralizują pomoc, jaką otrzymaly te kraje z Unii.⁴⁵⁶ Jednak oficjalne stanowisko UE odnośnie do jej rozszerzenia jest jednoznaczne, co podkreślono na spotkaniu w grudniu 1997 roku, gdzie Polska, Węgry, Czechy, Słowacja, Estonia, Cypr otrzymały zaproszenie na marzec 1998 roku do rozpoczęcia rozmów o przystąpieniu do UE.⁴⁵⁷

Odpowiednio do tego współpraca Ukrainy i UE nabrала pewnych specyficznych cech:

— na ograniczony charakter odnośnie do nomenklatury towarów, form związków gospodarczych, wpływu na gospodarkę ukraińską;

— Ukraina w związku ze stałym kredytem od strony UE i innych państw oraz struktur przekształca się w chronionego dłużnika, który tylko pobiera kredyty na realizację uzgodnionych projektów.

W 1993 roku suma kredytów wyniosła 5 mln \$, w 1994 roku — 150 mln \$, w 1995 roku — 210 mln \$, w 1996 roku — 350 mln \$.⁴⁵⁸

— przeważają transakcje barterowe i dostawy surowców;

— struktura towarowa wymiany handlowej z UE jest praktycznie taka sama, jak struktura handlu UE z krajami rozwijającymi się. Ukraina importuje maszyny, oprzyrządowanie techniczne, produkty spożywcze, a eksportuje towary o niskim stopniu przetworzenia;

— współpraca prowadzona jest na zasadach dwustronnych, dlatego biznesmeni ukraińscy i zagraniczni nie dążą do zbliżenia narodowych aktów prawnych i standardów, lecz dążą do zawierania umów o wzajemnej ochronie inwestycji i unikania podwójnego opodatkowania.⁴⁵⁹

W ten sposób, pomimo dosyć dynamicznie rozwijających się stosunków z krajami Europy, Ukraina jako państwo z nieefektywną gospodarką, niskim stopniem prywatyzacji, brakiem kontroli nad nią, niedoskonałym systemem podatkowym, nie może być uważana za potencjalnego kandydata do UE. Również sama UE nie jest gotowa do przyjęcia wszystkich chętnych, zwłaszcza że na początek kandydatom będzie potrzebne dodatkowo 150 mld \$.⁴⁶⁰

Dość pozytywnie rozwijały się stosunki Ukrainy z Radą Europy, której pełnoprawnym członkiem została w 1995 roku, chociaż i tutaj istnieją pewne problemy, jakie wynikły w momencie przekazania przewodniczącemu Komitetu Ministrów RE oficjalnej prośby o przyjęcie Ukrainy do RE. Po pierwsze — równocześnie z prośbą o przyjęcie do RE zwróciła się Rosja. A — jak wiadomo — wówczas (1992), pomimo rozpadu ZSRR, Ukrainę jeszcze łączono z Rosją, co komplikowało proces uznania jej za suwerenne państwo.⁴⁶¹ Po drugie — wg ocen ekspertów międzynarodowych — w połowie lat 80-tych zajmowała ona 62. miejsce na liście krajów-członków ONZ pod względem uznania umów międzynarodowych dotyczących praw obywatelskich,⁴⁶² co znacznie utrudniało integrację Ukrainy z RE. Najbardziej negatywnie na ten proces wpływało istnienie kary śmierci na Ukrainie.

W następstwie Ukraina rozpoczęła zmiany w swoim ustawodawstwie zgodnie z normami prawa międzynarodowego, rezultatem czego było przyjęcie ustaw i rozporządzeń odnośnie ochrony praw człowieka. Za początek tego procesu można uważać przyjęcie „Deklaracji o suwerenności państwowej” z 1990 roku, w której uznano priorytet norm ogólnoludzkich i prawa międzynarodowego nad normami prawa wewnętrznego.⁴⁶³ Potwierdzeniem tego było przyjęcie ustawy o ważności umów międzynarodowych na terytorium Ukrainy z 16 grudnia 1991, w której postanowiono, że „podpisane i ratyfikowane przez Radę Najwyższą

umowy międzynarodowe stanowią nieodłączną część ustawodawstwa narodowego Ukrainy".⁴⁶⁴

Po referendum MSZ Ukrainy zwróciło się do Sekretarza Generalnego RE z propozycją przeprowadzenia rozmów w celu określenia zakresu i form współpracy, a w lutym 1992 roku Ukraina otrzymała status „specjalnego członka RE”. W kwietniu tego samego roku sekretariat RE przygotował dokument „Stosunki z Ukrainą”, gdzie zamieścił zalecenia odnośnie do rozpatrzenia przez Komitet Ministrów RE sprawy przylączenia się Ukrainy do tej konwencji i możliwości zaproszenia jej jako obserwatora do szeregu komitetów RE: Europejskiego Komitetu Współpracy Prawnej, Europejskiego Komitetu ds. Kryminalnych, Europejskiego Komitetu ds. Praw Człowieka i innych.⁴⁶⁵

W lipcu 1992 roku wręczono oficjalnie Sekretarzowi Generalnemu i przewodniczącemu Komitetu Ministrów RE listy z prośbą o przyjęcie Ukrainy do RE i w latach 1992-1994 odbywały się spotkania delegacji i przedstawicieli różnego szczebla. W celu utrzymania stałych związków z RE i przygotowania wstępu Ukrainy do tej organizacji utworzono grupę roboczą Rady Najwyższej i Międzyresortową Komisję ds. przystąpienia kraju do RE,⁴⁶⁶ a od stycznia 1995 roku misję stałych obserwatorów Ukrainy przy RE. Oprócz tego Ukraina przylączyła się do ramowej Konwencji o ochronie mniejszości narodowych, do Europejskiej Konwencji Konstytucyjnej, do Europejskiej Konwencji o informacji na temat ustawodawstwa zagranicznego i innych.⁴⁶⁷ Jesienią 1995 roku utworzono w Kijowie Centrum Informacji i Dokumentacji RE, a 26 września tego samego roku na plenarnym posiedzeniu Parlamentu RE udzielono rekomendacji odnośnie do wejścia Ukrainy do tej organizacji, przydzielając jej 12 miejsc w Parlamencie Europejskim.⁴⁶⁸ W październiku 1995 roku przyjęto ustawę o przylączeniu się do Statutu Rady Europy.⁴⁶⁹ Oficjalnie Ukraina wstąpiła do RE w listopadzie 1995 roku, gdy w imieniu Ukrainy minister spraw zagranicznych podpisał Europejską Konwencję o obronie praw człowieka i podstawowych swobodach.⁴⁷⁰

Wstępując do RE Ukraina przyjęła na siebie szereg zobowiązań w zakresie ochrony praw i swobód obywatelskich. Z wszystkich tych zobowiązań do tej pory nie wykonała tylko dwóch: nie wprowadzono moratorium na wykonywanie kary śmierci, jakie powinno obowiązywać od momentu przystąpienia do RE, a także nie ratyfikowano Protokołu nr 6 Konwencji Europejskiej w sprawie praw człowieka, która przewidywała likwidację kary śmierci w czasie pokoju. Stanowi to duży problem w stosunkach z RE i doszło nawet do tego, że na początku 1997 roku Parlament RE oświadczył, że w przypadku niewykonania tych zobowią-

zań zostanie rozpatrzona sprawa wstrzymania upoważnień ukraińskiej delegacji parlamentarnej, a w 1998 roku na następnej sesji Parlamentu RE jej upoważnienia zostały uznane tylko nieznaczną większością głosów. Przy tym strona ukraińska obiecała, że sprawa wprowadzenia moratorium na karę śmierci zostanie rozpatrzona na najbliższej sesji Rady Najwyższej.⁴⁷¹

Oprócz tego jeszcze na początku 1997 roku Rada Najwyższa rozpatrywała dwa projekty o stosowaniu kary śmierci, a grupa deputowanych Rady Najwyższej poprzedniej kadencji skierowała do Sądu Konstytucyjnego sprawę o uznanie kary śmierci za sprzeczną z Konstytucją Ukrainy.⁴⁷² W tej sprawie podzielili się również poglądy społeczeństwa. Część uważa moratorium na karę śmierci za usprawiedliwione, o ile, po pierwsze – podnosi to prestiż państwa, a po drugie – daje jeszcze jedną możliwość kredytowania gospodarki. Przeciwnicy uzasadniają swoje stanowisko znacznym wzrostem przestępczości, zwiększeniem się liczby zabójstw na zamówienie, przestępstw mafiakalnych itp.

Ukraina bierze również aktywny udział w takich organizacjach jak ONZ, OBWE i jest członkiem wielu organizacji regionalnych. Deklaratywność ukraińskiego ustawodawstwa w zakresie praw i swobód obywatelskich nie stwarza jednak sprzyjających warunków do większych inwestycji.

Niemożność przezwyciężenia kryzysu gospodarczego powoduje brak na Ukrainie potencjalnych partnerów. Prowadzi to do tego, że Ukraina przekształca się w chronicznego dłużnika, który tylko „przejada” otrzymane kredyty, ale nieczego nie robi w celu ich zwrotu. Odpowiednio do tego Ukraina nieco lepiej współpracuje z organizacjami politycznymi, np. RE, OBWE, chociaż i tutaj występują pewne problemy, związane z prawami i swobodami obywatelskimi

W stosunkach z różnego rodzaju organizacjami ujawnia się szereg różnic. Np. współpraca z UE nosi charakter polityczny, natomiast z SND posiada aspekt bardziej gospodarczy.

4. Zewnętrzna działalność gospodarcza

Od momentu uznania Ukrainy przez opinię międzynarodową powstała ona sobie długofalowe cele w zakresie zewnętrznej działalności gospodarczej. Priorytetem było członkostwo w UE, a w średnim okresie plan

przewidywał utworzenie strefy wolnego handlu, związanej z UE.⁴⁷³ Ukraina otrzymała jednak najwięcej inwestycji we współpracy dwustronnej.

Np. na początku 1997 roku Stany Zjednoczone zainwestowały na Ukrainie 215,3 mln \$, Niemcy 183 mln \$, Rosja 114 mln \$.⁴⁷⁴ Przy tym największe inwestycje wechłonał handel wewnętrznym – 395,2 mln \$, przemysł spożywczy – 166,6 mln \$, przemysł metalowy – 138,9 mln \$, ochrona zdrowia – 74,7 mln \$.⁴⁷⁵

Cechą charakterystyczną działalności gospodarczej Ukrainy jest wysoki odsetek umów barterowych, który w 1995 roku wynosił 27%. Ukraina osiągnęła następujące saldo w handlu zagranicznym:⁴⁷⁶

lata	1992	1993	1994	1995
eksport	11,3	10,8	12,9	13,1
import	11,9	12,7	14,1	15,9
saldo	-0,6	-1,9	-1,2	-2,8

Na koniec 1997 roku ujemne saldo w handlu zagranicznym Ukrainy wyniosło 2,37 mld \$.⁴⁷⁷

Dodatknie saldo osiągnięto tylko w eksporcie usług, w tym: usługi transportowe – 406,5 mln \$, usługi komunikacyjne – 137,6 mln \$, usługi montażowe i remontowe – 100,7 mln \$, usługi badawcze i opracowania – 93,2 mln \$. Import w/w usług wyniósł odpowiednio: 241,6 mln \$, 119,2 mln \$, 17,3 mln \$, 14,5 mln \$.⁴⁷⁸

Dane dotyczące eksportu i importu Ukrainy stają się całkiem zrozumiałe, jeśli się weźmie pod uwagę, że w eksporcie przeważają surowce mineralne, ropa naftowa, produkty ich przerobu, półfabrykaty itp. Importuje się natomiast różnego rodzaju oprzyrządowanie, technikę obliczeniową, maszyny itp.⁴⁷⁹

Największym rynkiem zbytu dla Ukrainy są kraje WNP (64% importu, 54% eksportu – wg danych na koniec 1995 roku). Głównymi partnerami są tutaj: Rosja, Białoruś, Turkmenia. W Europie największymi partnerami handlowymi są Niemcy i Polska, na kontynencie amerykańskim – USA i Kanada.⁴⁸⁰

Ciekawym będzie porównanie stosunków gospodarczych Ukrainy z państwami, z którymi ma ścisłe związki polityczne. W handlu z USA eksport Ukrainy przewyższał import o 186 mln \$. Eksportowano wyroby czarnej metalurgii, tekstylia, natomiast importowano maszyny, oprzyrządowanie, środki transportu, aparaturę i niezliczoną ilość produktów rolniczych.⁴⁸¹

Odnosnie do pomocy finansowej ze strony USA i różnego rodzaju organizacji międzynarodowych i przy ich poparciu, to była ona

chwiliwa, gdyż powszechnie wyrażano niezadowolenie z reform gospodarczych na Ukrainie.

Względem Polski istnieje szereg problemów:

– duża dysproporcja jakościowa między gospodarkami obu krajów – Ukraina jest krajem ryzyka, chociaż jest to rynek przyciągający. Wiele firm polskich nie chce ryzykować;

– duże ograniczenia w transporcie osobowym i ogólnym;

– brak mechanizmów płatności. Waluta ukraińska jest niewymienialna, co wyklucza dokonywanie efektywnych operacji handlowych. W celu usunięcia tych niedostatków utworzono w Łucku Polski Lubelski Bank Depozytowo-Kredytowy;

– w handlu przeważa barter. Dane statystyczne wykazują (w mln \$):⁴⁸²

rok	eksport Polski	import Ukrainy	Razem
1992	161,6	123,8	275,4
1993	187,6	201,1	388,4
1994	280,4	204,9	485,3
1995	742,6	290,8	1033,4
1996	937,9	418,1	1392,0

pozytywnie rozwijają się stosunki gospodarcze Ukrainy z RFN, na którą w 1996 roku przypadało 7% ogólnego obrotu handlowego Ukrainy.⁴⁸³ Przedmiotem eksportu Ukrainy do Niemiec były głównie wyroby przemysłowe, półfabrykaty, importowano natomiast wyroby chemiczne, tkaniny, wyroby elektrotechniczne, środki transportu samochodowego. Inwestycje kierowane były w handel wewnętrznym i zagraniczny, przemysł spożywczy i transport i w 1996 roku wyniosły one 44,3 mln \$.⁴⁸⁴

W stosunkach handlowych Ukrainy z Rosją praktycznie przeważa barter. Przy tym, dzięki eksportowi do Rosji produktów rolniczych i tekstylnych, Ukraina może importować nośniki energii, w których ma ujemne saldo. Na Rosję i kraje WNP w 1996 roku przypadało 81,5% obrotu towarowego Ukrainy,⁴⁸⁵ oprócz tego w 1995 roku zawarto umowę między Rosją i Ukrainą w sprawie zasad tworzenia grup przemysłowych w sferze metalurgii, przemysłu chemicznego, stoczniowego, lotniczego, samochodowego i innych.⁴⁸⁶

Aktualnie Ukraina jest państwem o ujemnym saldzie handlu zagranicznego. Eksportuje przeważnie surowce lub półfabrykaty, natomiast importuje wyroby o wysokim stopniu przetworzenia, co wpływa na bilans i strukturę handlu zagranicznego. Charakterystyczną cechą jest również duża ilość umów barterowych na dostawy surowców.

ZAKOŃCZENIE

Od 11 października 1994 roku Ukraina rozpoczęła nową erę swego rozwoju. Władze ukraińskie, wywodzące się z komunistycznej nomenklatury, zdecydowały się na rozpoczęcie reformowania ustrojowego państwa. Czynnikiem decydującym był fakt, że już od dawna majątek narodowy służył wyłącznie partykularnym interesom elit politycznych. Komunistyczni przywódcy otwarcie przyznali się do chęci zdobycia „własności”. Stali się oni właścicielami tych zakładów, które „od zawsze” były traktowane jako „szlachecki folwark”.⁴⁸⁷

Specyficzną cechą Ukrainy było to, że ze względu na wyjątkowe bogactwo w zasoby naturalne, rządzenie tym krajem od wieków dawało wręcz niewyobrażalną możliwość wzbogacenia się. Nie stanowił wyjątku i okres sowiecki, zwłaszcza w czasach Breżniewa, kiedy rozpoczęła się brutalnie otwarta walka o zagarnięcie wszelkich bogactw. W tych warunkach przejście do gospodarki wolnorynkowej, przy niezwykle słabej sile opozycji i dużej sile struktur państwowych, było bardzo dotkliwie dla większości społeczeństwa. Ukraina, mając dobrą pozycję wyjściową, po upływie pierwszych dwóch lat reform była w rozpaczliwym stanie (jeżeli chodzi o sytuację materialną większości ludności tego kraju), z najwyższym wskaźnikiem inflacji na obszarze dawnego ZSRR. W niezwykłym szybkim tempie rosła przy tym przestępczość i kryminalizacja życia społecznego kraju. W wyniku złego reformowania gospodarki w początkowym etapie ponad połowa obrotów handlowych przeszła do szarej strefy.⁴⁸⁸

W celu przełożenia na innych części ciężaru wychodzenia z kryzysu, kierownictwo Ukrainy obciążło międzynarodowe instytucje finansowe. Wykorzystano przy tym następujące czynniki:⁴⁸⁹

1/ Czynniki Czarnobylski. Ciągłe przetargi wokół zamknięcia IV bloku elektrowni atomowej w Prypiati – nieustannie domagając się zwiększenia wydatków organizacji europejskich i światowych na ten cel władze Ukrainy zreszcie prowadziły delikatny szantaż opinii publicznej świata zagrożeniem wpływającym z dalszej eksploatacji IV bloku w Czarnobylu. Dziwne wydaje się przy tym, że jednocześnie przeważnie wewnątrz kraju prowadzono kampanię propagandową, usprawiedliwiają-

cą w oczach opinii publicznej kontynuację wykorzystywania tej elektrowni. Prawdą jest jednak, że zagrożenie ponownego wybuchu wciąż jest całym możliwym, co zmusza do posuwania się naprzód rokowań władz ukraińskich z Zachodem w sprawie zamknięcia elektrowni w Czarnobylu. W celu utworzenia bardziej korzystnego obrazu władz ukraińskich w oczach świata, kierownictwo Ukrainy będzie prowadziło politykę dozowanych ustępstw w tej sprawie;

2/ Czynniki kryminalny. Na Ukrainie w ciągu pierwszych lat niezależności powstały na tyle sprzyjające warunki dla rozwoju wszelkiego typu nielegalnego biznesu i szarej strefy, że obecnie kryminalizacja życia społecznego stała się istotnym problemem narodowym kraju. Cierpliwymi i ostrożnymi naród ukraiński postawiony został przed nieoczekiwanym dla siebie zagrożeniem. Nikt na Ukrainie nie może czuć się bezpieczny, o czym świadczą stale ukazujące się w prasie wiadomości o napadach i działalności grup przestępczych. Ale – jak wiadomo – nawet najwyższy stopień cierpliwości ma swoje granice. Jeżeli powszechny charakter tego zagrożenia przenosi się ze strefy wydarzeń sporadycznych na skalę powszechną, to staje się zrozumiiałe, że sytuacja ta może doprowadzić do niesłychanie radykalnych działań mających na celu zaprowadzenie spokoju w państwie. Taki rozwój wydarzeń nie może leżeć w interesie żadnej z grup społecznych na Ukrainie ani organizacji międzynarodowych. Dlatego w miarę bogacenia się „nowobogactw” na Ukrainie stopniowo będzie się nasilała tendencja do uporządkowania strefy gospodarczej, przede wszystkim poprzez wprowadzenie zrozumiiałych regulacji rynkowej. Tendencja ta odczuwalna jest już obecnie i będzie coraz bardziej wzrastać w miarę poszerzania procesów prywatyzacyjnych i powiększania się rzeszy ludności objętej tym procesem. Przy nasileniu się takich tendencji życie gospodarcze kraju będzie ulegało normalizacji. W tej sytuacji będzie się też zmniejszała rola Federacji Rosyjskiej w życiu gospodarczym Ukrainy, a zarazem nastąpi ożywienie w kontaktach z Zachodem;

3/ Czynniki zewnętrzny, polegający na tym, że chaos w tak potężnym kraju jak Ukraina nie leży w interesie żadnego państwa Europy. Dlatego struktury europejskie będą zbliżać Ukrainę do siebie i poprzez to stopniowo zaadaptowywać do coraz aktywniejszego udziału w sprawach europejskich. Poprzez stabilizację (po wprowadzeniu waluty narodowej do systemu finansowego) Ukraina ma możliwość stopniowo zmieniać się w dosyć atrakcyjny kraj z punktu widzenia inwestycyjnego. Na razie w znacznym stopniu przeszkadza temu kryzys placowy, którego pokonanie jest zadaniem numer jeden na najbliższe lata.

Sprawa Krymu znacznie osłabia pozycję Ukrainy na arenie międzynarodowej, nie mówiąc już o tym, że stacjonowanie obcych wojsk na terytorium Ukrainy (Sewastopol, Feodosja) podważa znaczenie Ukrainy jako kraju w pełni samodzielnego, chociaż coraz wyraźniej wzrasta niezależność Ukrainy od Rosji (w sensie gospodarczym i niezależnienia się energetycznego) przez budowę odeskiego terminalu naftowego.

Niepodległość Ukrainy stanowi ważny czynnik stabilizacji i równowagi geopolitycznej w Europie, bowiem jest jedyną alternatywą dla odrażdżających się mocarstwowych i szowinistycznych zakusów Rosji.⁴⁹⁰ Z tego względu popieranie państwa ukraińskiego przez Europę leży w interesie jednoczącej się Europy, ale również samej Rosji, ponieważ tworzy warunki do stopniowej ewolucji świadomości Rosjan w kierunku konieczności liczenia się z innymi narodami, poszukiwania układów z innymi państwami opartych nie na zastraszaniu dominacją, ale na partnerstwie.

System polityczny Ukrainy charakteryzuje się siłą władzą prezydenta. Można tu dostrzec pewne elementy systemu francuskiego.⁴⁹¹ Nie sposób dociec, dlaczego właśnie system francuski był tutaj wzorem dla obecnego modelu państwa. Może to wynikać z odmiennej struktury państwa ukraińskiego oraz większościowej orydnacji wyborczej, która obowiązywała do 1997 roku. Obecny model ustrojowy ma duże znaczenie dla tworzenia i funkcjonowania partii politycznych. Jednak największą barierą dla tworzenia się demokratycznych partii politycznych był fakt, iż władza polityczna po roku 1991 nadal w dużej części pozostawała w rękach dawnej, centralnej i regionalnej nomenklatury z czasów ZSRR. Okazało się bowiem, iż nawet po rozpadzie imperium sowieckiego byli decydenci zdolali utrzymać kontrolę zarówno nad polityką, jak i gospodarką w niepodległym już państwie. Grupę tych ludzi w literaturze przedmiotu nierzadko określa się mianem „partii władzy”.

Obniżenie się stopy życiowej pogłębia frustrację ludności.⁴⁹² Obywatele coraz częściej wyrażają tęsknotę za czasami stabilizacji społecznej i zawodowej. Nastroje niezadowolenia przybierały już postać apatii i ucieczki od zorganizowanych form życia społecznego (odsetek nie zrzeszonych w żadnych organizacjach wyniósł 86% w 1993 roku). Wśród młodzieży i osób z wyższym wykształceniem pojawiają się silne nastroje emigracyjne. Elity skupione w parlamencie i partiach politycznych są postrzegane jako siedlisko przekupstwa i prywaty. Dwanaście milionów Rosjan (21% mieszkańców Ukrainy) z największą niechęcią myśli o utracie uprzywilejowanej pozycji politycznej. Obawiają się też „ukrainizacji”, nieuchronnej w wielu dziedzinach życia – w 1989 roku 59% ludności ukraińskiej wladalo biegle rosyjskim, a 12% podawalo ten

język jako ojczysty, gdy tymczasem jedynie 32% zamieszkujących w republice Rosjan znalo język ukraiński.

Osłabienie pozycji Rosji stworzyło Ukrainie niepowtarzalną szansę. Państwo ukraińskie rozpoczęło egzystencję w warunkach bezprecedensowej koniunktury międzynarodowej. Zbudowanie elementów własnej machiny państwowej (administracja, armia, policja, pieniądz itp.) było stosunkowo łatwe, jednak uwolnienie się przez ukraińskie elity od poczucia uzależnienia od Rosji wymaga już większego wysiłku. Najtrudniej jest zmienić mentalność społeczeństwa i dostosować ją do wymogów, jakie pociąga za sobą życie w innej niż dotychczas rzeczywistości gospodarczej.⁴⁹³

Na tle sytuacji sąsiadów ze Wspólnoty Niepodległych Państw Ukraina ma powody do optymizmu. Sytuacja polityczna po wyborach prezydenckich w 1999 roku wykazuje, iż główny beneficjent tych wyborów, Leonid Kuczma, pójdzie drogą prorynkowych i demokratycznych reform oraz dalszego zwiększania zakresu suwerenności kraju. Ważne jest, aby owe przemiany nie zatrzymały się na rogatkach wielkich miast i objęły również ukraińską prowincję. Zależy to w dużej mierze od tego, czy siły proreformatorskie zdolają dotrzeć do umysłów szerokich rzesz ludności.⁴⁹⁴

PRZYPISY

- 1/ S. Bieleń, *Ukraina a Rosja – niezależność i dominacja*, „Polityka Wschodnia” 1998, nr 1; *Były Związek Radziecki*, „Rocznik Strategiczny” 1996/1997; *Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*, Warszawa 1997.
- 2/ A. Z. Kamiński, *Instytucjonalne przekształcenia w świetle postkomunistycznym a nowy ład europejski*, „Sprawy Międzynarodowe” 1995, nr 3.
- 3/ P. Kościński, *Na wschód czy na zachód*, „Rzeczpospolita” z 7.06.1998.
- 4/ P. Rychłowski, *Niepodległość Ukrainy*, „Polityka Wschodnia” 1993, nr 1.
- 5/ A. Zięba, *Ukraińcy w oczach Polaków (XX w.)*, „Dzieje najnowsze” 1995, nr 2.
- 6/ *The March 29, Parliamentary Elections in Ukraine, A Pre-Election Report*, The National Democratic Institute for International Affairs, Internet: www.ndi.org.ukrpl.htm, data odczytu: 18.07.1999.
- 7/ K. Kik, *Kształtowanie się systemów partyjnych Rosji, Ukrainy i Białorusi*, „Polityka Wschodnia” 1996, nr 1.
- 8/ B. Berdychowska, *Sytuacja polityczna Ukrainy w latach 1991-1995*, [w:] *Ukraińska droga do gospodarki rynkowej 1991-1995*. Praca zbiorowa pod redakcją naukową M. Dąbrowskiego i R. Antczaka, Warszawa 1996.
- 9/ *Ukraińska myśl polityczna w XX wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego i Fundację św. Włodzimierza Chrzesticiela Rusi Kijowskiej w Krakowie 28-30 maja 1990*, red. M. Pulawski, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, MLXXXVIII, Prace Historyczne, z. 103, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1993.
- 10/ T. A. Olszański, *Ukraińska scena polityczna*, „Więź” 1996, nr 10.
- 11/ Y. Lange, *Media and government*, s. 1.
- 12/ G. Hryciuk, *Prasa ukraińska i ukraińskojęzyczna w Galicji Wschodniej w latach 1939-1944*, „Dzieje Najnowsze” 1995, nr 3.
- 13/ E. Prus, *Z dziejów współpracy nacjonalistów ukraińskich w okresie II wojny światowej i okupacji*, Katowice 1985.
- 14/ W. Antonowicz, *Issledowanie o gorodach w južno-zapadnoj Rossiji po aktam 1432-1798*, Kijów 1870; zob.: M. Arkas, *Istoria Ukrainy z malunkami*, Kijów-Lipsk 1920; por.: B. Barwiński, *Istoria Ukrainy-Rusi (= obrazkami)*, Lwów 1912.
- 15/ T. Chynczewska-Hennel, *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, Warszawa 1985; zob.: A. Czubiński, J. Topolski, *Historia Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1988; zob.: M. Hruszewski, *Kulturo-nacjonalny ruch na Ukrainie XVI-XVII w.*, Kijów-Lwów 1912.
- 16/ D. Doroszenko, *Narys istorii Ukrainy*, Warszawa 1932; por.: Tenże, *Istoria Ukrainy*, Kraków-Lwów 1942; zob.: W. A. Fiodorow, *Socyjalno-ekonomicznejsze razwitiye Rossiji w pierwoj polowinie XIX w.*, [w:] *Istoria SSSR XIX nacz.* XX w., pod red. I. A. Fedosowa, Moskwa 1981.
- 17/ *Zob.: Istoria SSSR XIX nacz.* XX w., pod red. I. A. Fedosowa, Moskwa 1981; J. Kozák, *Ziemia ukraińska w latach 1795-1917*, [w:] *Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość*. Praca zbiorowa pod red. Mieczysława Karasia i Antoniego Podraży, Kraków 1970, s. 279-303.
- 18/ L. Baryłłow, *Dzieje Rosji 1801-1917*, Warszawa 1977; zob.: D. Beauvois, *Palacy na Ukrainie 1831-1863. Szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie*, Paryż 1987.
- 19/ I. Franko, *Nieco o stosunkach polsko-ruskich. Odpowiedź na artykuł „Domowe sprawy Rusinów”*, Lwów 1895; zob.: A. Kryński, *Lach i Moskal. Z dziejów sterowotypu*, Warszawa 1990.
- 20/ L. Kornijczuk, *Suspiłno-ekonomiczna dumka na Ukraini w 70 latach XIX st.*, Kijów 1971.
- 21/ Z. Kmiecik, *Zabór rosyjski (1905-1915)*, [w:] *Prasa polska w latach 1864-1918*, Warszawa 1976.
- 22/ 9(22) XI 1906 r. wydano dekret Rządu, zgodnie z którym chłopci otrzymali prawo do występowania ze wspólnot gminnych i zakładania własnych gospodarstw rolnych. Na Ukrainie Prawobrzeżnej na przykład odtąd gospodarstwa indywidualne chłopów stanowiły już 96,3%, 14(27) VI 1910 r. wydano dekret Rządu o wprowadzeniu obowiązku występowania chłopów ze wspólnot gminnych. Reforma Piotra Stolypina zwiększyła liczbę przesiedleńców z Ukrainy na Syberię, zwiększyła zadłużenie wsi i biedoty. Zob.: W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 307.
- 23/ *Ibidem*, s. 322.
- 24/ *Ibidem*, s. 323.
- 25/ *Ibidem*, s. 329.
- 26/ *Ibidem*, s. 331; por.: W. Wynnyczenko, *Widrodzennija nacji*, cz. III, Kijów 1990, s. 123-128.
- 27/ W. Serczyk, *op. cit.*, s. 332-333
- 28/ *Ibidem*, s. 340.
- 29/ *Ibidem*.
- 30/ *Ibidem*.
- 31/ *Ibidem*, s. 340-341.
- 32/ *Ibidem*, s. 342; por.: M. Hruszewski, *Nowyj period istorii Ukrainy*, Kijów 1992, s. 27-29.
- 33/ W. Serczyk, *op. cit.*, s. 343-346.
- 34/ *Ibidem*, s. 347-348; por.: M. Hruszewski, *op. cit.*, s. 32.
- 35/ M. Hruszewski, *op. cit.*, s. 30-31
- 36/ W. Serczyk, *op. cit.*, s. 346-350.
- 37/ *Ibidem*, s. 350.
- 38/ *Ibidem*, s. 351.
- 39/ *Ibidem*.
- 40/ *Ibidem*, s. 349.
- 41/ W. Serczyk, *op. cit.*, s. 351-352; zob.: M. Hruszewski, *op. cit.*, s. 42-43; zob.: W. Iwanis, *Symon Petlura – prezident Ukrainy*, „Naukowa dumka”, Kijów 1993, s. 267; zob.: J. Bojko-Biochin, *Drama „Miż dwóch syl” W. Wynnyczenka jak widobrazennija ukraińskoj nacjonalnoj rewoluciji*, [w:] „Słowo i Czas” 1992, nr 2, ss. 46-57, 72.
- 42/ W. Serczyk, *op. cit.*, s. 352-353.
- 43/ *Ibidem*, s. 354; zob.: I. Mazepa, *Ukraina w ogniu i buri rewolucji*, t. I, s. 80-85; zob.: J. Onački, *Po pochlytj ploszczi*, Monachium 1964, s. 5-8; zob.: N. Polonska-Wasylenko, *Istoria Ukrainy 1900-1923*, Kijów 1991, s. 106-110.
- 44/ W. Serczyk, *op. cit.*, s. 353.
- 45/ *Ibidem*, s. 369-370.
- 46/ *Ibidem*, s. 361-362.
- 47/ *Ibidem*, s. 370.
- 48/ *Ibidem*, s. 370-372.
- 49/ *Ibidem*, s. 356.
- 50/ *Ibidem*, s. 372.
- 51/ *Ibidem*, s. 378.
- 52/ *Ibidem*, s. 380.
- 53/ *Ibidem*, s. 381.
- 54/ *Ibidem*, s. 385-386.
- 55/ *Ibidem*, s. 386.

- 56/ Ibidem, s. 404-405.
 57/ Zob.: M. Zaliyskij, *Spektakl, rozigrany za dła idei*, „Literaturna Ukraina” 1992, 5 X, s. 5. Utwór ten poświęcono ostatniej powieści Włodzimierza Wymlęcenki „*Słowo za roboty, Stalinet!*”
 58/ W. Serczyk, *op. cit.*, s. 410.
 59/ Zob.: O. Czekiyszew, *Ukrainskij faktur*, „Kultura i życie” 1992, 23 V, s. 4.
 60/ *Istoria UPR*, s. 12. [Wydanie OUN bez żadnych danych wydawniczych].
 61/ Ibidem, s. 14. „Młada OUN swoje powazne uchybienia: przesadne akcentowanie światopoglądowej problematyki na szkole programowej i politycznej, częściowo przesadne stosowanie nowocześniejszych autorytarnych idei terroryzmu, który nie zawsze można usprawiedliwić motywacją rewolucyjnej konieczności (...)”
 62/ Ibidem, s. 14-15.
 63/ Ibidem, s. 16.
 64/ Ibidem, s. 19-20.
 65/ Ibidem, s. 20.
 66/ Ibidem, s. 23.
 67/ Ibidem, s. 23-24.
 68/ Ibidem, 27-35; por.: J. Topolski, *Historia Polski*, Warszawa 1994, s. 366.
 69/ *Istoria UPR*, s. 31.
 70/ Patrz: B. Bociuko, O. Fura, B. Zakarucyk, *Koroloni Ukrainy: temporalna reimpresionista na cwałstnij stit*, „Dziennik” Kijów 1994, s. 82-83.
 71/ Ibidem, s. 83; por.: *Sprawa Polska w czasie drugiej wojny światowej na terenie niemieckiej okupacji*, *Zbiór dokumentów*, Warszawa 1965, s. 579.
 72/ B. Bociuko, s. 85.
 73/ Ibidem, por.: J. Topolski, *op. cit.*, s. 371-373.
 74/ *Сторинк делитюющих дозорок, составлений и коллекций, записочных СССР в отношениих севостранств*, Москва 1957, т. XIV, s. 152.
 75/ *Очерки по истории Крыма*, Симферополь 1967, cz. IV, s. 134.
 76/ *Совенско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.*, Москва 1960, s. 133.
 77/ B. Bociuko, s. 99-101.
 78/ *Периний з іва Народних комитетів Монетиді і резолотії*, Ужгород 1944, s. 16.
 79/ „Вісник Народної Ради Закарпатської України” 1944, 5 грудня.
 80/ „Вісник” 1945, 10 квітня.
 81/ „Раїсничка Україна” 1945, 30 черня.
 82/ Т. А. Олшанський, *Historia Ukrainy XX wieku*, Warszawa 1994, s. 254-255.
 83/ Ibidem, s. 256-257.
 84/ Ibidem, s. 258-259.
 85/ Ibidem, s. 280-293; por.: W. Serczyk, *op. cit.*, s. 464.
 86/ Ibidem, s. 280-288.
 87/ Ibidem.
 88/ *Конституція України. Офіційне видання Верховної Ради України*, Київ 1996, s. 1.
 89/ K. Kocot, K. Wolfke, *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, Wrocław-Warszawa 1976, s. 177-192.
 90/ L. Antonowicz, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1994, s. 150-160.
 91/ M. B. Janowski, *Radzkie sojusz Republiki – jako poliprowane politycy prawa międzynarodowego*, „Radzkie państwo i prawo” 1962.
 92/ „Prawda” z 18 IV 1957.
 93/ *Konstytucja URSR z 1919 r.*, art. 6, p.1; *Historia Radzieckiej Konstytucji (w dwuktomach) 1917-1956 r.*
 94/ Patrz: IX *Wszelnyjski Zjazd Sowietów (...)* 1922, Wydawnictwo WСУК.
 95/ „Izwestia” z 25 II 1922.

- 96/ Ukraina SRR, Gruzinska SRR, Ormiańska SRR, Azerbejdżanska SRR, Burska SRR, Dalekowschodnia SRR itd.
 97/ W. W. Preobrazhenski, *USSR – poliprowane podmiot prawa międzynarodowego*, 98/ „Wiadomości Najwyższej Rady ZSRR” 1944.
 99/ *Konstytucja ZSRR*, Wydawnictwo Izwestia 1965.
 100/ *Konstytucja Ukrainy*, Politywd, Ukrainy 1966.
 101/ „Prawda” z 24 V 1945.
 102/ M. W. Janowski, *Smertenniel Ubeckiej Republiki jako równoprawny członek Radzieckiej Federacji ZSRR – Ujej międzynarodowe prawo*, „Ogólne nauki w Uzbekistanie” 1966.
 103/ J. J. Lukaszczuk, *Strony w imowach międzynarodowych*, 1966.
 104/ Ibidem.
 105/ S. Ehnlich, *Partie polityczne i zorganizowane interesy w pluralistycznej demokracji*, „Państwo i Prawo” 1994, z. 1, s. 53.
 106/ R. Gortat, *Ukrainskie wybory*, Warszawa 1998, s. 11.
 107/ Szerzej o okolicznościach ogłoszenia Deklaracji suwerenności państwowej między innymi w: B. Rychowski, *Niepodległość Ukrainy*, „Polityka Wschodnia” 1993, nr 1, s. 56-58 oraz *Deklaracja suwerenności Ukrainy*, „Więź” 1991, nr 11-12, s. 41-44. Szerzej o tym: S. Bieliń, *Ukraina a Rosja – niezależność i dominacja*, „Polityka Wschodnia” 1998, nr 1, s. 12-16.
 108/ *Genozide partii politycznych poświęcony zostanie odrębny podrozdział*.
 109/ W trypollegii sporządzonej przez A. T. Kamińskiego Ukraina, wraz z Białorusią i Moldawią, zaliczana jest do krajów, które długo należały do bloku komunistycznego (od 1917 roku), a składowość dominacji komunistycznej była duża. Ponadto w kraju tym nie wystąpiły wstrząsy zagrażające przetrwaniu reżimu. Szerzej: A. T. Kamiński, *Institute i nadie przekształcenia w świecie postkomunistycznym a nowy ład europejski*, „Sprawy Międzynarodowe” 1995, nr 3, s. 9-14.
 110/ K. Kik, *op. cit.*, s. 27-28 oraz B. Rychowski, *op. cit.*, s. 63.
 111/ Taka sama sytuacja panowała wówczas w Rosji i na Białorusi. Szerzej o tym: K. Kik, *op. cit.*, s. 28.
 112/ Ibidem, s. 31.
 113/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 16.
 114/ Ibidem.
 115/ Ibidem.
 116/ Ibidem, s. 17.
 117/ Podział przytoczony za: R. Gortat, *op. cit.*, s. 18. K. Kik przeprowadza podział na trzy fazy: pierwsza trwa od 1975 roku (przyjęcie Wielkiej Karty Europy w Helsinkach), druga zapoczątkowana została w 1985 roku przez Michaiła Gorbaczowa, trzecia natomiast puczem w Moskwie w 1991 roku. Podział taki dotyczy jednak bardziej bezpośrednio Rosji, choć wspomniane wydarzenia miały oczywiście znaczący wpływ na scenę polityczną Ukrainy. Szerzej: K. Kik, *op. cit.*, s. 21-24. Por.: A. Chojnowski, *Ukraina*, Warszawa 1997, s. 197-202.
 118/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 15.
 119/ K. Kik, *op. cit.*, s. 21-22.
 120/ Ibidem, s. 22 oraz A. Chojnowski, *op. cit.*, s. 198.
 121/ T. A. Olszanowski, *Historia Ukrainy*, s. 254-293. Por. też: B. Rychowski, 122/ Cyt. za: A. Chojnowski, *op. cit.*, s. 199.
 123/ Cyt. za: B. Rychowski, *op. cit.*, s. 55.
 124/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 18.
 125/ B. Rychowski, *op. cit.*, s. 56. Podział na „demokratyczny zachód” i „komunistyczny wschód” Ukrainy pozostał do dziś, choć w nieco bardziej złożonej formie.
 126/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 19.
 127/ Ibidem.

- 154/ Z drugiej strony to właśnie L. Krawczuk zaakceptował umowę o powołaniu WNP i tym samym umożliwił pokojowy przebieg procesu rozpadu ZSRR i usamodzielnienia się Ukrainy. Porozumienie o stworzeniu WNP i likwidacji ZSRR podpisał 8 grudnia 1991 roku Białoruś, Federacja Rosyjska i Ukraina. Szerzej o tym: B. Rychłowski, *op. cit.*, s. 60-61. Niemniej jednak Krawczuk określał WNP jako jedynie „cywilizowaną formę rozvodu”. Szerzej: S. Bieleń, *op. cit.*, s. 16-18.
- 155/ P. K. Zalewski, *Ukraina... 1993...*, s. 167 oraz B. Rychłowski, *op. cit.*, s. 64-65.
- 156/ *Ibidem*, s. 167-168.
- 157/ *Ibidem*, s. 168.
- 158/ *Ibidem*.
- 159/ Szerzej o tym: B. Rychłowski, *op. cit.*, s. 172-174.
- 160/ Pojawily się pomysły finansowania nieefektywnych gałęzi gospodarki przez budżet oraz wprowadzania sztywnych cen na artykuły konsumpcyjne, a nawet żądania rozszerzenia systemu kartkowego, taniach kredytów dla przedsiębiorstw i regulacji cen.
- 161/ P. K. Zalewski, *Ukraina... 1993...*, s. 169.
- 162/ *Ibidem*.
- 163/ *Ibidem*, s. 170.
- 164/ *Ibidem*, s. 171.
- 165/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 29.
- 166/ *Ibidem*, s. 31. Zestawienie wyników wyborów do Rady Najwyższej Ukrainy w 1994 roku znajduje się w załączniku.
- 167/ Im więcej małych okręgów, tym większe korzyści ugrupowań silnych. Por.: Z. Jarosz, *Nowa ordynacja wyborcza do Sejmu RP. „Państwo i Prawo” 1993, z. 7, s. 11.*
- 168/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 36.
- 169/ *Ibidem*, s. 36-37.
- 170/ Podział taki stosują: S. Kapustin, M. Pogriebinskij oraz A. Tolpygo. Zob.: R. Gortat, *op. cit.*, s. 38.
- 171/ Zob.: *Ibidem*.
- 172/ *Ibidem*, s. 39.
- 173/ *Ibidem*.
- 174/ *Ibidem*, s. 40.
- 175/ *Ibidem*.
- 176/ *Ibidem*.
- 177/ *Ibidem*, s. 41.
- 178/ *Ibidem*.
- 179/ *Ibidem*.
- 180/ N. Gill, *Wybory prezydenckie...*, s. 134 oraz P. K. Zalewski, *Ukraina*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia 1994-1995*, Warszawa 1997, s. 244.
- 181/ Regulacje dotyczące wyborów prezydenckich na Ukrainie przedstawia N. Gill, *Wybory prezydenckie...*, s. 134-137.
- 182/ Inne źródła podają, iż za takiego można uznać Wołodymyra Lanowego, który był jednym z czołowych działaczy „Nowej Ukrainy”. Zob.: N. Gill, *Wybory prezydenckie...*, s. 136.
- 183/ Cyt. za: P. K. Zalewski, *Ukraina... 1994...*, s. 244-245.
- 184/ N. Gill, *Wybory prezydenckie...*, s. 137.
- 185/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 34 oraz P. K. Zalewski, *Ukraina... 1994...*, s. 245.
- 186/ O wizji polityki zagranicznej L. Kuczyny szerzej: S. Bieleń, *op. cit.*, s. 19-20.
- 187/ P. K. Zalewski, *Ukraina... 1994...*, s. 245.
- 188/ *Ibidem*. Zob.: też: N. Gill, *Wybory prezydenckie...*, s. 137-138.
- 189/ Sylwetki poszczególnych kandydatów przedstawil N. Gill, *Ibidem*, s. 135-136.
- 190/ P. K. Zalewski, *Ukraina... 1994...*, s. 245; N. Gill, *Wybory prezydenckie...*, s. 136.
- 191/ P. K. Zalewski, *Ukraina... 1994...*, s. 246.
- 192/ *Ibidem*.
- 193/ Inne źródła podają odpowiednio: 52.5% i 47.5% lub też 52.1% i 45.1%.

- 128/ B. Rychłowski, podaje, iż Ukraińska Partia Republikańska była pierwszą formalnie zarejestrowaną partią polityczną. Zarejestrowano ją 5 listopada 1990 roku. Zob.: B. Rychłowski, *op. cit.*, s. 66.
- 129/ Inne źródła podają, iż partia ta powstała już w styczniu 1989 roku. Niescisłości związane z datami powstania partii politycznych wynikają głównie z przyjmowania różnych wydatków za początek funkcjonowania partii. Daty te mają więc często charakter umowny. Zob.: T. Goduń, M. Cygnarowski, S. Dudek, P. Iwaniszczuk, *Leksykon systemów politycznych*, Warszawa 1999, s. 272.
- 130/ KPU zlikwidowano na początku września 1991 roku na mocy Dekretu Prezydium Rady Najwyższej Ukrainy o zakazie działalności Komunistycznej Partii Ukrainy. Partia ta liczyła wówczas 3,2 mln członków. Szerzej: B. Rychłowski, *op. cit.*, s. 67-68.
- 131/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 20.
- 132/ Por.: B. Berdychowka, *Świątynia polityczna Ukrainy w latach 1991-1995*, [w:] *Ukraińska droga do gospodarki rynkowej 1991-1995*. Praca zbiorowa pod redakcją naukową M. Dąbrowskiego i R. Antczaka, Warszawa 1996, s. 42-44.
- 133/ W. Czornowil zdobył 23,3% głosów, a L. Krawczuk – 61,6%. Cytat za: R. Gortat, *op. cit.*, s. 21.
- 134/ *Ibidem*.
- 135/ www.bromada.rele.com/hv – main.htm, data odczytu: 1 lipca 1999 roku. Szerzej o aktualnym programie tego ugrupowania, jak również innych partii, będzie jeszcze mowa w dalszej części niniejszego rozdziału.
- 136/ Autorzy cytowanej już pracy pt. *Leksykon systemów politycznych* podają, iż Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe (UNA) powstało w roku 1990. T. Goduń, M. Cygnarowski, S. Dudek, P. Iwaniszczuk, *op. cit.*, s. 272.
- 137/ Por.: T. A. Olszański, *Ukraińska scena...*, s. 32.
- 138/ T. Goduń, M. Cygnarowski, S. Dudek, P. Iwaniszczuk, *op. cit.*, s. 272.
- 139/ Inne źródła podają datę: październik 1992 roku.
- 140/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 22.
- 141/ *Ibidem*, s. 23.
- 142/ *Ibidem* oraz T. Goduń, M. Cygnarowski, S. Dudek, P. Iwaniszczuk, *op. cit.*, s. 272.
- 143/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 23.
- 144/ *Ibidem*, s. 24.
- 145/ W 1993 roku produkt krajowy brutto spadł o 15%, produkcja przemysłowa spadła o 7,4%, a rolna o 10,5%. Na Ukrainie panowała hiperinflacja (50% miesięcznie), wzrastał deficyt w bilansie handlowym i w bilansie płatniczym. Wzrosły ceny produktów żywnościowych i coraz znaczącej było zubożenie społeczeństwa. Powszechne były kłopoty z benzyną, a po odłączeniu systemów elektroenergetycznych Ukrainy i Rosji wprowadzono wachlarzowo wyłączenie energii na 3-5 godzin dziennie w różnych miejscach kraju. Szerzej o tym: P. K. Zalewski, *Ukraina*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia 1993*, rocznik III, Warszawa 1995, s. 172-174.
- 146/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 24.
- 147/ *Ibidem*, s. 25.
- 148/ *Ibidem*, s. 25-26.
- 149/ Jako obszary o charakterze przemysłowym przedtem zajmowały wiodącą pozycję w państwie.
- 150/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 26.
- 151/ *Ibidem*, s. 27.
- 152/ *Ibidem*, s. 28.
- 153/ P. K. Zalewski, *Ukraina... 1993...*, s. 167. Por. także: N. Gill, *Wybory parlamentarne na Ukrainie (27 marca i 3 kwietnia 1994 r.) oraz Wybory prezydenckie na Ukrainie (26 czerwca i 10 lipca 1994)*, [w:] *Polska i państwa sąsiedzkie. Wybory parlamentarne i prezydenckie 1993-1995*, praca zbiorowa pod redakcją S. Zyborowicza. Poznań 1997, ss. 91, 131.

- 194/ P. K. Zalewski, *Ukraina... 1994...*, s. 246.
 195/ N. Gill, *Wybory prezydenckie...*, s. 140-141.
 196/ P. K. Zalewski, *Ukraina... 1994...*, s. 246.
 197/ Ibidem, s. 247. R. Gortat, *op. cit.*, s. 35.
 198/ P. K. Zalewski, *Ukraina... 1994...*, s. 247-248.
 199/ Ibidem, s. 248.
 200/ Ibidem.
 201/ Ibidem.
 202/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 44-45.
 203/ W. Koryluk w listopadzie 1995 roku zginął w wypadku samochodowym. Jego miejsce zajął wówczas Jurij Karasjuk, były minister rolnictwa.
 204/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 46.
 205/ Ibidem.
 206/ Ibidem, s. 47.
 207/ Ibidem, s. 48.
 208/ Por.: J. Buczakowski, *Podstawowe zasady prawa wyborczego III Rzeczypospolitej*, Lublin 1998, s. 13.
 209/ Początkowo warunkiem wpisania do rejestru, który prowadził minister sprawiedliwości, było posiadanie 3000 członków. Wynióg ten okazał się jednak zbyt trudny do spełnienia przez większość ugrupowań, stąd też w 1993 roku próg został obniżony do 1000 członków. Ponadto ugrupowanie, by móc zostać zarejestrowane, musi posiadać organizację partyjną w co najmniej połowie obwodów. Warunek ten nie jest jednak zbyt rygorystycznie przestrzegany.
 210/ Szerzej o tym: M. Drzonek, *Istota Konstytucji*, [w:] 1997 – *Konstytucja i wybory*, pod red. M. Drzonka i J. Mileczkowskiego, Szczecin 1998, s. 13-22.
 211/ E. Gdulewicz, W. Zakrzewski, *Zróżna prawa konstytucyjnego*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne*, pod red. W. Skrzydły, Lublin 1998, s. 26.
 212/ Szerzej o teoretycznych zagadnieniach regulacji ustroju m.in.: A. Pullo, *Idee ogólne a zasady prawa konstytucyjnego*, „Państwo i Prawo” 1995, z. 8; A. Kubiak, *Panstwo prawnie – idea, postulaty, dyskurs*, „Państwo i Prawo” 1991, z. 7; J. Wróblewski, *Zagadnienie pojęcia i ideologii demokratycznego państwa prawnego (analiza teoretyczna)*, „Państwo i Prawo” 1990, z. 6.
 213/ Zatem obowiązuje tutaj zasada domicyliu.
 214/ Regulacje dotyczące przyczynienia przekroczenia zakresu tematycznego tego rozdziału.
 215/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 50.
 216/ N. Gill, *Wybory parlamentarne...*, s. 8.
 217/ R. Gortat podaje, iż miało to być po 10 tysięcy w 16 okręgach. Zob.: R. Gortat, *op. cit.*, s. 57.
 218/ *The March 29, 1998, Parliamentary Elections in Ukraine. A Pre-Election Report*, The National Democratic Institute for International Affairs, s. 6. Internet: www.ndi.org.ukrpl.htm, data odczytu: 18.07.1998.
 219/ Początkowo ustalono, iż ma to być 1500 podpisów, jednak po zaskarżeniu ordynacji do Sądu Konstytucyjnego obniżono tę liczbę.
 220/ *The March 29, 1998...*, s. 6.
 221/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 55. Zgodnie z poprzednią ordynacją wybory były ważne, gdy wzięło w nich udział co najmniej 50% uprawnionych do głosowania w danym okręgu. Do wyłonienia deputowanego wymagana była bezwzględna większość oddanych głosów, jednak nie mniej niż 25% ogólnej liczby wyborców zarejestrowanych w danym okręgu. Jeśli w okręgu kandydowały więcej niż dwie osoby i żadna z nich nie uzyskała wymaganej większości, zarządziło się ponowne głosowanie w terminie nie późniejszym niż dwa tygodnie od dnia pierwszego głosowania. W drugiej turze udział braли ci dwaj kandydaci, którzy uzyskali największą liczbę głosów i nie wycofali się po pierwszej turze. Również i w tym przypadku wymagane było uzyskanie głosów co najmniej 25% wyborców zarejestrowanych w danym okręgu. Z kolei w wyborach uzupeł-

nających, przewidzianych przez ordynację, mogli brać udział kandydaci, którzy ubiegali się o mandat w wyborach do Rady Najwyższej, ale nie zostali wybrani. Mogło to nastąpić jedynie wtedy, gdy wybory w ich okręgach unieważniono. Wybory je odbywały się według ogólnej zasad określonych w ordynacji. Zgodnie z tym aktem prawnym wyłanianie deputowanych powinno być powtarzane do skutku, poprzez kolejne tury głosowania.

222/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 55-56.
 223/ Ibidem, s. 56.

224/ *The March 29, 1998...*, s. 5. Por.: P. Kościński, *Bezkarne łamanie ordynacji „Rzeczpospolita” z 28.03.1998.*

225/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 56-57.

226/ Ibidem.

227/ Ibidem.

228/ Jedną z nich była część frakcji „Niezależni” z Wadymem Heimanem na czele, a drugą sformował Władysław Nosow – oficjalnie bezpartyjny deputowany. Zob.: *Deni na swiecie – Informacje*, „Rzeczpospolita” z 29.01.1998.

229/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 50-51.
 230/ Ibidem, s. 51-52.

231/ Ibidem, s. 53-54 oraz *The March 29, 1998...*

232/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 30.

233/ O konsekwencjach wynikających z poprzedniej ordynacji wyborczej do Rady Najwyższej szerzej: K. Kik, *op. cit.*, s. 30-35.

234/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 54-55. Por.: *The March 29, 1998...*

235/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 58.
 236/ Ibidem.

237/ Ibidem, s. 58-60.

238/ Ibidem, s. 62.

239/ Ibidem, s. 63.

240/ Ibidem, s. 63-64.

241/ Szerzej o tym: R. Gortat, *op. cit.*, s. 66-67.

242/ Ibidem.

243/ Ibidem, s. 68-69.

244/ Szczegółowe dane dotyczące liczby kandydatów: R. Gortat, *op. cit.*, s. 72-74.

245/ Ibidem, s. 75-76.

246/ Długo cyt. za: R. Gortat, *op. cit.*, s. 77.

247/ Por.: P. Kościński, *Niewielki Polaków na liście*, „Rzeczpospolita” z 27.03.1998.

248/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 110.

249/ Ibidem, s. 111. W Radzie Najwyższej poprzedniej kadencji swoich przedstawicieli miało tylko 14 partii.

250/ Słuch Rady Najwyższej Ukrainy w dniu wyborów, według danych CKW z dnia 7 maja 1998 roku. Cyt. za: R. Gortat, *op. cit.*, s. 109-110. Por.: P. Kościński, *Podzielenia*

skła, „Rzeczpospolita” z 13.05.1998. Bardzo długo nie były znane wyniki wyborów. Niektóre partie twierdziły wręcz, że wyniki są fałszowane. Zob.: P. Kościński, *Kto zarządził w parlamencie*, „Rzeczpospolita” z 20.04.1998; Tenże, *Leвица ma prawie połowę*, „Rzeczpospolita” z 1.04.1998; Tenże, *Długie liczenie z poprawkami*, „Rzeczpospolita” z 4.04.1998.

251/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 124-125.

252/ Ibidem.

253/ O przebiegu wyborów szerzej innymi: P. Kościński, *Głos do rekturowej*

imny, „Rzeczpospolita” z 30.03.1998 oraz Tenże, *Zmęczeni walczyć o władzę*, „Rzeczpospolita” z 31.03.1998.

254/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 127.

255/ Ibidem.

256/ Szerzej o tym: P. Kościński, *Parlament bez szcła*, „Rzeczpospolita” z 25.06.1998; Tenże, *Wyęczone zwycięstwo lewicy*, „Rzeczpospolita” z 15.07.1998.

- 257/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 134-135.
- 258/ Zgodnie z postanowieniami przejściowymi Konstytucji Ukrainy, prezydent może wydawać takie dekryty w nie uregulowanych ustawowo kwestiach gospodarczych. Równolegle z dekretem musi zostać skierowany projekt takiej samej ustawy. Jeśli parlament nie odrzuci lub nie przyjmie tego projektu w zmienionej formie w ciągu miesiąca – dekret wchodzi w życie. Por.: P. Kościński, *Dekretowa droga do wielkiego rynku*, „Rzeczpospolita” z 8.08.1998.
- 259/ R. Gortat, *op. cit.*, ss. 113-115, 156-165.
- 260/ *Ibidem*, s. 116-117.
- 261/ Podział taki przeprowadza N. Gill. *Wybory parlamentarne...* s. 92.
- 262/ *The March 29, 1998...*; Zob. też: *The Electoral Web Sites (Elections in Ukraine)*, www.agora.it/election/ukraine.htm, data odczytu: 18 lipca 1999.
- 263/ N. Gill podaje, że partia ta zdobyła wówczas 90 mandatów. Zob.: N. Gill, *Wybory parlamentarne...*, s. 99.
- 264/ *Zaprowadzić porządek*, rozmowa Piotra Kościńskiego z Petrem Symonenko, „Rzeczpospolita” z 24.03.1998.
- 265/ Tymczasem w 1998 roku, w trakcie kampanii wyborczej KPU głosiła, iż „nikogo nie zamierza prowadzić do przeszłości”. Cyt. za: *Zaprowadzić porządek...*
- 266/ Cyt. za: *Ibidem*.
- 267/ *Ibidem*.
- 268/ *The March 29, 1998...*, s. 11.
- 269/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 120-121.
- 270/ Szerzej o kampanii wyborczej w 1998 roku: R. Gortat, *op. cit.*, s. 84-85.
- 271/ *The March 29, 1998...*, s. 12.
- 272/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 120-122.
- 273/ *The March 29, 1998...*, s. 11-12.
- 274/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 65-66.
- 275/ Por.: *Ibidem*, s. 66-67 oraz P. Kościński, *Krok naprzód czy dwa w tył*, „Rzeczpospolita” z 26.02.1998.
- 276/ *The March 29, 1998...*, s. 12-13.
- 277/ *Ibidem*, s. 12-13.
- 278/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 120-122.
- 279/ Por.: P. Kościński, *Na wachdź czy na zachód*, „Rzeczpospolita” z 7.06.1998.
- 280/ *The March 29, 1998...*, s. 14-15.
- 281/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 120-122.
- 282/ *The March 29, 1998...*, s. 15-16.
- 283/ Rosjanie stanowią na obszarze Obwodu Donieckiego, jak również Ługańskiego, Zaporoskiego i Charkowskiego od około 33% do blisko 45% mieszkańców. Szerzej: P. Eberhardt, *Między Rosją a Niemcami*, Warszawa 1996, s. 191 i n.
- 284/ *The March 29, 1998...*, s. 16-17.
- 285/ *Ibidem*, s. 16.
- 286/ *Ibidem*, s. 17.
- 287/ *Ibidem*.
- 288/ *Ibidem*.
- 289/ Historia tego ugrupowania została już przedstawiona w części poświęconej ge-
niezie ukraińskich partii politycznych.
- 290/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 120-121.
- 291/ *The March 29, 1998...*, s. 18-20.
- 292/ *Ibidem*, s. 20-21.
- 293/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 120-122.
- 294/ Partia ta jako jedyna spośród ugrupowań ukraińskich ma doskonale przygotowaną stronę w Internecie. Poza krótkim rysmem historycznym na stronie tej znaleźć można dokumenty partii i wszelkie deklaracje składane przez to ugrupowanie, a także przemówienia lidera. Zob.: www.hromada.rel.com/hr-main.htm

- 295/ Postać P. Lazarenki jest niezwykle kontrowersyjna. Przez jednych uważany jest za skromipowanego polityka, przez innych za ofiarę nagonki i represji, za którą stoją jego przeciwnicy polityczni z obozu prezydenta Kuczmy. Szerzej o tym między innymi zob.: P. Kościński, *Kilka błędów Lazarenki*, „Rzeczpospolita” z 23.12.1998; Tenże, *Milione konto byłego premiera*, „Rzeczpospolita” z 5.12.1998; Tenże, *Zagraniczne klopoty byłego premiera*, „Rzeczpospolita” z 4.12.1998; Tenże, *Kolejny mistyfik arcażu dla eks-premier*, „Rzeczpospolita” z 12.12.1998; Tenże, *„Polski ślad” w sprawie Lazarenki*, „Rzeczpospolita” z 22.12.1998.
- 296/ *The March 29, 1998...*, s. 21-22.
- 297/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 120-122.
- 298/ Podczas pierwszych wyborów prezydenckich niezależnej Ukrainy w 1991 roku zgłosił on swoją kandydaturę, ale nie zdołał zebrać 100 tysięcy podpisów. Później pełnił funkcję ministra ochrony środowiska, a następnie był ambasadorem Ukrainy w Izraelu. Szerzej: R. Gortat, *op. cit.*, s. 68.
- 299/ Partia Zielonych Ukrainy ma swoją stronę w Internecie. Jest na niej jednak tylko logo partii, zdjęcie lidera i główne hasło. Nie ma ani programu, ani żadnych dokumentów.
- 300/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 120-122.
- 301/ *The March 29, 1998...*, s. 23-24.
- 302/ *Ibidem*, s. 24-25.
- 303/ *Ibidem*, s. 25-26.
- 304/ *Ibidem*, s. 26-27.
- 305/ *Ibidem*, s. 27-28.
- 306/ Symbolem partii jest słońce.
- 307/ *The March 29, 1998...*, s. 28-29.
- 308/ *Ibidem*, s. 29.
- 309/ *Ibidem*, s. 29-30.
- 310/ *Ibidem*, s. 30.
- 311/ *Ibidem*.
- 312/ *Ibidem*. Na Krymie mieszka 80 000 Tatarów – reemigrantów z innych republik byłego ZSRR, którzy nie posiadają ukraińskiego obywatelstwa.
- 313/ *The March 29, 1998...*, s. 31.
- 314/ O początkach tego ugrupowania była już mowa w części poświęconej genezie partii politycznych na Ukrainie.
- 315/ *The March 29, 1998...*, s. 31-32.
- 316/ R. Gortat, *op. cit.*, s. 22.
- 317/ *The March 29, 1998...*, s. 32.
- 318/ *Ibidem*, s. 33.
- 319/ „Літературна Україна” 1991, 5 грудня.
- 320/ *Очерки истории Крымской областной партийной организации*, Симферополь 1982, s. 98. Zgodnie z pierwszym spisem ludności, rząd sowiecki otrzymał potrzebne dane: na Krymie mieszkało 729 tys. mieszkańców, wśród których Rosjanie stanowili już 51,5%, bowiem do nich zaliczono też i Ukraińców. Ołóż nowe cyfry były korzystne dla wprawiania w świadomość idei rzekomo „odwiecznej” rosyjskości półwyspu.
- 321/ Центральной Державиниї Архив України, ф. 1, оп. 2, епр. 1063, к. 11.
- 322/ В. Бюченко... s. 89.
- 323/ *Історія міст і сіл Української РСР. Кримська область*, Київ, 1991, s. 70.
- 324/ В. Бюченко... s. 89-90.
- 325/ *Ibidem*, s. 91.
- 326/ „Радянська Україна” 1954, 27 лютого.
- 327/ *Сборник законов Украинской ССР. 1938-1979*, Киев 1980, т. 1, s. 41.
- 328/ *Ibidem*.
- 329/ *Сборник законов и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938-1975*, Москва 1975, т. 1, s. 104-105.
- 330/ *Ibidem*.

- 331/ Patrz: T. A. Olszanski, *Historia Ukrainy...*, s. 287-288.
- 332/ Ibidem, s. 290-291.
- 333/ Ibidem, s. 292-293.
- 334/ „Комсомольская правда” 1996, 12 марта.
- 335/ „Ленинская газета” 1996, 10 февраля.
- 336/ „Мир” 1997, 19 февраля.
- 337/ „Ленинская газета” 1996, 10 февраля.
- 338/ „Мир” 1997, 19 февраля.
- 339/ С. Куряшов, С. Огарчук, Ю. Оробчук, *Курна Свєтломощ-2. Тришарф програма, програма України*, „Мир” 1997, мінськ, s. 1.
- 340/ Ibidem.
- 341/ Ibidem.
- 342/ P. Сольчанник, *Росія й Україна у неспівпадінському світі*, „Генеза” 1994, nr 1, s. 180.
- 343/ „Радянська Україна” 1990, 19 лютого/люта.
- 344/ В. Кремень, *Описання на атоміумі: Росія – Україна – біографія: чи атом – якість еволюційної індивідуальності?..* Політика і час” 1995, nr 4, s. 34-35.
- 345/ „Радянська Україна” 1991, 4 квітня.
- 346/ P. Сольчанник, *op. cit.*, s. 184.
- 347/ *Україна між Сходом і Заходом: місія чи кордон?*, „Політика і час” 1994, nr 12, s. 40.
- 348/ P. Симоненко, *Тришарф програми надійнятій ніж хатаї атоміумі. Українсько-російська угода – оскільки неабхідність*, „Політика і час” 1995, nr 1, s. 37.
- 349/ О.Р. Боліко, *Україна 1991-1995. Три дитячого чи комуністичного атоміуміумі*, Київ 1996, s. 164.
- 350/ „Известия” 1992, 18 мая.
- 351/ С. Толстов, *Технологічний чинник національної безпеки*, „Генеза” 1994, nr 2, s. 177.
- 352/ Т. Кузьо, *Україна на її еволюції*, „Політична думка” 1994, nr 3, s. 82.
- 353/ С. Фомін, *Синхронізація імперативів – прагматична основа*, „Політика і час” 1994, nr 10, s. 48-52. Пор.: *Синхронізація розвитку України: аспекти часу та етиці*, *Навука і допомога Національного інституту стратегічних досліджень*, Київ 1994, Вип. 22, s. 162, 164.
- 354/ А. Філіпенко, *Економічний союз СНД: за і проти*, „Політика і час” 1995, nr 9, s. 42-43.
- 355/ С. Куряшов... s. 2.
- 356/ Ibidem.
- 357/ Ibidem.
- 358/ Ibidem.
- 359/ Ibidem.
- 360/ Ibidem.
- 361/ Ibidem, s. 3.
- 362/ Ibidem, s. 2.
- 363/ Україна зацікавлена u Росji kredyty w wysokości 3 074 mln dolarów w 1993 i 1995 roku (personalnie przez Leonida Kuznєnє). Patrz: С. Куряшов... s. 2.
- 364/ W. Burtkin, W. Sidenko, B. Nowyckij, G. Butrakovskij, H. Malcoln, *Україна i Unia Europejska – „Liberalizacja współpracy”*, „Myśl Polityczna” 1995, nr 2-3, s. 27-39.
- 365/ *Deklaracja o Swoieremności Państwaowej Ukrainy*, 1990 rok.
- 366/ W. Salenko, *Україна – status państwa atomowego*, „Głos Ukrainy”, 23.07.1993.
- 367/ M. Switucha, *Status atomowy – „za” i „przeciw”*, „Polityka i Czas” 1993, s. 40-41.
- 368/ Ibidem.
- 369/ E. Lysyeczyn, *Przed wyborami*, „Polityka i Czas” 1993, nr 9, s. 29-39.
- 370/ D. Wydmn, *Україна на атомowych bezdrożach*, „Myśl Polityczna” 1994, nr 2, s. 76-82.

- 371/ Ibidem.
- 372/ Ibidem.
- 373/ *Uchwała Rady Najwyższej Ukrainy „O reakcji Unii między ZSRR i USA w sprawie redukcji i ograniczenia strategicznego uzbrojenia ofensywnego, podpisanej w Moskwie 31 lipca 1991 r.” i protokół do niej, podpisany w Łubonie ze strony Ukrainy 23 mgia 1992 r.*, „Polityka i Czas” 1993, nr 12, s. 76.
- 374/ K. Hryszczenko, *Na rzecz zapobiegania wojnom*, „Polityka i Czas” 1998, nr 6, s. 36-42.
- 375/ Ibidem.
- 376/ M. Makreweycz, *Nieszczonіe bronі chemіcznej*, „Polityka i Czas” 1993, nr 2, s. 10-14.
- 377/ *Trójstronne oświadczenie prezydentów Ukrainy, USA i Rosji*, „Głos Ukrainy” z 19 stycznia 1994, s. 2.
- 378/ *Ustawa „O przyłączeniu się do Unii o nierozproszczeniu bronі atomowej z lipca 1968 r.”*, „Polityka i Czas” 1994, nr 12, s. 91.
- 379/ *Alemandum o gwarantacji bezpieczeństwa w związku z przyłączeniem się Ukrainy do Unii o nierozproszczeniu bronі atomowej*, „Polityka i Czas” 1995, nr 1, s. 91.
- 380/ W. Tertycznyj, *Poplitane drogi rozbrojenia atomowego*, „Polityka i Czas” 1996, nr 1, s. 30-34.
- 381/ Ibidem.
- 382/ *Trójstronne oświadczenie prezydentów Ukrainy, USA i Rosji...*
- 383/ W. Tertycznyj, *op. cit.*
- 384/ W. Honbulin, *Nasz cel, nasz los*, „Polityka i Czas” 1996, nr 1, s. 3-8.
- 385/ Y. Lange, *Ukrainie. Legal and regulatory framework for the media*, s. 1. www.ras.ru/books/media/ukraine/3hml, data odczytu: 5.08.1999.
- 386/ Ibidem.
- 387/ Ibidem, s. 2-3.
- 388/ Ibidem, s. 2.
- 389/ Ibidem.
- 390/ Ibidem, s. 2-3.
- 391/ Ibidem.
- 392/ Ibidem.
- 393/ Ibidem, s. 3-4.
- 394/ Ibidem, s. 4.
- 395/ Y. Lange, *Media and government*, s. 1.
- 396/ Ibidem.
- 397/ Ibidem, s. 2.
- 398/ Por.: R. Gornat, *Українське вибори. Елекція парламентарна 98 a partie politycznoe*, Warszawa 1998, s. 93.
- 399/ P. Kościński, *Wszystkie drogi do władzy*, „Rzeczpospolita” z 21.03.1998.
- 400/ Ibidem.
- 401/ Y. Lange, *Media structures*, s. 1, www.internwws.ras.ru/books/media/ukraine/3hml, data odczytu: 5.08.1999.
- 402/ Ibidem, s. 2.
- 403/ Ibidem.
- 404/ P. Kościński, *Radio Żyomierz dla Polaków*, „Rzeczpospolita” z 25.02.1998.
- 405/ Y. Lange, *Media structures*, s. 2.
- 406/ Ibidem, s. 3.
- 407/ Ibidem.
- 408/ Ibidem.
- 409/ Ibidem.
- 410/ Ibidem, s. 4.
- 411/ Ibidem.

- 412/ P. Kościński, *Radzio Żywność dla Polaków*, „Rzeczpospolita” z 25.02.1998.
- 413/ Ibidem, s. 4-5.
- 414/ W. Serczyk, *op. cit.*, s. 10.
- 415/ *Konkurrencja Ukrainy. Prubnyama na n'umii cecii Bepwoenoi Padu Yepaiinu* 28 czepnia 1996 roky, Kiuib 1996, s. 4.
- 416/ *Analiza polityki zagranicznej Ukrainy*, „Polityka i Czas” 1997, nr 10, s. 45-53.
- 417/ S. Burant, *Ukraina i Polska: do partnerstwa politycznego*, „Mysł Polityczna” 1997, nr 3, s. 99-111.
- 418/ W. Hlibow, D. Horun, *Okres post-radzieckich stosunków ukraińsko-polskich*, „Polityka i Czas” 1997, nr 5-6, s. 15-21.
- 419/ *Umowa między Ukrainą i RP o Dobrosąsiedztwie, stosunkach przyjaznych i współpracy*, „Polityka i Czas” 1992, nr 8, s. 13-19
- 420/ S. Burant, *op. cit.*
- 421/ W. Hlibow, D. Horun, *op. cit.*
- 422/ Ibidem.
- 423/ S. Burant, *op. cit.*
- 424/ Ibidem.
- 425/ Ibidem.
- 426/ *Ukraina – Polska. Wysoki stopień porozumienia*, „Polityka i Czas” 1998, nr 5, s. 90.
- 427/ S. Burant, *op. cit.*, W. Hlibow, D. Horun, *op. cit.*
- 428/ M. Lendiel, *Stanowisko strategiczne USA w sprawie ukraińskiej*, „Mysł Polityczna” 1997, nr 4, s. 141-153.
- 429/ J. Szczerbak, *Bezprecedensowy dynamizm*, „Polityka i Czas” 1996, nr 11, s. 3-17.
- 430/ *Umowa między rządem Ukrainy i USA o programie „Korpus Pokoju”*, „Polityka i Czas” 1992, nr 6, s. 28-29.
- 431/ *Karta o ukraińsko-amerykańskim partnerstwie, przyjaźni i współpracy*, „Głos Ukrainy” z 24.11.1994, s. 3.
- 432/ *Umowa między Ukrainą i USA o współpracy w zakresie badań i wykorzystania przestrzeni kosmicznej w celach pokojowych*, „Polityka i Czas” 1995, nr 1, s. 84-87.
- 433/ *Podstawowe kierunki polityki zagranicznej Ukrainy*, „Głos Ukrainy” z 24.07.1993, s. 3.
- 434/ T. Kuzwo, *Ukraina i jej sąsiedzi*, „Mysł Polityczna” 1994, nr 3, s. 82-91.
- 435/ *Oświadczenie Rady Najwyższej Ukrainy w sprawie przyjęcia przez Dunię Federacji Rosyjskiej pakietu dokumentów odnoszące do Sevastopola i podziału Floty Czarnomorskiej*, „Polityka i Czas” 1996, nr 12, s. 86-87.
- 436/ *Oświadczenie MSZ Ukrainy z października 1996 roku*, „Polityka i Czas” 1996, nr 12, s. 85-86.
- 437/ „Ukraina – Rosja”. *Umowa między Ukrainą a Federacją Rosyjską w sprawie Floty Czarnomorskiej*, „Polityka i Czas” 1995, nr 7, s. 81-86.
- 438/ *Traktat o przyjaźni, współpracy i partnerstwie między Ukrainą i Federacją Rosyjską*, „Polityka i Czas” 1997, nr 7, s. 81-86.
- 439/ „Ukraina – Niemcy”. *Wspólna deklaracja o podstawach stosunków między Ukrainą i RFN*, „Polityka i Czas” 1993, nr 7, s. 77-80.
- 440/ J. Kostenko, *Kurs na stabilne partnerstwo*, „Polityka i Czas” 1996, nr 12, s. 10-17.
- 441/ B. Hudyma, *Druga do wspólnego domu*, „Polityka i Czas” 1998, nr 5, s. 3-6
- 442/ Ibidem.
- 443/ Ibidem; S. Jewanhelos, *Do UE nie tak daleko, jeśli przyspieszyć bieg*, „Wicze” 1996, nr 12, s. 102.
- 444/ Ibidem.
- 445/ *Decret Prezydenta Ukrainy o utworzeniu Międzyresortowego Komitetu ds. Partnerów Europejskich*, „Polityka i Czas” 1993, nr 10, s. 95-96.
- 446/ *Umowa między rządem Ukrainy i Komitetem UE o utworzeniu przedstawicielstwa Komitetu, jego przywilejach i jego immunitecie*, „Polityka i Czas” 1994, nr 5, s. 95.

- 447/ S. Jewanhelos, *op. cit.*
- 448/ B. Hudyma, *op. cit.*
- 449/ S. Jewanhelos, *op. cit.*
- 450/ *Typczasowa umowa o handlu i problemach związanych z handlem*, „Urządowy Kurier” 1995, nr 1, s. 1.
- 451/ B. Sokolowski, *Wysoko ceny i popierany*, „Polityka i Czas” 1997, nr 10; *Ukraina – UE: sprzyjanie stałemu rozwojowi*, „Polityka i Czas” 1997, nr 1, s. 89.
- 452/ B. Zabarko, *Unia Europejska i Europa Wschodnia*, „Polityka i Czas” 1996, nr 8, s. 47-55.
- 453/ I. Charezenko, P. Sultanski, *Powrót do Europy: pomiędzy celami i wykonaniem*, „Polityka i Czas” 1997, nr 5-6, s. 13-14.
- 454/ T. Kystelkowa, *Czy mamy spieszyć się do SOI*, „Polityka i Czas” 1998, nr 2, s. 18-21.
- 455/ Ibidem.
- 456/ J. Kim, *Europa w poszukiwaniu nowej jedności*, „Nowa Polityka” 1998, nr 3, s. 6.
- 457/ Ibidem.
- 458/ S. Jewanhelos, *op. cit.*
- 459/ W. Budkin, W. Sidenko, W. Nowyckij, I. Burakowski, N. Malcolm, *Ukraina i UE: liberalizacja współpracy*, „Mysł Polityczna” 1995, nr 2-3, s. 25-39.
- 460/ W. Fijał, *UE zjednoczona na wieki*, „Nowa Polityka” 1997, nr 3, s. 2-4.
- 461/ O. Kupczyzyn, *Współpraca z SMD, integracja z Europą*, „Polityka i Czas” 1996, nr 7, s. 13-16.
- 462/ R. Gluzman, *Synonim sprawiedliwości*, „Głos Ukrainy” z 5.02.1992, s. 11.
- 463/ *Deklaracja o suwerenności państwowej – 1990 rok*.
- 464/ *Ustawa Ukrainy „O działaniu umów międzynarodowych na terytorium Ukrainy”*, „Wiadomości Rady Najwyższej Ukrainy” 1992, nr 10, s. 137.
- 465/ *Spotkania w RE*, „Głos Ukrainy” 1997, nr 3, s. 32-38.
- 466/ B. Zabarko, *Druga Ukrainy do RE*, „Nowa Polityka” 1997, nr 3, s. 32-38.
- 467/ *Ukraina – RE. Wzrastający dynamizm współpracy*, „Polityka i Czas” 1995, nr 5, s. 89-92.
- 468/ *Ukraina – RE. Parlament RE. Zalecenia odnośnie wstąpienia Ukrainy*, „Polityka i Czas” 1995, nr 12, s. 79-81.
- 469/ *Ukraina – RE. Procedurę wstępu zakończono*, *Praca trwa*, „Polityka i Czas” 1995, nr 12, s. 78-79.
- 470/ Ibidem.
- 471/ *Ukraina – RE. Uznano nieznaczny wzrost*, „Polityka i Czas” 1998, nr 2, s. 83.
- 472/ W. Opryszko, *Ukraina w RE*, „Wicze” 1997, nr 6, s. 138-155.
- 473/ W. Horbulin, *Nasz cel – nasz los*, „Polityka i Czas” 1996, nr 1, s. 3-8.
- 474/ *Zewnętrzna działalność Ukrainy*, [w:] *Rocznik statystyczny Ukrainy*, 1997, s. 620.
- 475/ Ibidem.
- 476/ A. Filipenko, *Wg umów globalnej konkurencji*, „Polityka i Czas” 1997, nr 2, s. 15-24.
- 477/ *Pozostała tylko nadzieja*, *Jednak pozostała*, „Głos Ukrainy” z 4.07.1995, s. 4-5.
- 478/ W. Andrijczuk, W. Tytarenko, *Pod kątem stania się państwem peryferyjnym*, „Polityka i Czas” 1998, nr 2, s. 22-28.
- 479/ *Zewnętrzna działalność gospodarcza*, [w:] *Rocznik statystyczny Ukrainy*, 1997.
- 480/ A. Filipenko, *op. cit.*
- 481/ Ibidem.
- 482/ J. Szczerbak, *Bezprecedensowy dynamizm*, „Polityka i Czas” 1996, nr 11, s. 3-17.
- 483/ S. Burant, *Ukraina i Polska: do partnerstwa strategicznego*, „Mysł Polityczna” 1997, nr 3, s. 99-111.
- 484/ J. Kostenko, *Kurs na stabilne partnerstwo*, „Polityka i Czas” 1996, nr 12, s. 10-17.
- 485/ O. Samodurov, *Z naszym partnerem strategicznym*, „Polityka i Czas” 1996, nr 2, s. 37-42.

- 486/ W. Hadusz. *WNP – strategiczne stosunki gospodarcze*. „Kurier Rzadowy” z. 30.11.1995, s. 3.
- 487/ T. A. Olszanski. *Ukraińska scena...*
- 488/ B. Osiedczuk. *Ukraina – między reformą a mafią*. „Kultura” (Pauz) 1997, nr 5.
- 489/ B. Bieleń. *Ukraina a Rosja – niezależność i dominacja*. „Polityka Wschodnia” 1998, nr 1.
- 490/ T. A. Olszanski. *Ukraińska scena...*
- 491/ P. Kubiak. *Państwo prawnie – idea, posiadany, deficyt*. „Państwo i Prawo” 1991, z. 7.
- 492/ P. Kościński. *Polędzina romos z kraju*. „Rzeczpospolita” z 20.02.1998.
- 493/ P. K. Zalewski. *Ukraina...* 1994...
- 494/ P. K. Zalewski. *Ukraina*. [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia 1996*. Warszawa 1999.

ВІБЛІОГРАФІА

Źródła

Акту правне України – tekst jednolity:

1. Ustawa o informacji (Zakon Ukrainy „Pro informaciu”)
2. Ustawa o jezuku ukraińskim (Zakon Ukrainy „Pro mowu w Ukrainьsьkoy SRS”)
3. Ustawa o drukowanьch wьdaniach – źrodkach informacii publikacnej /prasa/ (Zakon Ukrainy „Pro drukowanі zasobn masowoї informacii /presu/ w Ukraini”)
4. Ustawa o telewizji i radiu (Zakon Ukrainy „Pro teledaczenia i radio-mowlenia”)
5. Ustawa o organizacjach informacujnych (Zakon Ukrainy „Pro informacijnі agentstva”)
6. Ustawa o reklamie (Zakon Ukrainy „Pro reklamu”)
7. Ustawa o prawie autorskim (Zakon Ukrainy „Pro awtorsьке право і сумьжні права”)
8. Ustawa o tajemnicu państwowej (Zakon Ukrainy „Pro державну таємницю”)
9. Ustawa o ochronie własności intelektualnej (Zakon Ukrainy „Pro wnesennja zмін і dopownenь do deьkьkь zakonodawnych aktiw Ukrainy щодо охорони інтелектуальної власності”)
10. Ustawa o ochronie szci, godności, reputacii obuwatelі і organizacii (Zakon Ukrainy „Pro wnesennja zмін і dopownenь do polozhenня zakonodawnych aktiw Ukrainy, що stocьуютьсja захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій”)
11. Ustawa o statusьce (Zakon Ukrainy „Pro державну статистику”)
12. Ustawa o wьbлiотекarstwie і zawodzie wьbлiотекarza (Zakon Ukrainy „Pro бiблiотеки і бiблiотечну справу”)
13. Ustawa o zasobach archiwalnych і uprzedzie archiwum (Zakon Ukrainy „Pro Nacіональний архiвний фонд і архiвні установи”)

14. Ustawa o muzeach i zawodzie muzealnika (Zakon Ukrainy „Pro muzei ta muzejnu spravu”)
15. Ustawa o związkach (Zakon Ukrainy „Pro зв'язok”)
16. Ustawa o naukowo-technicznej informacji (Zakon Ukrainy „Pro naukowo-techničnu informaciju”)
17. Ustawa o ochronie informacji w systemach automatycznych (Zakon Ukrainy „Pro zachist informacii w systemach avtomatizovanih sistemah”)
18. Ustawa o ubezpieczeniach (Zakon Ukrainy „Pro strachuвання”)
19. Ustawa o własności (Zakon Ukrainy „Pro власність”)
20. Ustawa o przedsiębiorstwach (Zakon Ukrainy „Pro підприємства в Україні”)
21. Ustawa o stowarzyszeniach gospodarczych (Zakon Ukrainy „Pro gosподарські товариства”)
22. Ustawa o ograniczeniu monopolizmu i niedopuszczeniu do nieuczciwej konkurencji w działalności przedsiębiorstw (Zakon Ukrainy „Pro обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”)
23. Ustawa o ochronie praw przed nieuczciwą konkurencją (Zakon Ukrainy „Pro захист від недобросовісної конкуренції”)
24. Ustawa o stanie wyjątkowym (Zakon Ukrainy „Pro надзвичайний стан”)

Wszystkie powyższe Ustawy zostały podpisane przez Prezydenta Ukrainy. Do każdej Ustawy jest Postanowienie Rady Najwyższej Ukrainy „O wprowadzeniu w życie danej Ustawy”.

Szczegółowe akty prawne:

1. Konstytucja Ukrainy z dnia 28 czerwca 1996 roku.
2. Porozumienie o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw, Mińsk, 8 grudnia 1991 roku.
3. Ustawa o bibliotekarstwie i zawodzie bibliotekarza z dnia 27 stycznia 1995 roku.
4. Ustawa o drukowanych wydaniach – środkach informacji publicznej (prasa) z dnia 16 listopada 1992 roku.
5. Ustawa o informacji z dnia 2 października 1992 roku.
6. Ustawa o języku ukraińskim z dnia 28 października 1989 roku (Ukraińska SSR).

7. Ustawa o muzach i zawodzie muzealnika z dnia 24 czerwca 1995 roku.
8. Ustawa o naukowo-technicznej informacji z dnia 25 czerwca 1993 roku.
9. Ustawa o ochronie czci, godności, reputacji obywateli i organizacji z dnia 6 maja 1993 roku.
10. Ustawa o ochronie informacji w systemach automatycznych z dnia 5 lipca 1994 roku.
11. Ustawa o ochronie praw przed niesumienną konkurencją z dnia 7 czerwca 1996 roku.
12. Ustawa o ochronie własności intelektualnej z dnia 28 lutego 1995 roku.
13. Ustawa o ograniczeniu monopolizmu i niedopuszczeniu do nieuczciwej konkurencji w działalności przedsiębiorstw z dnia 18 lutego 1992 roku.
14. Ustawa o organizacjach informacyjnych z dnia 28 lutego 1995 roku.
15. Ustawa o prawie autorskim z dnia 23 grudnia 1993 roku.
16. Ustawa o przedsiębiorstwach z dnia 7 lutego 1991 roku.
17. Ustawa o reklamie (brak daty).
18. Ustawa o stanie nadzwyczajnym z dnia 31 października 1995 roku.
19. Ustawa o statystyce z dnia 17 września 1992 roku.
20. Ustawa o stowarzyszeniach gospodarczych z dnia 19 września 1991 roku.
21. Ustawa o tajemnicy państwowej z dnia 21 stycznia 1994 roku.
22. Ustawa o telewizji i radiu z dnia 21 grudnia 1993 roku.
23. Ustawa o ubezpieczeniach z dnia 7 września 1996 roku.
24. Ustawa o własności z dnia 14 października 1992 roku.
25. Ustawa o wyborach deputowanych ludowych Ukrainy z dnia 8 listopada 1993 roku.
26. Ustawa o wyborach ludowych deputowanych Ukrainy z dnia 24 września 1997 roku.
27. Ustawa o zasobach archiwalnych i urzędzie archiwum z dnia 24 grudnia 1993 roku.
28. Ustawa o związkach z dnia z dnia 16 maja 1995 roku.

Opracowania

- Aleksiej Władysław, *Spoleczeństwo Ukrainy po uzyskaniu niepodległości w 1991 roku: problemy tożsamości narodowej*, „Przegląd Polski” 1997, z. 3.
- Amarowicz Zbigniew, *Zapomniane wołyńskie dramaty*, „Dziś” 1998, nr 9.
- Babiński Grzegorz, *Pogranicze polsko-ukraińskie: etniczność, różnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997.
- Bajcar Adam, *Polsko-ukraińskie spotkanie we Lwowie*, „Lituania” 1995, nr 3.
- Bączkowski Włodzimierz, *Zarys polskaw rozwizania problematu ukrainskiego w Polsce*, „Eurazja” 1997, nr 1.
- Berdychowska Bogumila, *Nie wierzyłem w upadek imperium: Z ambasady w Ukrainy w Polsce Dmytrem Prawyckę rozmawia...*, „Tygodnik Powszechny” 1999, nr 17.
- Berdychowska Bogumila, Kuroń Jacek, *Chłodne pogranicze: Trudno nie doszyc, że w stosunkach polsko-ukraińskich obserwujemy od pewnego czasu nurtizm*, „Gazeta Wyborcza” 1998, nr 254.
- Bemy Maria, *Koszmacy na jawie*, „Przegląd Tygodniowy” 1998, nr 35.
- Białoruś – Polska – Ukraina. Bezpieczny region w bezpiecznej Europie*. Konferencja. Warszawa 1996: *Konferencja Białoruś – Polska – Ukraina*. Konferencja. Warszawa 1996: *Konferencja Białoruś – Polska – Ukraina*. Bezpieczny region w bezpiecznej Europie: 23-25 maja 1996 roku. Stowarzyszenie Euro-Atlantyckie, Warszawa 1997.
- Bieleń Stanisław, *Ukraina a Rosja – niezależność i dominacja*, „Polityka Wschodnia” 1998, nr 1.
- Bingen Dieter, *Ukraiński „papierek tekunsonowy”*, „Tygodnik Powszechny” 1996, nr 22.
- Borys J., *The Sovietization of Ukraine 1917-1923: The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination*, Edmonton 1980.
- Bosacki Marcin, *Uwierzyjmy w Ukrainę: Ukraina musi poczuć, że zachodni sąsiedzi uważają ją za część Europy Środkowej. w przeciwnym razie może się powtórzyć scenariusz białoruski – mówi profesor Zbigniew Brzezński*, „Gazeta Wyborcza” 1998, nr 238.
- Bruski Jan Jacek, *Geneza sojuszu między Ukrainą a Polską: grudzień 1918 – kwiecień 1920*. [Fragm. książki], cz. 1, „Arcana” 1998, nr 2; cz. 2, „Arcana” 1998, nr 4; cz. 3, „Arcana” 1998, nr 5.
- Buratt Stephen, *Problematyka wschodnia: studium porównawcze stosunków Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą*, Warszawa 1993.
- Chabiera Tadeusz, *Status dla Ukrainy*, „Więź” 1996, nr 10.
- Chojnowski Andrzej, *Ukraina*, Warszawa 1997, rec. Tadeusz Andrzej Olszański, „Więź” 1998, nr 3.
- Czornowil Waczesław, *Partia władzy, rozmowę przeprowadził Jarosław Knap*, „Wprost” 1997, nr 34.

Czornowil Waczesław, *Światło w ukraińskim imielu*, rozmowę przeprowadził: Andrzej Romanowski, Adam Szostkiewicz, „Tygodnik Powszechny” 1997, nr 35.

Darski Józef, *Ukraina: historia, współczesność, konflikty narodowe*, Warszawa 1993.

Dąbrowski Darek, Antczak Rafał, *Economic transition in Russia, the Ukraine and Belarus in comparative perspective*, Warszawa 1995.

Deska Dorota, *Pod sztandarem niepodległości*, „Rzeczpospolita” 1996, nr 197.

Droga Ukrainy do Europy. Konferencja polsko-ukraińska, Warszawa-Jadwisin 1992. Konferencja polsko-ukraińska nt. „Droga Ukrainy do Europy”, Warszawa-Jadwisin 10-13 lutego 1992 roku, „Studia i Materiały”, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.

Dubnov Vadim, *Z Gazpromem w tle: siedem lat ukraińskiej niepodległości*, „Tygodnik Powszechny” 1998, nr 34.

Dynamika systemów politycznych wybranych państw Europy Środkowej i Wschodniej, pod red. Marka Barańskiego, Katowice 1995.

Eberhard Piotr, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie w XX wieku*, Warszawa 1994; rec. Aleksander Achmatowicz, „Kwartalnik Historyczny” 1996, nr 2; rec. O. Chomra, A. Józefowicz, „Przegląd Wschodni” 1997, z. 3; rec. Grzegorz Hyciuk, „Dzieje Najnowsze” 1995, nr 4.

Eurowregion Bug: problemy współpracy przygranicznej Polski, Białorusi i Ukrainy, pod red. Macieja Baltowskiego, Lublin 1994.

Forum Ekonomiczne Polska – Wschód, Krynica 1995, V Forum Ekonomiczne Polska – Wschód, Krynica 2-3 września 1995 roku, Instytut Wschodni.

Franzke Jochen, *Ukraina w europejskiej architekturze bezpieczeństwa*, „Przegląd Zachodni” 1997, nr 1.

Frydman Roman, Rapaczyński Andrzej, Earle John S., *Proces prywatyzacji w Rosji, na Ukrainie i w krajach bałtyckich: syntezą gospodarczą, ramy prawne i struktura własności, instytucje nadzoru państwowego*, przegląd, Warszawa 1994.

Galuba Rafał, *Perraktacje polityczno-wojskowe między Polską a Ukrainą*, *Republika Ludowa (typiec-sierpień 1919 roku)*, „Mars”, t. 2, 1994.

Giedroyc Jerzy, *Kwiaty dla Petlury*, rozmowę przeprowadził Marcin Meller, „Polityka” 1998, nr 4.

Goleczewski F., *Kirchenfreiheit und politische Abhängigkeit. Zur Antekaphalie der ukrainischen orthodoxen Kirche*, [w:] *Freiheit und Kontingenz. Zur innerdisziplinären Anthropologie menschlicher Freiheiten und Bindungen*, Heidelberg 1992.

Golebiewska Katarzyna, *Prywarzacja na Ukrainie*, „Nowe Życie Gospodarcze” 1997, nr 6.

Goncarenko O., *Bezpieczeństwo narodowe a suwerenność państwowa Ukrainy*, Warszawa 1991.

- Goryń Mychajło, *Mielisimy wielką misję przed sobą*, rozmowę przeprowadziły: Bogumila Berdychowska, Ola Hnatiuk, „Więź” 1998, nr 3.
- Gortat Radziśław, *Ukraińskie wybory: elekcja parlamentarna '98 a partie polityczne*, Warszawa 1998.
- Górny Grzegorz, *Wojna klanów*, „Więź” 1996, nr 10.
- Grodzki Radosław, *Ukraina – Polska, wczoraj – dziś – jutro*, Lublin 22-24 czerwca 1997 roku, „Przegląd Zachodni” 1997, nr 4.
- Gromadzki Grzegorz, *Reszta zależy od Kijowa*, „Gazeta Wyborcza” 1997, nr 157.
- Groniecki Mirosław, *Czasu coraz mniej: Ukraina – kryzys gospodarczy*, „Gazeta Bankowa” 1998, nr 8.
- Hlebowicz Adam, *Kościół w niewoli. Kościół rzymsko-katolicki na Białorusi i Ukrainie po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1991.
- Hrycak Jarosław, *Dlaczego doznała porażki rewolucja ukraińska?*, „Wiadomości Historyczne” 1997, nr 3.
- Hrycak Jarosław, *Jeszcze raz o stosunku Ukraińców do Polaków (z Rosją w tle)*, „Więź” 1998, nr 3.
- Hrycak Jarosław, *Narys historii Ukrainy*, rec. Włodzimierz Mędrzecki, „Dzieje Najnowsze” 1998, nr 1.
- Hrycak Jarosław, *Ukraińskie puzzle*, rozmowę przeprowadził Paweł Smoleński, cz. 1, „Gazeta Wyborcza” 1998, nr 271.
- Hrycak Jarosław, *Sygn Frank E., Ogniem, mieczem, szowinizmem*, „Gazeta Wyborcza” 1997, nr 114.
- Investment guide for Ukraine*, Paris 1993.
- Isajewicz Jarosław, *Stefan Kozak, 80-lecie proklamowania niepodległości Ukrainy*, oprac. Adam Bajcar, „Lithuania” 1998, nr 1/2.
- Isajewicz Jarosław, *Ukraina dawniija i nowa. Ukraina old and new*, rec. Adam Bajcar, „Lithuania” 1996, nr 1/2.
- Jabłoński Henryk, *Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917-1918*, Warszawa 1948.
- Kaczyński Andrzej, *Ile jest warte porozumienie*, „Rzeczpospolita” 1997, nr 65.
- Kamiński Antoni Zdzisław, *Polish-Ukrainian relations 1992-1996*, Warszawa 1997.
- Kamiński Stefan, *Lata walk i zamętu na Ukrainie: 1917-1921*, Warszawa 1990.
- Karbalewicz Walery, *Kijów wobec rozszerzania NATO*, „Eurazja” 1997, nr 1.
- Kasjanow Georgij, *Niezgodni: ukraińska inteligencja w rusi oporu 1960-1980-tych roków*, rec. Bogumila Berdychowska, „Kultura” 1996, nr 3.
- Khvylovy M., *The Cultural Renaissance in Ukraine. Polemical Pamphlets 1925-1926*, Edmonton 1986.
- Kieniewicz Jan, *Polska – Ukraina: dialog w strefie pogranicza*, „Przegląd Powszechny” 1996, nr 10.
- Klimecki Michał, *Polsko-ukraińskie negocjacje rozejmowe listopad 1918 - grudzień 1919*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1997, nr 1/2.
- Kłuczki do rیدnego: 25 roków konkursu deklamacji, śpiewu, muzyki i rysunku w El'blonzi*, pod red. Natalii Krawczuk, Iriny Budzińskiej, Warszawa 1992.
- Kłoczowski Jerzy, *Ukraina a Europa Środkowo-Wschodnia*, „Warszawskie Zeszyty Ukraińskie” 1994, z. 2.
- Koko Eugeniusz, *Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918-1939 w historiografii wydawanej w Polsce po 1945 roku*, „Warszawskie Zeszyty Ukraińskie” 1994, z. 2.
- Kolodko Grzegorz, *Zaczęły się schody*, „Polityka” 1996, nr 10.
- Komornicki Tomasz, *V Polsko-ukraińskie seminarium naukowe „Problemy ukraińsko-polskiej współpracy przygranicznej – Kamieniec Podolski, 23-26 maja 1995*, „Przegląd Geograficzny” 1996, z. 1/2.
- Konteczny Zdzisław, *Acta dotyczące stosunków polsko-ukraińskich in-sytuacji i organizacji ukraińskich w zasobie Archiwum Państwowego w Przemysłu*, „Roczniki Historyczno-Archivalne, T. 10 (1995).
- Konieczny Zdzisław, *Spotkania polsko-ukraińskie*, „Roczniki Historyczno-Archivalne”, T. 7/8 (1994).
- Kostrzewski Marek, *Jak zrobić biznes na Wschodzie?*, Warszawa 1992.
- Kościeński Piotr, *Będzie kredyt od MFIF. Ukraina: Ostateczna decyzja wkrótce*, „Rzeczpospolita” 1999, nr 65.
- Kościeński Piotr, *Dwa skrzydła i czterech polityków* [korespondencja z Kijowem], „Rzeczpospolita” 1997, nr 258.
- Kościeński Piotr, *Jest program antykryzysowy. Ukraina: Próby ograniczenia wzrostu cen*, „Rzeczpospolita” 1998, nr 215.
- Kościeński Piotr, *Kuczma nie chce zmiąny rządu. Ukraina: Starcie prezydent – parlament*, „Rzeczpospolita” 1998, nr 215.
- Kościeński Piotr, *Ludzie Kuczmy*, „Rzeczpospolita” 1997, nr 44.
- Kościeński Piotr, *Mafta w parlamencie*, „Rzeczpospolita” 1996, nr 270.
- Kościeński Piotr, *Niewolnicy lęku* [korespondencja z Kijowem], „Rzeczpospolita” 1998, nr 18.
- Kościeński Piotr, *Praca za darmo*, „Rzeczpospolita” 1996, nr 254.
- Kościeński Piotr, *Rubel pociągnął hrywnę. Ukraina: Krywys w Rosji wpłynęł negatywnie na rynek finansowy na Ukrainie*, „Rzeczpospolita” 1998, nr 212.
- Kościeński Piotr, *Trzeciej drogi nie ma: Ukraina, „Rzeczpospolita” 1999, nr 63.*
- Kościeński Piotr, *Ukraina – poszerzenie strefy stabilności*, „Rzeczpospolita” 1998, nr 60.
- Kościeński Piotr, *Więcej Ukrainy na Ukrainie. Rozmowa: Sławka Stečko, przewodnicząca Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów*, „Rzeczpospolita” 1999, nr 27.

- Kościński Piotr, Janusz Szymmer, *Jeszcze jest szansa na poprawę* [korespondencja z Kijowa], „Rzeczpospolita” 1999, nr 1.
- Kowerski Mieczysław, *Wpływ handlu z Ukrainą na rozwój województw przykarpackich*, „Gospodarka Narodowa” 1998, nr 2/3.
- Kozak Stefan, *Polsko-ukraińskie spotkania: problemy i perspektywy*, „Warszawskie Zeszyty Ukraińskie” 1994, z. 2.
- Krawulski Jerzy, *Wybory parlamentarne i prezydenckie w wschodnich sąsiadów Polski w latach 1992-1995*, Poznań 1995.
- Kręciś Wojciech, Ryszard Mojak, *Ku konstytucji społeczeństwa obywatelskiego*, „Przeгляд Сеймовый” 1996, z. 1.
- Krotofil Maciej, *Istoriaja Ukrainy w osobach*, XIX-XX st., „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1996, nr 4.
- Krotofil Maciej, *Listopadowy rejd*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1997, nr 1/2.
- Krzeczunowicz Andrzej, *Podróż do Lwowa i Bolszowice (lipiec 1995)*, „Kultura” (Paryż) 1996, nr 4.
- Ku konstytucji społeczeństwa obywatelskiego. Materiały biurokracji polsko-ukraińskiej konferencji naukowej*, Warszawa 6-8 września 1994 r., praca zbiorowa pod red. Adama Łopacki, Warszawa 1995.
- Kuczeński Marek, *Nie zezujmy w stronę Moskwy (inwazy o polityce lokalnej i sprawach narodowościowych w woj. przemyskim w latach 1989-1995)*, „Strych Kulturalny” 1996, z. 5.
- Kuczeropa Mykola, *Polityka II RP wobec Ukraińców na Wołyniu w latach 1921-1939*, „Przeгляд Wschodni” 1997, z. 1.
- Kuczma Leonida, *Ukraiński pomost*, rozmowę przeprowadziła Maria Graczyk, „Wprost” 1996, nr 26.
- Kuczma Leonida, *Ukraińskie orientacje*, oprac. Bohdan Osadczuk, „Kultura” (Paryż) 1996, nr 10.
- Kuzio Taras, *Ukraina: Klucz do rosyjskich reform*, „Rzeczpospolita” 1996, nr 54.
- Legięć Jacek, *Misia Borysta Kudrynowskiego w Warszawie (kwiecień-styczeń 1919)*, „Studia Dziejów Rosji”, T. 33 (1998).
- Lentowicz Zbigniew, *Kamienie w koronie. Polska – Ukraina: sąsiedztwo codzienne*, „Rzeczpospolita” 1997, nr 60.
- Lewandowski Jan, *Konflikty polsko-ukraińskie na tle konfliktów narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.*, „Warszawskie Zeszyty Ukraińskie” (1994), z. 2.
- Lewicki Mirosław, *Wyborecze dylematy* [korespondencja z Kijowa], „Tygodnik Solidarność” 1997, nr 43.
- Liber G. O., *Soviet nationality Policy: Urban Growth, and Identity Change in the Ukrainian SSR, 1923-1934*, New York 1992.
- Lis Krzysztof, *Szok kosmiczny i dumki*, rozmawiała Agnieszka Wróblewska, „Gazeta Wyborcza” 1997, nr 19.
- Lisjak-Rudnyckij, *Ukraina między Wschodem a Zachodem*, „Europa” 1997, nr 1.
- Litwin Mykola, *Polsko-ukraiński sojusz antybolszewicki 1920 r.*, geneza, nadzieje i realia, „Lithuania” 1996, nr 1/2.
- Litwin Wołodymyr, *Polityczna arena Ukrainy*, rec. Bogumila Berdychowska, „Kultura” 1996, nr 3.
- Lazarowicz Marta, *W oczekiwaniu na przyspieszenie*, „Gazeta Bankowa” 1998, nr 21.
- Lesiów Michał, *Ukraina wczoraj i dziś*, Lublin 1995.
- Łodziński Sławomir, *Ochrona praw osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych (Ukraina, Białoruś, Litwa, Łotwa)*, Warszawa 1998.
- Łojek Zygmunt, *Związek transgraniczny „Euroregion Bug”*, „Rocznik Chelmski” 1996, T. 2.
- Łuczynski Marcin, *Finansowanie inwestycji w gospodarce ukraińskiej*, „Europa” 1997, nr 1.
- Mace J. E., *Communism and the Dilemmas of National Liberation. National Communism in Soviet Ukraine, 1918-1933*, Cambridge (MA) 1983.
- Madera Andrzej J., *Na bocznych drogach Europy (Polacy na Ukrainie)*, Rzeszów 1994.
- Malyszczewski Zbigniew, *Dwie prawdy czy dwa monologi*, „Więź” 1997, nr 11.
- Manacinskij Oksandr Jakowlewicz, *Państwo ościenne i ich wpływ na bezpieczeństwo narodowe Ukrainy*, Toruń 1996.
- Mędrzecki Włodzimierz, *Polskie relacje panieńkarskie i wspomnienia we jako źródło do badania stosunków polsko-ukraińskich w okresie II wojny światowej*, „Przeгляд Wschodni” 1997, z. 1.
- Michaels Daniel, *Kijów może uczyć się na błędach: co z gospodarką Ukrainy*, „Gazeta Wyborcza” 1998, nr 227.
- Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku*, praca zbiorowa pod red. Bogumili Berdychowskiej, Warszawa 1998.
- Momot Wojciech, *Polacy – Ukraincy na przestrzeni dziejów – sesja naukowa (Kraków, 15-17 października 1997)*, „Studia Historyczne” 1998, z. 1.
- Moiyka Grzegorz, *Konflikty polsko-ukraińskie na Wołyniu w świetle polskiej historiografii*, „Przeгляд Wschodni” 1997, z. 1.
- Najder Zdzisław, *Rola posrednika: Polska – Unia Europejska – Ukraina*, „Rzeczpospolita” 1998, nr 276.
- Nakai K., *Soviet Agricultural Policies in the Ukraine and the 1921-1922 Famine*, „Harvard Ukrainian Studies” 1982, T. VI, nr 1.
- Nazaruk Bazylii, *Polsko-ukraińskie stosunki w okresie międzywojennym w kontekście sojuszu Piłsudski – Petlura i międzynarodowych uwa-*

runkowań, „Przegląd Humanistyczny” 1996, nr 2; toż: „Lithuania” 1996, nr 1/2; toż: „Dzieje Najnowsze” 1996, nr 3/4.

Nebożenko Wiktor, *Ukraińska opinia publiczna o polityce zagranicznej*, „Polska w Europie”, z. 15 (1994).

Ochrona własności przemysłowej w państwach Europy Wschodniej. Podstawowe akty prawne, oprac. Halina Sychowska, cz. 1, Federacja Rosyjska, Republika Białoruś, Ukraina, Warszawa 1996.

Olszański Tadeusz, Andrzej, *Dwie niepodległości*, „Rzeczpospolita” 1999, nr 3.

Olszański Tadeusz, Andrzej, *Jak powstawała Konstytucja Ukrainy*, „Eu-ropejski” 1997, nr 1.

Olszański Tadeusz, Andrzej, *Obok własnego państwa*, rozmawiał Edward Krzemiński, „Gazeta Wyborcza” 1998, nr 68.

Olszański Tadeusz, Andrzej, *Od człowieka sowieckiego do obywatela Ukrainy: rzut oka na przemiany społeczne na Ukrainie*, „Więź” 1996, nr 10.

Olszański Tadeusz, Andrzej, *Pięć lat niepodległości Ukrainy: Próba bilanśu*, „Obóz” 1996, nr 30.

Olszański Tadeusz, Andrzej, *Ukraina i Rosja. Trudne sąsiedztwo*, „Obóz” 1995, nr 29.

Olszański Tadeusz, Andrzej, *Zarys historii Ukrainy w XX wieku*, Warszawa 1990.

Orzeński Wojciech, *Prawo gospodarcze Ukrainy*, Warszawa 1999.

Osadczyk Bohdan, *Ukraina – bilans roku*, „Kultura” (Paryż) 1998, nr 1/2.

Osadczyk Bohdan, *Ukraina jest w Europie*, „Polityka” 1997, nr 4.

Osadczyk Bohdan, *Ukraina – między reformą a mafia*, „Kultura” (Paryż) 1997, nr 5.

Osadczyk Bohdan, *Ukraina – pięć lat niepodległości*, „Kultura” (Paryż) 1996, nr 9.

Osadczyk Bohdan, *Ukraiński mej w polityce zagranicznej*, „Kultura” (Paryż) 1997, nr 7/8.

Osadczyk Bohdan, *Ukraińskie kontrasty i konflikty*, „Kultura” (Paryż) 1997, nr 9.

Osadczyk Bohdan, *Walka wyborcza na Ukrainie*, „Kultura” (Paryż) 1997, nr 12.

Osadczyk Bohdan, *Walka wyborcza po ukraińsku*, „Kultura” (Paryż) 1998, nr 1/1.

Partacz Czesław, *Niemcy a Ukraina*, „Rocznik Koszaliński” 1995, nr 25.

Partacz Czesław, *Początki ukraińskiego odrodzenia narodowego w Galicji*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Nauk Społecznych” 1995, nr 8.

Pasternak J., *Ukrajina pid bolszewykamy*, Toronto 1979.

Patrząc na wschód. Z problematyki polityki wschodniej III RP, pod red. Stanisława Bilenia, Warszawa 1997.

Pawluczuk Włodzimierz, *Ukraina: polityka i mistyka*, Kraków 1998.

Pogranicze: studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich w XV wieku, praca zbiorowa pod red. Zygmunta Mańkowskiego, Lublin 1992.

Polacy o Ukrainach, Ukrainicy o Polakach. Materiały z sesji naukowej, pod red. Tadeusza Stegnera, Gdańsk 1993.

Polska i jej wschodni sąsiedzi, pod red. Andrzeja Andrusiewicza, Rzeszów 1997.

Polska i jej wschodni sąsiedzi – dzień dzisiejszy i przyszłość. Materiały z dyskusji zorganizowanej przez Fundację Kunciewiczów w Kuzimierzu Dolnym w dniach 16-17 listopada 1990 r., [przygot. do druku Edward Belawejder, Czesław Rajca], Kazimierz Dolny 1991.

Polska i Ukraina po II wojnie światowej, pod red. Włodzimierza Bonusiaka, Rzeszów 1998.

Polska i Ukraina – sojusz 1920 roku i jego następstwa. Materiały z konferencji naukowej. Toruń 16-18 listopada 1995 r., Toruń 1997.

Polska i Ukraina w nowej Europie. Materiały polsko-ukraińskiej konferencji naukowej, Warszawa 16-17 listopada 1992 r., pod red. Kazimierza Łach, Warszawa 1993.

Polska, Niemcy, Ukraina w Europie. Uwarunkowania, przesłanki i założenia wzajemnej współpracy, pod red. Włodzimierza Bonusiaka, Rzeszów 1996.

Polska – Ukraina. Trudne pytania II międzywojennego seminarium historycznego „Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1918-1947”, Warszawa 22-24 maja 1997, T. 1-2, oprac. red. Romuald Niedzielko, Warszawa 1998.

Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym, red. Stanisław Stępień, Przemysł 1990.

Popowski Sławomir, *Klucz do Rosji*, „Rzeczpospolita” 1996, nr 79.

Problemy polsko-ukraińskiej współpracy przygranicznej, pod red. Piotra Eberhardta, Anatolija Józefowicza i Tomasz Komornickiego, Warszawa 1993.

Problemy polsko-ukraińskiej współpracy przygranicznej, pod red. Włodzimierza Zglińskiego i Tomasz Komornickiego, Warszawa-Kijów 1995.

Przyborowska-Klimecz Anna, *Stosunki traktatowe Polski z państwami sąsiednimi*, wybór dokumentów, Lublin 1998.

Repatriacja czy deportacja. Przestępowanie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, Warszawa 1996.

Rybarczyk Sebastian, *Nowy konkurent Rosji. Polityka zagraniczna Ukrainy 1991-1995*, „Więź” 1996, nr 10.

Rychłowski Bogumił, *Ukrainy drogi do niepodległości*, Warszawa 1992.

Serczyk Władysław, Andrzej, *Historia Ukrainy*, Wrocław 1990.

Serednicki Antoni, *Szkice polsko-ukraińskie*, Warszawa 1994.

Serednicki Antoni, *Z mowy polsko-ukraińskiej*, Warszawa 1995.

Sewczenko Ihor, *Ukraina między Wschodem a Zachodem*, Warszawa 1996.

- Shkandrij M., *Modernists, Marxists and the Nation. The Ukrainian Literary Discussion of the 1920s*, Edmonton 1992.
- Sidenko Władimir, *Zagraniczne stosunki gospodarcze Ukrainy*, Warszawa 1991.
- Siwicki Mikołaj, *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*, t. 2, Warszawa 1992; t. 3, Warszawa 1994.
- Skaradziński Bohdan, *Białorusini, Litwini, Ukraińcy*, Białystok 1990.
- Skaradziński Bohdan, *Czczenia Bidoris, Ukraina*, „Więź” 1996, nr 10.
- Skaradziński Bohdan, *Gadli, gadu...*, „Więź” 1998, nr 6.
- Skaradziński Bohdan, *Moja obsesja ukraińska*, „Więź” 1996, nr 2.
- Słowik Zdzisław, *Kil konspiracyj społeczeństwa obywatelskiego*, „Prze-mówienia Sejmowe” 1996, z. 1.
- Snelbecker David, *The political economy of privatisation in Ukraine*, Warsaw 1995.
- Sochan Peter, *The banking system in Ukraine*, Warsaw 1996.
- Solechanyk Roman, *Ukraińskie szanse na stabilność*, „Eurazja” 1997, nr 1.
- Staniczyk Tomasz, *Ciemne oblicze reparacji*, „Rzeczpospolita” 1997, nr 82.
- Stankunowicz Eryk, *Trzeba przytkować*, „Gazeta Bankowa” 1997, nr 11.
- Stroińska Anna, *Dopóki młycy Ukraina*, Warszawa 1998.
- Sindia Wschodnie*, pod red. Krysztyna Matwijowskiego i Rościsława Żelika, Wrocław 1993.
- Toczek Ewa, *Polscy na Białorusi i Ukrainie*, Warszawa 1998.
- Toczek Ewa, *Problemy ustrojowe i gospodarcze Ukrainy*, Warszawa 1994.
- Toczek Ewa, *Wybory na Ukrainie*, Warszawa 1994.
- Torzecki Ryszard, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929*, Kraków 1989.
- Torzecki Ryszard, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993.
- Torzecki Ryszard, *Stosunki polsko-ukraińskie na powojennych rozdrożach. Próba bilansu*, „Dzieje Najnowsze” 1995, nr 4.
- Transforming rural sector to the requirements of market economy examples from Turkey, Poland and Ukraine*, Warszawa 1997.
- Timyszycka jako czynnik aktywizacji pogranicza polsko-ukraińskiego*, red. tomu Grzegorz Rąkowski, Lublin 1997.
- Ukraina: zndki zaprzemienia*, [oprac. zespół: Waldemar Siwiński i in.], Warszawa 1990.
- Ukraińska droga do gospodarki rynkowej 1991-1995*, praca zbiorowa pod red. Marka Dąbrowskiego i Rafała Antczaka, Warszawa 1996.
- Wasilijewa Ludmiła, *Spoleczno-polityczne i ekonomiczne aspekty przemian Ukrainy*, Warszawa 1991.
- Wieliczko Mieczysław, *Polacy i Ukraińcy 1918-1948 – trudne pytania (Podkowa Leśna 7-9 czerwca 1994 r.)*, „Przemyskie Zapiski Historyczne”, R. 10 (1993).
- Węglarczyk Bartosz, *Cenne polskie lekcje*, „Gazeta Wyborcza” 1998, nr 283.

- Wóźniak Henryk, *Współpraca transgraniczna z Ukrainą*, „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe”, T. 22 (1997).
- Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. *Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr. hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę jego mro-dzin*, [red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Antoni Mironowicz, Halina Parafanowicz], Białystok 1995.
- Zabużko Oksana, *Od „małej apokalipsy” do „Moskowiady”*, „Więź” 1998, nr 3.
- Zagadnienia integracji europejskiej niepodległości i świadomości społecznej*, praca zbiorowa pod red. Henryka Przybylskiego, Katowice 1995.
- Ziemny Aleksander, *Rzeczy ukraińskie*, Chotomów 1991.
- Zukowska Helena, *Gospodarka i systemy bankowe w wybranych krajach Europy Wschodniej*, Lublin 1999.
- Żurawski Przemysław, *Ogniem i mieczem*, „Tygodnik Solidarność” 1997, nr 19.
- Żurawski Przemysław P., *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919*, Warszawa 1995.

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW

APU	– Agrarna Partia Ukrainy	PMU	– Partia Muzulmanów Ukrainy
ARK	– Autonomiczna Republika Krymu	PNERU	– Partia Narodowo-Ekonomicznego Rozwoju Ukrainy
ChDPU	– Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ukrainy	PNU	– Państwowa Niezawisłość Ukrainy
CKW	– Centralna Komisja Wyborcza	POO	– Partia Obrońców Ojczyzny
DPU	– Demokratyczna Partia Ukrainy	PP	– Partia Pracy
EWU	– Europejski Wybór Ukrainy	PPC	– Partia Praw Człowieka
FN	– Front Narodowy	PiPL	– Partia Pracy i Partia Liberalna „Razem”
„Hromada”	– Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Hromada”	PRCh	– Partia Republikańsko-Chrześcijańska
ICTV	– Międzynarodowa Komercyjna Telewizja i Radio	PRiP	– Partia „Reformy i Porządek”
IMC	– Międzynarodowe Centrum Mediałne	PROU	– Partia Regionalnego Odrodzenia Ukrainy
IC	– Komitet Centralny	PSPU	– Postępowa Socjalistyczna Partia Ukrainy
KPU	– Komunistyczna Partia Ukrainy	PU	– Pracownicza Ukraina
KPZR	– Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego	PZU	– Partia Zielonych Ukrainy
KUN	– Kongres Ukraińskich Nacjonalistów	RE	– Rada Europy
LPU	– Liberalna Partia Ukrainy	RKL	– Rada Komisarzy Ludowych
LRU	– Ludowy Ruch Ukrainy	RLZU	– Rada Ludowa Zakarpackiej Ukrainy
LDPU	– Liberalno-Demokratyczna Partia Ukrainy	RN	– Rada Najwyższa
MBR	– Międzyregionalny Blok Reform	RP	– Rzeczpospolita Polska
MSZ	– Ministerstwo Spraw Zagranicznych	RRT	– Koncern Radiofonii, Radiokomunikacji i Telewizji
NEP	– Nowa Ekonomiczna Polityka	RSFRR	– Rosyjska Socjalistyczna Federacyjna Republika Radziecka
„NEP”	– Blok Wyborczy Partii Demokratycznych – „NEP”	Ruch	– Ludowy Ruch Ukrainy
OKU	– Obywatelski Kongres Ukrainy	SdPU	– Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych	SdPU(Z)	– Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy (Zjednoczona)
OPIK	– Ogólnoukraińska Partia Inicjatyw Kobiety	„SŁON”	– Zjednoczenie Społeczno-Liberalne „SŁON”
OPP	– Ogólnoukraińska Partia Pracujących	SNPU	– Społeczno-Narodowa Partia Ukrainy
OUN	– Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów	SNUM	– Związek Ukraińskiej Młodzieży Nacjonalistycznej
OZH	– Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Hromada”	SPU	– Socjalistyczna Partia Ukrainy
PDESP	– Partia Duchowego, Ekonomicznego i Społecznego Postępu	SRR	– Socjalistyczna Republika Radziecka
PDOU	– Partia Demokratycznego Odrodzenia Ukrainy (też: PDWU)	TNK-RUNO	– Rosyjsko-Ukraińskie Zjednoczenie Naftowe
PEOU	– Partia Ekonomicznego Odrodzenia Ukrainy	UE	– Unia Europejska
PKD	– Partia Konstytucyjno-Demokratyczna	UHS	– Ukraiński Związek Helsiński
PLD	– Partia Ludowo-Demokratyczna	UNA	– Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe
		UNIAR	– Niezależna Agencja Republiki Ukraińskiej
		UNIAN	– Ukraińska Niezależna Agencja Informacyjna
		UNSO	– Ukraińska Narodowa Samoobrona
		UNTK	– Ukraińska Niezależna Korporacja Telewizyjna
		UPA	– Ukraińska Powstańcza Armia
		UPChD	– Ukraińska Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna

INDEKS OSÓB

- UPPKR — Ukrainańska Partia Konserwatywno-Republikańska
- UPN — Ukrainańska Partia Narodowa
- URL — Ukrainańska Republika Ludowa
- UPR — Ukrainańska Partia Republikańska (też: URPP)
- USAID — Amerykańska Agencja Rozwoju Międzynarodowego
- UWPPD — Ukrainańska Partia Demokratyczna
- UZN — Ukrainańskie Zgromadzenie Narodowe
- WNP — Wspólnota Niepodległych Państw
- WPU — Wiejska Partia Ukrainy
- ZSRR — Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Alijew 144,
Antonowicz D. 21,
Antonowicz W. 74.

Babycz Wołodymyr 87, 132.

Badzio Jurij 130,
Bandera Stepan 29, 30,
Bazyluk O. 76,
Benez E. 33, 34,
Bestużew-Riuntin Michaił 14,
Bilous 83

Boldiriow Jurij 133,
Bonaparte Napoleon 12,
Borusewicz Bogdan 37,
Brezniew Leonid 202.

Brodij A. 33,
Budionny S. 23,
Bulba-Borowec Taras 29,

Burdak Iwan 120,
Butejko Anton 54, 85,
Buzdugan J. 85, 115, 118.

Chanara Stepan 38, 75, 85, 134,
163,

Chmielnicki Bohdan 12, 32, 45,
Chruszczow Nikita 140, 141,
Czemilen S. 162,
Czerniak Wołodymyr 88,
Czornowil Władysław 38, 73, 74,
85, 121, 122, 210,
Czubar Włas 25.

Darski József 9,
Dawidow Wasyl 14,
Desjaniko Serhij 180,
Dowbór-Muśnicki József, gen. 20,
Dowhań Serhij 76

Dracz Iwan 38, 121,
Drogomanow M. 74,
Drozd Roman 9,
Dubinścy 184,
Dudajew 144,

Ehrlich S. 68,
Eiczbej 144.

Fenecyk S. 33
Fokin Witold 80.

Gamsachurdija 144,

Gill N. 214,
Gorbazew Michaił 35, 70, 148,
158, 209,
Gore 191,
Gorla R. 103, 107, 212,
Grinjiow Wołodymyr 131,
Grycenko Anntolij 131,

Hassal-Nikelborski A. 34,

Heimann Wadym 213,
Hitler Adolf 30, 33,
Holowatyj Serhij 85, 130,
Holubczenko A. 85,
Horbulin W. 164,
Horjotowie 38,
Hruszczewski M. 17, 18, 20, 21, 22,
36,
Hryńko 25,

Iwszyna Larysa 183,

Jan Paweł II 132,
Jaroszynskij Bohdan 134,
Jaworowski Wołodymyr 73, 130,
Jefremow S. 18,
Jelcyn Borys 38, 39, 40, 116, 147,
149, 159,
Jemec Oleksandr 38, 85,
Juchnowski Ihor 73, 80, 81, 121.

Kalynyk W. 85

Kamhiński A. T. 209,
Kandyba Iwan 72,
Kaniszcwski Mikolaj 181,
Kapusin S. 211,
Karasyk Jurij 212,
Kasatonow 159,
Katarzyna II 137,
Kendzior J. 85,
Kiereński 18,
Kik K. 209,
Klympusz O. 85.

Koch Erich 31,
Kociubiński 24,
Koko Eugenisz 9,
Konowalec Eugeniusz, zob. Kono-
walec Jewhen
Konowalec Jewhen 23, 28, 29.
Konowalow Witalij 126.
Korezynski Dmytro 74,
Korotczenko D. 140,
Koryluk Wasyl 90, 212,
Kosakiwski Leonid 88.
Kosiński Krzysztof 12.
Kostenko J. 85,
Kostomarow M. 74,
Kosiński Piotr 214,
Kowtunec W. 85.
Krawczuk Leonid 38, 40, 53, 59, 64,
69, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 85,
86, 87, 88, 91, 105, 115, 118, 121,
141, 142, 149, 151, 158, 159, 163,
189, 191, 194, 210, 211,
Kuczma Leonid 53, 59, 69, 77, 78,
80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89,
90, 95, 101, 104, 105, 110, 112,
113, 116, 117, 118, 121, 123, 127,
130, 131, 132, 133, 144, 147, 157,
159, 174, 190, 191, 205, 211, 215,
216.
Kudriuszow Sergiusz 155,
Kuusinen O. 140,
Kwaśniewski Aleksander 190,
Kwiring Emanuel 22, 24,
Lalin P. 140,
Lebedź 156,
Lenin Włodzimierz 25, 138,
Leszyk Wiktor 177,
Lisenko M. 74,
Łandyk Walentyn 77, 129,
Lanowy W. 85, 87, 211,
Lazarenko Pawło 53, 84, 91, 105,
109, 123, 125, 130, 215,
Luezyński 144,
Lukaszenka Aleksandr 144,
Lukjenenko Lewko 38, 73,
Luzkow Jurij 156,
Makarenko A. 23,
Malinkowicz Wołodymyr 131, 133,
Manujilski D. Z. 51
Marezenko Wołodymyr 116,
Mareczuk Jewhen 91, 105, 115, 118,
125, 183,

Masol Witalij 53, 86,
Medwedczuk Wiktor 106, 115,
Melnyk Andrij 23, 29,
Merkuszow Wiktor 84,
Michnik Adam 37,
Mickiewicz M. 21,
Mieszkow 144,
Migranjan A. 150,
Mikolaj II 17,
Miller S. 162,
Mirimski Lew 119,
Mirszajmer John 162,
Miziński W. 170,
Mohyla Pawło 45,
Mokry Włodzimierz 37,
Moroz Aleksandr 53, 75, 81, 84, 87,
108, 109, 113, 114, 116, 117, 123,
Mowczan Pawło 121,
Murawjow-Apostol Sergiusz 14
Musjaka Wiktor 129,
Mutalibow 144,
Nakonieczna Walentyna 133.
Naliwajko Seweryn 12,
Nemec F. 34,
Nosow Władysław 213.
Odarycz Sergiusz 155,
Olijnyk Borys 84,
Oliszański Tadeusz A. 8, 36, 71
Omezenko Grigorij 54, 85,
Onoprenko Wasyl 106, 115,
Orobec Jurij 155,
Palij 12,
Paszko Atena 121,
Pawlyczko Dmytro 38,
Pestel Paweł 14,
Petlura Semen 18, 20, 23, 24, 29,
Pilsudski Józef 23,
Pluszcz Iwan 73, 78, 79, 81, 85, 87,
Pogriebinskij M. 211,
Porowski Mikolaj 132,
Prawdenko Sergiej 173,
Prus Edward 8,
Prychodka Hryhorij 72,
Pustowojtenko Walerij 123,
Pynzenyń Wiktor 80, 85, 125, 126,
129,
Rakowski 25,
Raszydow Sz. 140,
Ratuszny M. 85

Reśnikow Wołodymyr 178,
Rodniański Aleksandr 180,
Rosenberg Alfred 30,
Rychlowski B. 210,
Sawczenko Swietlana 119,
Sereczy Władysław 9, 16,
Skaradziński Bohdan 8,
Skeczkowski Roman 9,
Skipolski O. 54,
Skoropadski Paweł, gen. 22, 23,
Skoryk Larysa 87
Skrypniuk 25,
Skubiszewski Krzysztof 189,
Smaga Józef 8,
Smirnow 144,
Sobolew Serhij 85, 126, 129,
Sochan Petro 9,
Solchanyk Roman 9,
Sosnietij S. 140,
Stalin Józef 23, 26, 33, 36,
Stecko-Karbowycz Juroslaw 30,
Stečko Sława 75,
Stojan Aleksandr 85,
Stolypin 16,
Stolypin Piotr 207,
Stretowycz Wołodymyr 129, 132,
Surkis Georgij 106,
Symonenko Petro 84, 90, 108, 111,
112, 214,
Syrota Mychajło 90,
Szachraj Sergiej 144, 145,
Szezerbak Jurij 38, 126,
Szezerban Jewhen 129,
Szezerban Wołodymyr 77, 128, 129,
Szezerbički 38,
Szeziwow Wołodymyr 131,
Szewardnadze 144,
Szewczenko Taras 45,
Szkirpa Kazis, plk 30
Szpek R. 85,
Szuchewycz Jurij 72,

Szwartzbart 29,
Szwec F. 23,
Szwermik O. 140,
Tabaczuk 180,
Talaneczuk Petro 87,
Tarasow M. 140,
Timoszenko Julia 125,
Tkaczenko Aleksandr 76, 109, 181,
Tolpygo A. 211,
Tomhenko Mikolaj 155,
Tomasow, gen. 12,
Torzecki Ryszard 9, 31,
Tuchaczewski M. 23,
Tureczinow Aleksandr 124,
Waleśa Lech 189,
Waszczuk Kateryna 104, 128,
Wernyhora Leonid 119,
Wiachiriew Rem 145,
Witrenko Natalia 90, 116, 117,
Włodzimierz Wielki 21,
Wolkoński Sergiusz 14,
Woloszyn A. 33,
Woroszyłow Kliment 140,
Wrangel, gen. 23,
Wynnyczenko Wołodymyr 18, 21,
23, 36, 208,
Wytowycz O. 85
Zajeć I. 85,
Zawgajew 144,
Zbitniew Jurij 115, 117,
Zinezenko Aleksandr 180,
Zlenko A. 150,
Zwiahiłski Juchym 82,
Żułyński M. 85,
Żurawskij Witalij 132,
Żyrinowski 156.

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE.....	5
I UKRAINA – KORZENIE POLITYCZNE	11
1. Rys historyczny do 1918 roku.....	11
2. Państwo ukraińskie po 1918 roku w świetle prawa międzynarodowego.....	19
3. Ukraina Radziecka.....	24
4. Ukraina po II wojnie światowej.....	26
5. Ukraina po 1989 roku.....	35
6. Podstawy prawne odierwania się Ukrainy od ZSRR.....	37
II ATRYBUTY PODMIOTOWOŚCI PRAWNOMIĘDZYNARODOWEJ	40
1. Status prawnomiędzynarodowy Ukrainy.....	40
2. Podmiotowość międzynarodowa Ukrainy w czasach ZSRR.....	49
3. Rada Najwyższa – Parlament Ukrainy.....	52
a. Status deputowanego ludowego.....	54
b. Struktura Rady Najwyższej Ukrainy.....	54
c. Proces ustawodawczy w Parlamencie Ukrainy.....	55
4. Rząd Ukrainy.....	56
a. Ministerstwa Ukrainy.....	57
b. Zadania Gabinetu Ministrów.....	58
5. Prezydent Ukrainy.....	58
6. Sądownictwo i prokuratura na Ukrainie.....	60
a. Formowanie sądów i prokuratury.....	61
b. Status sędziowski.....	62
c. Struktura sądów i prokuratury.....	62
7. Władze samorządowe.....	64
a. Struktura przedstawicielstwa terytorialnego i samorządowego.....	65
b. Funkcje samorządu terytorialnego.....	66
c. Finansowanie potrzeb ludności.....	67
III PARTIE NA UKRAINIE	68
1. System partynjny na Ukrainie.....	68
2. Geneza ukraińskich partii politycznych.....	71

3. Proces strukturalizacji systemu partyjnego – wybory w 1994 roku.....	78
a. Sytuacja polityczna przed wyborami.....	78
b. Wybory parlamentarne w 1994 roku.....	82
c. Partie polityczne w okresie wyborów prezydenckich w 1994 roku.....	85
d. Scena polityczna po wyborach.....	89
4. Prawo wyborcze na Ukrainie.....	91
a. Konstytucja Ukrainy.....	92
b. Ordynacja wyborcza z 1997 roku.....	94
5. Wybory w 1998 roku.....	102
a. Strategie przedwyborcze partii.....	103
b. Selekcja kandydatów.....	106
c. Układ sił w parlamencie.....	107
d. Geografia wyborcza.....	110
6. Charakterystyka partii i ugrupowań politycznych.....	111
a. Partie lewicowe.....	111
b. Partie centrowe.....	120
c. Partie prawicowe.....	134

IV AUTONOMICZNA REPUBLIKA KRYMU I DŁASZA EWOLUCJA PAŃSTWA UKRAIŃSKIEGO.....

1. Zmiany statusu prawnego Krymu.....	137
2. Rozwój stosunków między państwami Ukrainy i Rosji.....	143
3. Polityka Ukrainy wobec WNP, Unii Europejskiej i państw śródziemnoeuropejskich.....	148
4. Polityka obronna Ukrainy.....	153

V ŚRODKI MASOWEGO PRZEKAZU.....

1. Regulacje prawne.....	166
2. Instytucje państwowe.....	170
a. Ministerstwo Informacji.....	170
b. Komitet parlamentarny.....	171
c. Narodowa Rada Radiofonii i Telewizji.....	171
d. Praktyka sądowa.....	171
3. Oddziaływanie władzy na środki masowego przekazu.....	172
4. Struktura środków masowego przekazu.....	175
5. Radio i telewizja.....	177
a. Telewizja państwowa.....	177
b. Państwowa radiofonia.....	178
c. Prywatna telewizja i radiofonia.....	179
6. Media drukowane.....	182

7. Media regionalne.....	184
8. Organizacje zawodowe w mediach.....	185

VI UKRAINA I ŚWIAT.....

1. Terytorium, władza, ludność.....	187
2. Polityka zagraniczna.....	189
3. Ukraina a organizacje międzynarodowe.....	193
4. Zewnętrzna działalność gospodarcza.....	199

ZAKOŃCZENIE.....	202
------------------	-----

PRZYPISY.....	206
---------------	-----

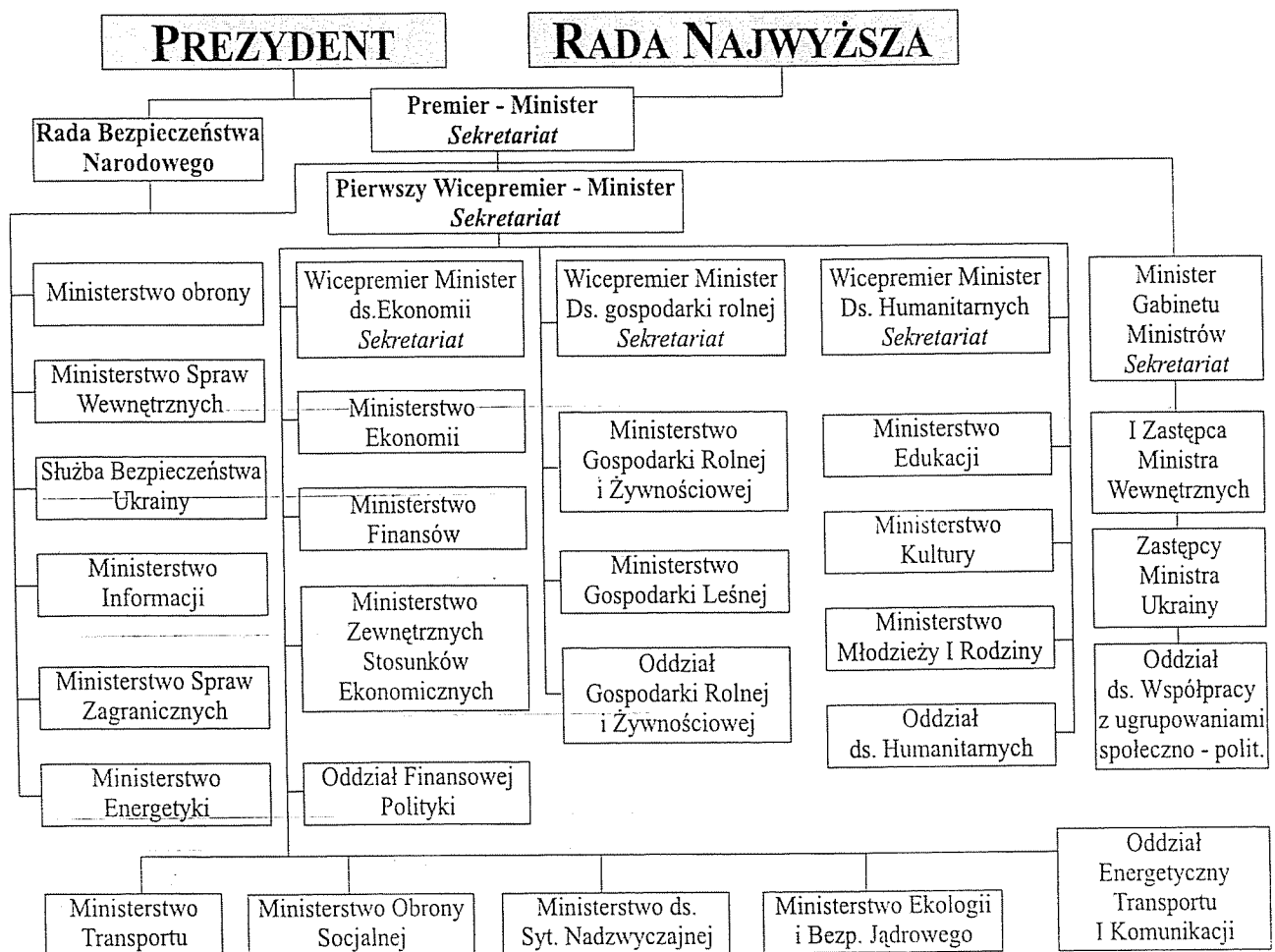
BIBLIOGRAFIA.....	221
-------------------	-----

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW.....	234
---------------------------------	-----

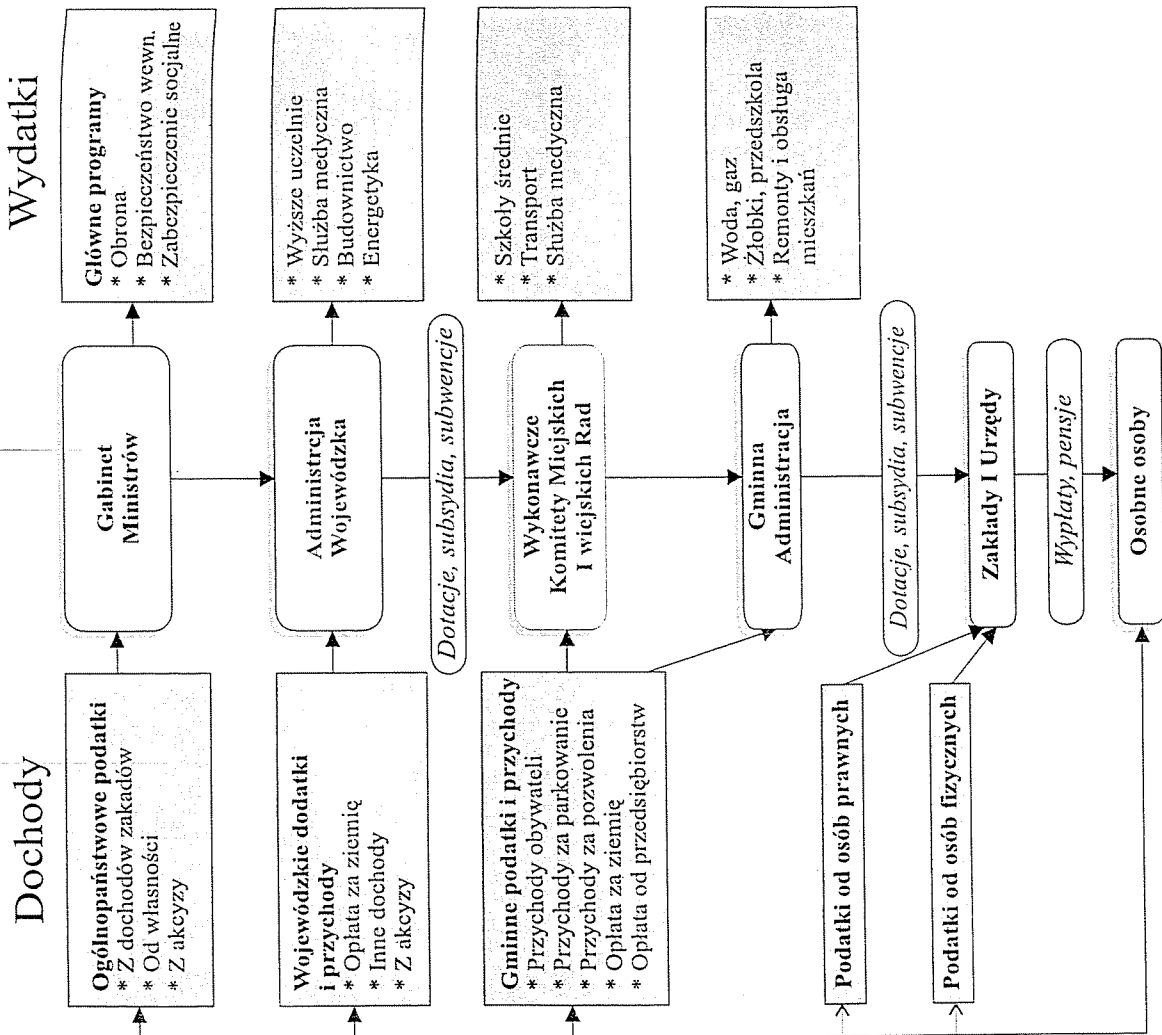
INDEKS OSÓB.....	237
------------------	-----

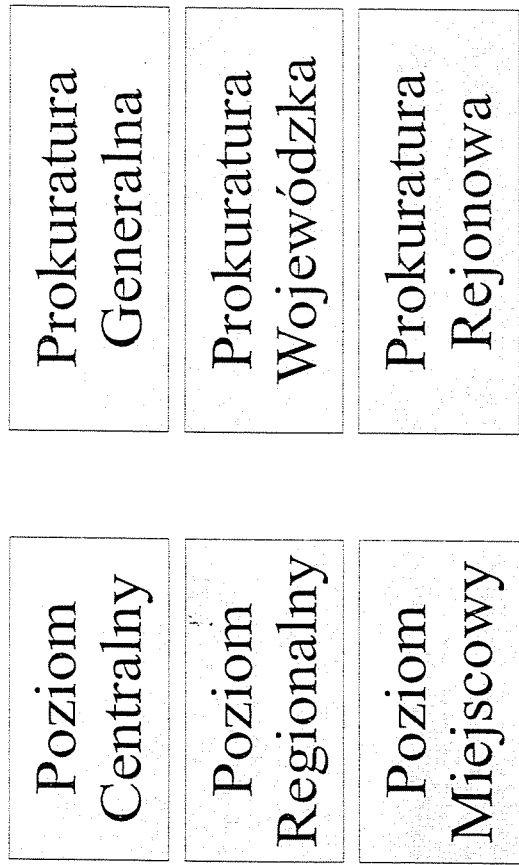
Struktura rządu Ukrainy

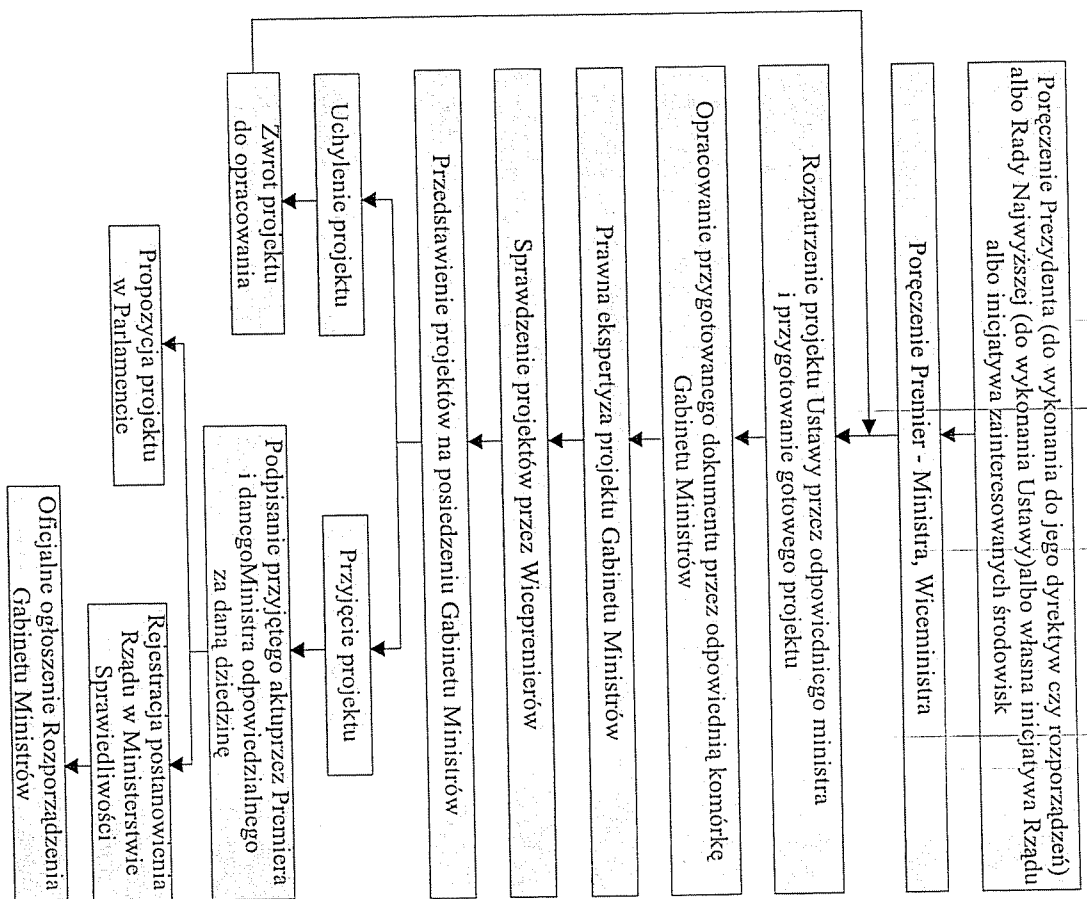
Przemieszczenie dochodów i wydatków centralnego, regionalnego i miejscowego budżetu na Ukrainie

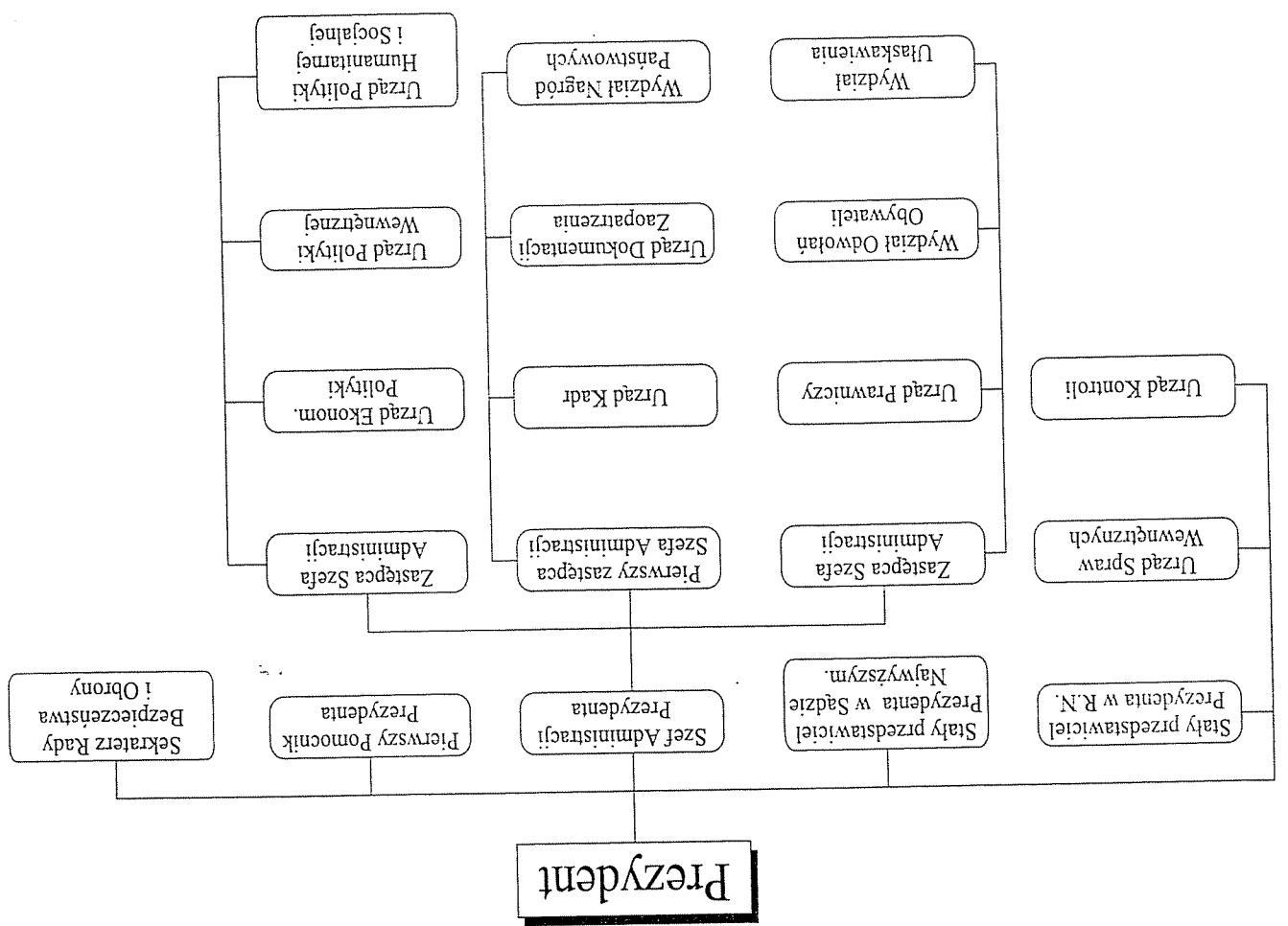
Struktura Urzędów Prokuratury

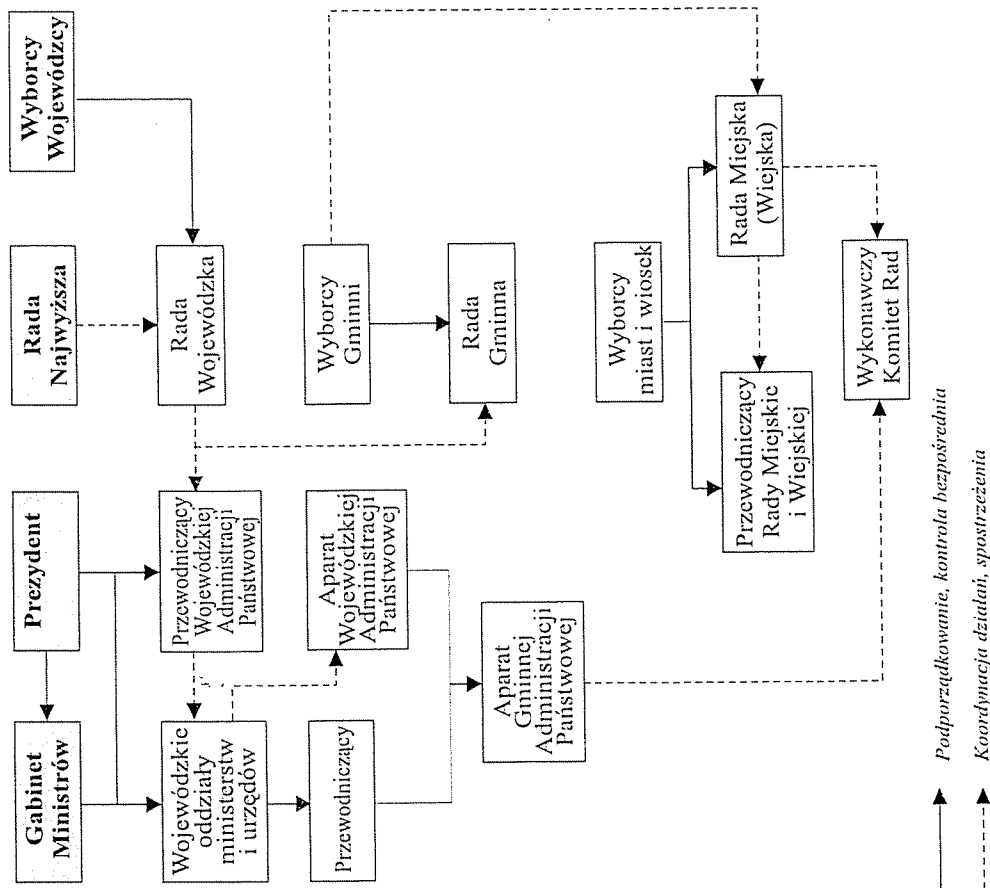
Normotwórczy proces w Rządzie Ukrainy

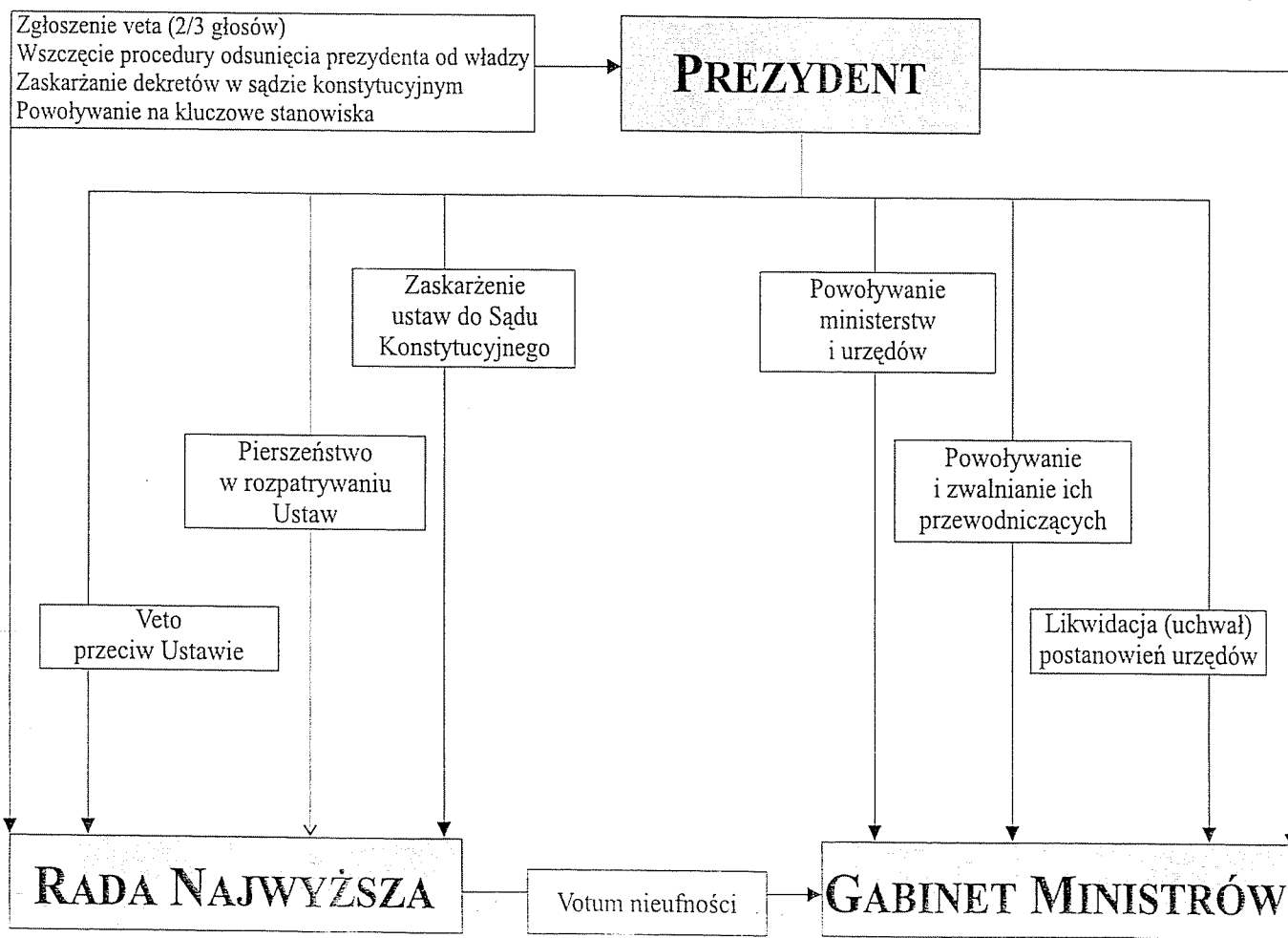
Struktura organów przy Prezydencie

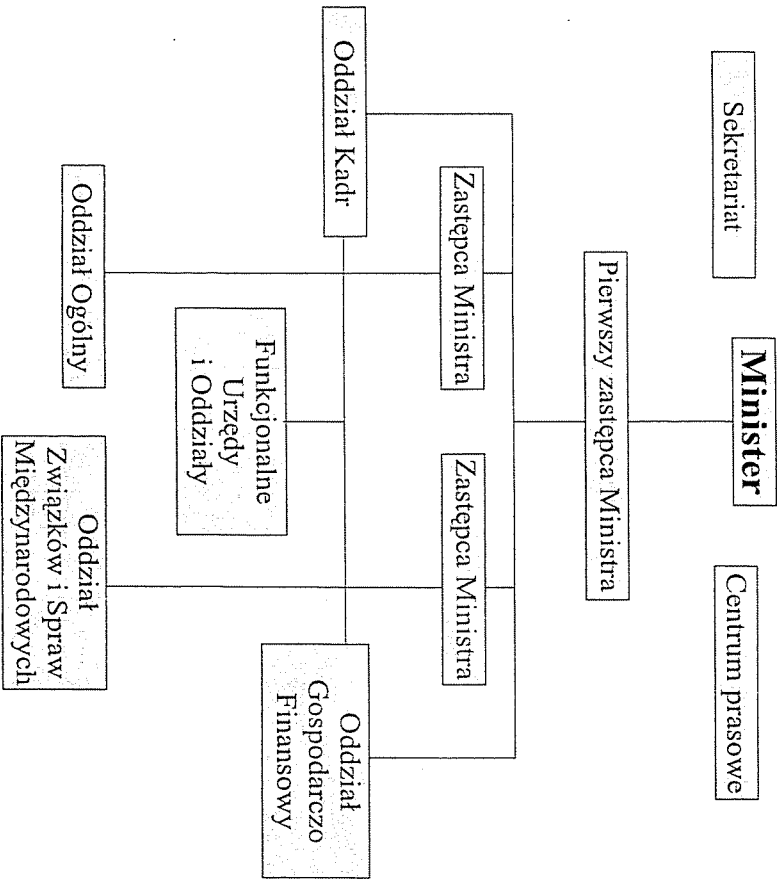
Schemat organizacji samorządu terytorialnego (oprócz Autonomicznej Republiki Krymu)

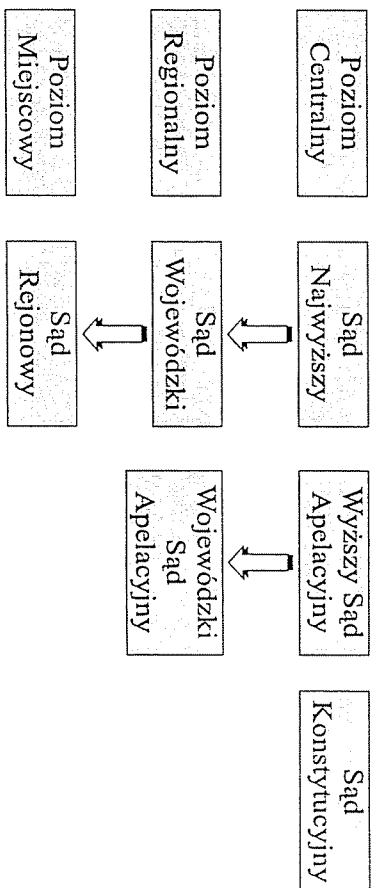
Schemat prawnych wpływów w ukraińskim „trójkącie władzy”

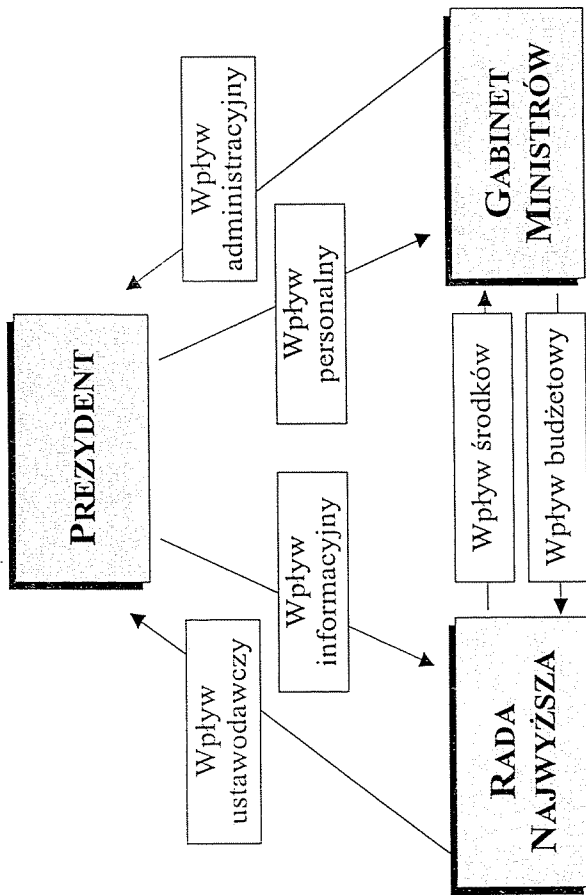
Struktura Ministerstwa

Struktura Systemu Sądowiczego

Trójkąt Władzy na Ukrainie (wpływy polityczne)

BU
W